

A

HÓRA-VILÁG

ERDÉLYBEN.

IRTA

SZILÁGYI FERENCZ,

NYUGALMAZOTT ISKOLAI TANÁCSOS
SÁMAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJA.

PEST.

AZ „ATHENAEUM” TULAJDONA.

1871

Nyomatott az „Athenacum” nyomdájában.

E L Ő S Z Ó .

A Hóra-világ neve alatt ismeretes erdélyi pórzendülés nem csak történelmi tekintetben emlékezetes, de ma is el nem vitázható politikai, nemzetiségi, s társadalmi jelentőséggel is bíró, épen azért kiválólag tanúságos esemény.

E munkám, melynek egyes szakaszai a „Budapesti Szemle“ 1866 — 1868-iki folyamaiban közölve voltak, most e külön, részben átdolgozott, lényegesen s főképen hóra-irományokkal megbővitett kiadásban jelenik meg. A nyomtatott, s ide tartozó könyveken kívül, minden adatokat, tényeket hivatalos kútfőkből merítettem, t. i. azon számos oklevelekből, irományokból, tudósításokból, és a politikai, katonai, kamarai s megyei hatóságok közt ez ügyre vonatkozó levelezésekből, végre: császári s kormányi intézvényekből, határozatokból — amiket Bécsben a volt erdélyi udvari kancelláriai s a közös hadügyministeriumi, valamint Kolozsvárit a volt erdélyi kir, guberniumi levéltárakban másoltam le.

Ily móddal törekedtem a népmonda által nagy mértékben elferdített, sőt meghamisított hóra-lázadásnak

IV

lehetőleg hű, s így valódi képét rajzolni, a történelmi igazságot abban helyreállítani, mindenek felett annak genesisét kimagyarázni, valamint megfejtetni, s tisztába hozni azon kérdést: mi része volt, s mit lehet a hóra-világot illetőleg II. József császárnak tulajdonítani?

Ha a tisztelt olvasó közönség ez igénytelen munkámat figyelmére s pártfogására méltónak ítélné, nekem az buzdításul s bátorításul szolgálna, Erdélynek 18-ik századbeli, mind eddig legnagyobb részben ismeretlen s homályfedte történelméből annak fontosabb, s érdekesebb részeit, eseményeit egyes monographiákban úgy, mint e jelen munkát kidolgozni; különösen pedig, s mielőbb lehet, az említett császár által Erdélyben is megkísértett politikai, mint egyházi reformokat, s a magyar nemzetiség megtámadásából fejlődött hazafi küzdelmeket leírni.

Budavár, 1871. február 15-én.

Szilágyi Ferencz.

TARTALOM.

Előszó	III.	Lap
--------------	------	-----

ELSŐ RÉSZ.

A pórzendülés genesisise s előjátéka.

I.

A hóra-világ jelentőségü. — Népmonda. — Kútfők. — Gr. Teleki könyve	1
---	---

II.

A hóra-támadás távolabbi és közelebbi oka. — Az erdélyi úrbéri viszonyok.....	9
---	---

III.

A zalathnai kincstári uradalmak jobbágyainak úrbéri sérelmei és panaszai. — A topán falvi kihágás	16
---	----

IV.

A panaszló fiscalis jobbágyok Bécsben és II. József császárnál.....	22
---	----

V.

A katonai összeírás, mint a Hóra-támadás előjátéka.....	27
---	----

MÁSODIK RÉSZ.

A véres dráma kezdete és lefolyása.

VI.

Az összeesküvés s a népmonda. — Az oláh vezérek. — A mosztakoni és kuretyi népgyűlések.....	48
---	----

VII.

A pórzendülés. — Vérnapok és dúlások Hunyad-Zaránd megyében. — A dévai események.....	61
---	----

VI

	Lap
VIII.	
A lázadás Alsó-Fejér és Törd a megyékben. — Abrudbánya romlása. — Az oláhok Nagy-Enyed közelében.....	75
IX.	
Magyarországi oláh lázadás	83
X.	
A hóra-világ Nagyszebenben. — Az erdélyi kormányzó és a főhadparancsnok.....	80
XI.	
A katonaság magatartása a hóra-világban. — Az ország véleménye.....	94
XII.	
Kormányzékeni intézkedések a lázadás elnyomására	107
XIII.	
A hóra-világ Becsben. — A császár nézete és rendeletei. — Gr. Jankovics Antal.....	116
XIV.	
Rögtönbíróóság megszüntetése. — Amnestia. — Nemesek felültetése.....	125
XV.	
A béke-kísérleti intermezzo. — Schulcz alezredes első küldetése a lázadók táborába Krakó körül. — Az oláhok ultimátuma.....	130
XVI.	
Molnár szemorvosnak a zarándi oláh táborba küldetése.....	143
XVII.	
Schultz második értekezése a oláhokkal Hóra jelenlétében.....	149
XVIII.	
Gr. Jankovicsnak Temesvárról, Aradról s Lúgosról tett hóra-lázadási tudósításai. — Dévára megerkezése s ottani működése. — Egy magyar főúr nyilatkozata	157
XXI.	
A lázadás a csatatéren. — A négy táborra oszlott pártütőknek megtámadólag föllépése. — Schultz hátrálása. — A zavargások Szász-Pénteken. — Brukenthal Mihály kormányzékeni biztos működése. — Az új főhadparancsnok Nagy-Szebenben. — A pörzendülés vége. — A császár mint újdonságíró	167
XX.	
A pörzendülés még egyszer a császári kabinetben. — Annak megújulása után kelt legfensőbb intézkedések. — B. Bornemisza elmozdítása	185

VII

XXI.	Lap
A főc erdélyi pörzendülés némely utó-eseményei, s ezekre vonatkozó legfőbb intézkedések	196

XXII.	
Még egy visszatekintés a magyarhoni pörzendülésre. — Az oláh papság magaviseleté	205

XXIII.	
A véres dráma végjelene. — Az oláh vezérek elfogatása. — Hóra és Kloska személyes leírása	208

HARMADIK RÉSZ.

Az utójáték. — Vérsap és korona.

Gr. Jankovics Károly-Fehérvárott. — Jutalmazási népünnepély Zalathnán	216
---	-----

XXV.	
Az udvari bizottmány működése, s az eredmény	223

XXVI.	
A vértételek s azoknak végrehajtása. — A népmonda a vesztőhelyen is. — Még egy főczinkos	230

XXVI r.	
Hóra állítólagos királyi méltósága	235

XXVIII.	
Hóra- emlékek	239

XXIX.	
A pörzendülés végczélja annak titkos vezetői körében. — Ezt bizonyító adatok. Orosz segítség s trónváltoztatási terv	235

XXX.	
Az erdélyi nemesség emlékirata a hóra-lázadás ügyében. — A történelem ítélete	251
Hóra irományok	294

XXXII.	
Egy császári intézkedés	271

SAJTÓHIBÁK.

42-dik lap fölül kezdve 4., 5-dik sorban ezt: a k ö r ü l ö t t e d o l g o k o l v .

k ö r ü l ö t t e t ö r t é n t d o l g o k .

162-dik lap alul kezdve 15-dik sorban ezt: k ö z b e v e n n i o l v . k é z b e

v e n n i .

163-dik lap alul kezdve 6-dik sorban ezt: m i n d j á r t m e g j e l e n v é n o l v .

m i n d j á r t m i n d j á r t m e g j e l e n v é n .

170-dik lap alul kezdve 2-dik sorban ezt: G e r l i n g o l v . G e r l i c z y .

175-dik lap felül kezdve 14-dik sorban ezt: M i h e l y é g o l v . M i h e l y é n .

192-dik lap felül kezdve 11-dik sorban ezt: M i r i s o l v . M i t i s .

Ugyanott felül kezdve 21-dik sorban ezt: c z é l s z e r ű u r b é r t o l v . c z é l -

s z e r ű u r b é r .

ELSŐ RÉSZ.

A PÓRZENDÜLÉS GENESISE ÉS ELŐJÁTÉKA.

I.

A hóra-világ jelentősége. — Népmonda. —
Kútfők.
— Gr. Teleki könyve.

A hóra-világ neve alatt ismeretes erdélyi pórzendülés , azon kis ország államéletéből, több tekintetben figyelemre méltó, valamint tanuságos képet tart a gondolkodó olvasó elibe.

Mint minden lázadásnak, úgy ennek is érdeke, jelentősége az azt előidéző okokban és viszonyokban, szóval: a genesisben öszpontosúl. A historicus vizsgáló szemét azért nem kerülik ki a véres drámában szereplő erkölcsi és szellemi tényezők; a föllázadt tömeg sötét szenvedélyei -, vad dühöngései- s borzasztó elvetemültségének hátterében állanak azon eszmék , vágyak és óhajtasok , mik a szegény jobbágy oláhot polgári és társadalmi alárendeltségének következtében kiválólag foglalatoskodtatták, s ebből eredő szenvedései, vallásos , vagy inkább egyházi sérelmeivel kapcsolatban, őtet, folyvást zaklatván, keserűséggel töltötték el, vagy hiú reménnyel kecsegtették; ki a verejtékével mívelt földhöz lévén szegezve, mégis annak birtokából kizárva, az örökös szol-

gaság fájdalmas érzését mindig keblében hordozta; szóval: kinek naponként szeme előtt lebegett, mint az erdélyi törvény csípős gúnnyal mondja: „állapotjának alacson volta. “

Valóban ez oláh támadás egy elnyomott népfajnak az uralkodó osztály ellen, annak kiirtására célzó fölkelése volt, a kunyhók lakóinak szívéet is , úgy, mint azt felfogni tudják , hevítő szabadság és jog eszméjét képviselte az, midőn másfelől a dolgok fennálló rendjét fenyegető s a társadalmat alapjában megintató újítási merényletté fejlődve, egyszersmind igen gonosz alakban gyakorolt, erőszakos és üldöző vallásos térítés és is fajúit.

Hogy az oláhok felkelése, mindjárt kezdetben nemzeti és vallásos küzdelem irányában, vagy inkább színében tünt fel, s mindkét tekintetben abba vegyült ellenszenv és gyűlölség által élesztetett, — ezt több események s hivatalos okmányok is bizonyítják *).

Félre nem ismerhető politikai jellemet kölcsönöz a lióra-támadásnak azon körülmény is, hogy az egy reformáló fejedelem, II. József császár idejében történt, ki népei boldogítására irányzott terveit az alkotmányos formák félretevésével, a korlátlan hatalom útján akarta keresztül vinni, mely újítások az ingerültséget két oldalról és két ellenkező irányban élesztették. Ha a császár a főbb osztályok érdekeinek sértésével azokban nagy elkeseredést és ellenszenvet költött fel, másfelől, midőn a jobbágyokban is, őket egy jobb és szebb jövőnek reményével kecsegtetvén, a dolgok fennálló rendjével össze nem férő és nem teljesíthető vágyakat és óhajtsókat ébresztett fel, ezen az úton alulról csinált békételenséget, s a földnépet is elégületlenné tette. így a felzaklatott szenvedélyek folytán, az országban oly feszültség, sőt éles ellentét állott be, mi-

*) Így például gróf Eszter házi Ferencz, udvari főkancellár, a kát hazából a zavargásokról hozzá érkezett több tudósítások alapján , a császárhoz 1784. november 14-én intézett jegyzékében írja: „dass es aus Zusammenhaltung aller Umstände zu erbellen scheint, dass dieser Schwarm unruhiger Menschen hievon eine Religions- und Nationalsache bereits gemacht habe.“ — Mind a mellett nem kell felejtetni, hogy ez úgy nevezett oláh nemzeti ügyet, nem a mai nemzetiségi eszmék és törekvések szempontjából kell tekinteni; az egészben véve népfajgyűlölség kitorése volt.

ből a köz békét, sőt a polgári társaságot is fenyegető viharok bekövetkezése a körülményektől, vagy inkább a véletlenségtől függött.

Az érintett viszonyok folytán az államhatalom és nemzet között kifejezett súrlódás, a haza ősi alkotmányának felfüggesztéséből eredeti, s majd a magyar nyelv megszorításával, s így a nemzetiség megtámadásával élesebbé vált viszály, szóval: a napirenden levő jog- és alkotmány tusa, az oláh lázadás folyamában is előtérbe lépett, s midőn annak a kormány által mesterségesen előidézését hitték, vagy sejtették, a közvélemény e részben oly túlzásba ment által, hogy az említett súlyos vádtól az emberszerető monarcha személye sem maradt megkímélve, sőt az, lehet mondani, a nép hitében még ma is fenlévő rögeszmévé vált.

A hórá-támadás történelmének értésére, valamint e nagy népmozgalomnak helyes szempontból tekintésére nézve azon lényeges körülményt sem kell felejtetni, hogy. abban a népmonda főhelyet foglal el. A traditio, szóbeli emlegetés a véres tragoedia folyamába s annak egyes eseményei feljegyzésébe úgy s oly mértékben belé vegyült, általában arra oly döntő befolyást gyakorolt, hogy az néha még hivatalos okmányokba is becsúszott, s így az egész tényekben, megtörtént dolgokban is látható regényes színben tünteti fel, azt mintegy legendaszerűvé teszi.

A kortársak, tehát úgy szólva szemtanúk által emlékezetbe hagyott s azért hitelesebbnek tartható pórzendülési tudósítások is különös figyelembe veendőek, de másfelől azoknak használásában óvatosnak kell lenni, mert többnyire a lázadóktól elkövetett sok rendbeli gonoszságok, dúlások miatt felzúglatott szenvedélyek, kedélyizgatottság, valamint élénk fájdalom és gyűlölség közvetlen nyomása alatt jegyeztettek fel, annál fogva a részrehajlás, nagyítás, vastagon színezés és megtoldás bélyegét magukon hordozzák. E szerint, mivel a szóbeli emlegetéseknek kettős tekintetben zavaros kútfejből merített hórá-támadási közlések közé bizonyosan különböző hamis hírek, mondák, sőt koholt események is csúsztak be, a történetíró tisztán látása, nyugodtan Ítéltése nehezítve van, ki gyakran tévútra is vezettedik.

Az elmondottakból világos, hogy a hórá-világ történelmének alaposan, s minden pártnézetten felülemelt részrehajlatlansággal megírása, sok bajjal és nehézséggel járó, valamint nagy vigyázatot kívánó feladat, miről a pórzendülés tanulmányozása közben

meggyőződni, nekem is elég alkalmam volt. Mivel a levéltárakban található, s leginkább biztos kútfőkhöz, az illető hivatalos okmányokhoz hozzá férni nem lehetett, — ez okozta leginkább, hogy azon lázadásról eddig nyomtatásban megjelent, vagy csak kéziratban levő dolgozatok sok valótlanyságot, s a tényállásnak meg nem felelő adatokat tartalmaznak; általában a közönség a véres tragoediának folyamát, nagy részben elferdítve ismeri.

Micsoda kútfőkből merítettem? mi célra törekedtem e történelmi monographia készítésében? úgy hiszem, legelőbb e két kérdésre felelnem, eljárásomról tehát a t. olvasó-közönségnek számot adni kell.

Mi a kútfőket illeti: ezek közt, mint általában, úgy az oláh lázadásra nézve is, kétségen kívül első rendűek, legfontosabbak s legtöbb érdekléssel és hitelességgel bírnak a hivatalos okmányok és iratok. Másod rendben következnek, a magánosok által készített kézirati vagy nyomtatott művek.

A hóra-világot illetőleg: a hivatalos kútfők, az ezek közé sorozható soknemű és különféle okiratok felette számosak. Ilyenek például: császári legfelsőbb végzések, intézvények, kormányi rendelet, utasítások, különböző hatóságok, megyék, tisztek s egyesek részéről történt felterjesztések, tudósítások, szóval: a magyar oklevelek, melyeknek természetesen nem egyforma becsük és jelentőségük van. Ezek mellett különös figyelmet érdemelnek az ügy nevezhető oláh okmányok, t. i. a gr. Jankovics Antal hóra-világi kir. biztos elnöklete alatt tartott udvari bizottmány jegyzőkönyve, annak mellékletei s hozzátartozó különböző okiratok, melyekben a pörzendülés kezdői és vezetőinek, valamint főbb részeséinek, tehát oláhoknak vallomásai, általában a véres dráma eredetére, s egész folyamára vonatkozó felette fontos és érdekes adatok foglaltatnak.

Ez értekezésem írásában kiválólag a hivatalos kútfőkhöz folyamodtam, azokat használtam, de a kéziratban levő, vagy nyomtatásban megjelent műveket sem mellőzém, s azokat is, mennyiben ismerhettem, s célomra tartozóknak találtam, átforgattam. A kútfőket, melyekből merítettem, főképp az egyes szakaszok elején, vagy az elbeszélés rendjében és maguk helyén kijelölni és idézni, s így az olvasót azokra figyelmeztetni el nem mulasztám. Munkámat három részre, s egyes jelentékenyebb tárgyak szerint,

több szakaszra osztom, s a főbb és a pórzendülés eredetét, okait kellő világba helyező eseményeket, adatokat, lehető diplomatikai hitelességgel s egybefüggőleg összeállítani megkísértettem. Ha én abban megelőzőimnél talán többet tehettem, s némi részben szerencsésebb valék, ezt egyedül annak köszönhetem, hogy nekem kegyesen megengedtetett, — mit az illetők iránti legélénkebb hála és tisztelet érzésével nyilvánítok, — miszerint a hóra-világi hivatalos okleveleket, melyek jelenleg az erdélyi és magyarországi udvari kancelláriák levéltáraiban őriztetnek,—átvizsgálhassam és azokat tudományos czéломhoz képest használhassam.

A hivatalos kútfők után, főkép a tőlem használt jelentékenyebb kézirati és nyomtatott művek megemlítése is, úgy vélem maga helyén lesz, s tán némi érdekléssel is bír. Ezek így következnek:

A) Kéziratok.

A pesti Nemzeti Múzeumban.

1) Az Eder-féle gyűjtemény. Ebben: „*Analecta ad historiám seditionis per Valachos Transylvaniae, duce Hóra conílatae.*“ Voltaképp nagy-szebeni két érdekes emlékirat, melyeket Eder — az ismeretes erdélyi historicus — hivatalos kútfőkből irt. Az első a hóra-világ előzményeit és folyamát beszéli el 1780-tól a föláradók kivégeztetéseiig; amásodik az események naponkénti feljegyzése, 1784 november 5-től, 1785 januar 4-ig, gubernátor b. Brukenthaltól az íróval közlött kormányshéki jegyzőkönyvek kivonata. Ide tartoznak még némely apróságok, például, akkori nagy szebeni főispán b. Rosenfeld Andrásnak élő szóval tett közlései után feljegyzett adatok.

2) Jankovich Miklós gyűjteménye. Különböző becsti, részint kortársaktól irt értekezéseket tartalmaz.

Ezek közül:

a) Hóra erdélyi támadásának és gyilkolásának diariuma 1784;

b) Hunyad-megyének főjegyzője- ifj. Balia Sámueltól: „*Brevis descriptio rebellionis Horiae in Transylvania.*“

Az erdélyi Múzeumban, Kolosvártt.

3) A hóra-világról itt számos és részint nagybecsű kézirati

gyűjtemények találhatók, például Benkő Józseftől, Aranka Györgytől, Mike Sándortól, gr. Kemény Józseftől stb. Az utolsó legnagyobb részben a b. Brukenthal Mihály-féle gyűjtemény. Ebben kiváló érdekléssel bír az erdélyi gubernium és főhad-parancsnokság között folyt és a pörzendülésre vonatkozó levelezés.

A Batthyáni könyvtárban, Károly-Fejérvártt.

4) Gábri József, károly-fejérvári gymnasiumi tanár levelei 1784- és 1785-ből, melyeket Rómában levő Dániel Imrénnek a fentemlített könyvtár őrének írt, kit oda, erdélyi püspök gr. Batthyáni Ignác, a könyvtár halhatatlan emlékezetű alapítója, a Vaticanumban találtató hungaricumok lemásolása végett küldött. Ez egykorú levelek, némely óra-világi adatok közléséért, kiváló becsesei bírnak.

B) Nyomtatott művek.

1) Hunyad-megyének 1784 december 24-én tartott közgyűléséből az oláhok által elkövetett vérengzésekről, valamint a lázadás okairól kir. biztos gr. Jankovics Antalhoz tett fölirat, — mely „Species Facti” cím alatt olvasható e könyvben: „Collectio Ordinationum Imp. Josephi etc. Diószegini, 1790”. 8.(p. 148.197).

2.) Ugyancsak Hunyad-megye 1790. június 2-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyve s fölirata az erdélyi unió ügyében a budai magyar országgyűléshez. Ennek 5-ik pontja a óra-világi eseményekre vonatkozik. — Két igen nevezetes okmány: azokból az akkori viszonyokat, az ország hangulatát, főképp a II. József császár kormánya irányában uralkodó elkeseredést lehet ismerni.

3) S e h a s e r: „Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Freiherrn Samuel von Brukenthal, Gubernátor von Siebenbürgen. — Hermannstadt 1848.” 8. Szerző szász pap, s egykori nevelő a gubernatori házban, a óra-világra vonatkozó s a család levéltárában találtató hivatalos levelezést használta, mennyiben neki megengedtetett. Úgy látszik, gr. Teleki ez érdekes kis munkát nem ismerte.

4) Benkő József: „Az 1784-ben támadott oláh zenebonának leírása”. (Az eredeti kézirat után) Lásd: „Kolosvári nagy

naptár 1860. közönséges évre. Szerkesztette K. Papp Miklós (104—113. 1.). Csupán a november 8-ig terjedő s részben a népmondából merített eseményeket közli.

Csak röviden említem még, hogy a pórzendülés évében s nagyobbára hírlapi levelezések közléseiből készült e munkák jelentek meg: Bécsben, 1784, „Umstandlicher Bericht von den in Siebenblirgen entstandenen Unruhen,“ — azon év novembere 14 ig terjedő hírek; Károly-Fejérvártt és Nagy - Szebenben, 1785: „Horja und Klotska, Oberhaupt und Rathgeber der Aufrührer in Siebenblirgen “; Strassburgban, ugyanazon évben: „Kurze Geschichte der Rebellion in Siebenblirgen.“ — E két utolsó munkából látjuk, hogy az erdélyi oláh lázadás külföldön is nagy figyelmet gerjesztett, a hírlapok ott e mozgalmakkal sokat foglalkoztak, azokról s főképp Hóra személyes föllépéséről különböző tarka és mendemondából merített, azért nagy részben valótlan tudósításokat írtak.

A pozsonyi „Magyar Hírmondó“ című lapnak Szacsvai Sándortól szerkesztett 1784—1785. évi folyamában a hóralázadás eseményeiről Erdélyből több levél jelent meg. Első ilyen közlés volt, az 1784 november 24-én kijött 91. számban, melyben már az oláhok által elkövetett kegyetlenségek, dúlások, gyűjtogatások eleven színekkel rajzoltatnak.

Vannak ezeken kivül óra-világi kisebb értekezések például a „Tudományos Gyűjteményben“, s ilyen munkák is, péld. G ö l l f y Borbálától: „Göttfy László háznépének romlása Hóra pór-hada miatt. Pest, 1823.“ 8-r., Vitán Sándortól: „Csaták Hóra követőivel a dévai mezőn. Pest 1825 “ 8-r

Nem érdektelen körülmény az is, hogy a pórzendülésről, főképp annak eredetéről külföldi könyvekben merőben ellenkező állítások és ítéletek közöltéinek. B a r r u e l azt egyenesen II. József császár újításainak, s „trónokat és oltárokat fölforgató philosophiájának“ tulajdonítja*); ellenben Miliöt német fordítója C h r i s t i a n i szerint: e lázadást „a némely földesurak által jobbágyaik irányában gyakorolt el nem hordozható nyomások és zsarnokság, valamint a nemesség szerfölötti jogai és szabadságai“ okozták **).

*) „Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Jakobinismus. Münster und Leipzig, 1801.“ 8. II. Theil. 235. 236.1.

***) „Universal Historie alter, mittler und neuer Zeiten. Leipzig, 1793.“ 8. XII. Theil. 885. 886. 1.

A történelem két főtörvénye: „semmit sem mondani, mi nem igaz“, „semmit sem hallgatni el, mi igaz“,— e kis munkával foglalkozásom közben mindig szemem előtt lebegett. Általában az igazság és részrehajlatlanság szabálya vezeté toliamat, ez volt két irányban, felülről és alulról, „kedvezés és gytilölség nélkül “ egyedi törekvésem.

II. József császárnak a pörzendülésben állítólagos részvéte már annak kezdetén fölmerült, s azután is hevesen, sőt szenvedélyesen vitatott kérdés volt. Ezt legbiztosabban, úgy hiszem, maga e monarcha fejtheti meg. Ezért annak a lázadásra vonatkozó legfelsőbb intézvényeit, — mennyire azoknak birtokában vagyok, — gondosan, semmit el nem hallgatva, összeállítottam, hogy az olvasó a császárnak a véres dráma folyamában tanúsított eljárását mintegy tükörben lássa, és arról tények és adatok alapján fogulatlanul és igazságosan Ítélhessen.

Másfelől ha az oláh jobbágyok által elkövetett véres tetteket és dúlásokat hallgatással nem mellőzhetém, éppen úgy e népfajnak a magyar nemességtől elnyomását, jogtalan állapotban és szolgátságban tartását, mint a lázadás főokát kiemelve, arra rá mutattam. Á gyászesemények e történelmének írásában fő és állandó szempontom s törekvésem volt: a történelmi igazságot felderíteni.

Kötelességem végre nyilvánítani, miszerint óra-világi dolgozatomat, főkép az Erdélyben napirenden levő nemzetiségi súrlódások miatt, még kiadni czélszerűnek nem hittem, s nem is akartam. De szándékomat változtatni magamat felhíva éreztem, miután id. gr. Teleki Domokos úrnak ily című könyve: „A Hóra-támadás története. Pest, 1865.“ megjelent, mely az oláh lázadás genesisé és főbb eseményei felől, s kivált II. József császár befolyását illetőleg, oly adatokat és állításokat tartalmaz, a mik a lázadásnak az én kutatásaim eredményével lényegesen ellenkező képét mutatják. így történt, hogy az említett munkát a magyar tudományos akadémiának 1865 január 9- és 1866 martins 5-én tartott heti üléseiben ismertetvén, egyszersmind attól eltérő, de lehetőleg indokolt nézeteimről is számot adtam.

Gr. Teleki könyve, mint a hóra lázadás egész folyamát és okait is előadó első rendszeres mű, kétségen kívül figyelmet érdemlő irodalmi jelenség, habár, mint bebizonyítottam, abban jelenté-

kény adatok és tények, úgy mondható regényszerű alakban közzöltéinek, mit a népmondának a pórzendülési eseményekben tulajdonnyomólag szerepléséből kell kimagyarázni, s e befolyásnak tulajdonítani.

Jelen igénytelen értekezésem, akadémiai két felolvasásom egybefoglalt és átdolgozott kivonata gyanánt tekintendő. A grófi szerző munkáját illetőleg, azt csupán ott és annyiban fogom érinteni, hol a tények és adatok helyreigazítása, s így a történelmi igazság érdeke kívánja.

II.

A hóra-támadás távolabbi és közelebbi oka. — Az erdélyi úrbéri viszonyok.

Gr. Teleki a pórzendülés eredetét fejtegetvén, annak ugyan „egyik főokát a nemességnek a parasztság ellen elkövetett jogtalan eljárásában“ találja (Hóra-támadás története, 106. l.), másfelől azonban mégis az oláh nép e fölkelésében ktil, s jelesen orosz befolyást is keres.

Van-e ez állításnak valami alapja s a történelem azt mennyiben igazolja? erre bővebben kiereszkedni, majd alább lesz alkalom, midőn a lázadás okainak kinyomozására rendelt udv. bizottmány működéséről számot adandók.

Mivel a kérdéses támadásban a kezdők s főszereplők az oláhok valának, szükség, a dolog világosabban értéséért e népfaj polgári helyzete és sorsáról szólni, — általában az erdélyi úrbéri viszonyokat kell elébb vizsgálódásunk körébe vonni. Ez fogja nekünk az 1784-beli pórzendülés eredetére vezető utat kijelölni, mennyiben egy távolabbi s egy közelebbi okot találunk, melyek azon honrongáló mozgalomnak előidézésében kiválólag, sőt, lehet mondani, kizárólag szerepeltek.

A távolabbi ok: az erdélyi oláhok úrbéri helyzetében, általában jobbágyi, s így szolgaságra kárhozottatott sorsukban fekszik; a közelebbi ok: a zalathnai kincstári uradalom jobbágyainak úrbéri sérelmeikben és szolgálati terheikben keresendő, melyekből a lázadás közvetlenül kifejlődött.

Mi a parasztok állapotát Erdélyben, általában az úrbéri vi-

szonyokat illeti: 1540-ig, t. i. a Magyarországtól elválásig, az ill a jobbágyságra nézve fennállott törvények az erdélyi földnépet is kötelezték. Mellőzve a régibb időket, midőn a magyar földön még a rabszolgaságnak is nyomait találjuk,—a XIV. század köze pén már a parasztok sorsának könnyítéséről a törvényhozás kezdett gondoskodni, jelesen I. Lajos király 1351-ben kelt decretumában, nekik a szabad költözködés megengedtetett, mit Zsigmond király, 1405-beli III. decretumában megerősített, de oly föltétellel, hogy az elköltözni akaró jobbágy, urától arra engedelmet nyerjen, s maga földbérét, — terragium — valamint más tartozásait is megfizesse. Mindkét törvényből, s más okmányokból is látszik, hogy a földesurak a jobbágyok irányában sok önkényt és pénzcsikorást gyakoroltak, kiknek ezen erőszakoskodása volt egyik főoka, az Erdélyben Zsigmond uraik odása utolsó évében 1437 ben történt paraszt zendülésnek is, melyet sok vérontással lehetett elnyomni.

Egy második, nem kevésbé vész- és inségteljes pórlázadás, az ismeretes és Dózsáról nevezett paraszt-had, mi közel nyolczvan évvel azután, úgymint 1514-ben II. Ulászló király idejében Magyarországbán tört ki, — a jobbágyok sorsát lényegesen megváltoztatta, azt sokkal súlyosabbá tette. Miután e támadás, erdélyi vajda ZápolyaJános által elnyomatott, s annak kezdői és főbb részesei égrekiáltó kegyetlenséggel kivégeztettek, e véres példaadás elégnem tartatott, de II. Ulászló 1514-beli decretumának 14. és 15. t. cikkei értelmében „az országban bárhol lakó minden parasztok soha fel nem oldható jobbágyság békőiba verettek“ s a merő és örökös parasztságnak mintegy homlokukra sütött bélyegével földesuraik önkényének alája vettek, mi a Hármaskönyv több intézvényei által tetemesen súlyosbított, péld. hogy a paraszt nemes-ember ellen pert nem folytathat, végrendelkezési joga ingó javaira nézve megszorított, főkép pedig, hogy munkája bérén kívül, urának földjén semmi tulajdoni joga nincs, de az egyedül a földesurat illeti, ki jobbágya földjeit, rétjeit, malmait becsú áron, a szőlőket pedig értékük szerint mindig visszaveheti. (Deer. Trip. P. III. Tit. 30. §. 1. 2. 7. 8.).

E szerint a mondott támadásban részt vett akkori paraszton kívül, nem csak az ország többi összes büntelen földnépe lalkolt, de nagyobbára az erdélyi hadseregtől legyőzött felkelésben

részt, nem vett parasztjai a testvérhonnak, hasonló sorsra jutottak, a borzasztó törvény rajok is ki lön terjesztve. „Elnyomattak ugyan,⁴⁴ monda a véres lázadásra hivatkozva K ö l c sey Ferencz, a pozsonyi országgyűlésen november 10-én 1834-ben — „elvették bűn tetésöket, de nehéz meghatározni, mi vala nagyobb bűn: az-e, mit a jobbágyság undok tettei által elkövetett, vagy az-e, mit a nemesség az ezen tettekre szabott büntetéssel véghez vitt? Nem érteni itt az embertelen kínzásokat, miket Zápolyának találékony esze kigondolt, hanem értem azon országgyűlési h atározást, mely nem csak az akkor élt jobbágyokat, de azoknak még nem született, s következőleg a bűnben még részt sem vehetett maradékait is örökös szolgaságra kárhoztatá.⁴⁴

Erdélynek Magyarországtól nemsokára történt elválása után, az említett országos végzések ott nem csak érvényben maradtak, de az erdélyi törvényhozás azoknál még tovább ment, mert a haza legnépesebb, dolgozó osztályának helyzetét, a jogtalan bánás mellett, megbélyegzéssel, lealacsonyítással is tetézte, s irányában a nyomás minden nemét gyakorolta, mint az egyébíránt sok szép és szabadelvű intézvényt tartalmazó Approbata és Com p i l t a lapjain olvasni lehet.

Helyesen jegyzé meg b. Kemény Gábor úr az 1848-beli óra'-világról írt érdekes könyvében, melynek czime: „Nagy-Enyednek és vidékének veszedelme 1848—1849-ben“, (25. 1.) „oláhtól majdnem elválhatlan volt az úrbéres fogalma⁴⁴; azaz: Erdélyben az oláh és jobbágy csaknem egy jelentésű szó, porba lealázott s önkény alatt élő szolga kifejezése volt.

„Az oláh nemzet, — mondja az Approbata, — az hazában sem a Statusok közé nem számiáltatott, sem vallások nem a recepta religiók közül való, mindazáltal propter regni emolumentum patiáltatik⁴⁴; „az oláh neiúzet propter bonum publicum admittáltatott az hazában, mindazáltal nem veszi eszébe állapotjának alacson voltát.“ (Approb. P.) I. Tit. VIII. art. 1.—Tit. X. art. 1.). íme! a csupán haszonért tartott állatokkal egy sorba tett oláh népet terhelő nyomásnak kétszeresen súlyosbítása az által, hogy vallása- és nemzetiségének alárendeltségét törvénybe iktatták!

Ily szellemben írt törvények a következők is, hogy: „a földesurak az oláh papok fiait, ha nem papok, mint más jobbágyokat repetáltassák, sőt ha mint gyermekek vagy nőtlen legények

apjuk mellett találtak, mogfogattassanak⁴⁴ (Approb. P. I. Tit. Vili. art. 3.); „a privatus nemes ember is suspiciora a parasztembert megfogathatja“ (A p p r. P. 111. Tit. XLVII. art. 3); „lovak tartása, azokon járás a parasztságnak megengedtetik, de csak a földesurak engedelmével“; „parasztember és béres szolga posztóruhát, nadrágot, csizmát, dupla és forintos süyeget, gyolcsinget viselni — ne merészeljen“ (Appr. P. V. Edict. XLVII.); „a meghalt jobbágnak ingó javaiban az özvegy — csak harmados, két része a földesuráé“ stb. (Appr. P. III. Tit. XXX. art. 1.). Mellőzöm a jobbágyok visszakozására kelt különböző, s az önkénynek tágas tért nyitó intézvényeket. (Lásd pl. A p p r. P. III. Tit. XXXI. főkép P. IV. Tit. I. s egyébűtt is.)

A jobbágyok szolgálatát, a robotot az idézett törvények nem szabályozták, azoknak mértékét akkor egészben véve a földesúr határozta meg, kinek szabad akarata, tetszése volt az egyedüli szokásos úrbér, vagy inkább: a súlyos büntetés terhe alatt teljesítendő napi-parancs.

Az ausztriai korszakban a jobbágyok sorsának könnyítésére az első lépés történt az úrbéri szolgálat egyformaságát szabályozó, és a földesurak több visszaéléseit megszüntető 1714-ben hozott, de csak M á r i a-T h e r é z i a által 1742 ben megerősített törvény, kinek e szentesítő végzéséből látjuk, hogy a zselléreknek kedvező némely urak a jobbágyokat szerfeletti szolgálatattal nyomták, mi által azoknak az elbujdosásra s így a faluk elpusztulására alkalmat adtak *). Ilasonlag a jobbágyok javára, főkép az általuk teendő úri szolgálat rendezése céljából a nevezett királynő által, az úgy nevezett: „Bizonyos punctumok“ 1769-ben november 12-én kiadattak.

*) A Nagy-Szebenbe 1741-ben összehívott országgyűléséhez és a guberniumhoz gr. Czernin Theobald kir. biztos által, 1742 September 13-án Mária-Therézia nevében különböző tárgyakra nézve intézett leiratba volt az 1714-beli törvény megerősítése foglalva, a mint itt következik: „Porro abusibus nonnullorum in hoc ipso Principatu Dominorum terrestrium, qui magnó sui ipsorum, publici maximo detrimentis, jobbagiones servitiis nimium prementes, iniqui nos vero blevantes, profugio plebis ac desolationi pagorum eo ipso occasionem subministrant, Saeratis. Suae Regiae Majestati expositis, relataque lege ab Inclty. SS-bus et OO-bus contra hos abusos in anno adhuc 1714. diaetaliter condita, constitutionem hancce articularem per quam salutarem

II. József császár uralkodói gondosságának és tevékenységének egyik fő és kiválólag kedvelt tárgyát a földnépe helyzetének javítása képezte, s ez emberszerető monarcha — bár sok nehézséggel küzdve, — számos arra vonatkozó rendeletet bocsátott ki. Ilyenek voltak többek között: a Nagy-Szebenben 1783 június 4-én kelt, a jobbágyi nevet és kötelezettségeket eltörlő, s a személyes szabadságot a parasztságra nézve biztosító nevezetes kézirat, melynek alapján, hosszas levelezés után, —mire egyébiránt azon körülmény is adott alkalmat, hogy a császár az erdélyi jobbágyi viszonyok felől nem egészen a tényállás szerint volt értesülve,—végre az 1785 augusztus 22-én kelt nyíltparancs közzé tétett; az úrbérnek Erdélybe behozatala végett 1789decemb. 1-én kelt kir. leirat, a jobbágyok szabad költözködését ismételve megengedő és 1786 mártius 2-án s September 6-án kelt intézvények stb. De a nép javát szíven hordozó fejedelemnek mind ez, egyébiránt nem is törvényes úton kibocsátott rendeletéi, óhajtott siker nélkül maradtak, nagy részben végre sem hajtottak, dicső szándéka, mint 1785-ben kelt említett nyíltparancsában kifejezé, hogy: „a parasztokat, akármely nemzet- és vallásbeliek legyenek, emberekké tegye“, — nem teljesült.

A jobbágyok állapotának szabályozása végett II. József császár után kelt törvényeket is a földnépe későbbi helyzetének ismerete végett röviden érintenünk kell. Azon országos végzések a nevezett fejedelem emlékezetét fényesen igazolják, mert az általa célba vett javítások mértékén alul maradtak, egyszersmind mutatják, hogy az erdélyi törvényhozás a hóra-világi véres, de intő és tanuságos eseményekből semmit-sem okult. Az 1791: 26, 27, 28 és 30. törv. cikkek a parasztnak a szabad. költözködést ugyan megengedték, de csak terhes s a földesurak által könnyen kijátszható föltételek alatt, továbbá az úrbéri szolgálatot szabályozták, úgy, mint 1769-ben volt, s egyébként is igen csekély engedményeket tartalmaznak. Az 1847-ki úrbéri törvények is azon országgyűlés példás szükkeblősége, vaksága felől tesznek bizonyosságot, mely se a kor

et necessariam approbans ac confirmans, serio mandat, ut illa per totum hunc Principatum, Partesque eidem annexas suo modo publicetur, statuta sub poena ubique observanda, hoc solum addito, ut eorum, qui pecoribus suis serviunt, vei e longinquo servientes praestant, pro loci distantia habeatur ratio.“

kivánatát fel nem fogta, se a haza közvéleményének eleget nem tett, midőn a parasztnak csak annyi jogot adott, hogy maga személyében perelhessen a nemes emberrel, másfelől pedig az úrbért, egészben véve, inkább a földesúr, mint a jobbágyok érdekében rendezte; így az erdélyi parasztokra, tehát az oláhokra nézve is, az őket minden polgári jogokból kizáró, szolgálatra és terhek hordozására kárhóztató sorsuk, szóval, helyzetükben a jogtalanság az 1848-ban történt, s az alkotmányt gyökeresen átalakító nagy fordulásig folyvást fennállott.

A milyen igaz, hogy bár a jobbágyok sorsának enyhítéséről gondoskodó kormányi intézkedések és törvények terheit, szolgáljukat mérsékelték, s egészben véve helyzetüket türethetőbbé tették, valamint számos, emberi érzésű és jóakarató magyar birtokosok szegény jobbágyaik iránt atyai indulatot tanúsítottak;—éppen úgy másfelől tagadni nem lehet, hogy mind e könnyítések, úgy szólva, csak kivételt képeztek; állandó szabályul az önkény maradt. Nem csak személyét sújtó, de gyermekeire, sőt minden maradékaira kiterjedő szolgálai sorsának keserű öntudata állott minden perczen, minden nyomon a szegény oláh előtt, nyomoréit állapotának érzése kíséré ötet egész életén keresztül; századok hosszú során át tartott ez így, s a mások javáért élő örökös jobbágyot vagy szolgát a jogtalanságból menekülés legkisebb reménye semkecsegteté, a föld porából fel nem einelé. Ily helyzet, midőn az oláh már anyja tejével beszítta a földesura, mint elnyomója elleni idegenséget, benne természetesen kifejtette és megérlelte a magyarok iránt viseltető, valóban nem mindig igazságos gyűlölséget, mi a pórzendülés véres eseményeiben borzasztókéig kitört, s a bilincseit bár pillanatig lerázó és boszúra izgató rabszolgát az elvadult kegyetlenség legszélső, s bizonyára semmivel sem menthető kicsapongásaira ragadta. Van Nemesis, büntető igazság az emberek, népek, államok életében, midőn, „az erős boszúálló Isten megbünteti az atyáknak vétköket a fiakban, harmad és negyed-íziglen“ (II. Mos. XX. 5.). Erdély történelmében ily Nemesisnek kell a hóra-világot tekinteni; az oláh népnek századokig jogtalan állapotban, súlyos szolgaságban tartása büntetlen nem maradt. E Nemesis, keresztyén fogalom szerint: van Isten a történelemben.

A földnépe azonban, — ne feledjük ezt, — nem csak Erdély

ben hordozta a jobbágyi bilincseket és terheket, de ez európa-szerte így volt, sőt nem egy országban a jobbágyok még rosszabb és súlyosabb helyzetben tartattak; azért, e részben a felelősség nem egyedül a magyar és erdélyi törvényhozást terheli, — a parasztok e nyomott, alárendelt helyzete az akkor mindenütt fennállott hűbér-intézkedésekben, a nemesség előjogaiban, általában az uralkodó államviszonyokban gyökerezett.

Legyen itt összehasonlítás kedvéért megemlítve, hogy az ausztriai nemét örökös tartományokban, II. József előtt, a jobbágyoknak, földesura engedelmé és beleegyezése nélkül, megházasodni, valamely kézimesterséget vagy ipart űzni, és tulajdonáról szabadon rendelkezni, azt eladni, elzálogosítani, stb. nem lehetett, míg e megszorítások az erdélyi és magyarországi parasztot egyáltalában nem illették*).

Másfelől, bár a fennérintett törvények, s főképp az udvari rendeletek a jobbágyok védelméről, sérelmeik orvoslásáról, s hogy nekik igazság legyen szolgáltatva, gondoskodtak, — tagadni még is nem lehet, miszerint azon törvények és felsőbb intézkedések végrehajtása kétségkívül nem volt biztosítva, mennyiben a megyei közigazgatás az érdekelt nemesi osztály, s időszakonként választott, annál fogva Változó tisztek kezében volt, kik gyakorta jogtalan, igazságtalan és részrehajló eljárás által a jobbágyok sorsát terhelték, és azoknak sok méltó panasza okot adtak. Szóval: az er-

*) Az ausztriai jobbágyoknak fennebb elősorolt megszorításait hivatalos okmányok bizonyítják. Midőn II. József, fennebb már említett 1783-ban kelt nagy-szebeni kézírata által, az örökös tartományok példájára a jobbágytársaságot Erdélyben is eltörölte, mint mondá: „darnit diese knechtische und sklavische H e r a b w ü r d i g u n g d e r M e n s c h l i e i t a l l e r O r t e n o l i n e w e i t e r n a u f g e l i o b e n w e r d e.“ — akkor oly visszaéléseket is érintett, mik a magyar és erdélyi parasztok tényleges helyzetében fenn állottak. Az udv. kancellária a különbséget főképp 1783 június 18-án és július 26-án a császárhoz intézett jegyzékeiben kifejtette, s azt kívánta megmutatni, hogy az erdélyi parasztok állapota voltaképp nem is jobbágytársaság, s az ausztriai úgynevezett „Leibeigenschaft“hoz nem hasonlít. A kancelláriai munkálatokban, az ausztriai jobbágyokat terhelő fennebbi pontok csász. nyíltparancsokból idéztetnek. A július 26-ki felterjesztésből: „Nihil prorsus J o b b a g i o n a t u s h i c i m p r o p r i e d i c t u s i n H u n g a r i á e R e g n o, p a r t i b u s e i d e m a d n e x i s a n a l o g i a e c u m a l i a r u i n p r o v i n c i a r u m m a n c i p a t u, a c p r o p r i e „L e i b e i g e n s c h a f t d i c t o b a b é r é, v e i e x e o p a t e t“; e t c.

délyi parasztnak legtöbb bajt, szenvedést az emberi gyarlóság, önzés, szenvedélyek, az uradalmi és megyei tiszték önkénye, huzavonája okoztak, és sérelmeiket a végrehajtó hatalom közegeinek hanyagsága, roszakarata nagy mértékben tetézte.

A hóra-világ történelmében, mint alább meglátjuk, épen a lázadó oláhok részéről történt nyilatkozatok s vallomások által bebizonyított, ellenmondhatlan tény és igazság: az 1784-beli erdélyi pórzendülésben legfőbb tényezőnek az oláhok jobbágyi sorsát kell tekinteni.

III.

A zalathnai kincstári uradalmak jobbágyainak úrbéri sérelmei és panaszai. — A topánfalvi kihágás. *)

Ha a fennebbiek szerint az 1784-beli pórzendülés távolabbi oka a földesúri és megyei szolgálatra kárhozottatott, az ország minden terhét hordozó, mégis minden polgári jogokból kizárt oláhság jobbágyi viszonyaiban gyökerezik, azt másfelől közvetlenül a zalathnai kincstári uradalmakban a földesúri jogok kíméletlen gyakorlása s ezzel összekötött különböző visszaélések idézték elő. Az éveken át folyvást tartó s mind nehezebbé váló terheltetések által zaklatott szegény földnépének vég elkeseredése azon véres felkelésben tört ki.

Alsó-Fejérmegye alsó kerületében feküdt a zalathnai kincstári uradalom, mely tulajdonkép négy, ú. m. a felső-, kö zép- és al s ó, valamint az offenbányai birto kot foglalta magában. Az ezekhez tartozó jobbágyok már a Mária-Therézia idejében kénytelenek voltak a szenvedett sérelmek és

*) Kútfők: a) Egy Zalathnán 1778 augustus 11-én tartott uris zék ítélete. — 6) A zalathnai kincstári uradalmak jobbágyai által 1780, 81, 82 és 83. években az udvarhoz felterjesztett panaszok és ké relmek felől készült s 58 ivre terjedő „Inquisitionis Zalathnensis“, melyben a 13 osztályba sorozott különböző sérelmeket és nyomásokat 50 pont alatt összeállították, c) Hóra elfogatása után, nála talált, s a jobbá gyok panaszos ügyében a fennírt években kelt udv. határozatok és válas zok; hét darab, másolatban, d) A Imnyadmegyei „Species Facti.“ e) Az első n.-s z e b e n i emlékirat.

méltatlanságokért Nagy-Szebenben a kormányzéknel panaszolni, mint ezt a Zalathnán 1778-ben tartott úriszék ítéletéből lehet látni. Ez évben ugyanis uradalmi tisztartó Dévai György által B i s z t r a . K i s A r a n y o s , T o p á n f a l v a és Nagy- Aranyos felső uradalombeli községek perbe fogattak, s el is Ítéltettek, mivel Nagy-Szebenben a felsőségnél panaszaikkal alkalmatlankodni merészeltek, és ott magukat illetlenül és lármásán viselték. A „kérelem módjában kihágást el nem követő “ két első falu ugyan felmentetett, de több topánfalvi jobbágyok, kika kormányzékhez küldött követekhez megbízás nélkül csatlakoztak s így ott „a kérelemhez nem szükséges számban jelentek meg“ 12 — 12 „súlyos botútra, “ hasonlólag három, nagy aranyosi oláh, mint bujtogatók 2f0 —25, végre ugyan e helységből más négy kevésbé bűnös jobbágy 12—12 botra ítéltettek, azon komoly figyelmeztetés mellett, hogy földesuruk- a császárnak szentséges személyét képviselő tisztek iránt a tartozó tisztelet- és engedelmességről el ne felejtkezzenek.

E kincstári jobbágyoknak részint uradalmi, részint megyei tisztviselőktől szenvedett többféle terheltetésük 1780-ban az udvarhoz feljutott. Ez évben Hóra, kinek neve legegőbb itt jelenik meg, — Nagy- és Kis-Aranyos s Bisztra községektől Bécsbe küldetett, s általa azoknak, valamint minden f i s c a l i s jobbágyoknak nevében „különböző sérelmek és törvénytelen pénz csikarások miatt“ az udvarhoz két folyamodás nyújtatott be, melyek October 26-án, s így még M á r i a - T h e r é z i a éltében, a rájuk írt legfelsőbb kézi jeggyel — altissima signatura — az udv. kancelláriához leküldettek. Ugyanoda Hóra egy külön kérelmet is adott, melyben sürgeti, hogy küldőinek még semmi orvoslást sem nyert panaszaira nézve neki válasz adassék. Az udv. kancellária november 3-án a panaszló jobbágyok kérelem-leveleit a kir. guberniumhoz leküldötte, s a sérelmeknek, a kir. kincstárnoksággal egyetértőleg, kinyomoztatását meghagyta, egyszersmind Hérát erről, fennemlített kérelmére hátratilag adott válaszában értesítette, valamint a panaszlókat utasította, hogy haladéknélkül haza menjenek, s a dolog kimenetelét ott várják meg.

Az említett jobbágyok által az írt módon az udvarhoz benyújtott, majd 1781, 82, és 83-ban több versen megújított panaszok és kérelmek tárgyát képezték, — mint az „Inquisitio Zalath-

nensis“-ből látni lehet, — csak a főbbeket említve: a földesuraságnak fizetendő díjak, valamint az adó — contributio — szerfölötti fölemelése, (így például: az offenkányaiak, kik régebben földesúri díjakban 250, adóban pedig 364 frtot fizettek, néhány év óta az elsőt 1200, az utolsót 1400 forintban fizetik, s a bucsumiaknak 300 írtból álló adója 1700 írtra, s a mellett minden forint után járó hat krajezárta lett felrugtatva); továbbá: terhes és költséges fuvarozások, az úrbéri s más szolgálatok szaporítása és súlyosbítása, a katonaság részére természetben adott fizetéseknek meg nem térítése, uradalmi és megyei tisztviselőktől, tehát kétféle gyakorlat pénz-követelések, huzavonák, valamint a panaszokkal folyamodó jobbágyoknak fogsággal, botozással olykor igen súlyosan büntetése. Mindezekhez a nemegyesült egyházbeliak részéről kitönbözö vallásos sérelmek is járultak, például, hogy tölök elvett templomok az egyesülteknek adattak, s bár kevés, s olykor egy mástól messze esö egyházzal bírtak, újaknak építése vagy meg nem engedtetett, vagy lehetőleg gátoltatott; pópáik, mint a köz jobbágyok, díj-s adófizetéssel terheltetnek, a^ adó felhajtása néha isteni-tisztelet alatt történt, mi a lakosokat a templomba járástól elriasztja stb. stb. Végre egyik fő és igen érezhető terheltetésükct a korcsmárlási jognak haszonbérbe adásából eredett károk és vesztesékek okozák, miről alább mindjárt bővebben szölandunk.

A jobbágyoknak ez elösorolt sérelmeit nagy mértékben tezte és súlyosbította az eljárás, mi azoknak kinyomozása körül elkövettetett. Azt a kirendelt biztosok szembetünö részrehajlással teljesítették, nem csak hogy gyakran félénk, vagy a panasz tárgyát nem ismerö falusiakat kérdeztek ki, de azonkívül a vizsgálatot mindenkép húzták, halasztották, hogy véget ne érjen, s mégis ez időhaladékért a panaszlókra bírságot róttak. — Az udvarhoz a fennemlített négy évben beadott, mindannyiszor az illetö politikai és kamarai hatóságokhoz hivatalos tárgyalás végett leküldött kérelmek és folyamodások ügyében, a vizsgálat vagy fel nem küldetett, vagy hiányosan terjesztetett fel, a dolgot azért folyvást sürgetni, vagy eligazítás végett újra visszaküldenit kellett. Csak egy példát említve: E n y e d i István Ferencz udvari ágens közbenjöttével 1782-ben a jobbágyok részéről benyújtott újabb sérelmeket az udv. kancellária azon év április 29 én „legfelsöb parancs folytán “ a guberniumhoz leküldvén, az 1780-beli panaszok

iránti vizsgálatnak felküldését sürgetni kellett, mi a legfelsőbb kéziügy daczára is két év alatt meg nem történt. — Valóban az elnyomott szegény jobbágyok jogtalan helyzetének, hurczoltatásának igen szomorú képét tartja e sérelmes ügy egész folyamata élőkbe, s az erdélyi akkori igazság-kiszolgáltatást, általában a közigazgatási viszonyokat kirívólag jellemzi azon körülmény, hogy ők annyi éveken át a törvény oltalmát meg nem nyerhették, az orvoslást siker nélkül sürgették, azt ismételt császári parancsok sem eszközölhették, és sok rendbeli panaszaik 1784 végéig, a midőn a lázadás kitört, még eligazítatlan voltak, s úgy is maradtak.

Mi a korcsmárlási jognak haszonbérbe adásából eredett, fennebb már érintett sérelmet illeti: a zalathnai felső, közép és alsó kamarai domíniumban régtől fogva fennálló, s az időtől mintegy megszentelt szokás és gyakorlat szerint, a bormérés joga a falusi községeknek volt mérsékelt díjfizetés mellett oly móddal átengedve, hogy azon díj lefizetése után, minden lakosnak szabadságában állott a szükséges bort magának onnan vásárolni és szerezni, hol neki tetszett, a mellet pálinkát főzni, azt használni és árulni hasonlólag megengedettet.

Az 1778. évben *dolgosa* cím alatt borárulási díj hozatott be, még pedig $1\frac{1}{2}$ krajczár minden kimérendő veder bor, s 1 krajczár egy kupa pálinka után*); de ezt csak azon lakosok fizették, kik borméréssel foglalkoztak, minden más falusinak szabad volt a neki szükséges bor megszerzéséről gondoskodni, nem kevésbbé jogában állott, szintén régi gyakorlat szerint, faszerszámokat borért cserében árulni.

Az 1781. évben e tekintetben nagy változás történt.

Bizonyos Áron, szolgálatból kilépett lovaskapitány, az uradalomnak azon javaslatot tette, hogy a korcsmárlási vagy borkimézési jog évenként fizetendő 12,000 forint mellett neki haszonbérbe adassék. De e nyereszkedő ember, mint látszik, rosszul számított, már az első évnegyedi rátát fizetni nem volt képes, minek következtében a haszonbér tőle elvétetett, s a fennebbi összegnek t. i. az

*) Egy erdélyi veder ötöd része a magyarországi akónak, tehát öt veder, egy akó. A veder továbbá nagy, midőn 20 kupás, kis veker= 16 kupás. A kupa a magyarországi pint, vagy két meszely, — ez utolsót Erdélyben *fer t á l y n a k* nevezik.

évi 12,000 forintnak fentartása mellett, hat egymástán következő évre Bosnyák Márton és Patrubán Márton nevű örményeknek adatott ki.

Ez üzerek természetesen nem mulasztották el, a haszonbérből maguknak minél több hasznot, nyereséget csikarni ki, s arra minden kigondolható eszközt felhasználtak; hol lehetett, a minőségre nem ügyelve, olcsó bort és pálinkát vásároltak, s azt drágán mérték ki, a bor kupáját 10 s több krajczáron, a pálinkáét 24 krajczáron (az elsőt a haszonbér előtt, 6 a másodikat 14 krajczáron árulták); a pálinkát azoktól, kik főzték, csekély áron vásárolták meg, a lakosoknak a cserevásárt (faedényeknek borért cserébe adását) megtiltották, kik maguknak útra üvegben bort vittek, megbüntették, s a lakosok irányában több, ilyenmő bozzantást és zaklatást követtek el.

Megtörtént az is, hogy a bérlők egy húsvéti ünnep alkalmával Abrudbányáról a szent mise áldozatban használás végett az abrudfalvi pópáknak küldött bort, mint csempészetet lefoglalták.

Hogy az ily és hasonló esetek, a jövedelmező régi helyzetnek a haszonbér behozatala által megváltozásából szenvedett veszteségek a lakosokra nézve nagy mértékben érezhetők voltak, őket folytonosan keserítették, — könnyű képzelni.

A növekedő ingerültség végre tetteleges ellenszegülés és erőszakoskodásban tört ki. Topánfalvának régi és kiváltság erejével bíró szokásos joga volt, hogy a májusi sokadalom alkalmával, minden lakos szabadon mérhetett bort, sőt a helység az idegen borárulóktól egy kis vámot is vehetett. A haszonbérlők azonban e régi szokás ellenére, az abból eredhető károsodásuknak eltávolításaért, az említett sokadalom napján Topánfalvára lándzsával és puskával fölfegyverkezett két legényt küldöttek, kik a vásárban mint czirkáló örök szétjárjanak, s a nép által elkövethető kihágásokat meggátolják. Ez újítás a haszonbérlők ellen egyébként is felbőszült népre nézve kihívás volt, s midőn az egyik és lóháton ülő fegyveres legény Kossotán Izsák egy vidéki parasztot letapodott, ez a kezében levő baltával egy haszonbéri hordó fenekét beütötte, s azalatt a másik czirkáló ör Vertán egy méhsert áruló nagy-aranyosi jobbágyot szidalmazván, ez utóbbi, több hozzá csatlakozott paraszt segítségével a fennemlített vidéki jobbágy példáját utánozta, s így a felbőszült sokaság minden ott kitett haszonbér-

lói hordók fenekét beütötte, a bort ki folyatta, s az éppen jelen volt nagy-aranyosi bíró, Togyá Dumitru, csak nagynehezen tudta a népet a további erőszakosságra vetemedéstől, jelesen a haszonbérlok pinezérébe betöréstől visszatartóztatni és lecsendesíteni.

Az említett kihágás komoly következéseket vont maga után, annál inkább, mert az uradalmi lakosok közt folyvást tartó ingerültség több zavart s rendetlenséget is idézett elő. A haszonbérlok, ilyen körülmények között nem akarták többé a bormérést Topánfalván és a felső dominóimban folytatni; az ügy a kir. kincstári tanács, s onnan a kir. kormányzék elibe kerülván, több tárgyalásra adott alkalmat, míg nem a haszonbérlok határozott vonakodása folytán végre 1788. april hóban a bormérést a kincstári uradalom vette kezébe, mely változás által azonban a jobbágyok nem nyertek.

A kir. kormányzék ez alkalommal a topánfalvi kihágás szerzői s részeseinek kinyomozását elrendelte, s a végre a mondott év tavaszán egy bizottmány neveztetett ki, mely munkálódását bevégezvén, a felső uradalomból 28 inkább terhelt egyén elfogatott, azok egy úriszék előtt megpöröltettek, némelyek közt ilök, további bizonyítékok összeszerzéséig, kezesség mellett szabad láb-
ra tétettek, mások részint börtönre, részint 50 vagy 99 botra, öten pedig, azok közt a fennemlített Togyá Dumitru is, halálra Ítéltettek; de perújítás következtében, az utolsók attól a kir. kormányzék által fölmentettek, s egy vagy két évi börtönre, s évnegyedenként 25 botütésre lettek elítélve. Az említett kihágások által okozott kár 8708 frt ⁴ krra becsül tetett, mely összeg megfizetése a felső uradalom lakosaira rovatott, oly móddal, hogy tartozó adójokon felül, minden forint után 38 krt fizessenek, s ily módon a megítélt összegből 6179 írt és 22 kr felhajtattott, s az uradalmi pénztárba befizettetett, a többi hátralékban maradt.

Hogy a Topánfalván történt, s fennebb leirt bormérési kihágáson Hóra is jelen volt, s abban, valamint a később történt zavarokban is részt vett, névszerint a jobbágyokat a földesuraság ellen hajtogatta, s e gonosz tetteiért ő is elítéltetett, bizonyos; azonban sikerült neki, a rá mért büntetést szökés által kikerülni*).

*) Hérának a topánfalvi kihágásokban részes voltát b. Bruken-
thal Sámuel gubernátor 1784 november 6-án a pörzendülés kitérő-
séről gr. Eszter házi udvari főkancellárhoz intézett elnöki levelében

A mondott körülmények folytán, Nagy- és Kis Aranyos, Bisztra, Topánfalva stb. községek különböző terheltetéseik s rész szerint a bormérési haszonbérből történt sérelmeiknek is orvoslása végett 1783. májusban az udvarhoz két könyörgő levelet nyújtottak be. A császár azon év június 7-én kelt legfelsőbb határozatában a folyamodásoknak a guberniumhoz tudósítás végett lekiildését megparancsolta, egyszersmind az udvari kancelláriának meghagyta, hogy az udvari kamarával egyetértőleg, „hasznló „visszaélések és kegyetlenségeknek megszüntetése végett“ véleményt adjon.

E császári intézkedésnek sem lett azonban, mint alább meglátjuk, sikere, bár a panaszló községek követei Bécsben és a császárnál is újra megjelentek.

IV.

A panaszló fiscalis jobbágyok B é c s b e n é s II. J ó z s e f császárnál.

Hóra, mint a zalathnai kincstári uradalom jobbágyainak követe, már 1780-ban volt Bécsben, s a rá bízott panaszos ügyet az udvari kancelláriánál előmozdította. Ily küldetésben utolszor az 1783. év vége felé ment oda, mely alkalommal II. József császár elibe is bocsátatott. Ez volt, sokat emlegetett híres bécsi útja.

Az erdélyi oláh jobbágyoknak e magán-kihallgatása, egy kérelemmel tehát a fejedelemhez folyamodása, valóban a pórzendülés történelmében említést alig érdemlő esemény, mely azonban gr. Teleki Domokos úr könyvében nagy politikai jelentőségre van emelve. Hóra, t. i. midőn a császárnál volt, — írja gr. Teleki, — az oláhoknak a jobbágyság, s így a magyarok urasága alól fölmentetéseért könyörögvén, hozzá tévé, hogy ha ez meg nem történik, megeshetik, miszerint magukat felkelés által fogják szabad-

emliti s megjegyzi: „Der Baron K e m é n y“ (az alsó-fejéri főispán) fügte in Ansehung des Rädelsführers Horia noch dem Umstand hinzu, dass er d e r n e h m l i c h e sey, der Anno 1783 mit mehreren seines gleichen das Volk im Ober-Zalathnaer Dominio gegén ihre Grundherrschaft aufgewiegelt, und dass er damals nur durch seine Flucht, sich d e r Strafe, die den Übrigen zuerkannt worden, entzogen gehabt.*

ságba helyeztetni, mire II. József a kérőnek e „súlyos szavakat” mondotta volna, „Thut ihr das,” Hóra pedig, hálája jeléül lábaihoz borult *). Gr. Teleki ezen adatot a Ribiczei-féle levélből közli, azon hozzászólással, hogy a kihallgatáson egy Szodler nevű hadbíró is jelen volt, kitől a levélírója azt hallotta. A mondott levél Kolosvártt az erdélyi múzeumban találtatik **), csak egyszerű másolat, szövege tele hibákkal és értetlenségekkel; azt Ribiczei egy ismeretlen nevű grófhhoz 1830. április 8-án, s így a lázadás után, szinte fél századdal írta, azért valóban hiteles okmányoknak nem tartathatjuk. Egyébiránt a levél illető helyének a magyar akadémia előtt 1805. január 9-én felolvasásával bebizonyítottam, miszerint Szodler Hérával egy időben volt Bácsban, de az audien-tián jelenlétét nem állította. Említést érdemlő körülmény, hogy Ribiczei az utóiratban mondja: „Bölcsen észreveheti gróf úr, ezt a levelet egyedül ismeretes hazafiságának írtam és el kell égetni.” — Végre a magán-kihallgatás alkalmával a császár szájába adott szavak, egy német író megjegyzése szerint, nyelvtanilag hibások, miket a császár úgy nem mondhatott ***).

Ha gróf Teleki, a kérdéses levélre hivatkozást mellőzve, írja, miszerint Erdélyben akkor hitték és beszélték, hogy a lázadás nem történt II. József híre és tudta nélkül, s így némileg azt neki tulajdonították, egy traditionalis történelmi igazságot mondott volna, mint ez alább bővebben kifejtve lesz; — de azon állítás, hogy a üscalis jobbagy által az oláhoknak a felkelésre, s maguknak ily úton felszabadítására engedelmet adott volna, egy több mint

*) Lásd: Gr. T e l e k i D o m o k o s: „A Hóra-támadás története.” 8. és 108. l.

**) A M i k e S á n d o r ú r gyűjteményében. Azt az említett múzeum érdekes és buzgó könyvtárnoka S z a b ó K á r o l y ú r nekem leíratta és felküldötte, egyszersmind a lemásolás hitelességét neve aláírásával bizonyította Gr. Teleki e példányt használta.

***) D u x A d o l f ú r a hivatalos „Wiener Zeitung” tudományos mellékletében gr. Teleki könyvét, s az én akadémiai felolvasásomat ismertetvén, a császári szavakra e megjegyzést teszi: „Worte — die das Wahrzeichen ihrer Erdichtung auch in ihrer Unrichtigkeit tragen, da eine Zustimmung oder Ermunterung, wenn sie in diesem Falle wirklich gegeben worden wäre, dem deutschen Sprachgebrauch gemäss: „Thut das“ hatte lantén miissen, „und nicht: „Thut ihr das.“ Lásd: Oesterreichische Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst etc. Jahrgang 1865. Nr. 34. 260. l.

hallatlan követelést, söl oly képtelenséget is foglal magában, mit bővebben magyai ázni nem szükség.

Mi az erdélyi kincstári jobbágyok követeinek, jelesen Hérának Becsben járását s a császárnál is megfordulását illeti: az erre vonatkozó legbiztosabb adatokat Hóra és Kloskánafai pörzendülés okai kinyomozására rendelt gr. Jankovics-féle udvari bizottmány jegyzőkönyvébe iktatott vallomásaiból lehet egyedül meríteni. Azokat, mint itt következnek, lehetőleg híven és pontosan összeállítottam.

Hóra és Kloska, s még más két oláh követ, a zalathnai kincstári uradalmak némely faluinak panaszaival három versen jártak Bécsben *), azonkívül Hóra még negyedszer, de Kloska nélkül, s más követekkel felment oda, t. i. az 1783. év vége felé, a görög egyházban szokott karácson előtti és hat hétig tartó böjt idejében, akkor több hónapig mulatott a császári székvárosban, s jóval husvét után érkezett Erdélybe vissza. Hóra is említi egyszer vallomásában, minden további megjegyzés nélkül, hogy Bécsben járt és a császárnál volt. Az oláh követek a bécsi utat mindig gyalog tették, a felmenetel négy hétben, a hazatérés ugyan annyi időben került, s rendesen ott négy hétig s tovább is ültek; a pénzt az úti költségre pedig a megbízó faluktól kapták. így, jelesen Kloskának, ki Búcsúm, Kerpenyes és Abrudbánya követe volt, — o- három helység, mindenlk útra 20—20 Frtot fizetett, egyszersmind Abrudbányát illetőleg megjegyezte, hogy neki azon pénzt nem a város, de az ott lakó jobbágyok adták.

A küldők sérelmeit magában foglaló két első kérelmet Abrudbányán Martzi Samu készítette **), a harmadikat Bécsben udv.

*) Az illető esztendő, mikor az oláh követek Bécsben jártak, a vallomásokban megemlítve nincsenek. Az első utat, mint fennebb láttuk, 1780-ban tették, azután, az adatok és okmányok egybehasonlítása után, úgy látszik 1782 és 1783-ban jártak fenn, s tudjuk, hogy az utolsó év végén Hóra még egyszer oda felment.

**) Abrudbányán lakó oláh nemesember. Alsó-Fejér megyének 1784 nov. 20-án a Felsőghöz intézett feliratához van mellékelve Egyedi Efraiin szolgabírónak Zalathnáról november 17-én az alispánhoz az oláhok dulásairól intézett jelentése, melyben Martzi Samuról írja, hogy Abrudbányáról anyja sok rendbeli megveréseért elszökött, s a fellázadt oláhok egyik vezére lett volna,

agens Enyedi írta, — egyébiránt egyik kérelem levélért sem kellett fizetni. Az említett udv. ágenshez őket egyenesen a császár A tágítottá, kihez ugyanaz által lettek azután bevezetve. Ez ágens volt az is, ki a náluk levő két kiváltságos levelet lemásolta, a másolatokat a császárnak benyújtotta, s az eredetieket visszaszolgáltatóván, ugyan akkor nekik egy választ is kézbesített.

Megemlítendő itt még az, hogy Hóra és Kloska vallomásaikban panasztáltak, miszerint őket Erdélyben a tisztviselők, kivált a falusi bírák és gornyikok *) által szemmel tartották, sőt fenyegettek, mivel a császárnál volta k.

Hérának az udv. bizottmány előtt tett vallomásából tudjuk végre azon körülményt is, hogy Bécsből egy görög templom építésére nyert, az elején kétféjű sassal díszített szabadalmat hozott le magával, melyet, a mint mondá, az ottani görög templomba adtak a kezébe. Ebből lehetne gondolni, — minek azonban se az udv. bizottmány jegyzőkönyvében, se más oklevélben nyomát nem találtam, — hogy a nevezett egyházi ügyben tán az orosz követség közbenjáróskodott.

Az udv. bizottmány jegyzőkönyvéből tudjuk azt is, miszerint Hóra kikérdezése folytában a császártól neki adott lázítási engedelemre egyáltalában nem hivatkozott, bár arra többször nyílt alkalma, jelesen, midőn több megesketett s vele szembesített tanuk, azok közt a kis-aranyosi oláh pap is, vallották, hogy az egybegyűjtött nép előtt kiadott intézvényeit, főkép a magyarok kiirtása végett, egyenesen a császártól nyert parancscsal merte indokolni. E legfelsőbb felhatalmazással akkor sem védte magát, midőn a vallatás befejezésekor neki világosan megmondották, hogy, mint „a köz csendesség kegyetlen megháborítója“ elítéltetni fog, s gonosz tetteihez méltó büntetését elveendi, egyszersmind felszólították, azt, mit maga mentségére tudna, felhozni; — de ez oláh főczinkos ekkor is egyebet nem tett, mint a vallatás alatt, t. i. mindent tagadott, s a mint mondotta, mivel magát temiben sem tudja bűnösnek, azért maga mentségére semmit, is fel nem hozhat.

Lehet e gondolni, miszerint Hóra ily helyzetben, bi-

*) G o r n y i k, egyik falusi esküdt, ki rendesen a küldözéssel, rendőri végvehajtandókkal s így néha a botoztatással is megbízva volt.

rának határozott nyilatkozata után, tőlök el nem utasítható mentégére, a császári engedelmre vagy biztatásra ne hivatkozott, legalább a császár kegyelméhez folyamodást meg ne kísértette volna V

Az elmondottakkal kapcsolatban említendő, miszerint az oláh követek bécsi negyedik útjának is több sikere az előbbieknél nem lett. A jobbágyok kérelme Erdélybe újra leküldetett, s a guberniumnak meghagyatott: hogy folyamodók, ügyöknek eligazításáig, „minden méltatlan üldöztetések“ ellen oltalmaztassanak, ők pedig haza térvén, a kimenetelt ott várják meg. Hóra az erre vonatkozó és 1784 április 13-án kelt udv. kancelláriai válasznál egyebet magával le nem vitt *).

8 mi történt Erdélyben Hórának haza érkezése után? ott az illető hatóságok az udv. rendeletet mikép hajtották végre? E két kérdésre feleljen Kloska, kinek a dologra vonatkozó, s 1785 jan. 26-án az udv. bizottmány előtt tett vallomását, annak jegyzőkönyvéből csak nem szóról szóra ide iktatom. — Nevezett oláh kapitány és több társai a Hórától Bécsben kapott válaszszal a Péter és Pál napi böjt idején (tehát július elején 1784-ben) Nagy-Szcbenbe mentek, hol a gubernium nekik azt mondotta, hogy a kérdéses ügyben (t. i. a topánfalvi kihágásért s azután történt zavargásokért) elfogott oláh rabok szabadon fognak bocsáttatni, ők pedig menjenek haza, mert ügyökben a vizsgálat megtörténik, s részükre igazság lesz szolgáltatva. A gubernium nekik ez alkalommal 14 napi határidőt tu-

*) Mivel a pörzendülés alatt az udv. válaszra többszöri hivatkozás, történt, s Hóra is ez állítólagos „császári parancsesal“ izgatta a népet, annak szövegét ez oláh vezér tarisznyájában talált irományok közül egészen közlöm. — „674. Disponitur sub hodierno ad gubernium, ut cum querculae supplicantium nunc recte sub incude versentur, ad securam usque earum decisionem ipsos, ipsorumque deputatos contra omnes indebitas persecutiones manuteneant; Supplicantium proinde erit, cum ipsorum praesentia nihil seu ad accelerationem, eum ad favorem negotii sui conducere possit, semetdomum conferre, et ibidem eventum illius proxime securum pacate opperiri. Ex Consilio Cancellariae Regiae Hungar. Transilvaniae Aulicae. Viennae, 13-tia Apr. 1784. Franciscus Horvát h.“ — Figyelmet érdemlő körülmény, hogy az udv. kancellária, mintha az oláh követeknek Bécsben jelenléte terhére lett volna, őket majd minden válaszában a haza-menésre utasítja: így például 1780. november 3-án „se indilate domum conferant“; 1783 május 21-én: „ipsorum erit semet domum conferre, et ulteriorem altissimam resolutionem pacate opperiri Végre a fennebbi alkalommal is.

zött ki, melynek eltelése után, N. Szebenben újra megjelentek; s a gubernium más határidőt tűzött ki, ez is elmúlván, megint oda mentek, midőn a gubernátor azt mondotta, hogy egész ügyök az alsó-fejérvári főispánhoz (b. Kemény Simonhoz) Gáldra küldetett, annál fogva mennének hozzá: ők ez utat is megtették, a főispán nekik eleinte ügyöknek eligazítását Ígérte, több határidőt adott nekik, három versen valának Gáldon, utoljára valló, hatodmagával ment hozzá, —ki akkor már őket haza küldötte, mivel „a dolognak már vége van és abból semmi sincs.“ „Sic sollen nach Hause gehen, es ware schon vorbei, es ware mit ilirer Sache nichts.“ — A főispántól ily feleletet kapván, Károly-Fejérvárra mentek, s az ottani had biztoshoz fordultak, kinek a Bécsből hozott választ megmutatták.

Hogy miért mentek Károly Fejérvárra? s e lépésből végre mi fejlődött? azt a következő szakaszban mindjárt meglátjuk. — Tegye minden ember kezét a szívére: az udvari rendeletet számba nem vevő, a szegény oláhokat nem védő, de inkább zaklató és keserítő eljárása a guberniumnak és megyének nem kényszerítette e őket mintegy a kétségbe eséstől sugallóit végső lépésre?

V.

A katonai összeírás, minta hórá-támadás elő-játéka *).

Az erdélyi határőrvidéknek, s azon alkalommal az oláh nemzetből két gyalogezrednek, ú. m. az orláti- és naszódinak felállítása, mint tudva van, Mária Thcrézia királynő idejében 1762 — 1765 ben történt. II. József császára határszéli katonai rendszernek tovább terjesztését, javítását folytatta, s ily célból alatta elrendeltetett, hogy azon provinciális faluk, melyeknek a határszéli cordonba bevonatása szándékoltnék, kísérletkép — zür Probe — összeíratassanak, mint péld. 1784-ben a hajdani Szebenszékhez

*) K ú t f ő k: *a)* Az erdélyi katonai és polgári kormány között ez ügyben folyt levelezés, *b)* A guberniumnak az összeírási zavarokról az egyes megyék tudósításai szerint 1784 augusztus 31-én a császárhoz tett fölterjesztése. — *c)* Az udvari kancelláriának az összeírás kezdete és folyamától 1784 September 23-án a császárhoz intézett jegyzéke stb. — *d)* „Species Facti“ (pag. 169—178.) — *e)* S c h a s e r Denkwürdigkeiten etc.

tartozó Talmács és Boicza helységek. Ez ideiglenes katonai összeírás végrehajtására Geneyn e tábornok Bécsből Erdélybe leküldetett *).

Az oláh jobbágyok azért élő példából látták nemzetük egy részének az úri terhes jobbágyságból a katonaságba, tehát a császár szolgálatába átvételét, s volt alkalmuk a párhuzamba tett két helyzet közötti különbség felől gondolkodni. Hogy ez eszmével élénken foglalkoztak, azt a pórzendülésnek a katonai összeírással egybefüggése világosan bizonyítja.

Természetesnek kell tartani, hogy a kincstári jobbágyok fennebb előadott súlyos sérelmeik s terheltetések miatt, kivált miután azoknak orvoslását semmiképp sem eszközölhették, e szolgálai állapotól szabadulni, s azt az aránylag könnyebb, a mellett tisztesebb katonáskodással fölcserélni vágytak. Ez eszmének továbbá, az egészen véve velők egy sorsban levő úri jobbágyok között hamar elterjedését könnyű képzelné, s így a fegyver fölvétel s azáltal a jobbágyi ígának lerázása lett azon jelszó, mi az erdélyi oláhság nagy részét akkor egy érzésbe, egy reménybe egyesíté. Annak országszerte tudása, hogy a császár a szegény elnyomott földnépét felszabadítani akarja, azt, említett szándékának elérésére még inkább ösztönözte.

Így értjük Kloskának az udvari bizottmány előtt tett nyilatkozatát, s tudjuk, hogy az annyit szenvedett oláh jobbágyok a károly-fejérvári hadbiztoshoz mi célból mentek.

Magukat katonáknak felíratni, és a fegyvert fölvenni, hogy a földesurat és megyét többé ne szolgálják; — szóval: hogy jobbágyok helyett, császári katonák legyenek.

*) Gr. H a d i k A n d r á s udvari hadtanácsi elnöknek ez ügyben a magyar erdélyi udvari kancelláriához 1784 October 80-án intézett s az arra vonatkozó utasítást magában foglaló jegyzékéből. E kísérletkép tett katonai összeírás kapcsolatban áll a császár által 1784 augusztus 16-án elrendelt, s katonatisztek közbenjöttével végrehajtandó, országos vagy nép-összeírással, — *conscriptio popularis* — mely rendszabály országszerte nagy ellenszenvet költött fel, s a megyék részéről az udvarhoz tett igen erélyes felírásokra adott alkalmat. Az ide tartozó érdekes okmányokat l. „*Collectio Ordinationum Imperatoris Josephi II. etc. Pars I. 97—147. 11.*“ A császárnak ahhoz ragaszkodását mutatja a h a l a d é k n é l k ü l v é g r e - h a j t á s íránt 1784 October 29-én kelt kir. leirata. Ugyanott: 142. 1.

Ez az úgynevezett, s az országot felzaklató katonai összeírás eredete, mi a pörzendülésben egyik főtényező, sőt annak előjátéka volt. Hunyad-vármegye azt a lázadás közvetlen okának nevezte*).

A katonai összeírás történelmében két fő momentum van. Egyik: a több megyében azáltal előidézett zavarok és nyugtalanságok; másik: a katonai és a polgári kormány magaviselete s eljárása a belháborgások alatt.

Egy 1784 május 22-én kelt, a következő hóban országszerte közzé tett, s a károly-fejérvári piacon is fölolvastott udvari rendeletben parancsolták, hogy azok, kik testük szándékos csonkítása által, magukat a besorozás alól kivonni akarnák, ha a katonaságra többé alkalmasok nem volnának, a pattantyússág vagy szekereszetnél teendő szolgálatra (als Stüek- oder Fuhrknechte) használtassanak. A kihirdetésen a mondott város környékéből jelen volt oláhok haza sietvén, a dologról egymás között tanácskoztak, s maguk „buta fogalmuk “ szerint azt oda magyarázták, hogy a császár minden jobbágyoknak mint katonáknak összeírását parancsolta volna, abból pedig az úri szolgálat alóli felszabadulásukat, sőt földbirtokhoz jutás által sorsuknak másképp is javulását következtették **).

Herepe alsó-fejér megyei oláh falu volt az első, melynek lakosai magok közül július hó első felében, károly-fejérvári főhadbiztos Ortmayerhez tíz követet küldöttek, azon kéréssel, hogy a községet a határörvidékben teendő katonai szolgálatra írja össze. A hadbiztos ez ajánlat elfogadására késznek nyilatkozott,

*) *Militaris conscriptio — immediata rusticorum tumiltuum per impostorem Hora excitatorum causa cst.* „Species Facti“ (16. 1.)

***) Az udvari kancelláriai fölterjesztésben 1784 September 23-án az összeírás kezdete, s a parasztok felizgatása a május 22-ki decretummal vaú összekapcsolva. A Károly-Fejérvárról hazatért oláhok, mondja a a fölirat: — „habén sieti nach ihrer Nachhauskuuft untereinander berathet, wohin diese Allerhöchste Verordnung abzwecke, und aus darselben nach ihreu rolien Begrieffei, den Schluss gefolgert, dass Euer Majestät Willens seyen allé Inwohner des Landes conscribiren zu lassen.“ — A „Species Facti“-ban (169. 1.) s ennek nyomán gr. Teleki könyvében is (10. 1.) nem a valódi tényállás szerint mondatik: hogy hunyad-megyei Gontzága faluból mentek Karp határörvidéki alezredeshez a magukat felírató első oláhok.

s folyamodóknak meghagyta, néhány nap múlva visszatérni, amikor őket a főhad-parancsnokság rendelete felől értesíteni fogja; hová a dologról jelentést teend.

A hadbiztos a katonai kormánytól július 14-én kelt, nem sokára ismételt azon rendeletet kapta, hogy a folyamodókat családjaikkal, fekvő birtokukkal együtt írja fel, őket a felsőség további intézkedéséig csendes magaviseletre, a földesurak és megyék iránt tartozó engedelmességre figyelmeztesse, valamint e l ő f o r d u l ó hasonló esetekben magát e rendelethez tartsa. így a hadbiztosnál pópáival együtt újra megjelenő Hercpe községe összeiratott.

Ennek híre elterjedvén, a hadbiztosnál csak hamar más négy falunak követői is jelentették magukat, s miután a biztos ezeknek is tudtára adta, hogy ú t a s í t v a n, mindazoknak ajánlatát elfogadni, kik magukat önként összeiratni akarják, nála az irt célból mindenfelől oly számosán jelentek meg, miszerint szükségesnek látta, egy külön irodát állítani fel, melyben hat oláh pópa, azoknak fiai, s más emberek is az összeírással, s azt tartalmazó lajstromok készítésével foglalkoztak. S végre mivel a fegyver föl vétel ért már a községek is csoportosan kezdetek a hadbiztoshoz tó dúlni, ez kihirdette, hogy az ily célból folyamodó községek nevében, azt előbb a pópák, bírák s két vagy három esküdt nyilvánítsák, kiknek akkor a községek megjelenése végett kitűzött határidő tudtokra adatik. Így történt, hogy több megyéből, például Alsó-Fej é r-, Hunyad- Küküll ő- To r d a- és Z a r á n d-ból részint Károly-Fejérvár, részint a szélbeli katonatisztek-nél a katonai szolgálatba áttételt oly sokan sürgették, miszerint rövid idő alatt 81 falu lakossága összeiratott. Majd a kártékony példát a maros-portusi só-szállító hajósok is utánozván, a fegyver-fölvétel végett magukat jelentették, s a tartozó kötelezettséget és szolgálatot teljesíteni vonakodtak.

Az ily módon megindított katonai összeírás következéseit, az abból fejlődött nyugtalanságokat, kivált a föld népének felizgatása miatt, az ország nagy részében a közrend- és csendességnek is vé szélyben forgását a megyék tudósításai — melyek a gubernium által a Felső-hez augusztus 31-én tett feliratban egybefoglalva terjesztettek fel — élénken s el nem titkolt aggodalommal rajzolták.

Alsó-Fejérből, hol az összeírás kezdetét vette, érkeztek az el

ső jelentések a guberniumhoz. Ott már augusztus 16-ig 43 falu volt felírva, s a jobbágyok, mondja a megye, azért akarnak katonák lenni, bogy: „a földesúri szolgálatot és a megyei törvény hatóságokra”; már több falu, például Krakó, Tibor, Királypataka, az uraságnak tartozó engedelmességet megtagadta, s más helységek is készülnek e példát követni, valamint a reformatum főconsistorium a nagyenyedi főiskolának benningfalvi ellenszegülő és erdő pusztítással fenyegető jobbágyság ellen a kormányzék előtt panaszt emelt, s a megye még későbbre is kénytelen volt jelenteni, hogy: „a zavarok nem szűnnek, sőt növekedve, naponként nagyobb erőre kapnak.“

Hunyad-megyében is, kivált a hátszegi határőrvidéki tisztek által eszközölt összeírás sok rendetlenséget és háborgást okozott; a nép ott a guberniumhoz augusztus 23-án tett fölterjesztés szerint, „nyilván és mindenütt rablások, gyilkolások és gyűjtogatások elkezdéséről beszél,” a tisztviselők, főképp az adószedők, hivataluk folytatásában gátoltatnak, általában a közbátorság nagy mértékben megcsökkent, azért a megye némi jós-érzettel hozzá tétvé: „ha a baj orvoslásáról korán nem gondoskodnak, egy kis szikrából nagy tüzfogtámadni *).

Küküllő-megye is kénytelen volt a guberniumhoz a parasztnak mind nagyobb vakmerőségére és dühösségére vetemedése folytán, az előforduló makacs ellenszegülés egyes eseteit fölterjeszteni, míg Zaránd-megyének ez ügyre vonatkozó tudósításából kiemelendő azon körülmény, hogy a pópák és dászkelek vagy iskolamesterek is foglalkoztak az összeírással, s így rász példával mentek elől. — Más esetek is fordultak elő, hogy az oláh papság az összeírási mozgalmakba avatkozott, sőt a népet arra hajtogatta, s így a zavarok élesztésére befolyt. Jelesen, Küküllő-megyében az alsó-bajoui oláh pap hallgatóit, magukat felírni, a szószeikből buzdította, s maga vezérelt egy nagy csapatot, mely azon célból Károly-Fejérvárra indult. E bajomiak közt két száz jobbágy is volt, kiknek papjuk őket intette, hogy azt ne tegyék;

*) *Securitas publica ad eum articulum redacta est, ut nisi tempestive medela adhibeatur, parva scintilla magnum excitabit incendium.* „Species Fact,” pag. 171.— Ugyancsak Hunyad-megyében, egy későbbi tudósítás szerint, a nép, úrbéri panaszok ügyében történt nyo-

a százszok azonban az elmenetelt megígérték*). Alább látni fogjuk, hogy Hunyad-megyében a város-vízi pap is ily izgató volt. S ugyané megye gr. Jankovicshoz intézett fölterjesztésében hitelesen bizonyítja, miszerint a pópák az oláh néppel elhitették, hogy katonákká összeíratásuk által nem csak felszabadulnak, de a most bírt földjeiket is a földesurak kirekesztésével megtartanák. („Species Facti“ p. 176. 177.).

A főhad-parancsnokság részéről is érkeztek a guberniumhoz az oláhok közötti mozgalomról s főképp annak, okairól tudósítások, miket oda Pfefferkorn tábornok és Karp alezredes jelentettek. így péld. a fennemlített alsó-bajomi jobbágyok özért kívántak határszéli katonák lenni, mivel a tisztartó őket kegyetlenül s csak nem halálra botoztatja; Hunyad megyében továbbá a szántóhalmi parasztok panaszták, hogy magukat felíratván, földesurok Macskási Ferencz, azért velük keményen bánik, többeket vasba veretett, s Dévára börtönbe küldötte, másoktól gabonájukat és marháikat elvette, némelyeket még telkükről is ki üldözött, míg tisztje, azokat, kik fogságba küldettek, gúnyolva biztató, hogy majd eljön a császár és őket kiszabadítja; nem kevésbbé a főispán b. Bornemisza János tisztartójától zaklatott, börtönnel, sőt olykor halállal fény egett sztrigy-plopi jobbágyoknak is igen keserves sorsuk volt. Az ily embertelen bánás már több gyászesetet idézett elő: Nandra nemes, Hercza szolgabíró, s a dévai uradalomnak egy gornyikja az oláhoktól megölettek.

A kir. gubernium ugyan a földes-urak hasonló kihágásainak meggátlására, és a jobbágyok sérelmei s panaszainak kinyomozására — mint a Felsőghöz 1784 September 23-án azt jelenté,— a kellő intézkedéseket megtette; de lehet képzelni, hogy azokuak a fenforgó viszonyok között, mint a fennebbi példákból is láttuk, kevés sikere volt.

mozás közben, orczátlan kiabálásokra fakadt, hogy: császár Ő felségén kivítl, se a megyei tiszteteknek, se a földesuraknak engedelmeskedni nem fognak, s inkább kiköltöznek, mint az összeírástól elálljanak. „Species Facti.“ pag. 175.

*) Ez adat az alsó bajomi oláh papról és két százsz jobbágyról, említve van a nagy-szebeni főkatonai parancsnokságnak a guberniumhoz 1784 augustus 28-án intézett jegyzékében.

Egy egész hónapig folyt az oláh népnek július első felében megkezdett összeírása, míg végre augusztus közepén a k. gubernium, a megyék jelentése következtében, a jobbágyoknak, a kincstárnokság pedig, a maros-portusi sóhivatal által a sószállítóknak felírása felől értesítettek.

A gubernium, a mint Alsó-Fejérből, az ott történekről, augusztus 13. és 16-án kelt első jelentéseket vette, Kaim agyi Istvánt, Marosszék. főkirály* bírját, ki éppen Nagy-Szebenben volt, a katonai összeírás kezdete és folyamának, s minden abba vágó körülményeknek kinyomozására, valamint az abból folyó, szükséges intézkedések megtételéért, maga biztossának kinevezte, s a helyszíriére, főkép Nagy-Enyedreés Károly-Fejérvárra kiküldötte, azon meghagyással, hogy a dolog mibenléte felől a guberniumot mielőbb tudósítsa.

Halmágyi, e megbízatása folytán, egyfelől az alsó-fejéri főispánnal és a megye táblájával, másfelől a károly-fejérvári katona parancsnokkal a történekről tudomást szerezni, valamint a teendőkhöz véget értekezett, s így a dolog állásáról a guberniumhoz tett fölterjesztései rendében azt is jelentette, hogy mikor Károly-Fejérvárra érkezett, 300 és felírásuk céljából oda siető jobbágy gyal találkozott, kiket maga elibe hivatott, s hogy a dolognak több nyomatéka legyen, a katonaság által, a várparancsnok és több katonatiszt jelenlétében kihirdetté, hogy valamint az elkezdett összeírás — mely egyébiránt se a katonai főparancsnokság, se a guberniumnak, s legkevésbé ő felségének rendeletéből nem történt,—folytattatni nem fog, úgy azt, mi végrehajtatott, érvénytelennek és semmisnek kell tekinteni, azért menjenek haza, s a földesurak és megyék iránt tartozó kötelességüket, úgy mint eddig teljesítsék, s illő engedelmisséggel legyenek, különben arra, katonai erő alkalmazásával is rá szoríttatnak; továbbá lehető sérelmeiknek orvoslását a megyék előtt maga útján keressék, a halottakat pedig mindazokkal közöljék, kikkel útközben találkoznak, és otthon is beszéljék el. S mivel nevezett kormánybiztos megtudta, hogy még számos és magukat felírtni készülő oláhok már útban volnának, a főispánnak ajánlotta, azoknak visszatérítésére nézve intézkedni.

A fennemlített hirdetésnek kívánt, sikere lett, mely annál fogva egy károlyfejérvári hetivásár, valamint Tövisen nemsokára be-

következő sokadalom alkalmával ismételtetek, úgyszintén más czélszerű intézkedések is tétettek; s különösen a pópáknak felelet terhe alatt meghagyatott, a népet inteni, hogy az többé ilyesmit tenni óvakodják.

A gubernátor 1784 September 1-én írja az udv. kancellárnak: Halmagyai maga utolsó tudósításában azon reményét fejezi ki, hogy a nép nemsokára lecsendesedik, s így ő „m i u t á n k ü l - detésének c z é l j á t elérte, s hivatalába nem sokára beiktattatnia kell. haza ment; azért Déván levő titkos és kormányzéki tanácsos, egyszersmind tartományi főbiztos, b. Bánffy Farkas kérésére meg, a hunyadmegyei dolgok állásáról és további eseményekről tudósítást küldeni.

A mint b. Bánffy Déváról September 5-én a gubernátornak írta *): a kikérdezett megyei tisztek állítása szerint, újabb rendtelenségi esetek nem fordultak elő, csakugyan némely földesurak általános jobbagyaik engedetlensége ellen panaszkodtak, mely alkalommal különösen Gontzága helység lakosainak nyakassága említettett, kik többszöri intés daczára is vonakodtak a sérelmek nyozására kiküldött megyei biztos előtt megjelenni, nem kevésbé az illyei uradalomból magukat felírati akaró több jobbagynak Károly-Fejéryára elindulását, valamint Déván és Maros-Solymoson az összeírásnak folytatását jelentették. — E nem igen kedvező hírek mellett is, azt hiszi b. Bánffy, hogy bár a katonai összeírás következtében a köznép sok daczosságra vetemedett, mégis egyes jobbagyok makacsságán, s ivás közben történt beszédeken kivül, oly jelenségek nem mutatkoznak, „melyekből a jobbagyoknak felkelését lehetne következtetni“; azért a megyei tisztek is azt vélik, hogy a nép, mely már is kevesebb ellenszegülést árul el, a közel eső katonaságnak a megyébe szándékolt beszállásolása által teljesen lecsendesedik.

Hogy az összeírás által felzaklatott oláh népnek a tett intézkedések folytán lecsendesítésére nézve Halmagyai István és b. Bánffy Farkas által nyilvánított remény, általában a kormány bizodalma ingatag alapra volt fektetve, azt későbbi, részint szembeötlő, s hivatalos oklevelekben említett adatok és események bizonyítják. Hu-

*) B. Brukenthal Sámueltól, 1784 sept. 8-án gr. Eszterházihoz írt elnöki leveléből.

nyad-megyei főispán b. Bornemisza Jánosnak sept. 12-én a kir. guberniumhoz tett tudósításából olvassuk, hogy Karp alezredes, és azon főispán kölcsönös egyetértése folytán, az oláhok kedélyének lecsendesítése s az engedelmesség helyreállítása végett két zászlóalj katona lett a megye különböző helységeibe kiküldve, de a tíz állomásra — statio — kiterjesztett katonai czirkálásnak, — bár az utolsó helyen maga a főispán is megjelent, kevés sikere volt, a jobbágyoknak itt ott (péld. Városvize, Gontzága, Oláh-Brettye helységeiben) tetteleg sőt részint igen kirívó alakban kitört nyakasága miatt, kik többnyire az engedelmességet csak föl tételelesen ígérték, a míg t. i. a sorsukat eldöntő legfelsőbb intézkedés leérkezik. Városvizén az ottani oláh pap volt a szónok, s a népnek igen rász példát adó arcátlan és daczos magaviseletét -tanúsított.. A jobbágyok ily hangulata miatt, e katonai körútnak tovább folytatását a főispán tanácsosnak nem látván, azt félbeszakasztotta.

A katonai összeírás által az oláh jobbágyok között előidézett nagy s gyorsan növekedő ingerültségnek még két hivatalos bizonyítását kell ide iktatnom.

Az első: Z e y k J á nos alispánnak gr. Teleki Károly kir. kincstárnokhoz 1784 September 24-én intézett tudósítása, melyben előrebocsátván, hogy a nagy veszélylyel fenyegető körülmények között, a megye „tudatlanságban és rász erkölcsben növekedett parasztságának“ megzaboláztatása végett a kir. guberniumnak künyörgött, miszerint „téli quártélyra“ is ott maradandó katonaságot küldjön, de nem határőrvidékieket, kikkel a czélt el nem érhetni, mert oláhok és szomszédok, a grófot kéri a megye ügyét „kegyes patrociniumával segíteni“; s ötét egyszersmind a következő események felől értesíti. A Richard kapitány által Zeyk András kir. hivatalos közbenjöttével Htuyadmegyében, főkép Hátzeg vidékén falunként tett kihirdetés, miszerint; a katonai összeírás „a felsőbbek akarata és minden erő nélkül“ volna, „keves haszonnal“ történt, „mert nagyobb része a népnek több hitelt ad a hátzegi katonaságtól elötte véghez ment feliratásnak, mint — a publicatióknak, a honnét a katonaság felállása és talán egyéb ígérő biztatások miatt formált reménységéből annyira elidegenednek a provinciális státustól, hogy majd számba sem veszik, sőt felséges Urunkhoz való indulatjuk is nagyon kétséges mely rász gondol

ködését a jobbágyoknak egy alja-boldogfalvi ember felszólalása, valamint több alsó szilvási és mácsói emberek magokviselete is világosan mutatja. — E tudósításához mellékelte egyszersmind „egy becsületes embernek“ hozzá nagy sietségből csak plajbász szál írt levelét, ki abban jelenti, hogy a mácsóiak a szolgáló r ó t s a katonákat k i h a j t o t t á k, az uraság dolgára se mennek, s „az udvarbírákat ugyan megkergették, úgy hogy némely a szilvási hegytetőn is alig maradt meg“, továbbá, azon esetben „ha militia menne reájok“ Kis-Oklos és Jó Valtsel lakosait kölcsönös segítség adásra szólították fel; ugyancsak Mácsón láрма és hírtétel végett „három hegyen strázsa áll“, és senkinek is közülök „büntetés alatt“ házbul kimozdulni nem szabad, végre még a katonaságot is „kuruczvilággal s rebellióval fenyegették“. Mind ezekből a levélíró is „igen rősz következtetést lát“ s Mácsóra feles katonaság küldését szükségesnek véli, „mert éjjel nappal foly a correspondentia az egész helységben alattomban“, s így fejezi be írását: „én se Isten, se császár előtt oka ne legyen, ha lábra kap ez az intentumok az oláhoknak; én, mint a ki ezeket bizonyosan tudom, jelentem.

A második okmány, Hunyad negye tisztségének „a parasztok még le nem csendesedett háborgásáról“ 1784 September hó 27-én tett tudósítása kivonatban, miszerint a kiküldött biztosok jelentése szerint, a nép a katonai összeírás érvénytelenségéről tett kihirdetés alkalmával bizalmatlanságot és igen kétes indulatot tanúsított, s akkor oly esetek is fordultak elő, melyek veszedelmes következtetéseket szülhetnének, így például: egy az orja-boldogfalvi sokadalmon jelen volt osztroi lakos maga hűtlenségének oly világos jeleit adta, hogy elfogatott és a katonaság kezébe adatott, s Karp alezredest a szolgáló és a kihirdető biztosok fölszólították, miszerint a népet, mielőtt a veszély nagyobbra terjedne, lecsendesíteni ügyekezzenek.

Az oláhok közt folyvást tartó kedélyizgatottságot s annak már veszélyessé váló következtetéseit a gubernium a felséghez 1784 September 30-án tett felírásában nem kevésbé igen élénk színekkel rajzolja. Így péld. Richard kapitány és Zeyk András által a megyében a katonai összeírás betiltásának kihirdetésekor, több faluban a lakosok katonákká feliratásukhoz ragaszkodása kát igen szenvedélyesen — „non sine manifesta animositate“ —

nyilvánították, sőt Alsó-Szilvás helységben némelyek valódi hűtlenséget tanúsító vakmerőségre vetemedéssel nyilvánították, hogy: „ha ő Felsége nekik fegyvert adni nem akarna, eleget kapnak azt m á s hatalmasságoktól“; — „quodsi Majestas Vestra Sacratissima ipsis arma dare nolit, ea ab aliis Potentiis sufficieirtia acquirere possent“.

A kérdéses összeírásban szereplő második főmomentum a hazai két kormánynak, a katonai- és polgárinak, a kitört háborgások alatt tanúsított magatartása és eljárása. Az ide tartozó főbb adatokat lehető diplomatikai hitelességgel összeállítani megkísértettem, miután azok az akkori belviszonyokra, általában a helyzetre oly világot derítnek, hogy a dolgok azon állásából a pórzendülésnek kifejlődését könnyű érteni.

A katonai összeírás megindulása s foganatba vétele felől, mint feneubb említve volt, a gubernium és a kincstárnokság az illeti hatóságok által csak egy hónap múlva tudósítottak.

Miután azon hírek vétele következtében a szükséges intézkedések megtétettek, b. Bruken t hal S á mucsi kormányzó és gr. Teleki Károly kincstárnok, azon egy napon, ú. m. 1784 augusztus 18-án az említett összeírás folyamáról, s abból a megyékben s a sószállító hajósok részéről felmerült rendetlenségek felől, gr. Eszterházi Ferencz udvari főkancellárt értesítették. A gubernátor egyszersmind különösen megemlítette, hogy a főhadparancsnokság által az összeírásra nézve bármilyen rendeletnek kibocsátását gondolni nem lehet, mert ellenkező esetben, onnan a szokott hivatalos közlés megtörtént volna, — most azonban a katonai kormány megkéretett, a dologban felvilágosítást adni, valamint az összeírásra vonatkozó minden további eljárás megszüntetése iránt intézkedni.

A guberniumnak augusztus 17-én kelt, egyszersmind Halmágyi Istvánnak kormánybiztossá kineveztetését is tudató felszólítására a főhadparancsnokság aug. 19-én azt válaszolta*): hogy a guberniumtól felhozott helységeknek katonai összeírásáról tudomása nincs, csupán a herepei tíz jobbágnak kéréséről volt értesítve; s mivel a parasztok, ismeretes hajlamuk és gondolkodásuknál fogva,

*) E jegyzéke a katonai kormánynak a Brukenenthal Mihály-féle. gyűjteményben van.

könnyen békétlenségre vagy éppen lázadásra csábíthatnának, a károly-fejérvári parancsnokság utasíthatott, nekik a csendes magaviseletét, s földesurak iránt tartozó engedelmességet kötelességükké tenni, továbbá: a károly-fejérvári katonai hatóságnak, mint szintén a határszéli tiszteknek is legszorosabban meghagyatott: hogy az elkezdett összeírásokat végkép megszüntessék, s hol az kívántatnék, a katonai segéderőnek kiküldése iránt a kellő intézkedés megtételét, végre, hogy Halmágyi Istvánnak a rá bízott munkálkodásban mindenképp segítségére legyenek, s azt előmozdítsák. — A katonai kormány augusztus 25 én kelt újabb jegyzékében ismétlé: miszerint a katonai hatóságokat a fennebbi értelemben utasította, sőt az összeírással foglalkozó koslárdi pap fiának, s a népet arra felhívó íveket falunként széthordozó egyéneknek, általában a bujtogatóknak elfogása iránt is a parancsot kiadta.

A főhadparancsnokság és közlései egészben véve ugyan elég világosan és határozottan valának írva, de azokra nézve mégis némi lényeges s nem alaptalan kételyekre alkalmat adó észrevételeket lehet tenni.

Az udv. kancelláriának már említett s a felséghez 1784 Szeptember 23-án intézett felírásában szóról szóra idézve vannak a katonai kormány által a károly-fejérvári hadbiztoshoz a magukat nála jelentő oláhoknak összeírása végett július 14. és 23-án tett intézkedések, melyekből kitetszik, hogy azon biztosnak meghagyatott, a jobbágyokat családjuk- s fekvő birtokukkal együtt felírni, s nekik tudtul adni, hogy a katonai szolgálatba lépésüket tárgyazó kérelmükre „annak idejében kellő figyelem fog fordítottani“, ki végre világosan útasított is: minden előforduló esetben az írt módon járni el.

A katonai hatóságnak azért augusztus 17-ki jegyzékében csupán a herepei tíz oláh kérésére hivatkozását komolyan venni nem lehet, azzal inkább a dolog valódi állását palástolni, vagy kikerülni akarta, s nyilatkozatának azon részében az őszinteség s a teljes igazság hiányzik. S ha a hadbiztos által a jobbágyokat a földesurak és megyének tartozó szolgálatuk teljesítésére emlékeztette, egyfelől, illetéktelenül a polgári hatóság körébe avatkozott, másfelől a parasztokat, törvénytelen rendbontó és sok zavart okozó ajánlatoknak elfogadásával, s így sikerre nem jutható vágyuk és hiú reményük táplálásával, az engedetlenségre némileg épen maga

hívta fel, annál inkább, mert az összeírás tovább folytatását is elrendelte, a helyett, hogy a kötelességük ellen vétő oláhokat vissza és rendre utasítsa. A katonai kormány azért az összeírást illetőleg se jogosan nem járt el, se kellő előrenézést, óvatosságot és jóakaratot nem tanúsított.

De a katonai segítségnek a kormánybiztos részére kirendelésében is, úgy látszik, valami hátulsó gondolat lappangott, legalább Halmágyi a kormányshoz augusztus 23 án tett előleges jelentésében írta, hogy a károly-fejérvári várparancsnok ugyan a segéderőnek a körülményekhez képest kirendelését ígérte, de miután, bár némely falukban fordult ik elő engedetlenségi példák, még is nyilvános lázadás sehol sem tört ki, a katonaság kik ü 1-dését az ily esetek bekövetkezésére tartotta fen. Szóval: a katonaság a zavarok lecsendesítésében a politikai hatóságok irányában őszinte egyetértést valamint a segélyadásban készséget nem tanúsított.

Bornemisza főispán September 12-én a guberniumhoz tett jelentésében kiemeli, hogy Karp alezredest több versen emlékeztette, a fenn említett katonai czirkálást llátzeg vidékére is kiterjeszteni, de arra ötét rá nem bírhatta; nem kevésbbé a főispán figyelmeztette a guberniumot: mennyire szükséges volna, miszerint a jövőben kiküldendő katonaság a megyei tisztekkel egyetértőleg, s azoknak utasítása szerint működjék, főkép pedig a katonai összeírás érvénytelenségére vonatkozó s a gubernium és főhadparancsnokság egyező akaratából elrendelt kihirdetés kellő módon eszközöltessék. E részben a főispán megjegyzi, hogy a mint a körútban maga tapasztalta, az összeírás kihirdetése alkalmával, a katonaság által annak teljes érvénytelensége ki nem mondatott*).

Ez utolsó, s a helyzet jellemzéséért igen érdekes adatot a gubernium is szükségesnek vélte a Felsőházhoz September 30 án az összeírási zavarokról tett felterjesztésében említeni. A mint abban megjegyztetik, azon hirdetésen kívül, mb Richard kapitány köz-

*) .. *Propria experientia cognitmn in moderns circulatione, — írja a főispán, — „peractam nuper conscriptionem male quidem accidisse, omni tamen robore ac vigore prorsus destitutam haberi, Statum militarem baud publicatisse.“*

benjöttével helyesen történt, az összeírás betiltását a katonaság nem a parancsolat értelmében tette közé, jelesen Karp alezredes a fegyverkapásának reményét a köznépben még táplálja, az ősz szeírásnak teljesen megsemmisítését azért ki sem hirdetteté, de a népet intette, addig csendesen maradni, míg a fegyvert netalán megkapja *). A főhadparancsnokság annálbgyva megkéretett, nevezett alezredest a felsőbb intézvényeknek pontosabban teljesítésére utasítani, s azokat illetőleg, neki a feltételes nyilatkozatokat megtiltani, általában oly rendelkezéseket tenni, hogy a katonaság a rend fentartására a provinciális tisztekkel kezét fogjon; végre a zavarokból eredhető kedvetlen következtések megelőzéséért a megyébe téli szállásra négy zászlóalj gyalogságot és egy csapat lovaszást küldeni**).

A helyzet jellemzéséért nem kevésbé említést érdemel a guberniumnak 1784 augusztus 26-án a főhadparancsnokszághoz intézett jegyzékében olvasható adat is, hogy t. i. „a hunyad-megyei határszéli katonák által nyújtott segélyben, többeknek közülök a elizgatott néppel vérrokonságban, Vagy szomszedsági s együttláki összeköttetésben állásukért teljes bizalmat helyezni nem lehet“.

Végre a fenforgó ügyben a helyzetet s az abból fejlődött következtéseket lényegesen illusztrálja azon tény: hogy az erdélyi főhadparancsnokság a katonai összeírást Bécsből kapott rendelet nélkül, maga fejétől kezdte meg, s ez eljárása császár roszalását vonta magára. Az ezt bizonyító, s a pörzendülés kitörése utáni időbe tartozó bizonyítók,, annak elbeszélése folyamában lesz közölve.

A katonai kormány és polgári hatóságok között, a fennebb elősorolt tények, adatok szerint mutatkozó, az összeírás folyamában élesebbé vált, s mind nagyobb erőre kapott súrlódás és egye-

*) Karp alezredes az oláh népet másképp is lázította a földesurak ellen. Hunyad-megye egy bizonyítványt csatol gr. Jankovicshoz tett fölterjesztéséhez, hogy nevezett tiszt az összeírás alkalmával a népet kecsgettete, miszerint az által felszabadul és földjeinek is birtokában marad. „Species Facti“ pag. 177.

***) Hunyad-megye gr. Jankovicsnak panaszoja, hogy a gubernium felszólításának a megyébe katonaságot küldeni, a főhadparancsnokság eleget nem tett.,,Species Facti.“ pag. 179.

netlenség a hazái fenyegető végzeteljes időpontban, minden bizonynyal sok rosztat szült, a veszélyt nagy mértékben növelte, s annak a lázadás kitörése után még kártékonyabbal működését—látni fogjuk *).

Nem a minden esetben rendellenes eljárását a katonaságnak az összeírás ügyében menteni, csupán annak némi kimagyarázása sara lehetne felhozni, hogy a katonai kormány azon tette alkalmasint összefügg a császár által parancsolt, fennebb már említett, s katonatisztek közbejöttével végrehajtandó országos vagy nép összeírással, s miután provinciális helységeknek kísérletkép összeírására példát már láttunk, megeshetik, hogy a katonaság a jobbágyoknak szintúgy kísérlet gyanánt felírásával, az országos összeírásra adatokat gyűjteni, s így azt bizonyos tekintetben előrekészíteni vélte.

Térjünk már át azon intézkedésekre, miket a polgári hatóságok a katonai összeírásra nézve tettek, s lássuk, azon mozgalmak ellen mikép léptek fel?

A mint már tudjuk, a jobbágyok július közepén kezdetek Károly-Fejérvárra, majd a határőrvidéki tisztekhez is tódulni, s a meglehetősen zajjal folyt összeírás egy egész hónapig tartott, míg végre a kormányshék azon mozgalmak felől az illető megyék részéről értesítetett. Az erdélyi akkori közigazgatást, főkép a megyei kormányzást jellemző e tény egyedül elég hangosan szól. Minő hanyagságot, sőt aluszékonytságot mutat, hogy a megyei tisztek a földnépének oly szokatlan, vakmerő és rendzavaró lépését egy egész hónapig nem tudják, vagy ignorálják? Minő kedvetlen színben tünteti az fel a megyei felügyeletet és ellenörködést? Mit kelljen az akkori főispánokról, jelesen b. K e m é n y Simonról Alsó-Fejérben, b. Bornemisza Jánosról Hunyadban hinni, kik közül az elsőnek megyéjében, s épen annak főhelye közelében

*) E sajnos visszavonást bizonyító jelentékeny adat gr. Hadik udvhadtanási elnöknek 1784 September 1-e'n a katonai összeírás ügyében az udv. kancelláriához intézett jegyzéke, melynek abban e miniszter némi szemrehányást teszen, a mellett az erdélyi gubernátor által az ottani főhadparancsnokság irányában tanúsított bizalmatlanságra is különösen hivatkozik. A két kormány közötti idegenkedést a b. Brukenthal Mihály-féle gyűjteményben találtató levelezésük is bizonyítja.

vette az összeírás kezdetét? Melyik esetben nagyobb a hiba, — ha azon mozgalmakról nem voltak értesülve? vagy ha azokkal oly sok ideig nem gondoltak?

S ha b. Kemény Simonról, — ezt sem dicséretére, — a körülötte dolgok nem tudásánál egyebet nem mondhatunk, — b. Bornemisza János e gondatlanságot azzal tétezte, hogy a vezetésére bízott megyében keveset lakott, mi, kötelességére komolyan emlékeztetés mellett, neki hibául kitétetett, egyszersmind arra útasított, hogy ily válságos időben, felelet terhe alatt, a megyéből távozni ne merjen *).

Mi a guberniumnak összeírást tárgy azó intézkedéseit illeti: nem lehet tagadni, hogy a „principiis obsta“ szabály mellőzésével, a zavarokat kezdetben gyorsan elnyomni, s így rögtön nagy hatást tevő példát adni elmulasztotta, tí midőn eleinte sokkal kevesebb szigor alkalmazásával a bajnak elejét venni lehetett, későbbben a kemény eszközökhöz nyúlás már nehezebbé, sőt a katonaságnak ismert hajlama mellett, lehetlenné vált. Halmágyi Istvánnak Alsó Fejérbe küldetése is, lehet mondani, siker nélkül maradt. E kormánybiztos az ellenszegülő parasztokkal beszélt, őket intette, irányukban azonban erélyesen fel nem lépett, s a guberniumot a velük szelíden bánásra figyelmeztetni, elégnék tartotta, a mellett a megyében egy pár hétnél tovább nem ült, s főkirálybírói hivatalába lendő beiktatása végett, — mintha az későbbre nem haladhatott volna, — haza sietett. A gubernium a többi megyében sem látta . szükségesnek biztost küldeni, csupán a nagy mértékben izgatott Hunyadban adta át egy pótló biztosnak, mint mellék dolgot, az ott teendőket, kinek tevékenysége azonban egy felületes tudósítás felküldésénél tovább nem terjedett.

Az ily félszeg rendszabályok mellett nem lehet csudáim, hogy a gubernium, miután a küldetését be sem végző, s azt mégis, mint fennebb láttuk, kissé korán hirdető Halmágyinak több hitelt adott mint kellett volna, de másfelől is az összeírási mozgalmak állásáról is kellőleg értesülve nem volt, a helyzetet nem elég komolyan

*) Supremo etiam Comiti — sub hodierno serio injuuximus, ut, cum aliunde etiam ad obligation!/? suae partes pertineat, ut in Cui-culo curae suae concredito magis continue resideat, et officii partes supplement, in modernis praesertim illius Comitatus circumstantiis.

absentare nullo modo praesumat, nisi responsabilitatem incurrere velit.” — A kir. guberniumnak a felséghez 1784 septemb. 30-án tett fölterjesztéséből.

fogta fel, s így idő előtt magát, a későbbi események által nem igazolt, kártékony biztosságba ringatta. S mire a guberniumnak különös gondot kellett volna fordítani, t. i. a földesúri és megyei kihágások ügyében, miből a zavarok keletkeztek, részrehajlatlanul és kellő szigorral eljárni, az illetőket érdemük szerint megbüntetni, s így a parasztoknak azon sérelmek által zaklatott kedélyét lehetőleg lecsalapítani, szóval: a bajnak gyökerére menni, — e részben a mint látszik, majd semmi sem történt. Legalább, hogy e tekintetben éppen Hunyad-megyében, a fenforgó veszélyes körülmények között, mily lassú, sőt hanyag eljárást követtek, arról, úgy szólva, maga e megye teszen bizonyosságot. A gubernium t. i. 1784 augusztus 18 án kelt rendeletében, a megyének bizonyos úrbéri panaszok kinyomozását parancsolván, ennek végrehajtására négy hónapi idő kívántatott, s az illető tudósítás a guberniumhoz csak december 15-én lett felküldve *).

Hogy a katonai összeírás érvénytelensége kihirdetésének sem volt sikere, az abból keletkezett zavaroknak főképp Hunyad-megyében folyvást tartása, vagy megszűnése felől, a guberniumhoz érkezett ellenkező tudósítások világosan mutatták, s éppen e körülményben a helyzet súlyos voltának félre nem ismerhető újabb bizonyosságát kelle látni. Ez ok indítá a gubernátort, october hónapban Koszta István kormányzéki titkárt azon megyébe kirendelni, hogy onnan a dolgok állásáról bizonyos tudósítást küldjön. E titkár jelentése szerint Hátzeg vidékén és Hunyad-megyének a Maroson innen fekvő kerületében a csendesség helyre állott, de túl a Maroson, főképp az al-gyógyi járásban a jobbágyok a földesuraknak engedelmeskedni nem akartak, a zarándi kerületből pedig semmi bizonyost sem tudhatott, mivel az ottani tisztek az alispánt a történekről nem értesítették. Nem kell mondani, mily kevéssé volt e tudósítás megnyugtató, mely azonkívül a megyei kormányzásban a szükséges fölügyezés és ellenőrködés hiánya felől újabb adat és bizonyosság gyanánt szolgál **).

*) Lásd: „Species Eacti“ pag. 174.

**) A Koszta küldetése említve van a guberniumnak a császárhoz a pörzendülés kitöréséről 1784 november 8 án tett körülményes fölterjesztéséből. Gr. Teleki is említi (Hóra támadás története 13. 1.) Koszta küldetését 8 annak célját, de eredményéről nem szól. Közlése egyébiránt sem felelőeg'a tényállásnak, azért részben helyreigazítandó. Azt írja: t. i. „Egy-

A haza a katonai összeírás következtében, ily zilált, fölötté zavaros s a jövőre nézve méltán aggasztó viszonyok közé jutott. Nem lehetett félre ismerni ama válságos helyzetet, a miben főté nyezők valának: a gubernium és a főhadparancsnokságnak ily vész- teljes időpontban egymással versengése, félszeg, se nem erélyes se nem következetes felsőbb intézkedések a több oldalról, jelesen saját papjai által is izgatott, csalfa reményre s téveszmékre-csá- bított oláh népnek a fennálló rend ellen vakmerőn fellépése, melyet nyakasságában, a kormány mcghasonlása, abból eredő gyenge- sége és visszas rendszabályai még inkább megerősítének.

A hunyad megyei „Species Facti^{Ci} c helyzetet, a katona ság tényekben rajzolt magatartásának, főkép a polgári hatóságok jogkörébe avatkozásának következéseit erős színekkel ugyan, de egészen véve igazán rajzolja, midőn mondja, hogy a jobbagyok az által a megyei tisztek és földesurak számba nem vételére, gyű lölésére s irányukban bizalmatlanságra indítottak, annál fogva a tőlök kihirdetett felsőbb rendeleteknek sem kezdetek hinni, majd az engedelmisséget is megtagadván, a polgári hatóságoktól és föl desuraktól függés lerázásáról gondolkodtak, végre több ilyen, őket megzavaró fogalmak és gondolatok folytán, nyílt lázadásra is ra- gadtattak. Az ily móddal félrevezetett oláh jobbagyok, könnyen elhitették magukkal, miszerint felszabadítván magukat, földjeik birtokában is maradnak, azokat tehát a földesuraktól el- ve h e t i k *). S valóban, mint alább meglátjuk, a pörzendülés fo-

szersmind a kormányzék September 26-ról, legfelsőbb parancs nyomán a zavargók szigorú megbüntetése végeit kemény rendeletet kö- röztetett. De a főkormányzó — a helyett, hogy e rendelethez következetes maradt volna — October 19-én egy sajátságos és a viszonyok komoly sür- gösségétől merőben elütő rendeletében a hunyadmegyei tisztségnek tudtul adta, hogy-----Kosztá István kormányzékí titoknokot-----a me- gyébe küldötte“ stb. Ha magában véve is hihetetlen, hogy a gubernátor egy legfelsőbb parancson alapuló intézkedést megváltoztatni merjen, — tudtomra a gr. Telekitől említett September 26-ki kormányzékí rendelet nem létezik, legalább elvitázhatlan tény, hogy a zavargóknak szigorú megbüntetésére nézve akkor legfelsőbb parancs ki nem adatott. Az alább szószerint idézendő, s 1784 September 28-án kelt legfelsőbb határo- zat ez ügyben ép az ellenkező tartalmú.

*) „Species Facti“ pag. 177. 178.

lyamában az államrendszert felforgató e merénylet eszméje az oláhok között felmerült.

A dolgok ilyen fenyegető, szinte példátlan állásában, a több oldalról szított tűznek nem sokára kitörését várni lehetett, mely teljes lángra lobbanván, a hazát embervért árasztó és romokba döntő gyászesemények színhelyévé tette.

Természetes volt, hogy a guberniunak a mozgalmak hord erejéről hiányos ismerete, s kivált a főhadparanesnoksággal ujjat húzása miatt, az udvarhoz a történekről nem egyező s a tényál-lásnak meg nem felelő tudósítások küldettek fel. A kormánykörökben akkor uralkodó hangulatnak hü tükre az üde. kancellária ál tál a felséghez 1783 September 23-án tett, már többször említett fölterjesztés, mi az összeírás egész folyamát, a kancellária votu-mával együtt előadja, s ez ügyben az egyik főokmányt képezi, egyszersmind a kérdéses tárgyban már előfordult sajátszerű, s nehe zen érthető események, lehetne mondani, anomáliák közé tartozik.

Az udv. kancellária abban a gubernium jelentéseire támasz kodva, s Halmágyi eljárására hivatkozván, „miután formaszerinti lázadásra nem ment a dologi s lehet remélni, hogy „az eddig égé szén helyesen tett intézkedések — ganz recht gemachte Vorkeh-rungen — az óhajtott sikert eszközendik“, a nép irányában a szelíden bánást javaslá, a felségnek azért ajánllá, hogy nagyobb szigorral csupán a fölázítók és gyilkosok büntetessenek, valamint az összeírásért fölszedett pénzeknek visszafizetése s azoknak az illető községek adójába beszámítása rendeltessék el.—S a mit nem bámulni, s még kevésbbé helyeselni nem lehet, az udv. kancellária a maga votnmában ahelyett, hogy a katonaságnak az összeírás ügyé-ben tanúsított magaviseletét a császár előtt teljesen felvilágosítsa, s a baj orvoslását, kivált a veszélyes körülmények között oly szük-séges őszinteség által kívánja eszközölni, mintha a dolgot elsimít-ni akarta volna, elégnek tartotta azt fejezni ki, hogy az összeíró hadbiztosban több szerénységet, a főhadparancsnokság-ben pedig jobb el ő r en é z é s t óhajtott volna. — „Ein mehrere Beseheidenheit des Ober - Kriegs - Commissarii in Betreibung dér Conscription, vorzüglich aber eine bessere Vorsicht des General-Commando in Ertheilung seiner Ordre, würde dem Volk den Stuff zu allén Aussehweifungen genommen haben“.

Az udv. kancellária e jegyzékére a császár az ügyet elin

téző legfelsőbb határozatát — Allerhöchste Entschliessung — leadta. A felség nem látta szükségesnek az úgy is nem czélszerű ajánlatot jóvá hagyni, de azt parancsolta, hogy amár bévé g-z e l l d o l o g b a n t ö b b n y o m o z á s n e t é t e s s é k ; a f ő h a d p a r a n c s n o k s á g é s a k á r o l y f e j é r v á r i h a d b i z t o s n e m h i b á s a b b a k , m i n t a t é v e s z m é t ő l e l f o g l a l t a l a t t v a l ó k , a k i k k e l e m b e r i b b m ó d o n k e l l b á n n i , h o g y n e l e g y e n e k k é n y t e l e n e k á l l a p o t j u k a t v á l t o z t a t n i *).

A nemeslelkű császárt jellemző, legfőbb határozatot épen az előadott felterjesztés a mint érthetővé teszi, úgy teljesen igazolja is, miután a gubernium hite és jelentése szerint, a már l e c s e n d e s e d e t t n é p n e k k i s s z e r ű z a k l a t á s á n á l a z í r á n y á b a n t a n ú s í t a n d ó e m b e r i b á n á s h e l y e s e b b é s c z é l s z e r ű b b e l j á r á s v o l t . H a — s e z e l n e m t a g a d h a t ó t é n y , — a k a n c z e l l á r i a i t u d ó s í t á s a d o l g o k v a l ó d i á l l á s á t n e m i l y e n a d t a e l ő , s a m o n a r c h á n a k n e m c z é l s z e r ű r e n d s z a b á l y o k a t a j á n l o t t , — a f e l e l ő s s é g e z é r t a z e r d é l y i k o r m á n y t e s t ű l e t e k r e h á r o m l i k .

Még egy pont van, mit az összeirási mozgalmak ügyében, s az oláh nép fölkelésére áttérés előtt, röviden érinteni kell. Mit tett Hóra Bécsből Erdélybe leérkezése után, s vett-e, és minő részt azon háborgásokban?

Hogy ez ember, ki jobbágytársainak sérelmeit, szenvedéseit szíven hordozta, azoknak orvoslása végett oly sokat fáradozott, e ezéjára vezető bármely eszköztől is vissza nem rettent, — annak elég bizonyosága, a topánfalvi kihágásból eredett zavarokba avatkozása, midőn a nép egyik izgatója volt. Miután e bűnéért elítéltetett, a rá mért büntetést azonban szökés által kikerülte, s hihetőleg Bécsben is oly sokáig azért mulatott, onnan haza térése után bujkálnia kellett, nehogy a felsőség figyelmét magára vonja. Nem maradott azonban ez idő alatt is veszteg, de az oláhokat a földesurak ellen, s hogy magukat, sorsuk jobbítása végett katonáknak

*) „Da die Sache bereits gestillt und beendet ist, so ist keine weitere Nachforschung mehr anzustellen, und bat das General-Commando und dér Kriegs-Commissar in Carlaburg nicht mehrer als die Unterthanen, so einen solchen Wahn genommen haben, geföhlt. Ührigens ist den Obrigkeiten aufzutragen, mit ihren Unterthanen menschlicher unizugeben, und sie nicht zur Veranderuug ihres Standes zu vernögen.“

felírassák, folyvást lazította; mint azt a Brukenthal levéltárt használó Sehaser bizonyítja*).

gy Hóra az előjátékában is a tőle kezdett, róla nevezett pórzendlítésnek szerepelt, melyben e jobbágy oláhot bár egy rövid pillanatra, szinte fejedelmi fény környezé, s őt európszerte ismeretessé tette.

*) „Die im Jahre 1784 Hlin und wieder eingeleitete Militarconscription benützte Hóra, nm Aufrühr unter dem walachischen Volke gegen ihre Grundherren anzuzetteln, denn er redete den Leuten ein: liessen sie sich als Soldaten conscribiren, so wären sie von der Unterthanigkeit frei, und den Grund und Boden, den sie bearbeiteten wäre ihr Eigentum.“ S e l i a s e r : Denkvürdigkeiten etc. S. 60.—Az összeírási ügyre vonatkozó okmányokban Hóra neve schol sem említtetik, részint, mivel lappangott, részint, mert a lázadás kitörése előtt nem igen ismerték, s csak azután vonta a közfigyelmet magára.

MÁSODIK RÉSZ.

A VÉRES DRÁMA KEZDETE ÉS LEFOLYÁSA.

VI.

A z ö s s z e e s k ü v é s s a n é p m o n d a. A z o l á h v e z é r e k. — A m e s z t a k o n i é s k u r e t y i n é p g y ű l é s e k *).

Tekintsünk vissza az eddigi eseményekre, a lázadás előzményeire, s állítsuk annak bevezetését és előjátékát még egy pillanatra magunk elibe.

A kiinduló pontot a zalathnai kincstári uradalmak jobbágyainak már 1778-ben kezdődő; többféle, főkép úrbéri panaszai és sérelmei képezik. A szegény oláhok eleinte csupán e nyomás s a velük jogtalanul bánásnak orvoslását kérték, s mivel e

*) K ú t f ő k. A pórzendülés kitörésére vonatkozó kútfők között is elsőrendűek, s igen számosak a különböző hivatalos okmányok, pl. az udvarhoz felküldött kormány széki, katonai, kamarai, megyei felterjesztések, magánosok panaszos kérelmei, jelentései, s más ilyenmű tudósítások. Legfontosabbak s a bóra-világ kezdetére legtöbb világot derítitek, az úgy mondott oláh okmányok, főkép a vezéreknek az udv. bizottmány jegyzőkönyvében foglalt vallomásai, az oda tartozó okiratok, s a kivégeztési Ítéletek, valamint S c h u l t z é s M o l n á r békealkudozási hiv. jelentései, végre Hóra és Kloska végrendelete, mindezekről egyenkint, az illető helyeken említés fog tétetni. A nyomtatott művek közül, már a lázadás évében megjelent s a 7-ik lapon idézett h á r o m német k's munka, mint szintén a „Species f a c t i a “ kéziratok 5.1. stb.

természetes és igazságos kívánatuk megadását sera a hazában, se Bécsben meg nem nyerhették, akkor a fegyvernek önkéntes fölvetelével a földesúri és megyei szolgálat igájától felszabadulásukat kísértették meg, s midőn darab ideig tartó kecsegtetésüknek daczára, ez óhajtásuk s reményük se teljesült, a megcsalás fájdalma végre, őket a földesurak, valamint a fenálló rend elleni fölkelésre izgatá s így fegyvert ragadtak, a mit kérésükre nekik ígértek ugyan, de végre még is meg nem adtak.

S lehet-e csodálkoznunk, ha ily sajtászerű viszonyok, ily ferde helyzet a keserű gyümölcsöt megtermették, s a hazának csak nem vég romlására megérlelték? Mivel az oláhok terheit nem orvosolták, tőlök az igazságot és törvényt oltalmát megtagadták, s ezzel, általában a nem emberi bánással Őket, mint II. József császár mondta: „állapotjok megváltoztatására“ kényszerítették, — éppen az történt, mit Hunyadmegye rendei a két magyar haza előtt ünnepélyesen s oly találólag nyilvánítottak: „minemti veszedelmek közzé hozattunk vala mi, s majd csaknem egész nemzetünk az 1784-ben mesterségesen indított oláh támadással.“*) így lett, mint szokták mondani, kicsi okból nagy esemény; csekély kezdetből roppant horderejű, végzeteljes katastropha következett, s könnyen képzelhető és természetes volt a haza földjén elhintett s csalfa hamu alatt lappangó gyúanyagoknak teljes lángra lobbanása és széles körben pusztítva elterjedése, mely tűz felett, úgy szólva, a kormány sokáig gondatlanuljárnált!

— — — incedit per ignes
Suppositos eineri doloso.

Az oláhok magukat valóban a végsőre elszánták, s a haza törvényei és a fenálló rend ellen összeesküdtek.

Ez összeesküvés s annak következtében a lázadás kezdete és kiindulási pontja kétségen kívül a vésteljes drámának legérdekesebb, mindeddig hiányosan ismert, a népmonda által leginkább felczifrázott, megtoldott és elferdített, eseménye. Az emlegetés különösen foglalkozott a pártütést szövő mesztakoni

*) A budai országgyűléshez 1790. június 2-án, valamint az azon évi kolozsvári országgyűléshez intézett s 1791. a február 4 ki ülésben fölvetett kérelmükben.

és kuretyi népgyűlésekkel, valamint Hóra személye- és tevékenységével a pórzendülés megindításában, kinek abban egy főrangú császári tiszt is segéde, sőt vezértársa lett volna; s állítólagos föl lépése azon gyűléseken egészen regényszerűleg van feltüntetve. Vessünk előbb egy tekintetet a lázadásnak traditióból merített kezdetére, s azután annak valódi történelmét adjuk elő; a kettő közötti párhuzam nincs érdek, sőt tanúság nélkül is.

A népmondának a bóra-világ kezdetén szereplését különösen a már többször említett egykorú német kis munkák közül, a másodikban, a károly-fej érváriban lehet látni, mely a pórzendülést elő idéző alkalomra s okokra is kiereszkedik *). Az oláhok között, mondja az író, kivált Hátzeg vidékén 1784 október vége felé nagy ingerültség mutatkozott, s miután ők a földesúri szolgálattól menekülésért magukat katonáknak összeírátták, mint már „szabad emberek, előbbi zsarnokjaiknak többé engedelmességni nem akartak, sőt különböző kihágásokat is követtek el. E zavargásokban oly merész, mint ravasz vezetőre találtak, ki alatt a tűz teljes lángra lobbant. Ez volt S a l i n s, vagy S a l i s, s eleinte Hóra ez alatt állott.

A grófi származású, s régebben egyik székely ezredben őrnagy S a l i s, különböző gaz tetteiért a szolgálattól elbocsáttatván, sőt száműzetvén is, a pártos oláhok vezére lett. Ez áruló, egyébiránt értelmes ember, azon veszélyessé válható tervet forralta, miszerint a tél folyamában a lázadók csendesesen maradva, az ország összes oláhságát a merényletbe vonják belé, s tavasszal egy előre meghatározott napon, minden földesurak koncizáltassanak fel. De a Bécsből visszaérkezett nagyravágyó, s egy szolgainától szenvedett bántalmazását megboszlúlni akaró Hóra, a népet rávette, az összeesküvés kitörésével nem várni.

Hóra azért 1784 október 28-án a brádi heti vásáron jelen volt oláhokat felhívta, három nap múlva a Mesztakon falu melletti mezőn összegyűlni, mert ott a császár parancsára és nevében, kivel beszólt, fontos dolgokat akar eleikbe terjeszteni. A szabadság után sóvárgó, könnyen hívó oláhok november 1-én a kijelölt helyen, mint mondják, 500-nál többen össesereglettek. Hóra nyakán függő réz lánczczal, melyen egy emlék-

*) L. „Horja und Klotska“ S. 8 —10.

pénz volt a császár képével, s réz kereszttel, — miket legszebb aranynak állított lenni, — valamint Brád helységnek aranyos betűkkel irt vásár szabadalmával jelent meg a gyűlésben, s azokat a néphez tartott beszéde után, annak jeléül felmutatá, hogy a császártól küldetett le, őket felszabadítani, azért kövessék őt Károlyfjérvárra, hol az udvar rendeletéből a nemesek elleni viadalra fegyvert kapnak.

Az öröm- és reményittas nép mindent megígért, azonban H o l l a k i István, egyik alispán, a népgyűlés felől értesülvén, Hóra elfogatása végett három szolgabíró, s néhány pandúrt oda küldött. Ezek késő éjjel érkeztek Kurety faluba, s majd az előlök elbújt oláh vezére ráakadván, elhurczták, ki akkor magát elordította, mit a falusiak meghallván, őt kiszabadították, a szolgabírákat kísérőikkel együtt agyonverték s így a nemeseknek falunként gyilkolását s a rablásokat elkezdték *). — Salis ez alkalommal az oláhoktól nagy összeg pénzt vett föl, hogy számukra Konstantinápolyban fegyvert és hadi készletet vásároljon, de mulmán lett, s vissza nem tért. így Hóra vette át a főparancsnokságot, s mindvégig az oláhok feje volt. — Róla írja ugyancsak a károlyfjérvári munka, **) s ez a népmonda túlzásának egyik szembeötlő bizonyossága, — hogy bátyja gazdag oláh püspök, a hét éves porosz háborúban saját költségén két huszár-századot állított, s öcsését lovaskapitányrá kinevezte, ez azonban a háború végével tisztí állomását eladta, a pénzt csakhamar elköltötte, s miután sok adósságot csinált és csalást követett el, az oláhokhoz szegődvén, lázító szerepét elkezdte.

Salins nevű „gonosztevőt“, mint a fölkelt oláhok második vezérét a straszburgi munka is említi; ^{3*)} ki a bécsi magyar lap

*•) Gr. Teleki szerint, a Kuretyhan összegyűlt oláh nép előtt, az ott jelen-volt Hóra és Kiosk a „fekete hosszú papi ezomlában, kezeikben kereszttel, tüntették ki magukat. Lázasztó beszédekben, a tömeg vallásos érzelmére és alattvalói hűségéire hivatkozva nyilatkoztatták ki, miszerint isten akarja s a császár parancsolja, hogy a magyarok mind leölésse nek.“ „A Hóra támadás története.“ 16. 17. 1. A Hérát és Kioskát Kuretyhan szerepeltető mondat B e n k ő József is említi, s ez állításra: „a császár parancsolja zárjel között megjegyzi: („oh szentségtörő szó!“) L. „Kolosvári nagy Naptár,“ 1865-ki évfolyam, 105. 1.

***) „Horja und Klotska.“ S. 55.

^{3*)} „Kurze Geschichte der Rebellion“ stb. S. 18.

szerint gróf, s anyja részéről az Andrassy grófi családdal rokonságban lett volna *).

E mese még hivatalos okmányokba is becsúszott. Hollaki István, zarándkerületi alispán, az oláhok fölkeléséről 1784 novera bér 8-án a megyéhez tett tudósításában Salis nevű csábítót a pórzendülésbe belekeveri, kinek elfogatása iránt, mint írja, a legfelsőbb parancs kevéssel azelőtt érkezett le; Váradi Mózes, h. alispán, november 9 én Zeyk János r. alispánnak írja, hogy a rebellis oláhok „ama publicáltatott Salis nevű seductornak valóságos követői s Huuyad megyének november 10-én az udvari fő-kancellárhoz tett jelentése szerint: az összecsklidt oláh nép egyik vezére „egy fényes öltözetű s mejjén aranyos csillagot hordó n émet ember“, hihetőleg a nem rég „köröztetett Salis. “ Ezt gr. Teleki is hiszi; szerinte azon gyűlésen „jelen volt egy idegen, ki magát a néppel nem ismertette meg, s ki alkalmasint Salis lehetett **).

A nevezett Salis azonban gr. Teleki könyvében, mint a lázadók főczinkosa, s az orosz befolyás eszköze, még magasabb s jelentékenyebb szereppel van felruházva. „Inkább figyelmet ébresztő, mint célra vezető módon“, írja a grófi szerző, „biztosok által kerestetett a kormány egy Salis nevű, hibája miatt elbocsátott katonatisztet. E rejtélyes egyént a közönség „muszka báró“ neve alatt a legveszélyesebb bújtotgatónak s a lázadás főindítójának tartotta, a dúlások színhelyén több versen látták, hol állítólag többször el is fogatott, de ismét elillant, a nélkül hogy valaha az igazság boszúló keze utolérhette, vagy csínjai voltaképen csak világosságra is jöhettek volna “ 3*).

Az erdélyi szóbeli emlegetés szerint, mit én a hóravilág számos kortársaitól, azok közt néhai édes atyámtól, 4*) nem kevésbé

*) L. „A Magyar Hírmondó“ 1784 karácson-hava 29-én költ 101-dik levelét. Abban a 887. 888. lapon közöltetik: „Ami a vad oláhok vak vezérjének Szalishnak élete,“ ki „lotharingiai gróf Szalishnak ama régi magyar törzsokből származott gr. András leánytól született fia,“ ----- végre a pártos oláhok vezére lett, s nagy összeg pénzzel a török földre kiszökött.

**) „A Hóra-támadás története“ 16. 1.

„A Hóra-támadás története“ 15. 1.

*) Néhai édes atyám, id. Szilágyi Ferencz, a kolosvári reform.

Hunyad megyében is hallottam, a kérdéses Salis, kiról azt hitték, hogy osztrák tábornok, oláh papi ruhában, s ősz szakállal a mész takoni gyűlésen megjelenvén, az oláhokat a lázadás elkezdésének tovább halasztására rá akarta beszélni, de a királyságra vágyó Hóra c tanácsra nem hallgatott, s a nép is nagy lármával az ellen nyilatkozott, mikor Salis boszankodását nem titkolva s az olálio kát a rájuk váró sorsra figyelmeztetve, a gyűlésből távozott, s többé sohasem látták*).

A hóravilág traditionalis történelméhez tartozik a lázadás kitörése előtt állítólag két évvel, 1782 Balázsfalván, Major Gergely fogarasi unitus püspök által, Hóra, György pap Krisán és Kloska Juon jelenlétében tartott oláh papi gyűlés, melyen hosszas cs titkos tanácskozás után elvégeztetett: hogy minden oláh egy alkalmas időben fölkelvén egy napon maga földesurát vagy asszonyát megölje. Ennek végrehajtására az oláhok minden helységben a pápa, egyházi és öt oláh személyében hittel köteleztessenek, — a püspök egyszersmind Hórát egy aranyos réz keresztrel az össze-

főiskolában 1797—1821-ig a história és philologia, azután 1828 dec. 4-én történt haláláig, a theologiai tudományok ny. r. tanára, Hunyadmegyében a hóra-világ előtt, s azután is a véres események színhelyén többször megfordult, s azok felől számos akkor élt tanúk tudósításait hallotta, mert, azon időben nevelője vala gr. K e n d e f f i Jánosnak, ki édes atya volt n. gr K e n d e' f f i Ádámnak, c család grófi ága utolsó férfi ivadékának. A fényes és ősrégi házgegi magyar család törzsatya valaaXIII. században, malomvízi K e n d e Miklós, kinek a XV. században élt harmadíz unókái: J á n o s vagy K e n d i* is, s L á s z l ó és M i k l ó s, H u n y a d i J á n o s cs M á t y á s kedvelt emberei voltak, s az elsőnek oldala mellett példás vitézséggel harczoltak mindazon csatákban, melyekért c hősnek, a magyar föld és kericsztyénség védbástyájának neve, nemcsak a történelemben, de minden magyarnak szívébe is kitörő lhcetlenil be van írva.

*) N. H e r e p e i Adám, ki a bóra-támadás idejében, b. K c m é u y Simon alsó fejei főispán házában nevelő, azután a nagy-enyedi reform, főiskolában 1790—1814 ig a históiiai cs politikai tudományok ny. r. tanára volt, — Erdély történelméről tartott érdekes leczkeiben a hóra-világi eseményekről is szólván, a fenemi (tett és a mesztakoni gyűlésen állítólag szereplő osztrák tábornokot s a rá vonatkozó emlegetést is oly hozzátétellel érintette, hogy az összeesküvés kitörésére 1785-ki új év első napjának éjjét kívánta volna kitzúzni, a meddig elégséges idő lett volna, a papság útján s más megbízottak által a népet a szándékolt véres tervnek az egész országban egy napon végrehajtására elkészítói.

esküvők fejévé tette, melyre kellett a többi oláhságnak is megesküetnie *). Ez elbeszélés az oláh papságnak a pórzendülés előidézésében gyakorolt befolyását nép száján forgó emlegetés alakjában fejezi ki, s azon történelmi igazságot foglalja magában, hogy egy, a lázadást előkészítő papi gyűlés tartatott.

Atmenve már a hóra-támadás megindításának valódi történelmére, mivel, a fenebbiek szerint, a Salis monda a pórzendülési emlegetéseknek igen lényeges részét képezi, — e részben kell leelőbb tisztában lenni, t. i. hogy abban mi igaz van? s e név a pórzendülés történelmébe miként csúszott be?

II. József császár 1784. szeptemberben Prágában lévén, azon hó 16-án gr. Bánffy György alkanczellárhoz intézett kéziratában bizonyos Salis nevű, s Magyarországból, mint Erdély- s a határőrvidékből császári alattvalókat kivándorlásra csábító egyénnek köröztetését, s elfogatása esetében rögtönbíróságilag kivégeztetését parancsolta**). Az említett Salis, egy porosz alattvaló, ez álnév alatt jött az irt célból Ausztriába, s mivel ez ügyben a hivatalos levelezés az udvari hadi tanács, udvari kanczellária, és erdélyi k. gubernium között több időt vett igénybe, s gubernátor b. Brukenthalnak Szeptember 29-én az alkanczellárhoz intézett kívánatára, a kérdéses és Herzog Kercsztély Ignátnak nevezett egyén személyes leírását is Nagy-Szebenbe leküldeni kellett, ^{3*)} azért a parancsolt köröztetés Erdélyben csak október hó

L. „Hóra erdélyi támadásának és gyilkolásának diariuriuma“ mindjárt az elején.

***) E császári kézirat: „Lieber Gráf Bánffy! Dem sicheren Vernehmen nach soll ein gewisser S a l i s eine betrüchtliche Auswanderung, meiner Untertanen aus Siebenbürgen, Hungarn und den dortigen Grenzen einzuleiten vorhaben. Sie werden also den unverzüglichen Befehl an die betreffenden Provinzial-Beamten und Komitate erlassen, damit aller Orten und in den Grenzen auf diesen Menschen, wenn er etwu in die dortigen Gegenden kommen sollte, sowie auf seine Emissaire-s ein obachtsames Auge getragen, ihren heimlichen Verführungen sorgfältigst nachgesehen, und, wenn sich ein oder anderer dieses Verbrechen schuldig machte, solcher auf der Stelle und ohne Anfrage mittels Standrecht, das in dierü Fällen stattfindet, mit dem Strange abgestraft werde, wovon mir alsdann die gebörige Anzeige zu machen ist. Prag, den 16. Sept 1784. Joseph.“

^{3*)} Az ál Salis személyes leírása az illető hatóságokkal a bécsi rend

második felében, s így kevéssel a hóra támadás kitörése előtt eszközöltethetett. Mivel e két esemény, u. m. a nagy gonosztévő Salisnak kerestetése s az oláhok támadása csak nem egy időben történt, — e körülmény okozta kétségen kívül, hogy azon ál Salist a népmonda a lázadásba oly nagy mértékben belé keverte s abban kitűnő szereppel felruházta, annál inkább, mert, a mint láttuk, e tévedésnek hivatalos okmányokban is van nyoma; egyébiránt ez ember e pórzendüléssel s az oláhokkal, kiknek nyelvét nem értette, legkisebb összeköttetésben sem állott, s Erdélyben sohasem volt.

E részben még egy óravilági nevezetes adatra is lehet hivatkozni. Schultz alezredes, — kinek az oláh lázadásban mint alább meglátjuk, jelentékeny szerep jutott, — 1784 november közepén a Krakkó körül táborozó oláhokhoz küldetésekor, „az ismeretes Salis felől^{Ci} Petru lupsai papot megkérdezvén, tőle azon feleletet kapta, hogy: azon embernek a nevét se hallotta*).

A dolog természete szerint szükség, hogy a pórzendiülés történelmének előadását a nagy mozgalom fejei- és vezetőinek ismeretése megelőzze.

A fölkelte oláhoknak három fővezére vagy kapitánya volt: Hóra, K l o s k a, és K r i s á n G y ö r g y*).

Hóra, tulajdonkép: Ursz Miklós, kamarai jobbágy, nemegyesült, vagy ó-hitű 54 éves, született Albak on, mely a zalath uai kincstári felső uradalomnak nagy-aranyosi birtokához tartó-

őrigazgatóság által közöltetett. Abból: „Beschreibung des aus allen k. k. Erbländern abgeschafften Ignaz Kristian Herzog, sich fälschlich angegebenen Julius Ignaz Salis von Salfeld.“—„Dieser ist 30 Jahre alt, von Kloptschen ohnweit Gross-Gloggau, in preussisch Schlesien gebürtig, ein Wittwer, ist kleinler magerer Statur, hat ein schmales, Masses Gesicht, braune Augen, ein gespitzte Nase -----redet deutsch, lateinisch, und polnisch u. s. w.

*) Schultznak az erdélyi főhadai parancsnoksághoz tett jelentéséből.

**) Schultz a katonai kormányhoz 1784 november 25-én tett hivatalos tudósításában az oláhoknak még más két kapitányát is említi. Ezek voltak: György i t z a Miklós, albaki pap, valamint T a f c N i k o l a e Ign Kringül, Szkerisorából. E jelentés szerint a pártosokkal szoros egyetértésben voltak — a Nikolcetyics Totyesti családok Albakból, s a Blessty i és Tulesty i családok Szkerisorából, valamint Per la G a v r i l l a m a g s i és D a n J u o n U t z bucsumi lakosok.

zott*). Ifjúságáról; általában élte körülményeiről keveset lehet tudni: Hóra, Dallos, mellek vagy inkább gúnyneve volt, mi rá azért ragadt, mert a bort szerette, úton, útfélen danolt, **) s fő kép az oláhok társalgási termeikben, a korcsmákban azt örömet tette. Hogy, — mint némely kézirat s egy birtokomban lévő életírása is mondja, — pap lett volna, arról semmi biztos adat nincs, de nem is hihető, mert, a mint 1785 február 1-jén a nyomozó udv. bizottmány előtt vallotta, sem írni, sem olvasni nem tudott, a lázadás folyamában azért Kendi Sándor, topánfalvi nemes embert magához hivatván, mint írnokot használta. A strasburgi munka szerint „parasztszerű ékes szólása^{4*} s bécsi útjában gyűjtött tapasztalásaiért maga falujában bíróvá választatott^{3*)}).

Mint jobbágy-társainak sérelmeiket szívéen hordó tanácsadó-juk a hazában, és Bécsben szószólójuk, azoknak hozzá ragaszkodó sát, sőt határtalan bizalmát bírta s rájuk igen nagy befolyást gyakorolt. Miután mint népbújtogató lépett fel, lázító működésében, arra vonatkozó parancsai kihirdetésében fő czinkosai a pópák és falusi bírák voltak^{4*)}). Hogy a pórzendülésnek, valamint a föl-

*•) A nagy-aranyosi birtok — possessio — négy faluból állott. Ezek voltak: Al bak, Ponor, Szekatúra és Szkerisora. A jobbágyok szétszórva, egymástól nagy távolságra fekvő kunyhókban laktak, mi valamint a rajok felügyelést nehezítette, úgy nekik rendtelenségek es kihágások elkövetésére több módot és alkalmat szolgáltatott. A négy helység néha, az első faluról Nagy-Aranyosnak, s azért Hóra nagy-aranyosi születésűnek mondatik.

**) „Ennek igaz neve: Nyikula Ursz, és a Hóra nevezet csak azért ragasztott reá ja, mert részeges ember lévén, részegen mindenütt énekelni szokott vala; az ének pedig oláh nyelven annyit teszen, mint h o r j e.“ Ezt írja: „Hóra erdélyi támadásának — diariuma.“

^{3*)} „Nicolaus Ursz, mit dem sich beigelegten Zunamen Hóra, ----- der wegen seiner baurischen Beredsamkeit, und auf seiner lieiee naeh Wien gesammelten praktisclien Erfahrung zum Bauern richter in seinem Dorfe erhoben ward.“ L. „Kurze Geschichte der Rebellion in Sicbenbürgén“ S. 16. A paraszt módon ékesszóló, vagy szájas embert az oláhok: „gura szatulujnak,“ falu szájának nevezik

^{4#)} Ezt bizonyítja Hórának Topánfalván kelt sa ponori bíróhoz intézett rendelete, hogy „királyi parancs“ következtében, az oláhok régiebb és újabb kir. határozatok meghallgatása végett Topánfal vára gyűljenek: — a levél különösen elküldendő Búcsúmba, onnan Lupsára Simon p ó p á hoz, s Musinára is. A gyorsan szétküldözésnek szüksége azzal indokolta-

kelt népnek feje és első vezére volt, bizonyos; a köz és általános meggyőződést erről, már a kitörés után az udvarhoz felkiil dött legelső tudósítások kifejeztek *). A Krisán alatt álló zarándi táborba gyűlt oláhok is, Molnár előtt határozottan úgy nyilatkoztak, s szerintük: a mesztakoni gyűlés Hóra rendelőlől s kiírása folytán tartatott **). Lázadás alatti működése cs tettei annak folyamában előadva lesznek; némileg rejtélyes jellemének főbb vonásait azokból, s más adatokból összeállítani, alább megkísértjük.

Hóra végrendeletében maga házát említi ugyan, de más fekvő birtokának, jelesen földjeinek abban semmi nyoma; inkább csak adósságait hozza-fel. Ezért nagyobbára kóborló életet folytatván, ideje és alkalmá a nép izgatására nem hiányzott. — Felesége Ilina, s két fia volt, Juon 14- s Luka (László) 6 éves. Az első, kora ifjúságának daczára, a pórzendülésben némileg szerepelt.

Az oláhok második vezére volt: Varga vagy Kloska Juon, kamarai jobbágy, óhitű, mintegy 30 éves, Kerpenyesen lakott. Felesége: Farina, testvére: Orga Todor, nővére: A h i m i a. A mint végrendeletéből látszik, fekvő birtoka volt, de több földjeit elzálogosította, melyekből két darabot a testvéreinek hagyott. A mint Mórának a bécsi útbán, úgy a nép ámtításában s gonosz terveiben is pajtása s fő tanácsadója volt, s vele együtt lett a fölkelek kapitánya.

Harmadik vezér volt: Krisán György, Kerpenyesen lakó kamarai jobbágy, ó-hitű, 52 éves, ki egykor a gr. Gyulai Ferencz ezredében mint közkatona szolgált. E kegyetlen és vadindulatú oláhot kell a támadás kezdőjének, a szándékolt gyilkos terv vég-

tik, hogy az urak — hihetőleg az uradalom tisztjei — bizonyos egyesség dolgában közelebbről Topán fal vára érkeznek. — A levél keltének ideje hiányzik; úgy látszik, nem sokkal a pórzendülés kitörése előtt Íratott. — E levélről alább még lesz szó.

*) Péld. a hunyad zarándmegyei tisztségtől Déváról 1781 november 4. és 10-én tett felterjesztésekben, s a gubernátor- és guberniumnak nov. 6. és 8 ki már idézett jelentéseiben stb. Hérának a lázadás színpadjáról eltűnése után a népmonda által neki tulajdonított fejedelmi méltóságról alább tüzetesen lesz szó.

***) Molnár tudósításában b. Brukenenthal Mihály kormányiszéki biztoshoz.

rehajtójának, általában a jobbágyok fölkelése véres karjának tartani.

A porzendülés kitörését az oláhságnak összeesküvése megelőzte. A három vezér kineveztetése a nép által történt; a pártütés tervszerileg lett előkészítve, s annak bevallott végcélja volt: a z egész országot fellázítani, s a magyarokat kiirtani. A zalathnai kincstári uradalom jobbágyai s a szomszéd zarándi oláhság által egyetértve és titokba szótt merénylet kiindulási pontját a mesztakoni elhírhedt, s mint láttuk, a népmonda által erősen felcizfrázott gyűlés képezte. Annak, valamint a lázadás kezdetének folyama Krisánnak kétszeri kikérdeztetése alkalmával tett nyilatkozatai s vallomásai után lesz közölve *).

A nevezett oláh vezér, kire volt bízva, ismert képességénél fogva, a véres munkához hozzá fogni, — 1784 október 28-án egy csütörtökön, a rendes heti vásár napján Brádra**) ment, mi dőn ott a szomszéd helységekből s a vidékből is számos oláhság volt egybegyűlve. A mint Krisán oda érkezett, többen megszólították, s egyúttal figyelmeztették is, hogy már ideje volna, a megígért fegyverek átvételéért, Károly-Fejérvárra menni, egyszersmind őt vezérüknek is fölkerítették. Krisán e felhívás következtében az oláhoknak meghagyta, hogy a következő vasárnap, Mész t a k o n helységben (magy. Nyírfáivá) még pedig a szentegyháznál gyűljenek össze.

A határozott napon, u. m. October 31-én a mondott faluban délután tartatott azon gyűlés, hol a templomnál a vezért több száz összcsereglett oláh várta. A mint Krisán egy, kezében tartott, szépen festett, s így tarka kereszttel a nép között megjelent, az őt örömmel fogadta, s azonnal elhatározottatott, hogy az általa oda vitt kereszt a czélba vett útban, mindnyájoknak zászló gyanánt

*) Krisánnak kétrendbeli vallomása van. Elfogatása után pár nappal 1785 január 30-áti Abrudbányán egy városi tisztviselő- s katonatisztek böi álló vegyes kiküldöttség előtt lett előbb kihallgatva; a város részéről abban jelen voltak: G e d ő József főbíró, F i k k o r F e r e n c z bányamester, S ü l l y e i János városi tanácsos, M i k ó Lőrincz az esküdt közönség elnöke, s R á k o s i N a g y József, főjegyző. Ez az úgynevezett P r a e - l i m i n a r V e r h ö r, melynek jegyzőkönyve latin szövegű. Második vallatása február 2. és 5. én az udv. bizottmány előtt volt.

**) Magyarul: F e n y ő f a l v a

szolgáljon, Károly-Fejérvárra pedig ne Brádon keresztül induljanak, hol sok magyar nemes lakik, de Váka (magy. Tehénfalva) s Zdrapcz falukon keresztül Kuretyra menjenek, s ott háljanak meg, azután az utat az Ompoly vizéig a hegyek között folytassák, s onnan az országútra térjenek ki, míg Károly-Fejérvárra eljutnak, hogy mint határszéli katonák a fegyvert fölvegyék. Ha az megtörtént, akkor Krisán, mint hajdani katona, az oláhokat előbb a katonai gyakorlatokra oláh nyelven tanítsa meg, hogy majd németül a tisztektől könnyebben megérthessék, mely fáradtságáért ő minden helységtől bizonyos fizetést kapjon.

Megemléltendő még, hogy Krisán a mesztakoni gyűlésre magával oláh Írásokat vitt, s a nép valamint oda, úgy Kuretyra is maga követeit küldötte a pópákkal együtt, Mesztakonba pedig faluról falura ment posták által hivatott össze. Ez adatok világosan mutatják, hogy az oláh fölkelést arra vonatkozó gyűlések, értekezések tartása megelőzte, s az általában terv szerint volt előkészítve.

A Mesztakomból állítólag Károly-Fejérvárra szándékozó oláhok más nap u. m. november 1-én hétfőn reggel Kuretyra (magy. Káposztafalva) elindultak. Az nap e faluban maradtak, s ott is háltak, még pedig részint künn a mezőn, miből látszik, hogy oda nagy tömegben sereglettek össze *). Tanácskozást is tartottak, mert Krisán az oláh írásokat, melyeknek erejénél fogva Károly-Fejérvárra kell menniük, a népnek megmutatta. Mi volt az említett Írások tartalma, ez iránt az oláh vezér, bár megkérdezett, felvilágosítást nem adott **).

Hóra és Kloska sem a mesztakoni, sem a kuretyi gyűlésen nem voltak jelen; mind a kettőt Krisán tartotta, s egyedül vezette. ^{3*)} flórának azért Mesztakonban a brádi vásár szabadalomle-

*) A Kuretyra összegyűlt nép egy részének a mezon hálását Molnár szemorvos jelentéséből tudjuk. „Wir machten uns — den 1-ten Novembris am 8 Uhr Vormittag gegen Kurety auf, und schliefen daselbst, zum Theil auf dem Felde,“ mint az oláhok mondták.

**) A fennebbi adatok Krisán előleges vallatása jegyzőkönyvének 7. 24. 25. és 26. valamint az udv. bizottmány előtt tett vallomása jegyzőkönyvének 6. 7. és 8-ik pontjaiból vannak összeállítva.

^{3*)} Krisán előleges vallomása s Molnár jelentése szerint. Hóra és Kloska halálos ítéletében, ezeknek a mondott gyűléseken jelenlétük fel-

veivel, mint császári megbízólevelével fellépése, nem kevésbé Kuretyban Kloska pajtásával együtt szereplése, hol „fekete hosszú papi ezondrában, kezeikben kereszttel, s lázasztó és a tömeg valóságos érzelmére hivatkozó beszédekkel“ tüntették volna ki magát, — a nép-monda koholmánya, s a történelembe onnan csuszott be.

Mi az említett két gyűlés célját illeti: bár Krisán mindkét vallomásaiban erősíté, a zarándi oláhok is Molnár előtt mondták, hogy a lázadók Mesztakonba s Kuretyra is oly szándékkal gyűltek volna, miszerint onnan a fegyver felvétel végett Károly-Fejér várra menjenek, s a mellett nevezett kapitány az udv. bizottmány előtt tett nyilatkozata szerint „Hérától hallotta, hogy neki a kezében arra vonatkozó császári válaszok volnának,*)—ez állítás mégis legkisebb hitelt sem érdemel. A károlyfejérvári út csak ürügy s ráfogás volt, azt bizonyosan az összeesküvés valódi céljának elpalástolása végett gondolták ki, s Összebeszélés következtében mondták. Az oláhok ismerték a katonai összeírás ügyének állását, annál fogva jól tudták, hogy Károly-Fejérvártt nincs mit keresniük. — Nem csak Krisán kivalotta, előleges kikérdezésekor, az oláhok valódi szándékát, a pártütést az országban elterjeszteni,**) az udv. bizottmány előtt pedig világosan mondtotta, hogy a magyarok legyilkolását s javaik feldúlását Kurctyon a népnek ő parancsolta, ^{3*)} de ily értelemben Hóra is nyilatkozott. E kapitány t. i. egy alkalommal azzal kérkedett, hogy a lázadók „Erdély fejedelemséget Belényestől Tordáig hatalmuk alá hajtották, s ha ő azt parancsolná, nem csak az oláhok, de a magyarok is a nemesek és tisztviselők ellen azonnal

hozva nincs; holott Krisán ítéletében e kapitánynak mind két helyen működése a főbb vádpontot képezi.

*) „Hóra habe ibm es gesagt, dass er derowegen von Ihr. Majrstat dem Kaiscr Resolutioncn in Handcn babe.“ (Krisán vallomása jegyzőkönyvének 41-ik pontjában.)

**) „Ut rebellionem per totum Prineipatum diffundarnus et conclusas inter nos expeditiones rite peragamus.“ Krisán szavai és nyilatkozata előleges kikérdezése jegyzőkönyvének 3. pontja alatt.

**) Az udv. bizottmány előtt tett vallomásairól készült jegyzőkönyvnek 37., 42. cs 47. pontjai alatt

fölkelnének“ *). Szóval: az oláhsága magyar nemesség ellen annak kiirtása, s javainak elpusztítása végett támadott fel. S hogy ez irtó és dúló munkájukat mikép kezdték m.eg. alioz mi módon fogtak hozzá? mindjárt látni fogjuk.

Miután az oláhok első gyűlésének, Mesztakonba összeporto zásának híre futainodott, — Kara Petru, kuretyi hű jobbágy a megyei tiszteket arról tüstént értcsíté, — Ilollaki alispán maga az említett faluba sietett, **) hogy a pártos oláhokat ott meglepje, de azok onnan már Kuretyra elvonultak, hová azért az alispán Gál Mihály és Naláczi Farkas szolgabírákat egy gornyik s nehány katona kíséretében elküldötte, a fölzitókat elfogni. A szolgabírák a mondott faluba késő éjjel érkeztek, s Krisánt elfogták, ki azonban kiabálásával az alvó népet felébresztette, mire a harang félrevertetett s az összetódult és felbőszült nép maga vezérét kiszabadította, a lovokról leütött szolgabírák, kegyetlen kínzások közt, kövekkel, fejszékkel s botokkal agyonverettek, a katonák pedig csaknem halálosan megsebesítettek, míg Krisán parancsára a kötelességét teljesítő Kara Petrut hasonlólag agyonütötték. Ez alkalommal Fazekas István körösbányai reform énekvezető s társa egy megyei írnok is megölettek. Gál Mihály szolgabíró után egy özvegy s három kiskorú árva maradt hátra^{3*)}.

Így a haza földjét vér áztatá, s majd széles körben inséget, nyomort hirdető romok boríták el azt. Erdély gyászba öltözött!

VII.

A p ó r z e n d ü l é s . — V é r n a p o k é s d ú l á s o k H u n y a d -
Z a r á n d m e g y é b e n . — A d é v a i e s e m é n y e k . ^{4*)}.

A lázadás kitört. A fölkelt oláhok bűnös merénylete, a tör-

*) A ss udv. bizottmány előtt tett vallomásai jegyzőkönyvének 66. pontja szerint. A Hóránál írnok gyanánt volt Kendi Sándor vallomásából.

**) Hollakinak Mesztakonbin járása említve van a guberniumnak az udvarhoz nov. 8-án tett jelentéséi.

**) A kuretyi véres eseményekre vonatkozó okmányok: Hollaki alispánnak november 8-án a megyéhez tett tudósítása, „Species Facti,” Krisán véritélete, s tb.

**) A bunyad-zarándmegyei gyilkolások vagy pusztításokra nézve

vény nevében a rendnek helyreállítása végett Kuretyra küldött megyei tisztek legyilkolásával vette kezdetét, s 1784 november 2-ka, kedd volt ez első vérnapja jeladásra csak hamar kivált Hunyad-Zaránd és Alsó-Fejér megyék se nemet, se kort nem kimélő, borzasztó mészárlások, kebelrázó, vértfagylaló kegyetlenségek, és dúlások színhelyévé lettek!

Krisán György vezérelte a Kuretyról kiindult s felbőszült, vérszomjas oláh néptömeget, mely mindjárt az említett napon, egyszerre az élet, vagyon, és lelkiismeret ellen, s így háromszoros durva erőszak- és jogtapodással fogott hozzá romboló és pusztító munkájához *).

Kriscsor (magy. Körösfalva) volt az első falu, hol ama gyászos kedden 17-en estek az oláhok dühösségének áldozatul, s részt vettek a kikeresett kegyetlenséggel végeztettek ki: Ezek voltak: özv. Kriscsori Mihályné, egy fiával s egy leányával; Kriscsori Adám; Tamás; Sámuel; Gábor; János; András, nejével s két leányával; Jancsó reform. pap neje és két leánya; ezek közül az egyik, valamint Kriscsori András említett két leánya Czebe falu mellett, hová menekültek, a szemük láttára ástott gödörbe, még félig élve hányattak be; végre Pakot Mihály szolgabíró; s Kriscsori Istvánné csecsemő leánya, kinek rémítő sorsa lett. E nemes asszony ugyanis éppen akkor, midőn az oláhok a faluba betörték, a szülés pontján lévén, ijedtében a szobából kiszaladt és a szabad ég alatt kettős gyermekkel betegedett le, s ily állapotban a vész percében menekülni kényszerítettén, egyik csecsemője ott a földön maradt, melyet a kutyák nem sokára felfaltak. Pakot szolgabíró leánya Apollónia a gyilkosok erőltetésére az ó-hitre áttért, azon egyház szertartása szerint megkereszteltetett, és egy kriscsori oláh legény

az adatokat kizárólag hivatalos kútfőkből merítettem. Ilyenek többek között: a „Species Facti“; „Lacryinarum nostrarum libellus“ ezimii folyamodása Hunyadmegyének a császárhoz 1785 január 20 ról; „Tabella individualis“ című kimutatása helységenként a meggyilkoltaknak s hátra maradt özvegyeknek, árváknak stb. Bencs József kis munkáját biztonosan használni nem lehet, a véres események leírásában a színezés hely helylyel vastag, s még hamis adatok se hiányzanak.

*) A lázadók, Krisán vallomása szerint, a kuretyi gyilkolások után, a károly-fejérvári utat félbe hagyva, Kriscsorra rohantak, hol ő, valamint Brádon s Ribiczen is jelen volt. (Az előleges kikérdezetés) és 10., s az udv. bizottmány jegyzőkönyvének 12. pontjában).

neje vagy inkább ágyasa lett. — A meggyilkoltak 6 özvegyet és 18 árvát hagytak hátra.

Brád volt a második helység, hol még az nap délután hasonló vérengzések történtek. A magyarok azonban itt a lázadók jöveteléről értesülvén, sokan a reform. egyház tornyába fölszaladtak s ott kerestek menhelyet, de az oláhok szentségtörő kezekkel a templom ajtaját bevágták s a toronyból lehurczoltakat, néhány nő és csecsemő kivételével, felkonczolták, az utolsók is csak az oláh hitre térés feltétele alatt nyertek kegyelmet, s két nap múlva, u. m. november 4 én meg is kereszteltettek. Ez alkalommal meggyilkoltattak: Brádi Miklós, hajdani szolgabíró, Brádi József, özv. Brádi Albertné, Nemes Mózes, (kinek nejét az oláhok csaknem halálra verték), Szombati Mihály megye-biztos, Bakcsi István reform, pap, Kolumbán Sándor és özv. Nagy Sándorné. Másfelől némelyek az erdőre szaladással akarták a halált kikerülni, ú. m. Nemes János két kiskorú fiaival, Anka György s fia István, Teleki Mihály, reform, ének-vezető; s Kis József szabó; ezeket azonban az oláhok oly Ígérettel becsalták, hogy ha a nemegyestilt egy házba áttérnek, éltüket megkímélik, mit a szerencsétlenek megígérték s így haza mentek, de a pártosok gyalázatos hitszegéssel őket azonnal elfogván, bezárták, és harmad nap múlva, ú. m. november 5 én, a Körös folyón lévő hídhöz hurczolván, ott még a kiskorúaknak se kedvezvén, kegyetlenül felkonczolták. így például Nemes Jánost két kis fia szeme láttára megölvén, az éltükért könyörgő két ártatlan gyermeket, keserves rimánkodásukra nem hallgatva, atyjok holt testére ráülni kényszerítették s ott gyilkolták meg. — Brádon 13-an ölettek meg; hátra maradt 8 özvegy és 11 árva.

Az itt két részre oszlott s mind nagyobb számra növekedő oláhok egyik csoportja Nagybiczé helységet már november 3-án szerdán korán reggel megtámadta, s az álomból fölriasztott magyarok gyilkolásához, mint szintén a düláshoz s nemes udvarok és házak fölgújításához hozzáfogott. A magyarok közül sokan Ribiczei József volt kir. pénztárnok házában kereslek menedéket, de onnan a lázadók által, kik azt rájuk gyűjtötták, kiszorították, s mindnyájan irgalom nélkül meggyilkoltattak. A mondott s következő napon e helységben megölettek névsora e következő: Ribiczei Gábor, Ribiczei István s neje Gulya Mária, és

ennek nővére Zsuzsanna, ki elevenen tétetett a sírba s a rá csak vékonyan hányt földet vonagló testével azután is mozgatta; idősb Ribiczei Sándor két leánya, id. és ifj. Nemes László; Nemes Imre, kit félig elevenen hánytak a sírba, és ennek neje; Nemes Áron, neje, s két fia és egy leánya; Nemes Pál, neje, fia József, s ennek neje és leánya; Nemes Benjámin, neje és leánya; Nemes Ferenczné, szül. Rácz Julianna; özvegy Nemes Ferenczné, szül. Krisztori Judith; Balog Zsigmond és neje; Nyág Márton; Nyág Péterné; Biális József és neje; Biális Sándor; Madocsai József, volt jegyző; Szalai József, pénztárnoki Írnok; Orbán Ferencz; üzv. Orbán Imrénének két dologképes fia; Borbély József; Bihari Ferencz; ifj. Katonai György, reform, ének-vezető; Asztalos Ferencz, s N. István, Ribiczei Gábor szolgája. — E vénapok áldozatainak száma 42; kik 9 özvegyet és 18 árvát hagytak hátra. 8 e vérontások és dudásoknak közepette Krisán, az ily hős tetteket mivejő oláhok vezére, — mint maga vallá: „a lángba borúit Ribicze utczáin sétált.“

A mely időben az oláhok e helységben az említett gonosz tetteket elkövették, az oda nem messze eső Mihellyénben, (magy. Mihályfalva) hasonló véres jelenetek történtek. Egy ottani előkelő, tehetős, boldog család sorsának hirtelen ellenkező fordulását s vég inségre jutását leírja egy ma is szívrepesztő hórvilági okmány; azon könyörgő-level, melyet H o l l a k i Kata, a helység főktesura Csiszár László özvegye, zarándi egykori főispán Uollaki Pál leánya, — ez ifjú s szép nő-vértanú, hat hétig tartó halatlan borzasztó helyzetéből kiszabadulása után, 1784 dec. 25-én gr. Jankovics kir. biztoshoz benyújtott.

November 4-én reggel a falusi és környékbeli föllázadt oláhok az említett földesúr udvarára rohantak, ki kevéssel azelőtt a kitört zendülés hírére, nejét, hat éves kis fiát, negyedfél éves leánykáját s Miklós és István testvéreit maga mellé vevén, a fe nyegető veszély elől menekülő szándékból az erdő felé kiindult. Ije „alig mellétének ötven lépésnyire, az útjokat álló oláhok őket el fogták, — csupán Csiszár Miklósnak sikerült a gyilkosok kezei közül szabadulni, — a többit, nagyokat, mint a gyermekeket „míg Mihellyénbe bevitték az útban fejsze fokokkal, vasvillákkal kegyetlenül kínozták, a földre levert gyermekeket lábaikkal rugdosták“ s ott „tulajdon udvarában a sok verés, kínzás

miatt alig lelkendező nyomorult — Csiszár Lászlót főbe lőtték;“ — „ez szomorú történet alatt“ a két kis gyermeket dajkájuk, Sztánka Anutz nevű jobbágy házában elrejté, de a gyilkosok „azt kitanulván,“ őket onnan kihúzták „és egy magas kerten*) minekutána által hajgálták volna,“ Klés Tógyer nevű szabadságos katona, „több pártos társaival együtt a leányt főbe lőtték, a fiúcskát ízre porrá vagdalván fejszékkal, hasonló módon halni kényszerítették, ott lévő dajkájukat kegyetlenül megverték, az összeroncolt és le nem írhatóképen kínozott testű Csiszár István életének pedig öt ízben tett puskalövések által lett vége;“ s a néhány percz alatt kedveseitől megfosztott, mindent elvesztett nő és anya, kinek saját szavait idézem, hozzáteszi: „szegény férjem házának ily elbeszélett különféle siralmas módok által eltöröltetése, előttem annyival is keservesebb volt: hogy fülem hallatára, s csak nem szemeim láttára esett meg.“

Hollaki Kata az övéinek gyászos vége után, elébb egy jobbágya házában keresett menedéket, s onnan a pópa javaslatából a mihellyéni oláh templom héjjára vonta meg magát s oláh köntösben az éjjel ott töltötte. Más nap egy szabadságos katona rá találván, a templom héjjáról lehányni akará, azonban Jánk Nutz figyelmeztetésére hogy: „ne ölje meg, mert az oláh vallásra áll“, búvóhelyéből lehurczolták, a templomban megkeresztelték s azon hitben maradásra esküvel kötelezték. Nem sokára megérkezett Mihellyénbe Krisán György maga csapatjával, s a megijedt nő az erdőre kiszaladt, honnan visszahozatták, hogy megöljék, de három jobbágyának kérelmére, azon feltétel alatt, miszerint újra megkeresztelkedjék s az oláh valláson maradjon, — élete megmaradt**). Ily „sok keserves szenvedései után“, mint írja, „három hétig, hol marhák istállójában, hol szalma és széna között éhen és

*) E szó „kert“ erdélyi jelentése szerint, „kerítést“ is teszen.

*)#) A mint Hollaki Kata írja, Krisán György parancsából hozott vissza az erdőből, s oly szándékból, hogy megöljék, de míg rá akadtak és a faluba vitték, azalatt az oláh kapitány seregével együtt elvonult, s élete úgy maradt meg; Krisán ellenben előleges kikérdeztetése 17. és 18. száma alatt állítja, miszerint az említett nő életének megkímélését maga k ö z b e n j á r á s á v a l eszközölte. Szükségtelen mondani, hogy a panaszló nő, a magát különben is többször hazugságba keverő oláhnál több hitelt érdemel.

szomjan bujkált, két hétig pedig egy Jank Mihaila nevű jobbágyánál töltötte nagy félelmek között bátorságosabb életét.

A gyilkos oláhok Csiszár Lászlóné mihellyéni és körösbányai udvarházait, „és azokhoz tartozó épületeket, úgy elrontották, hogy ezen pusztítást úgy le nem lehet írni, mint annak valóságát bámulva szemlélék a nézők“, — több mint ezer veder (tehát 200 akó) borát elprédálták, gabonáját és marháját egymás között felosztották, minden ékszereit, gyöngyeit, arany és ezüst portékáit, selyem-ruháit s általában mindenét úgy elrabolták, hogy azon úri nőnek „egy ingre és ingaljra kellett szorulni.“ Kész pénzü 500 n. forintnál többet elloptak, s 6500 n. forintról szóló kötelezvényt, mindennemű más írásokkal s levelekkel együtt összeszaggattak, sárba tapostak. — Mihellyénben az írt vérnapnak 4 áldozatja volt, s egy valóban siralmas özvegy maradt hátra.

A zarándi kerületben, még a fenebbieken kívül, megölettek, K ö r ö s-Banyán: Kis József neje; Csernaczkai, lovaslegény; s Szentkirályi György, ügyvéd; ki egy özvegyet és két kiskorú leányárvát hagyott hátra; Alsó-Lunkoiban: Gencsi Antal, gr. Gyulai Ferencz tisztartója. Az oláhok továbbá e grófi udvarban növelt két ifjú nemes leány közül az egyiket egy szabadságos katonához, a másikat azon falubeli jobbágyhoz férjhez menni kényszerítették, mely embertelen házassági kötélből azokat katonák szabadították ki. Körösbányán is hasonló durva erőszak történt, ott a Kuretyon megöletett Gál Mihály szolgabíró özvegyének lebetegedése után két héttel egy oláh jobbágyhoz férjhez menni kellett, kitől azután katonai erővel vétetett el.

A fen már említett zarándi hat helységben (K rise s o r, B rád, Na g y-R i b i c z e, M i h e l l y é n, K ü r ö s b á n y a, A l s ó-L u n k o j) mint szintéu a következőkben: (Öcs, A c s u v a, Acsuczu, Plcskucza, Trést y a, — magy. N á d f a I v a—N a g y és K i s-H a l m á g y) a birtokosoknak mindennemű épületeit feldúlták, kirabolták, s azokból mindent elhordottak, a mit csak elvinni lehetett. A zarándi kerületben azért a pusztítások mindössze 13 helységben történtek.

Krisán György Nagy-Ribiczéből Vákán, Valje Brádon, s Zdrapczon keresztül Mihellyénbe, az itteni pusztítás második napján érkezett, onnan Blesény, (Magy.) Blésen) felé vette útját, hogy Topánfalvára menjen, s ott Hóra és Kloska kapitány tár-

saival a zendülésnek a zalatlmái kincstári uradalomban is elterjesztése végett találkozzék. — Az alsófejéri lázadásra áttérés előtt azonban, összefüggés kedvéért, a hunyadmegyei meg hátralévő eseményeket kell elmondanunk.

Az oláh lázadók Zarándból már november 4-én áttörtek a régi Hunyadmegyébe, hol gyilkoló s rabló működésüket nagy kiterjedésben folytatták. — Mi az öldökléseket illeti, ennek színhelyei voltak a Maroson túl eső kerületben: Illye, Szirb, Tataresd, G u r a s z á d a, Maros-Sólymos, Berekszó, H a r r ó, K é m é n d, Bábolna, A l - G y ó g y és B o k a j; az innenső kerületben: Lapos nyak, K ö - B o l d o g f a l v a, Oláh-Brettye; végre, a háztégi kerületben: Z a l a c z és Z a j k á n y. Az összes áldozatok száma, a három kerületben: 47; hátra maradt 13 özvegy, ezek közül zajkányi Papp Jánosné terhesen, s részint gyenge korú 21 árva. A meggyilkoltak között voltak, Illyén: Krajnyik János, s édes anyja Ribiczei Éva, terhes neje Kozolyai Ágnes, és hét gyermeke, s így a tíz. számból álló egész család; ugyanott Lőrincz Klára, Ribiczei imréné, két fiával, s Vajda György, reform, pap; Szi rb-ben: Göttfy László,*) illyei járásbeli rectif. biztos; Gurasz Ádán: Kun Pál, 3 gyermekével; ugyanott Barta György tisztartónak éppen gyermekágyban lévő nejét az ágyból kihurczolva, a ház fedelén keresztülhajtották, s akkor született cse esemőjével együtt összevagdalták; A l - G y ó g y o n: Kolosvári Sámuel reform, pap terhes neje, Nagy Rachel; G a l a c z o n: özv. Buda Lászlóné, Agnes leányával; Benedek s Tompos István, bábolnai és kö-boldogfalvi tisztartók; stb.

A fenebbiek szerint Hunyad-Zarándmegyében a pörzendülés alatt hivatalos kimutatás szerint megölettek mindössze: 133-an, (ezek közül a zarándi kerületre 86 esik, csaknem az összes áldozatok ^{2/3}-da), kik 38 özvegyet és 77 árvát hagytak hátra.

A lázadóknak ez állítólagos hadjáratukban az elősorolt gyilkolások s más erőszakosságok mellett, minden emberiséget levetkező véres boszújuk tárgya nem kevésbbé a pusztítás és vagyon-rablás volt. Ki tudná ez ínséget árasztó, minden nyomort, vést össze

*) Ennek nov. 5-én az oláhok által történt kegyetlen halálát s háza romlását, a hóra világ egyik gyászos episodiumát leírta leánya, Borbála, özv. ponori Thewrewk Jánosné, (1. fen 7-ik 1.) idézett könyvében.

halmozó dúlásokat s gyászeseményeket voltaképp leírni? „A nemzeti s vallásos gyűlölségből, s a magyar nemzet végromlására, és az ó-hitűeken kívül a többi vallásnak kiirtására“ összeesküdt oláhok, mondja egy hivatalos okmány,—„a régi Hunyad-megyének a Maroson innen s túl eső és szépen virágzó tájékát, valamint Hátzeg vidékének egy részét, tűzbe-lángba borították, fegyverrel, s gyilkolásokkal semmivé tették“ *). „A hunyadi kerületben, vagy a régi megyében“ — mondja egy más oklevél—„a berontott oláhok, már azelőtt kiküldött kémek által a magyarok elleni hadjárathoz csatlakozásra felhiva, örömet segéd-kezeket nyújtottak; így történt, hogy a lázadókkal szívesen szövetkező oláhság által több helység gyilkolás, tűz s tolvajlás folytán vég romlásra jutott. A pusztítás, zsákmánylás kezdetét Branyicskán vette s így a Maroson innen és túl eső két kerületben s Hátzeg vidékén, kevés hely kivételével, a kas télyokat, nemes-udvarokat, s a görög nem-egyesült hitsorsosokon kívül, a más vallások követőinek egyházi épületeit, templomait, imaházait elpusztították, lerontották, a családi levéltárakba betörték, az okleveleket összetépték, szétszaggatták, sok aranyat s ezüstöt pénzül s érezül s ékszeret is elloptak, pinezékét, gabonásokat, csűröket kiürítettek, úgy annyira, hogy most a nemes-udvarokban, templomokban, temetőben rémítő csendesség és pusztaság van, s az elrablót holmik nyomain s a házak romjain kívül egyebet látni nem lehet; a kifosztottak közül számosan mezítláb, hajadon fővel s félig felöltözve menekülvén az élet veszélyből, a legközelebb lévőktől kaptak testüket néha alig fedező öltözetet, és sokaknak kenyerük is csak mások könyörületességéből van“ **).

A pórzendülés folytában elkövetett istentelen és szentségtörő tények hivatalosan így adatnak elő: A lázadók Körös Bánya városban a szent-ferenczi bolgár szerzetesek ellen dühösködtek, azok mindnyájan csak szaladással menthették meg életüket, s egy társuk, ki a szerzet házában maradt., súlyos verést szenvedett: ugyanott a sírokat s kriptákat feltörték s minden szentegyházi épületet összerontva, teljesen használhatlanná tették; a szent szűz képét összezúzván, kiabálták: „a boldogságos szűz, a magyarok védszentje, segítse most kedves magyarjait“, suos Hungaros;—

*) „Lacrymarum nostrarum libellis.“

**) „Species Facti“ 156. 157. 11.

Benezenczen az Idvezítő fejét s több tagjait letörték; végre a helvét hitvallásnak templomában, — s. v. a szent kehelybe gázolván, „ez“, mondák, „a magyarok úri szent vacsorája***).

E szentségtörő tényekhez kell számlálni a lelkiismeret ellen elkövetett, fenébb már elősorolt erőszakosságokat is, többeknek az ó-hitre térítését, botránnyosan többször is megkeresztelését, s házasságra kényszerítettetését. Hasonló példákat, főképp nagyban üzött térítéseket alább is fogunk látni, s a lázadóknak ily móddal az emberi kebel legszentebb érzéseit se kímélő, a vallás szentélyét megfertőzted gonoszítottai, új s igen hangosan szóló bizonyosága annak, hogy az oláh papság a pórzendülés véres drámájában fő-tényező és szereplő volt.

A pórzendülés kitörése után menekülhetett magyar urak és nemesek a városokban s várakban, jelesen Déván, Vajda-Hunya* dón, Ilätzegen, Nagy-Szebenben, Szász-Sebesben, Károly-Fejérvártt, Marosvásárhelytt és Kolosvártt tartózkodtak, s keserves sorukat, részint végínségre jutásukat,—az akkori nyomor borzasztó képét, — a kormányzékhez és udvarhoz tett könyörgő leveleikben rajzolják **).

A hunyadmegyei különböző helységekben véghezvitt nagyobb és kisebb pusztítások dúlások s rablások felől két kimutatást ismerek . melyek az udvarhoz föl terjesztettek. Az első 1784.

*) „Species Facti“ 154. 155- 1. s a „Lacrymarum nostrarum libellus.“

**) Gr. Teleki írja, hogy Barcsai Péter Szász-Sebesbe menekülvén, az oláhság a városból kiadatását kérte, s e végre Barcsai már a piacra ki is volt vezetve, de Szentgyörgyi egy vörös csákós strázsamester kiszabadította, s Dévára vitte stb. (A Hóra-támadás 32 l.) Ez elbeszélésnek semmi történelmi alapja nincs, az csupán Kibiczei leveléből van közzölve, sehol egybűtt elő nem fordul, főképp nincs említve a városokba menekült uraktól a kormányhoz vagy az udvarhoz benyújtott folyamodásokban, oly kegyetlen tett elhallgatását pedig gondolni se lehet, miután az által nemcsak az emberiség, de a haza törvénye is megsértve lett volna, névs zorint az „Uniokról“ szóló t. czikk, — Approb. P. III. Tit. I. art. 1 mely rendeli, hogy: „minden úton és módon a három nemzetiség egymásnak oltalommal, segítséggel tartozzék lenni;“ továbbá: Comp. P. IV. Tit. X. art. 1, mely szerint „sohase magyar, se szász, se székely nation lévők a várakból és városokból senkinek se magok, se javok a fejedelmek parancsolatjára ki ne adattassanak, hanemha legitime citati et judicialiter condemnati fuerint.“

november 16-ról Hilscher nevű s Lúgoson állomásozó lovas kapitány tudósítása, melyhez van mellékelve Hunyadmegyébe beküldött s Dévái nyomóit Bartoss János káplártól november 14-én készített lajstroma azon károk és rombolásoknak, mik a tőle bejárt 13 helységben történtek. E tizenhárom helység közül hat, ú. m. G o t h á t y a, K i m p é n y-S z u r d u k, T a t a r e s d,*) Z á m**), Kósa, és A b u c s a, — az alább következő nagyobb lajstromban nem fordul elő. A szemtanú káplár írta: „Dobrától Dévái egy korcsmát se lehet találni^{3*)} mindenütt iszonyú pusztítás tététt, a halottak a mint meggyilkoltattak, helyen-helyen még a földön fekszenek, s az elásottak közül is az állatok többet kiástak/⁴ A kapitány végre jelenti: „Sok katonaság van az ily lázadók ellen Erdélyben föllálltva; — „sehr vieles Militar gégen solchc Rebellen in Siebenbürgen aufgestellt ist;“^w — névszerint Déván van egy ór nagy a székely gyalogságtól, két zászlóaljjal; továbbá két zászlóalj gránátos gr. Gyulai Ferencz ezredéből; egy tiszt 30 legény nyel az Orosz gyalog ezredből; félszázad Kálnoki lovasság, s fél század székely huszár.

A második lajstromot a vajdahunyadi várba szóróit nemesek készítették. Annak elején Írják: „Nemes Hunyad vármegyében történt veszedelmek, égetések, vérontások és pusztítások rövid, de igen szomorú summája, a zarándi circuluson kívül, mely az uraságra és nemességre nézve talán egészen felpredáltatott; el lévén egymástól zároltatva, per specifica tudósítást nem tehattünk. Az alább irt falukban lévő udvarházakat expilálván, mindenek fölött vasra vigyáztak, azt elszedték ablak-rostélyokkal együtt, és deszkákban, fákban, hol kaptak legkisebb szeget is, mindenütt levágták és elvitték, sőt a kőfalból is, a hol kaptak, mi vagdalható volt, mind porig vágták.“ — A lajstrom végén hozzá adják: a házaknak falait annyira lerontották, hogy egészen lakhatatlanokká tették, a mit magokkal el nem vittek, székeket,

*) E helységben (a guraszádi járásban) mint a káplár írja, az oláhok Ondorán János nemes embert a Marosba ugratták, ki fiával együtt abban belé fült.

**) Itt, valamint H a l r n á g y o n (Zarándban) a lázadók a kir, havminezadot kirabolták. — (A nagyszebeni 2. kéziratban).

^{3*)} A mint a nagyszebeni 1-ső kézirat mondja, a korcsmák elpusztítását Hóra különösen megparancsolta, „damit die Arend aufhören moge.

asztalokat, almáriumokat, leveleket, könyveket összerontották, vagdalták, az ott hagyott boros hordókat összevagdalták, a bort kiöntötték, stb. Ugyan a lajstrom szerint: „Hunyad megyének 61 helységében a Maros két partján 232 curia prédáltatott ki és pusztított el“.

E lajstromban feljegyzett 61 helység névsora: *) G u r a s z á da, Illye, Branyicska, Maros-Németi, Maros-Sólymos, H a r r a, Berekszó, Kéménd, Bánya-Pataka, Arany, Rápolc, Gyertyános, Bábolna, Félt, Al Gyógy, Homoród, Bokaj, Gyalmar, Benczencz, Piskinéz, Csóra, Dédacs, P i s k i, Bácsi, Batiz, Kő Boldogfalva, Zejkfalva, Rus, M a g y a r-B rettye, Olá h-B r e l l y e, B a c z a l l á r*, K i t i d, S z e n t-G y ö r g y, Dobra, Roskány, Laposnyak **), Bal-sesd (oláhul Gura-Dobri) Lesnek, Déva, Nagy-Barcsa, Kis Barcsa, Al-P e s t e s, Tamástelke, F e l-P e s t e s, Bujtur, C s ó l-nakos, Orja-Bol dogfalva, Nalác, Vád, Poklisa, Uncsuk-falva, Alsó-Szilvás, Maesed, F e j é r v í z, Rusor, Seréi, Felső-Szálláspataka, Galacz, Borbátvíz, Puj, Ponor. — Az itt elősorolt helységekben, a lajstrom szerint, mindössze 101, grófi, bárói, s nemes család, némelyik több jószágában szenvedett kisebb-nagyobb kárt és klilömböző veszteséget. — Ha a káplár jegyzékében foglalt 6, valamint a zarándkerületi 13 falut a fenebbi 61 helységhez hozzáadjuk, a Hunyad-Zaránd megyében pusztulást és romlást szenvedett helységek száma 80: s ily módon a károsodott családok és feldúlt nemes udvarok száma is jóval többre tehető, mint a mennyei e vajdahunyadi lajstromban feljegyezve van.

Hunyad-Zaránd megyének 1785 april 27-én az udv. kanczeliáriához tett felirata mellett felküldetett a lázadó oláhok által a négy kerületben részint természetmények árában, részint drágaságokban, ingóságokban s épületekben, részint végre kész pénzben is okozott károknak részletes és összes kimutatása, mint szintén

*) A ritkítva nyomtatott helységekben nagyobb és több családot ért pusztítások, rombolások történtek.

**) E helységben az oláhok Munyán Pétert szurokkal addig csepeg-tették, míg félholtá lett, s később tán meg is halt, mint a lajstrom mondja.

a károsodottak névsora. — Az összes kimutatás szerint a megye nemes és adózó lakosainak kára 776,026 n. forintra becsültetett; valóban roppant összeg, ha a pénz akkori becstét s jóval kevesebb voltát tekintjük.

A hunyadmegyei lázadási jelenetek között kiváló fontossággal bírnak a dévai események. Miután a nagy számra nőtt lázadók a megyét néhány nap alatt a Marosnak mind két partján tett dúlások és gyújtogatások között elborították, már közeledtek Vajda-Hunyad- és Dévához, (mely két várba számos nemesség menekült) s kivált az utolsó, noha Karp alezredes 300 szélbeli katonával abba november 3-án bevonult, nagy veszélyben forgott*). Az oláhoknak egy csapatja valóban november 6-án szombaton délután Maros-Némethi felől a dévai mezőn megjelenván, a város végén egy majort fölgyújtott, s ott, mint Vitán mondja, a város megvétele, feldúlása és porrá égetése fölött tanácskozott.

Zeyk János, rendes alispán, nevezett szolgabírónak a várból leizent, hogy annak védelmére néhány nemest oda rendeljen fel; ki többeket fel is szólított, de azok nem engedelmeskedtek, s majd az oláhokkal sem akartak csatázni s inkább elbújtak **). Az oláhság azonban a bolgárvárosi síkságra elébb nyomult, hol egy csapat szélbeli katonaság volt fölállítva, mely útjokat állá, s lőtt is rájuk, de a lövés az oláhok feje fölött ment el, s így bennük az semmi kárt se tett³*). Azon estve a nemesek és városiak még

*) A guberniumhoz november 5. 6. 7. és 8-án Hunyadmegyéből, Szászvárosról stb. érkezett tudósítások szerint az oláhok által már akkor Harró, Kéménd, Arany, Rápol, Al-Gvógy, Gvalmár, Illye, Lesnek, Maros-Sólymos, Nagy-Barcsa, Maros-Némethi stb. helységekben a pusztítások megtörténtek. (A gubernium és főhadparancsnokság közötti levelezésből, a Brunkenthal Mihály gyűjteményben).—A dévai csaták leírásában, a hivatalos kútfők mellett, B e n k ő Józsefet is használtam, ki azokat elég jól közli. V i t á n Sándor szolgabíró kis monographiáját óvatosan kell használni, mint szemtanút és cselekvőt azonban, bár maga érdemeivel s vitészségével kissé sokat foglalkozik, mellőzni egészen nem lehet.

***) V i t á n „Csaták” stb. 9—13 11.

##) A másnap elfogott s törvényszék elibé állított oláhok vallomása szerint, őket a városnak ismételt megtámadására éppen az bátorítá, mert látták, hogy a katonák tüze nekik nem ártott. Miért lőttek azon szélbeli katonák az írt módon? ennek oka majd alább lesz felderítve.

egyszer megtámadták az oláhokat, s néhányat közülök lelőttek, a többiek elszéledtek.

Másnap november 7-én az oláhok már hajnalban kezdtek ismét gyülekezni, még pedig Harró felől, túl a Maroson, a Dévával átellenben eső Balata nevű kis helységben, s a Maroson a mondott városra átvivő rév felé közeledtek, melyet akkor a nemesek őriztek, az oláhoknak azért egy más nagy csoportja a Maros innenső, vagy bal partján Maros-Némethi felől dél tájban kezdett a rév felé nyomulni, hogy azt felszabadítsa, s így a Maroson túl lévő társaival egyesülvén, a városra rá üssenek. A mint ezt a várból meglátták, három lövéssel és a harangok félreverésével jel adatott, hogy az oláhok közelednek s támadáshoz készülnek. A dolog így komolyabb fordulatot vévén, miután Zeyk János alispán, ki már a veszély közeledésekor a szükséges intézkedéseket megtette, jelesen a várban lévő nemesek és magyarok egy részét annak védelmére ott tartotta, a többieket pedig a katonasággal egyetértőleg a lázadók elleni működésre kirendelte, őket egyzersmind véreik s hazájok iránti kötelességükre emlékeztetve, annak teljesítésére lelkes szavakkal buzdítá. így azok, bár kevés számmal voltak, bátor elszántsággal a várból 70 szélbeli katonával és 14 székely huszárral egyesülvén, leindultak, s majd a város végénél az oláhokkal, a tőlök azelőtti napon fölgyújtott majornál, szembe találkoztak. A lázadók száma a 300-at meghaladta, a magyarok, a katonákkal együtt, mintegy 110-en lehettek. Az oláhok lőttek előbb, s Szabó Adám szolgabíró gyöngén megsebesítették, — azonban csakhamar hátrálni kezdettek, és több csapatra oszolva szaladtak, s úzóbe vétetvén, közülök 12 elesett, kik vagy a Maros Sólymos és Némethi felé lenyúló térségen, vagy egy szigeten, hová a Marosnak egyik ágán menekültek, ölettek meg, s többen a folyóba kergetve, ott veszttek.

Dévának az oláhok által történt megtámadására vonatkozó érdekes adat még az, mit a hunyadmegyei tiztség november 10 én a guberniumnak jelentett, — hogy, a mint az elfogott oláhoknak beküldött vallomásaiból látszik, a bírák és esküdtek az innenső kerületbeli falusiaknak Dévánál megjelenését a legsúlyosabb büntetésekkel fenyegetés mellett hirdetették ki *).

*) „Dass die dortigen Richter und Geschwornen unter der Andro-

A szürkületkor győzelmesen végződött csatában a magyarok a lázadó oláhok közül fogtak el, a megérdemlett s nem sokáig késő büntetés elvételére. Azon foglyok mindjárt más nap, november 8-án rögtönbíróság elibe lettek állítva, s mint „nyilvános gyújtogatók, kegyetlen gyilkosok, és ház-rablók“ egyszersmind bizonyos „bújtogatónak követői“, Dévának ellenséges szándékkal megtámadásáért pallos által kivégeztetésre ítéltettek. Ez ítélet következtében az elmarasztaltak közül még az nap, ú. m. november 8-án tízen lefejeztettek, s két nap múlva, november 10 én, újra 34-en hajtatott végre az említett büntetés, mely alkalommal két nő és egy gyermek veréssel büntetettek, 13-an pedig miután esküt tettek le, szabadon bocsáttattak.

Semmi kétség, hogy az említett lázadók és sokszoros gonosztévők a rájuk ítéletileg kimondott büntetést teljesen megérdemelték, s azon példaadás szükséges is volt: de másfelől nem lehet elhallgatni, miszerint a megye a dolog formáját, mint szintén érdemét illetőleg, a maga hatáskörén túl ment s több hibát követett el.

A megyei tábla maga ítéletét a Sális ellen rögtönbírósági eljárást parancsoló kormányshatározatra alapítá, de helytelenül, miután e gonosztévő ügye az oláhok fölkelésével legkisebb összeköttetésben sem állott, az utolsóra nézve pedig a rögtönbíróság elrendelve nem volt, melyet azért a megye önhatalmilag s így törvényellenesen alkalmazott. A megye továbbá a szándékolt rögtönbíróságot november 7-én a guberniumnak feljelentette, arra mégis, a választ meg nem várva, más nap- 8 án, a rabok közül néhányat kivégeztetett, s bár erről tett a guberniumhoz tudósítást, a válasz leérkezése előtt november 10 én folytatta a halálos ítélet teljesedésbe vételét, mikor 34-et küldött a verpadra, azonban a guberniumot erről is értesítette. Mily következetlen, a mellett jogés rendellenes volt a megyei tábla előadott eljárása, elég egyszerűen említeni, s a gubernium se mulasztotta el, november 12-én, a megyét „az ország törvényében seholy ki nem szabott, a rendeletekkel is ellenkező lépésért“ keményen megpirongatni, s annak

hung der schwersten Strafen einsagen liessen, dass die Einwohner der diesseitigen Dörfer bei Déva erscheinen.“ (A Brukenthal Mihály gyűjteményben).

minden további rögtönbíráskodást megtiltott*). A megyének ez önkényes, jogtalan ténye azon kívül, mint alább meglátjuk, a császárt is felingerelte, s a pörzendülés folyamában egy végzetteljes fordulási-pontot képez. A felelősség egyébiránt a megye azon eljárásáért, nagy részben a derék és erélyes Zeyk János alispánra háremük, ki azonban annak kedvetlen következtetését meg nem érte, mert a második végrehajtás napjának ú. m. november 10-ének éjén meghalt.

A dévai csatákon kívül a lázadókkal kisebb összeütközések más helyeken is történtek, úgymint Benczenczen, Gyalináron, s a kenyérvízi fogadónál**), s több hetyen a zendiilók elnyomásában a katonaság is részt vett; például, midőn azok november 6-án Benczenczen pusztítottak, a b. Orbán udvarának prédálásakor, Karp alezredes és Stojanich őrnagy szélbeli katonákkal őket meglepték, 20 halálosan megsebesítették, 41 elfogattak. A katonák innen Csórára mentek, útközben a zsidótki korcsmánál 13 oláhot elfogtak, ugyanannyit Csórán meglőttek és 15*öt elfogtak. Karp november 9-én Hátszegből kiindulván, az oláhokat megtámadta, s nem minden vérontás nélkül elszélesztette; Pestesnél s Csolnakosnál Kaliani hadnagy ugyanazt tette^{3*)}.

VIII.

A lázadás Alsó-Fejér és Torda megyékben.

A b r u d b á n y a romlása. — Az oláhok Nagy-Enyeden közelében^{4*)}.

Miután Krisán a rábízott véres munkát a zarándi kerületben

*) A gubernium a megyének november 7-én tett első tudósítására november 9-én válaszolt, a szándékolt rögtönbíráskodásért maga kedvetlen-ségét nyilvánította, s a rabok vallatása felől körülményes tudósítás felküdését parancsolta. A gubernium e rendelete november 11-én érkezett Dévára, midőn már a második kivégeztetés is megtörtént. Ebből látszik, mennyire elstietett, sőt hebehurgya volt a megyének a kérdéses ügyben való eljárása. — A guberniumnak 1784 nov. 30-án a dévai ítéleteket illetőleg, az udvarhoz tett tudósításából; valamint a főhadparanesnoksághoz nov. 12-én intézett jegyzékéből. (A Brukenthal Mihály gyűjteményében).

**) V i t á n Sándor „Csaták^M stb. 29 l.

**) A nagyszzebeni kéziratokban.

**) K ú t f ő k : Alsó-Fejér megyének Nagy-Enyeden 1784 november 20-án a császárhoz tett fölirata s ennek mellékletei, főkép E g y e d

végrehajtotta, mint láttuk, átment a zalathnai kincstári uradalomba, s Hóra és Kloska kapitány társaihoz csatlakozott, kik már várták, hogy vele kezét fogva, a lázadást ott tovább folytassák. E hadjáratban Hérának még nevendékeny fia Juon, valamint a fennebb már előfordult Marczi Samu oláh nemes is, a vezérek közt említettnek.

A pártütők november 4-én a kis-aranyosi és topánfalvi hártárban eső Pletyinyis nevű helyen összegyűltek, s ott erős hittel kötelezték magokat, hogy azon út j o k b a n, melyre a császár parancsából indulnak, egy magyart s egy tisztet se hagynak életben, ha csak a görög nem-egyesült hitre át nem térnek*). Így két csapatra oszolván, az egyik, melyet nagyobbára zarándi falukból összesereglt oláhok képeztek, Kloska Juon és Krisán György alatt az Ahrudbányához közel eső Csernicza falu határáig nyomult, s a következő napon is ott maradt, a másik csapat ellenben, mely nagyobbára a kincstári uradalom jobbágyaiból állott, Hérától vezéreltetve, az ősz szeesküvés helyéről más nap, ú. m. nov. 5 én, korán reggel Topánfalvára rárontott, s a császár nevében megindult hű oláhok legelőbb e kincstári birtokot dúlták fel, jelesen Bisztrai György k. arany váltó házában, ennek minden portékáit, a kamarai pénztárt, valamint az ott találtató, kevéssel azelőtt beváltott

Efraim szolgabíró jelentése november 17-ről; ugyancsak e megyének hóratadási tudósítása gr. Jankovicshoz, Sárdon 1784 december 30-án tartott közgyűléséből; Horváth Sámuel tordamegyei szolgabíró jelentése gr. Kálrioki Lajos főispánhoz az oláhok dúlásairól, Grend-Keresztúrról 1781 november 14-én stb. Egyed szolgabíró maga közléseit leginkább B a r d ó c z András zalathnai kir. uradalmi fiscalis regiustól kapta, ki „Verespatakban a tolvajoktól körülvéttén, a Lőrincz Pál ur házában, minthogy a tolvajoknak nagyobb részét — jól ismerte, és különös tapasztalt jó emberei is voltak a főbbek között, szinte három óráig beszélgetett azokkal, míg a dühös sereg megérkezett“ stb.

*) Egyed Efraim jelentéséből. Ez összeesküvést Krisán is említi, azon vallomásában 7 midőn a lázadásnak az egész országban elterjesztéséről nyilatkozott, (1. fennebb 60. l.) de szerinte az oláhok Ponor határában gyűltek össze. Miután e falu a kis-aranyosi birtokkal határos, a gyűlés helye nem lényeges kérdés; fő dolog az, hogy mindkét tudósítás az oláhok czéljában megegyezik, mi az ország fellázítása, s a magyarok legyilkolása volt.

aranyat is elrabolták,*) a helybeli r. katolikusok s ferencszerzetbeli, úgy szintén Avraim görög-egyesült papnak házáat, a rom. katolikus templommal együtt összerontották, ugyanezt tették a harminczadi épületekkel, a járási szolgabíró s a kamarai ispán vagy kulcsár házával is; a kincstári pinczében a hordókat be vélvén, több ezer forintot érő bort és pálinkát kifolyattak, s a kamarai korcsmák pinczéiben talált borokkal is úgy bántak, végre az erdő-kerülő lakását is felprédálták.

Az nap estve A b r u d-bánya felé vonultak és annak alsó részén lévő füves kertekben háltak, s csak hamar hét falu, azok közt Offenbánya, Csertés, a két Szolcsva lakosai oda érkezvén, hozzájuk csatlakoztak.

„Más nap viradólag, ú. m. 6-ta novembris“, írja a romokban heverő városban november 10-án egy szemtanú, „Topánfalváról is sokat vevén magok melle, circiter hat ezernyi nép Abrudbánya felett Verespatak felé való hegyet mint a felleg elborítja és reggeli nyolcz óra tájban rettentő ordítással a városra behorannak, azt egybe elborítják, ezt kiáltván mindenütt: „megöljük egy l á b i g a m agyaro k at“. * — — — Az nap „egész setét éjszakáig lerajzolhatatlan sirás, jajgatás, lövöldözés közt a házakat rontották, azokban csak egy vas-szeg is helyében meg nem maradt, az ajtók, ha ki voltak is nyitva, elhasogatták, sarkait leszedgették, ha faragott kövekbe voltak is beöntve, kihúzták, az ablakokat rámástól, rostélyostól az egész városon mind elrontották, lehúzták, elvitték, a házi eszközöket, székeket, ágyakat, asztalokat, almáriumokat, mind elpusztították, hasogatták, az ajtó szemöldökeit levagdalták, a kőfalakat a pénzért bontották, az ágy nemüket, a derékalyakból a tollat az utezákra kiöntötték, a pinezék ajtait mind elhasogatván, a hordóknak fenekeit kivágták, a bort elbocsátották.“

*) Schultz 1784 november 25-én, a katonai kormányhoz tett jelentésében a fienemlített lopásról ezt írja: „Der Richter Simeon von Szeszuri soil den Golt einlöser Bisztrai von Topánfalva gepliindert, und das einge l ö s t e G o l d, sowohl Silber als auch Geid in seinein Hause nacli Szeszuri, Zaränder Districts, verborgen haben.“— Bukurest, nagy oláh falu a brádi járásban, három részből vagy völgyből áll. Ezek: Válye Rovigny, Válye-Szát és Válye-Szcsauri. Ez utolsónak Szimeon nevű bírāja volt az arany-tolvaj.

Haec facies Trojae, dutn caperetur, erat

„Oly pusztítást tettek ----- oly komor tekintete van egész Abrud-báuyának, hogy száz esztendő alatt is, vagy talán soha az ellébbeni állapotjára vissza nem áll.“

„Így elprédálván világi külső javait a magyarságnak, (mert az oláhokat nem bántották) lelkéhez, hitéhez nyúltak; más nap, 7-ik novemberben is bejövén — azt kiáltották ki: „Az istentől és császártól a parancsolat: hogy a ki disunita religióra nem áll, és oláh köntösben nem jár, vagy nyársba húzzák, vagy fejét vegyék“. Ez nap elmentek Verespatakra, holott is hasonló prédát tettek, és kényszerítették a katolikus-, református és unitáriusokat az oláh-görög vallásra halál fenyegetése alatt, a mint-hogy arra által is állottak, mind kicsinyek mind nagyok. A reformátum és unitarium templomok tetejére 9-én oláh keresztet is tettek „Jaj, sírás, sóhajtozás van, minden ember halál színt visel, puszta házát térdre leborúlva siratja, jajgatja; egész vagyona kinek kinek az, a mi magán van, egy csondra és harisnya, mert a kinek posztó gúnyája volt, egészen levetkeztették belőle, mivel megváltozzék senkinek sincs, hová, mire lefeküdjék, nem hogy derékalylya, párnája s ágya volna, de még szalmája sincs, takarózója egy czondra. A szent helyeknek se kedveztek. Abrudbányán a reform. templomba bemenvén, ott az orgonát porrá tették, a pap feje felett lévő koronát, mennyire érhetőek, elcsontították, oda letett véghetetlen kincsét elvitték, a kik oda recipiálták volt magokat, a templom közepén sulyok bottal föbe-verték; — — kik megölettek, a magyaroknak hozzájuk nyúlni szabad nem volt, annál inkább az egyházi szolgáltnak, hanem mint az oktan állatokat, harangszó nélkül, magok eldugták. Így cselekedtek a verespataki unitarium és katolikum templomokkal, és mind az abrud- mind a verespataki plébános házaival, a reformátusok és unitáriusok parochiáival. Az itten lévő kár megbecsülhetetlen. — — Oh Isten! ezen romlást tekintsd meg, és a vétket büntetetlen ne hagyd. *)

*) „Abrudbánya városa siralmas elpusztulásának valóságos históriája.“ Írta Szabó Pál. — Alsó-Fejér november 20-ki feliratának melléklete. — Az író helybeli református pap volt.

E város tanácsa és választott községe a város feldúlása ügyében 1784- november 15. és 19-én a guberniumhoz benyújtott két folyamodvány-

A lázadóknak Csernitzánál maradt része, november 7-én Hóra csapatjával Verespatak s Rómánál újra egyesült, az utolsó helységben több abrudbányai lakosok egy bányába rejtették el magukat, s azok közül az oláhok némelyeket kicsaltak, kik az oláh bitre téréssel mentették meg élüket; Verespatakon is Lőrincz Pál nevű abrudbányai vagyonos polgár, saját bányájába 94 ed magával hasonlóan elbújt, s az oláhok próbát tettek ezeket is hitegetések s ijesztések által a kijövetelre rávenni, a mi Lőrincz Pál lal nekik sikerült, ki végre maga rejték-helyét oda hagyta, minden vagyonát a pártütöknek átadá, az ó-hitre áttért s magát egy pópával megkereszteltette, de mégis nejjével együtt, kegyetlen verések közt szinte halálra kínoztatott, háza összerontatott, s csupán egy hitvány nadrág- és lábival maradvá, nyomorult életét így hagyták meg. Ily móddal a mondott bányából a többieket is, kik benmaradtak, az onnan kijövésre rávenni mindent elkövettek, de a lázadók a mint ígéretekkel, úgy füst- és éhséggel fenyegetéssel is céljokat el nem érhatték, s végre, midőn látták, hogy semmire se mehettek, azon bányát oda hagyták, eltávoztak. A dúlás még 8-án is tartott, a pártosok Verespatakon is sok házat leromboltak, felprédáltak, s miután Abrudbánya, Korna és Verespatak minden marháit elhajtották, azon vidékből eltávoztak.

Egy a városi tanács által 1785 márczius 11-én készített hivatalos összeírás szerint: Abrudbányán és Verespatakon novem-

ban annak keserves sorsát élénk színekkel rajzolja. Az elsőben írják, hogy a íabló oláhok a városban s annak területén Verespatakon és Komán három napot és két éjét töltvén, „kenyértől, bortól, öltözetből, élelem-és tápszerektől, a legnagyobb!ól le a csecsemőkig mindenkit megfosztottak, a nyomorult polgárokat, mesterembereket, bányászokat éhelhalásnak tették ki, s így a sírokat és jajgatókat ott hagyták a város adó- és községi pénztárát az oda tartozó irományokkal, valamint a város levéltárát, közpecsétjét. és kiváltságos leveleit elrabolták stb. A november 19-ki kérelemben a katonaság eljárását jellemző azon tényt panaszojják, hogy a városi előljárásság már november 3-án a fenyegető vészt Zalathnára az ottani főbányahivatalnak jelentette, s katonai segítség küldésének ki eszközéséért könyörgött, a mi november 4-én Zalathnára el is érkezett, s annak parancsnoka Richard kapitány Abrudbányát egy lovas s egy gyalog katona által a katonai erőnek mielőbb megérkezése felől biztosította, azonban azt híjjában várták, s nem előbb, csak november 19-én küldöttek a mar elpusztított városba 9 lovas és 19 gyalog katonát.

bér 7. és 8-án „a zendülő oláhoktól s azoknak pópáitól a felséges császár nevében erőszakos úton, részint megkeresztelés, részint papirosra irt engedély által“ az ó-hitre térítették: r. katolikusok 65, lutheránusok 41, reformátusok 468, unitáriusok 548-au mindössze 1122. Botok-, lándzsák- és puskákkal súlyos verést szenvedtek: r. katolikusok 6, lutheránus 3, református 36, unitárius 61; mindössze 106; végre megölettek: 1 katolikus, 4 református, 2 unitárius; együtt 7-en.

Hóra ez útjában Topánfalván, Nagy- és Kis-Aranyoson, mint szintén Bisztra, Muszka és Lupsa helységekben is kapitányokat nevezett, kiknek a sergeikkel készenállást kötelességökké tette,—másfelől pedig több kegyetlenséget követett el; némely kötelességükhöz hű és jóérlémű topánfalvi nagy és kis-aranyosi jobbágyot, ha kézre nem keríthette, javaikban megkárosítá, házukat lerontatá, takarmányaikat felperzselteté; Grója Vaszilie nevű kis-aranyosi ilyen jobbágyot pedig elfogtván, anélkül, hogy neki egy pap által a halálra elkészítést megengedte volna, egy magas kőszikláról a nagy mélységbe letaszította, hasonlólag Vucza Dumitru nagy-aranyosi lakost kegyetlenül megölette; végre társai Kloska és Krisán rendeletéből, Sulucz pópa Avram, kerpenyesi ó-hitű pap is, ki jóra inté, s a lázadóktól elválásra serkentette az oláhokat, hasonló módon gyilkoltatott meg. — Hóra fellépését, s maga-tartását jellemző azon adatot sem lehet elhallgatni, hogy a zalathnai főbánya'hivatalnak november 16-án tett tudósítása szerint, ez oláh kapitány Albakban, hol más bírakat és esküiteket tett, nem átallá azt mondani: „Most már ő ott a földesül*!“ *)

Ez alkalommal történt Honinak az a baja, hogy Búcsúmban létekor Szűcs György uradalmi bíró, több lakosokkal egyetértve, őt elfogatta, midőn rászorítani akarták azon királyi parancsolat előadására, mely által „a magyarok és tisztek eltűröltetése“ neki meghagyatott volna; egyszersmind egy házba bezárva őriztették, s a dolgot, katonai erő küldéséért, Zalathnára megizenték, — azonban annak, a mi történt, híre futamodván, más nap reggel Bángya Juon és három fia, kik közül egyik bucsumi kapitány volt, a népet fellázították, mely azon házra, a melyben Hóra letartóztatva volt, rá

*) „Er sey nun da Grundherr.“ (A nagyszebeni 2-ik kéziratban).

ment és őt kiszabadította. Úgy látszik; e kedvetlen esemény következtében; Hóra a pusztítások színhelyén többé meg nem jelent; de Topánfalvára vonta magát.

A lázadók Abrudbánya és vidéke feldúlása után, már november 7-én, két csapatra oszolva, pusztításaik tovább folytatására két irányban indultak meg. Az egyik Kloska Juon vezérlése alatt november 8-án Offen bányát támadta meg, hol a kamarai serfőző-házat és korcsmákat, valamint az ispán szállását is, nemcsak kirabolták, de összerontották s így a kincstárnak itt is tetemes kárt csináltak. E Kloskától vezérelt sereg volt az, mely nov. 9-én Tordamegye lupsai járásába becsapott, s több ottani helység lakosaival egyesülvén, mindjárt másnap, 10-én Szolcsván gr. Toroczkai Zsigmond udvarát fölprédálták, még az nap T o r o c z k ó - S z . - G y ö r g y r e is ráütöttek, s ott a Toroczkai grófok, bárók és nemesek udvarait és birtokát, a reform, templomot, r. káthol. kápolnát feldúlták, a mit találtak, elrabolták vagy összerontották; hasonló pusztításokat követtek el Gyertyános, B e d e l ő helységekben, s november 11-én Toroczkó mezővárosban is prédáltak. E vidéknek nagyobb romlását és inségét csak az akadályoztatta meg, hogy az oláhoknak odaérkezése Nagy-Enyedre az ottani ezredesnek megizentetvén, ez Inczédi Sámuel hadnagyot húsz lovassal segítségre elküldötte, ki már nov. 11-én estve felé megérkezett, s az elszélesztett rablók közül többen levágattak vagy lelövettek, mintegy 110-en elfogattak, kiket a hadnagy másnap N.-Enyedre beküldött*). Nem kevésbé gr. Kálnoki Lajos főispán fölfegyverzett nemesekből a gyergyói havasoktól Magyar-Bagó és Kolosvárig nyúló felügyelő vonalat állított **).

Az oláhok fenemlített másik csapatja, melynél volt Hóra fia is, M o g o s felé vette útját s ott egy urasági korcsmát fölgyújtott, nov. 8-án s a következő két napon pusztításait, rablásait M e t e s d , Igen-pataka, s Czelná helységekben folytatá, az utolsó helységben gr. Teleki Lajosné szakácsa megöletett, a ne-

*) Tordamegyében ez alkalommal elfogott, de egy kapitány által elbocsátott rabló oláhok ügye alább fog említettetni, midőn a katonaság magatartásáról fogunk szólni.

***) A nagyszebeni második kéziratban.

mes udvarok földültek. A lázadók november 10-én Magyar-Igenre is ráütöttek, azonban a város védelmére egy zászlótartó vezetése alatt éppen jókor érkezett katonaság annak romlását szerencsésen megakadályoztatá. Az onnan elűzött rablók azért K r a k ó ellen fordultak, ott egy kocsist megöltek, s a nemes udvarokat fölprédálták.

Így a lázadás pusztító tüze mind tovább harapózott, a romlás; inség; mind szélesebb körbe terjedett; a veszély már Nagy-Enyedhez is közeledett, a haza rémülése nőttön nőtt; *) midőn egy nem vélt történet; a már említett Schultz alezredesnek a katonaság részéről éppen ez időpontban, értekezés vagy alkudozás végett a lázadók táborába küldetése, azoknak további pusztítását fenakasztá. E nevezetes, s az egész országban oly nagy, mint kedvetlen benyomást tett béke-kísérleti intermezzo felől, a dolog természete szerint, csak alább adhatunk számot, midőn a katonai kormánynak hóravilági magatartását fogjuk vizsgá lódásunk körébe vonni.

Hátra van még itt az alsó-fejéri dúlások egy épisodjának megemlítése — az, mely a hunyadmegyei fellázadt oláhok által követtetett el, kik november 6- és 7-ik napján Alvincz és Borberek mezővárosokat is megrohanták, azokban nemcsak a nemes-udvarokat, de az adózó magyarok házait is kirabolták, a mellett dühös és embertelen indulatknak több példáit adták: Lázár György adózónak arca bőrét lenyúzták s ily borzasztó halállal végezték ki, Inczédi Györgyöt, Szász Istvánt és Bakó Krisztinát pedig kegyetlen verések közt úgy elkínózták, hogy az első egy pár, a két utolsó pedig három hét múlva, sok keserves szenvedés után kimúltak.

A fölkelte oláhok által elkövetett dúlásokra nézve említendő még azon körülmény, mit a guberniumnak b. Brukenthal Mihály,

*) A fölkelte oláhoknak ez előnyomulása folytán Kolosvárt is, hol nem kevésbbé sok menekült nemes volt, — nagy félelem és rettegés uralkodott. „Benn a városban magok a lakosok éjjel, nappal kemény őrizetben állottak; künn pedig, az úgynevezett feleki tetőn, mely a városhoz közelebb való s legkitetszhetőbb hegy, a cigányok közül ----- egy veszedelemnek fiát vigyázó gólya képében künn tartanak a jeladásra; ezt írja, a bécsi „Magyar Hírmondó“ 1784 karácson havának 18-án kelt 98. levelében 803 l.

biztos, 1784 november 12-én, és az alsó-fejéri tisztség november 14 én jelentettek, t. i. ha egy faluba a lázadók bementek, többnyire annak lakosai magukat legdühösebben viselték, s leginkább pusztítottak, miért a tisztség kérte megengedtetni, hogy minden faluban, hol dúlások történtek, példaadás végett, a bíró hat esküdttel nyársba vonassék. A gubernium a kérelmeseket maga biztosához utasította *).

IX.

Magyarországi oláh lázadás.

Az erdélyi oláh véres drámának van még egy magyarországi epizodja is, mennyiben a pórzendülés pusztító tüze Arad-megye déli részébe is átcsapott, mi nem csak e megyét, de az azzal, mint Erdélylyel is határos, s gr. Jankovics Antal kormányzása alatt álló temesi bánságot is nagy mértékben felriasztotta. Az ide tartozó s elég érdekléssel bíró eseményeket is hivatalos oklevelekből röviden összeállítjuk.

Az Erdélyben november elején fellázadt oláhok egy csapatja azon hó 7 én Zámon keresztül, Aradmegyébe beütvén, legerősebb Petris ben a Szál bek család kastélyát kirabolta, s minden hozzá tartozó épületekkel felperzselte; csak hamar a Maros mentében eső Iltyó-ban, melynek földesasszonya Lengyelne, szinte csak egy ingben szaladhatott el, úgy a szomszéd Tokban is hasonló dúlástett, délután Soborsin mezővárosban Forrai András alispán udvarát minden ingóságokkal s természetmennyekkel porrá égette, így folytaták az oláhok a következő napokon a Maros jobb partján Sólomosig, Radna közelében, kivált a nemes udvarok ellen irányzott rabló s gyűjtogató munkájukat és azt többek közt Tóth-Várad, Govosdia, Kaprucza, Berzova és Odvos helységekben gyakorolták**). S még november 18-án e rablók Világos szomszédságában eső Galsa falut meggyújtották, s Pankota kamarai birtokban a helység jegyzőjének házára törtek, de mind két helytt az ott termett katonai erő a további oroszakoskodást és kártételt meg-

*J A nagyszebeni másodk kéziratban.

***) Avadmegye közgyűlésének 1784. november 9-én a magyar kir. helytartó tanácshoz intézett felterjesztéséből.

gátolta, ötön a zavargók közül elfogattak, a többek szétverettek. Nem kevésbé ugyan e megyében Buttyin vidékén egy pópa, Soborsin környékén pedig a lázadók közül 16-an, többnyire falusi bírák és esküdtek, kézre kerültek, s az aradi börtönbe küldettek *). így gr. Jankovicsnak a katonasággal egyetértői eg — cointelligenter cum statu militari — tett különböző erélyes intézkedései által, miket november vége felé a helytartó tanácshoz tett újabb jelentésében elősorol, a bánságban, jelesen Krassó- és Temes-megyékben a rend és csendesség meg nem háborított, valamint a katonaságnak Aradmegyében maga idejében megérkezése eszközölte, hogy a lázadás tovább is nem terjedett, minek nagy részben lecsendesedésére nézve a katonaságnak három tudósítását maga jelentéséhez csatolja. Az elsőben b. Schirnding kapitány, november 16 án Vallemareból (a Maros bal partján) írja, miszerint a só-tisztek Állítása szerint, az oláhok összecsoportozása s általában a vezély megszűnt. A második, t. i. b. Werner lovaskapitánynak Radnáról nov. 18-ról tett jelentése szerint, b. íetras alezredes az algyai oláh pópát és Boros-Sebesen egy proto-pópát elfogattott s Aradra a börtönbe kísértette. Gr. Jankovics e két pópa elzáratásának okát is megírja, t. i. hogy azok a boros-sebesi helvét hitvallású magyar lakosokat a görög nem-egyesült hitre akarták téríteni, s főképp azzal kecsegtették, hogy ők azon esetben, a lázadók dühössége ellen nekik adandó levéllel biztosíttatni fognak. E tényről gr. Jankovics az aradi nem-egyesült püspököt az iránt intézkedés végett értesítette, nehogy „több ilyen, az ó-hitű papságot kissebbítő dolog történjék; — ne pl ura similia Clero non unito derogantia eveniant.“—Végre ugyancsak a fenemlitett lovaskapitánynak Radnáról november 20-ról tett jelentése szerint, Forrai alispán az oláhoktól ellopott ezüstjének legnagyobb részét, úgy szintén legjobb holmiját visszakapta; azok többnyire pópáknál találtattak meg, kik közül azért néhányan még Aradra idéztettek. — A mint e tudósításból látjuk, az ó-hitű papság az oláh lázadásban nemcsak bújto-gatta a népet, de annak az orgazdasággal rász példát is adott.

Az erdélyi pórzendülés, mint a hivatalos okiratokból látszik, főképp Temes és Krassó-megyékben is igen nagy rémulést okozott, s

*) Gr. Jankovics Antalnak 1784. november 19-én az udv. főkanceljához intézett jegyzékéből.

némileg a közigazgatás folyamatát fenakasztotta. Az utolsó megyének 1784 november 8-án és 9-én tartott közgyűlése a bánági kir. bizottmánynak jelenti, miszerint a közbátorságot fenyegető veszélyes körülmények között, nemcsak az éppen foganatba veendő népösszeírási munkálatot továbbra halasztani, ele „minden közügyek tárgyalását is félbeszakasztani“ magát kénytelennek látta, s azért a gyűlés azonnal szétoszlott. Aradmegyében is Forrai alispán jelentése szerint, a pórzendülés hírére a borosjenői járásban a népösszeírás munkája félbeszakasztott, annál inkább, mivel a butyini birtokban a falusi bíró azon összeírás ellen felszólalt, sőt mintegy tiltakozott, mert a mint monda: „az ő papjok már azt mégtette, minek arra a katonatiszt?*)

A következő kis adat végre az oláhság hangulatának jellemzéséül szolgál. Schmidt Antal az* erdélyi postakocsi kalauza — conductor — november 7 én Dobra és Kossova között, tehát az erdélyi határszélen, a dobrai hetivásárra menő bánági oláhokkal találkozáskor, őket az erdélyi zavargásokra figyelmeztetvén, a tovább menésről lebeszélni akarta, mire azok nem hajtván, útjokat folytatták, oláhságul ezt mondván: „adja Isten, hogy mindenütt legyen.“

Elhagyva már kissé az erdélyi oláh lázadásnak vértől áztott színhelyét, forduljunk Nagy-Szeben és Bécs felé, s lássuk mindkét helyen a hóra-világot illetőleg mi történt?

*) A fenn idézett okiratokból látjuk, miszerint Magyarországra számos erdélyiek menekültek . kik részint Krassó megyében Facset- és Lúgoston, részint Aradmegyében, Aradon és Galsa faluban tartózkodtak. Többek közt Krassó megyében voltak: Bisztrai Károly, illyei birtokos, Bernát Jakab szolgabíró, és Szabó ísiván. Aradra ment Hollaki István, zarándi alispán; s Forrai, aradi alispán gr. Fekete Györgyhez, e megye főispánjához 1784. november 7-ről tett jelentésében írja, hogy: Halsára „el-szaladhatott erdélyi úri emberek és asszonyok érkeztek, Stanislovics szolgabíró azért a vásárra bejött, s nála (az alispánnál) „mulatott feleségét sok vendégeire nézve segítségül visszakívánta.“

X.

A hóra világ Nagy-Szebenben. — Az erdélyi kormányzó és a főhadparancsnok. *)

Miután a hóra-világot a vérontás és dúlások színhelyén láttuk, most annak, úgy mondható, politikai történelmével ismerkedjünk meg; keressük fel azt a zöld asztalnál, a kormánykörökben, lássuk meg, mi történt a lázadást illetőleg úgy Nagy-Szebenben, mint Bécsben; kiválólag érdekes leendő tudni: mind két helyen mit tettek, mikép intézkedtek, hogy az oláhoknak az állam és fenálló rend elleni fölkelése maga idejében elnyomassák, vagy e részben mit mellőztek; szóval: a kormánynak hóra-világi munkásságát s mulasztását vizsgáljuk.

E kérdés az, mi eleitől fogva az elméket nagy mértékben foglalatoskodtatá, a kedélyeket zaklatá, általában heves és szenvedélyes viták tárgya volt, s hogy annak megfejtése a hóra-világ egyik fő momentumát képezi, kétséget nem szenved.

Mikép történhetett, hogy fellázadt, s nagyobhára csak vasvillák- és botokkal felfegyverzett jobbágyok két nagy megyében eláradva s a harmadikba is beütve, szabadon gyilkoltak, pusztítottak s mindennemű erőszakosságra vetemedtek, a nélkül, hogy a kormány — melynek főkötelessége az élet- és vagyombátorságra ügyelni, — azon borzasztó kihágásokat meggátolni képes legyen, s szükség esetében azt katonai erő kiküldésével is eszközölje? S a mint Hunyad megye, melynek kebelében tört ki a lázadás, mondotta: „Boldog Isten! mely nemzet, mely század esztendő ért vala ilyen történeteket? és a mi keservesebb, nem ellenség által, hanem földnépének kegyetlenségével, egy olyan uralkodó alatt, a

*) Az ide tartozó s kútfők gyanánt szolgáló oklevelek az illető helyeken mindenütt említve és idézve lesznek. — Szerző ez alkalommal a t. olvasót ismételve figyelmezteti, hogy főkép a hóra-világ ügynevezhető, nem kevésbé fontos, mint kényes viszonyainak előadásában, magát lehetőleg az objectiv állásponton tartva, a tényeket hagyta beszélni, az Ítéletet azokra nézve legnagyobb részben az olvasókra bízta és saját véleményét csak ott nyilvánítá, hol az események fölvilágosításáért azt szükségesnek látta.

kinek a külső és belső bátorságnak megtartására háromszázezer katonája fegyverben volt; hallatlan és iszonyú történet!“ *)

A dolog természete szerint, vizsgálódásunkat a hazában kezdve, az említett csudálatos, nem érthető tétlenséget még felülölbé teszi azon körülmény, hogy akkor Erdélyben mind a polgári, mind katonai kormány egy városban, t. i. N.-Szebenben együtt volt, s így kölcsönös szóbeli értekezés útján minden szükséges intézkedést tenni, s azokat gyorsan foganatosítani, annál könnyebben lehetett, mert azon székvárostól a dülások színhelye távol nem esett. — Azt sem lehet elhallgatni, hogy midőn a gyilkolások Kriscsor- és Brádon megkezdődtek, mind Halmágyon (Zarándban), mind Déván katonaság feküdt**), valamint Erdélyben a lázadók ellen küldhető katonai erőben hiány nem volt^{3*)}.

Azon okok és tényezők között, melyek a fenérintett kérdést megfejtik, s a pörzendülésnek hirtelen és gyorsan elterjedését érthetővé teszik, főhelyen áll a polgári és katonai kormánynak egymás között meghasonlása, mely kedvetlen viszonyra vonatkozó több adat már fennebb, a katonai összeírás folyamában, említve volt. S e súrlódás, voltaképp a főhadparancsnoknak a kormányzóval ellenkezése, személyes versengése éppen a legválságösobb és *vész teljes perezben, a pörzendülés kezdetén, nem csak megújult, de élesebben kitört.*

Erdélyben ez időben a polgári, katonai és kincstári igazgatás körében az uralkodó személyesei, valamint az akkori oláh püspökök voltak:

a) B. Brukenthal Sámuel, Brukenthal Mihály új egy-házszéki király-bírónak fia, Erdélynek még kevésbé ismert ausztriai korszakbeli történelmében nevezetes és kitűnő helyet foglal el, s fényes hivatali pályáján a haza sorsára, s annak bérvizonyaira a közigazgatás különböző ágaiban, nagy befolyást gyakorolt. Az 1760-ik évben valóságos, kormányszéki tanácsossá, s egyszersmind tartományi kancellárrá neveztetett, 1762-ben bárói rangot és

*) Hunyad megyének a budai országgyűléshez 1790 június 2-án intézett föliratából.

***) A főhadparancsnokság írta ezt november 4-én a kormányszéknek, mint alább meglátjuk.

^{3*)} Lúgoson állomászó Hilscher kapitánynak 1784 november közepén tett tudósítása szerint. (Lásd fennebb 70. lapj.

czímet nyert, majd az udv. kancellári hivataltól fölmentett gr. Bethlen Gábor helyébe 1766 január 16-án az udv. kancellária elnöke lett*), két év múlva 1768-ban titkos tanácsos címmel tiszteltetett meg, 1774 július 5-én az Erdélyből visszahívott gr. Auersperg József kormányzó után, a gubernium elnöke és kir. biztos lett, s végre e hivatalában is szerzett érdemei jutalmául 1777 július 16-án valóságos kir. kormányzói méltóságra emeltetett, mint az illető kir. kéziratban ki fejeztetett: „in gnadiger Anbetracht seiner langjahrig erworbenen stattlichen Verdienste, geprüfter ausnehmender Devotion und unermüdeten Verwendung flir meiuem Dienst.“ — Ily sokféle magas állásában b. Brukenthalnak az alkalom nem hiányzott, magát közhasznú munkássága által kitüntetni. Az erdélyi határszéli katonaságnak 1762—1764. felállítására, egy jobb és igazságosabb adórendszernek 1769. behozatala**), mely 1774-ben ezélszertileg javított³*)), nemkevésbé 1769-ben az úrbéri szolgálatoknak szabályozása, — e nagy horderejű intézkedések Erdély beléletében, mind a b. Brukenthal közben jöttével, nagy részben általa hajtottak végre, s azon ország, az ő javaslata folytán, nagyfejedelemség rangjára emeltetett; azért méltán lehet mondani, hogy a testvérhazának 1848 előtt fenállott kormányzási rendszere Brukenthal műve volt**). Mária-Therézia kegyelmét

*) Ez évben, t. i. 1766-ban történt, mit a kort jellemző curiosum gyanánt említek, hogy a székely-földön Zetelakán, Udvarhelyszékben, egy b o s z o r k á n y p e r látatott el, miről b. Brukenthal Mária-Theréziának jelentést tévén, az írt évi augusztus 7-én kelt kir. leiratban parancsolatott, miszerint jövőben, a b o s z o r k á n y s á g vétkére vonatkozó minden perek — allé das Verbrechen der Hexerei betreffenden Proesse — végrehajtás előtt, az udvarhoz felküldessenek. S e h a s e r „Denkwürdigkeiten“ stb. 21. l. — S e z a magyar-földön K á l m á n király ismert törvényt után hetedfél századdal történt!

##) B. Brukenthal udv.kancelláriai elnökségében 1769-ben egy új adórendszert dolgozott, mely hat évre volt kiszabva, s annak életbe léptetéséért az írt év novembere elején kir. biztossá neveztetve, december végén Erdélybe lement, hol mindenütt s N.-Szebenben is kitűnő pompával fogadtattott. E megbízatását végrehajtván, 1770-ben September végén Bécsbe visszatért. Lásd: S c h a s e r, 21—36. l.

***) Az 1769-beli adó-rendszer javítására, illetőleg egy újnak kidolgozására b. Brukenthal a királyné által 1774-ben még kormányzói elnökké kinevezetése előtt megbízva volt, a mit teljesített is. L.: S c h a s e r, 42. l.

**) A b. Brukenthaltól kidolgozott újabb, s az 1776. katonai évben

és bizalmát nagy mértékben bírta; II. József császár ugyan őt, mint édes anyja kedvelt, s Erdély régi alkotmányához ragaszkodó tanácsosát, melyet a nagyobb ára általa életbe léptetett kormányzasi rendszerrel együtt, a monarcha gyökeresen átalakítani kívánt, — nem szerette, de becsülését a tehetségdús és tevékeny államférfiútól nem tagadta meg. Schaser írja, hogy midőn a császár erdélyi első útjában, 1773 május végén N.-Szebenbe érkezett, s ott a disznódi utczában levő városi vendégfogadóban, — mely „a római császár“ czímet akkor nyerte, — minden pompa nélkül, tizenhárom napig mulatott, egy versen az ország dolgai felől tudakozódása közben így nyilatkozott: „So hat doch der Brukenthal in Allem' Kecht, was er sagt“ *).

b) B. Preiss Ferencz, tábornaszernagy, erdélyi főhadparanecnokká az 1771. év elején neveztetett ki. Az 1781-ki hódolati országgyűlésen teljhatalmú kir. biztos volt, s annak végével a g u b e r n i u m által, az országgyűlés felől tett tudósításban, az erdélyi honfiak közé fölvétel végett a császárnak ajánlatott, ki azt 1781. oct. 3-án kelt kir. leiratában oly hozzátétellel hagyta jóvá, hogy azon honfiúsítás a jövő országgyűlésen törvényczikkbe igtatassék. Preiss azonban az országgyűlés bekövetkezése előtt meghalt, különben is a hóra-lázadás alatti magaviseletével azon megtisztelésre magát érdemletlenné tette.

c) Gr. T e l e k i Károly, erdélyi kincstárnok.

d) *k'L* erdélyi oláh nép főpásztorai:

Nikitich Gédeon, görög nemegyesült püspök,

B a b b János, fogarasi vagy görög egyesült püspök.

Erdély épen az 1784-ik évben, a három nemzet területének egyesítése által, tizenegy megyére osztatott föl. A főbbekben, melyek a lázadás színhelyét képezték, vagy ahhoz közel esvén, a véstől némileg érintve valának, a kormányzás élén állottak mint főispánok:

1) Hunyad-Zaránd megyében: b. Bornemisza János, ki még a pórzendülés alatt hivatalából elmozdítottatott.

Erdélybe bevitt adórendszert maga Mária-Theresia e kormányzó művének nevezte „a l s s e i n W e r k“, azon kéziratban, melyet 1777 September 17-en hozzá intézett, s abba az idézett három nemet szót sajátkezüleg írta be. Lásd: „Maria-Theresia und Freiherr Samuel von Brukenthal. — Von Joh. Karl Schuller, Hermannstadt, 1863. — 22. 1.

*) Lásd: S c h a s e r 40. 1.

2) Alsó-Fejérben: b. Kemény Simon, maga idejében tekintélyes és közbecsülésben álló hazafi, ha szinte a hóra-lázadásban a helyzet komolyságát, mint látszik, nem egészen fogta fel. Az 1790/1-ki erdélyi országgyűlésen a két haza viszont *egyesítése* érdekében erélyesen működött.

3) T o r d á b a n: gr. K á l n o k i Lajos.

4) N a g y-S z e b e n megyében, melyhez akkor Szász-Sebeszék is tartozott: b. Rosenfeld András.

5) K o l o s b a n: gr. C s á k y János, derék és becsült úr, kinek a lázadás lecsendesítésére célzó terve, a nemesség felültevése, későn jött, s akkor is meggátoltatott.

6) Küküllőben, melylyel Marosszék egyesítve volt: gr. Bethlen Sándor. E megyét ugyan a hóra-lázadás nem érintette, de a mint láttuk, a katonai összeírásból eredett zavargások arra is kiterjedtek.

A pórzendülés kitöréséről Hunyadmegye tisztsége által november 3-án tett legelső tudósítás Nagy-Szebenbe másnap, ú. ni. november 4-én délelőtti 10 órakor érkezett*). A kormányzék azt tüstént közölte a főhadparancsnoksággal, melyet egyúttal fölszólított, hogy a közcsendesség és bátorság helyreállítására szükséges katonai erőt a lázadás színhelyére indítsa el, s főképp a bujtoatók széktildözésének meggátolásáért Zalathnára s a Maros mellé elegendő számú lovasságot rendeljen.

A főhadparancsnokság a guberniumnak még az nap, ú. m. november 4-én válaszolt, a minek megértésére azonban egy jegyzést kell előre bocsátani. A gubernium még September végén, a katonai összeírásból eredett zavargások következtében, a katonai kormányt Hunyadmegyébe több gyalog és lovas katonaság küldésének szükségességére figyelmeztette, mire a főhadparancsnokság October 15-én felelt, s kérte a guberniumot, azon hunyadmegyei helységeket, hová a katonaságnak bevonulni kell, valamint a tartományi főbiztosság azon tisztjeit is megnevezni, kiknek a katonaság élelmezéséről gondoskodniok kell. Mivel a gubernium e fölszólításra a maga válaszát, míg a dolgok állásáról bővebb tuda-

*) A lázadás kezdetére nézve érdekes okmány a kormányzéknek november 8-án a császárhoz tett körülményes tudósítása, valamint a gubernium és főhadparancsnokság közt folyt levelezés is nagy jelentőséggel bír.

mása leend, elhalasztotta, a főhadparancsnokság jónak látta a pörzendülés kitöréséről érkezett kormányzékeni közlésre adott feleletében a guberniumot az October 15-ki kívánatára emlékeztetni, kijelentvén, hogy a hozzá intézett jegyzékben s annak mellékleteiben terjedelmesen leírt, s szinte hihetetlen eseményekre nézve más intézkedést tenni nem képes, de csupán az October 15-kifölszólítására hivatkozván, ismételve kéri, miszerint a kormányzék a katonaságnak Kolosvárról és Nagy-Enyedről kiindítá&a előtt, mind az illető helyeket, hová azoknak menni kell, mind pedig az élelmezési tiszteket nevezze meg. A főhadparancsnokság azonban nem fog késni, — „wird keinen Anstand nehmen“, — Kar p alezredest és S t o j a n i c h őrnagyot a kormányzékeni biztossal, valamint Hunyadmegye főispánja- és táblájával, mindenkben egyetértőleg és közösen eljárásra utasítani; s reméli végre, miszerint a vele közlött, „csupán az alispán- és szolgabírótól aláirt relatio felől^ .nemsokára biztosabb tudósítás fog érkezni. Hogy a katonaság azon események felől még nem értesült, annak kell tulajdonítani, mivel Brád és Kriscsor Dévától, hol két század, és Halmágytól, hol egy század gyalogság fekszik, távol esnek*).

A gubernium e jegyzékre, — melynek minden sorában, valamint a sorok között is, a katonai kormányznak el nem titkolt rász akaratát kiolvasni lehetett,—másnap, nov. 5-én válaszolván, a dolgoknak october 15-ke óta egészen megváltozott állására figyelmeztetés mellett, a főhadparancsnokságot újabban fölszólította, a már kitört zendülés elnyomására haladék nélkül kellő segítséget nyújtani.

A főhadparancsnokság erre november 6-án adott feleletében elősorolta, hogy a katonaság megindítására nézve mikép intézke-

*) „Da es cinem Lobi. Gubernio bis nun zu noch nicht gefällig ware, das General-Commando mit einer Antwort zu beehren, so i s t man nicht vermögend, über die unterm heutigen Dato erhaltene sch&tzbarste Nóta — und die in ihtren Anlagen weitwendig und fast unglaublicli beschriebene Vorfalle dermahlen eine andere Dia' position zu treffen, sondern man muss sich lediglich auf wiederholt diesseitiges Ansinnen vöm 15. October beziehen“, u. s. w. a főhadparancsnokság november 4-ki jegyzékének szavai.

dett, a helyeket, hová az rendeltetett, megnevezte*), mely csapatok Karp alezredes és Stojanich őrnagy alatt fognak állani, kik útasítottak, mindent a kormányzékeni biztossal, b. Bornemisza főispánnal, s a megyei tisztekkel egyetértőleg tenni, de egyszersmind nekik meghagyatott, hogy „minden cselekvéstől komolyan és múlhatatlanul tartózkodjanak“**). Mivel végre a katonaság csak magára nem leendő képes a csendességet mindenütt helyreállítani, a főhadparancsnok szabadságot vett magának, véleményét és jó tanácsát azon mód és eszközök felől közölni, a melyekkel az alattvalókat a további kihágásoktól eltartóztatni s őket rábeszélni — persvadirén — kellene, hogy nyíltan mondják meg az okot, a miért oly embertelenségekre vetemedtek. Szóval: a főhadparancsnokság, a leg válságosabb perczben, midőn cselekedni s a lázadók ellen érelyesen föllépni kellett volna, jobbnak tartja okoskodni, a vele közlött események leírásában nagyítást lát, a guberniumnak még jó tanácsokat is osztogat, s a katonaságot oly utasítással rendeli ki, hogy az a maga fegyverét a fölkelt oláhok ellen ne használja, rajok ne lőj jön. Ily eljárásnak valóban semmi magyarázat se kell, a mint nem szükséges b. Preissnak a katonaság megindítására vonatkozó, de gyakorlati jelentőséggel nem bíró, további, péld. november 7. és 8-án kelt intézkedéseiről szólani.

A gubernátor, mihelyt november 4-én a zarándi események felől a legelső tudósítást kapta, azonnal a főhadparancsnokhoz ment, vele azt közölni. Preiss a kedvetlen hír hallására megijedt, s azt mondta: „Most már minden esetre oda vagyok. Ha a fölkeltekkel szigorúan bánok, a császár engem hibáztat, hogy alattvalóit meglövettem, ha nem teszem azt, úgy nagyobb baj következik, s akkor is a bűnös én leszek“^{3*)}). A gubernium és főhadparancsnokság közötti visszavonásból azon rász is származott, hogy a pórzendülés felől az udvarhoz olykor két különböző, egymással

*) Péld. Károly-Fejérvárról egy század gyalogságot Zalathnára, más két századot ugyancsak Károly-Fejérvárról Hunyad megyébe, egy gránátos zászlóaljzat Szász-városra küldött, hogy ott a szükséghez képest Déván, Hát zegen és V.-Hunyadon lehessen használni stb.

**) „Jedoch sich von aller Thätigkeit ernstlich und ohnfehlbar zu enthalten.“

^{3*)} B. R o s e n f e l d András főispán adatai között, ki azt a kormányzótól hallotta. (Az Eder-féle gyűjteményben).

meg nem egyező, annál fogva a császárt bizalmatlanná tevő, s ítéletét megzavaró tudósítások küldettek fel *).

A két kormányzó között az ellenkezés valóban annyira ment, hogy bár a nagy szebeni főpiacon egymástól nem messze laktak, mégis a pórzendülés ügyében, a fenyegető vésznek daczára, a szükséges teendők felett, sok s éppen akkor drága idő-vesztéssel több napig leveleztek, a mit élő szóval könnyen és sokkal hamarabb végezhettek volna.

A két kormányzó közötti feszültség azonban nem sokára egy személyes összeszólalkozás következtében még nagyobb lett. A gubernátor a lázadás sebesen terjedését látván, november 7-én a főhadparancsnok közbenjöttével tartott értekezletben azon javaslatot tette: hogy Magyarországból is katonaság beküldéséért folyamodni kellene. Preiss ez indítványt nem csak akkor ellenzette, de később is, midőn a gubernium egy jegyzékében ugyan azt kívánta, — kijelentette, hogy a körülmények még nem oly sürgetők, mi szerint más országbeli katonaságnak kérésével a lázadást még inkább elhíresztelni kellene, a mellett, Magyarországon közel az erdélyi határszélekhez csupán lovas ezredek vannak, ezeket pedig hegyes vidékekben használni nem lehetne. így a főhadparancsnoknak „ismételve nyilvánított idegenkedése miatt“ azon kérés mellőzésével, a gubernium az Erdélyhez közelebb eső magyarországi megyéket a lázadók beütése elleni vigyázatra intette **).

A császárnak e vizsgálkodás, mint alább meglátjuk, tudomására jött, ki azért őket feleletre szorította. A gubernátor ez iránt 1784 december 5-én az udv. főkancellárhoz intézett mentségében^ hivatkozva a november 7-én tartott értekezletre, Preissnak azon alkalommal tanúsított hevedését s azon nyilatkozatát is felhozta: hogy t. i. „a katonai intézkedésekért a felelősség egyedül őt illeti, következőleg azokat egyedül rá is kell bízni.“ Így többször hasonló vegyes értekezletet összehívni, szükségesnek nem találtatott; annál inkább, mert, mondja a gubernátor: „a gr. Teleki Sándor

*) B. Rosenfeld András főispán adatai között. (Az Eder-féle gyűjteményben).

***) A gubernátornak 1784 november 20-án az udvari főkancellárhoz intézett elnöki leveléből.

befogatása alkalmával a főhadparancsnok s közöttem folyt levelezésből Excellentiád bölcsen átlátni méltóztatott, hogy mi az ily nemő ügyekre nézve mikép állunk, s milyen nehezen lehet abban tovább haladni; de biztosíthatom Excellentiádat, hogy a szóbeli értekezések még kevésbbé sikerültek, mert egymást t e l j e s é g g e l meg nem értettük *). — Midőn gr. Eszterházi 1784 december 16-án a kormányzó mentségét, s azzal kapcsolatban a gubernium nyilatkozatát is a császár elibe felterjesztette, akkor egyszersmind azt is megjegyezte, miszerint: „ö Fel sége Ítélete alá bocsátja, mennyiben lehessen a dologban történt hibákat a gubernátornak vagy a guberniumnak tulajdonítani?“ mire a császár e sajátkezű legfelsőbb, s a gubernátort igazoló határozatát írta: „Dient zür Nachricht.“ Hogy Preiss magaviseletéről a monarcha máskép Ítélt, — alább ezt is meglátjuk.

XI.

A katonaság magatartása a bóra-világban. — Az ország véleménye.

A pórzendülés kezdete után az erdélyi főhadparancsnok és a kormányzó között kitört, s a fennebbiekben rajzolt feszült viszony, vagy inkább: b. Preiss Ferencz főhadparancsnoknak a kir. kormányzékkel újratűzés, minden kérdésen kívül, a véres dráma egyik végzeteljes forduló pontját képezi. Azon sajnos versengés következtében, a legdrágább és soha vissza nem hozható percet szalasztották el, midőn a támadást eleinte csekély erővel el lehetett volna fojtani, általában annak leverésében a kormány egész munkássága elszibbasztatván, a bont romokba döntő vésznek hihetetlen gyorsasággal elterjedése lényegesen előmozdított. A főhadparancsnok által adott rász példa továbbá nem maradt a katonaságra és annak működésére kártékony befolyás nélkül, s a mellett azt a haza közvéleménye előtt, sújtó, felette kedvetlen világba helyezte.

*) Aus dem zwischen des H. Comin. Generalén Execlenz und mir bei Gelegenheit der Abführung des Gr. Alexander Teleki geschehenen Verhandlungen habén E. E. erleuchtet einzusehen geruht, wie wix mit Gehebfiften dieser Art bier daran waren, und wie schwer man aus der Stelle heraus kommen konnte; ich kann aber E. E. versichern, dass die mündlichen Concertationen noch weniger gelangen, weil man sich durchaus nicht veretand.

Már fennebb volt említve, hogy a dévai első csatában a szélbeli katonák lövése a várost megtámadó oláhoknak feje felett minden ártalom nélkül ment el (1. 72. lap), továbbá: hogy az Abrudbánya segítségére elég jókor kikért, s Richard kapitánytól vezérlett katonai erő oda, a város feldúlása után, szinte két-hét múlva érkezett el; (1. 79. 1.) most a katonaság e két rendbeli sajtószertű eljárásának okát is tudjuk, — azt minden további magyarázat nélkül értjük. Ily tények elég világosan szólnak, de még több hasonló adatokat is lehet felhozni, melyek éppen a pórzendülés folyama alatt, szemtanúk által készült, s így annál hitelesebb okmányokból vannak merítve.

Baló László, alsó-fejéri r. alispán, Nagy-Enyedről 1784 november 8-án a kir. guberniumhoz tett jelentésében előrebocsátván, — hogy a lázadóktól különösen fenyegetett főispánnak bátorságosabb helyre menekülése után, — „domino supremo comite, in quo praecipue expilando et e vita tollendo — seditiosi conspirarunt, ad tutiora se recipere necessitate“, — a zendülés elnyomására vonatkozó kormányszéki rendeleteket mind H él-lé b r a n Antallal, a toscanai Lipót-huszárok ezredesével, mind pedig Schultzczal, a székely határszéli lovasezred alezredesével közölni kötelességének ismerte. E két főtiszt közül az utolsó, az alispán azon magán-felszólítására, küldött Gádra, (a főispán birtokára) elébb 26, november 7-én pedig 24 közkatonát az altisztekkel s egy tiszttel együtt, nem kevésbé 24 közhuszárt a lázadók útjába eső Remete faluba, 10-et pedig Diódra rendelt, s különben is az előforduló esetekben a kitelhető segítségadásra késznek nyilatkozott; míg másfelől Hellebran ezredes e részben több nehézséget csinált, ki, miután egy határőr-századot Hunyadmegyébe leindított, s 25 huszárt Zalathnán hagyott, ugyan ennyit küldött Nagy-Enyedre is, s a kormányszéki rendeletekre hivatkozó megyei tisztek sürgető kérését számba nem véve, arra semmikép se hajlott, hogy a megye székvárosának nem eléggé biztosított oltalmára még legalább 50 huszárt rendeljen. Annál szükségesebb volna pedig több katonaságról gondoskodni, mert, a mint mondja: „a városi polgárok a megyei tiszteknek az élet és vagyon védelmére intézett törekvését nem hogy gyámolítnák, de azt inkább akadályozni kívánják, a tartozó engedelmességet megtagadják, a szomszéd nemességnek maga becsebb javait a

várba *) bevinni nehezen engedik meg, s nem átallják, nyilván azt hánytorgatni: miszerint a paraszt nép veszélyes pártütésének kitűzött célja, a nemesség- és megyei tiszteknek, nem pedig az adózó városiaknak elpusztítása volna. “

Károly-Fejérvár közelében, ugyan ez idő tájban egymás ilyen, a helyzetet jellemző esemény adta elő magát. A kir. gubernium az oláhok által azon vidékben elkövetett dúlások nyomozása végett, F á b j á n Dániel számvevőségi lajstromzót — registrator — kiküldötte. Nevezett biztos a fentemlített városból 1784 november 10-én, e napig terjedő tudósítását a guberniumhoz fölterjesztette. Abban írja, hogy midőn november 7-én azon városba érkezett egy, Dévára rendelt székely-határszéli huszár század Echinger kapitány vezetése alatt, még pedig az oláhok által Alvincz és Borberek mezővárosokban elkövetett dúlások és gyilkolások után, — nevezett kapitányt sürgetőleg kérte, miszerint Alvinczen keresztül mentében a lázadókat széleszsze el, mit azon tiszt meg is Ígért. Mind a mellett másnap, ú. m.áiovenber 8-án reggel, mikor Fábján a kapitány társaságában azon városba érkezett, mely rabló s gyilkoló oláhokkal tele volt, nagy fájdalommal tapasztala, miszerint a kapitány ott meg sem állapodott, annál kevésbbé intézkedett, hogy a gonosztevők szétkergettessenek, mivel a mint állítá, Alvincz városában katonai segítségnek kirendelése végett maga felsőségétől semmi parancsot se kapott. így Fábján megújított kérésére is alig nyerte meg a kapitánytól, miszerint ez a város azon utczáján átfolytassa útját, mely éppen azon perczben az oláhok dúlásának színhelye volt. Az addig elbújt szegény lakosok a katonákat megpillantván és segítséget romélve, rejtekhelyeikből előjöttek, s a rablással foglalkozó oláhokra ujjaikkal rá mutattak; de hasztalanul bíztak, mert a kapitányt, a szeme láttára elkövetett tolvajságok legkevesbbé sem indíták meg, s a nélkül, hogy csak egy perczig is megállapodjék, — „ne per minutae quidem spatium subsistendo“, útját Szászváros felé folytatá, s ismételte, miszerint „a gonosztevőket üldözni, rendelete nincs, s azok megtámadásának felelősségét magára nem veheti; — se per aggressionem eorundem responsabilitati subjicere nolle. “ Borberek városban is ez történt, hol a rabló, s a katonákat megpillantó

*) Nagy-Enyeden a város közepén levő református templom magas kőkerítése várnak neveztetik. Azon belől van néhány épület és a lutheránusok temploma.

oláhok rémulve szétszaladtak, de azoknak távoztával a dúlások folytatására visszatértek.

Így Fábján Károly-Fejérvárra visszatérvén, más nap, novemb. 9-én értésére esett, hogy gr. Gyulai Ferencz gyalog ezredjéből két század oda érkezett, miért a vár parancsnokához élő szóval s írásban tett azon kéréssel fordult, hogy legalább 30 közlegényt küldene Alvinczre; de azon választ kapta, hogy a főhadparancsnok Ságtól nincs rendeleté a tolvajoktól háborgatott helyekre katonai erőt küldeni, a nélkül pedig a jelen, felette kényes körülmények között semmit se tehet; „quod ab excelsa suprema armorum praefectura nullás de exmittendo ad similia loca praedonibus infestata militari praesidio aceperit ordinationes, sine quibus quidquam in eircumstantiis praesentibus summopere delicatis agere integrum sibi haud essek“ Lehetőleg híven közöltem Fábján jelentésének ide tartozó helyét, — annak is úgy hiszem semmi magyarázat se kell *).

Ilynemű tény az is, mit Egyed i Efraim alsó-fejéri szolgabíró 1784 november 17-én kelt, s már idézett tudósításában közöl. — „10-a praesentis az itt való magyarsággal a Magyar-Igenből elszaladott tolvajok közül hetet legelőször én elfogattam volt, kiket Richard kapitány úrral examinálván, megvádolták, hogy ők a magyar nemzetnek eltörlésére sereglettenek össze, kiket megvisitálván, egynél közölök mindössze új húszasokat találtam 58 rhen. forintokat, egynél találtam 3 forintot, másnál asztali török órát, ablakra való vasakat, lakatokat, éppen akkor boros hordóból kihúzott csapat, ingeket, lajblikat, asztal keszkenőket, egy fél véka borsót és egy lovat, mely abrud bányai Nagy Jó-

*) Ugyancsak Fábján Dániel Szász-Sebesből 1784 november 22-én a gubernátornak jelenti, hogy Molnár szemorvos tudósítása szerint, Brádon 19 meggyilkolt nemes nejei s gyermekei vannak, kik az oláh vallásra térítetttek, azok közt Brádi Miklósné, a jelentő nővére. Ő folyamodott ugyan Pfefferkorn tábornokhoz 12 lovas katonának kirendeléséért, kikkel Brádra merívén, azon szerencsétlen, s részint súlyosan megsebesített nőket kiszabadíthassa, de a tábornok azt válaszolta, hogy a főhadparancsnokság rendelete nélkül ez ügyben semmit se tehet, a kérést azért oda fölterjesztette. Fábján annál fogva a gubernátornak, azon katonai segítség kieszközléseért könyörög. Lett e e kérésnek valami sikere? nyomát annak sehol se találtam.

zsef uramé volt, és noha ezen tolvajokat én fogattam el, mindazonáltal Richard kapitány úr nem csak szabadon bocsátotta; hanem a nevezett prédát is nekik kezekbe adta.^a

Azon alkalommal, midőn a Kloskától vezérelt; s november 9-én Tordamegyébe beütött lázadók Szolcsvát, Toroezkó-Sz.-Győryöt s több helységeket feldúltak, történt, hogy a tordai, színdi, túri és komjászegi 72 számból álló nemesség a két (alsó és felső) Szolcsván összegyűlt, mintegy 200-ból álló oláh seregére november 16-án reggel rá ütven, közölök mintegy 81 vagy 85-öt elfogtak, s nemsokára oda, azelőtt tett egyezés szerint, Hertelendi kapitány és Inczédi hadnagy által vezérelt katonai segítség, t. i. 43 huszár megérkezett, s hozzá fogtak a fenemlített foglyok vallasához, a miben idő tölt, midőn már délután négy óra tájban az Aranyoson túl Ponor felől a hegyekről nagy lármával, ordítással, lövöldözéssel teméntelen oláh sokaság ereszkedett le, a mit látván Hertelendi kapitány, a huszárokkal az alsó-szolcsvai hídhöz nyomult, s majd a három káplár aljára oszlott nemesség is — a melynek élén Kerekes postamester, s Boros János kolosmegyei szolgabíró állottak, — ugyan oda ment; miután szükséges elővilágyzatú! a hegyoldalokat a gyalogság foglalá el. Ekkor a kapitány két előreküldött huszár által az oláhoknak jelt adatott, hogy velük valami beszédje volna, egyszersmind parancsolá, hogy senki helyéből ki ne mozduljon, s akkor maga, két huszárjával az Aranyos innenső partján tovább indult, míg a lázadók a túlsó parton a porondon állottak, s Kerekes is a kapitány után ment, akarván látni, mi történik. Hertelendi a tolvajokkal értekezésbe bocsátkozott, a mint következik: „kapitány Hertelendi úr elejekbe terjeszti szép szóval, mely veszedelmes dologban indultak meg, egyszersmind ajánlá is a tolvajoknak az ő Felségétől megnye rendő gr a ti át, ha lakhelyekre visszatérven, a fellázadt népet lecsendesítik, s ezen lármának indítóját (kit ők Hérának hívnak) kézbe szolgáltatják, melyet ők úgy ígértének meg, ha azonban az elfogott rabokat is elbocsátának; ezt megígérvén nekik kapitány Hertelendi úr, nekem Borosnak, a hídhöz hozzám jöven, így szóla: Uram! szolgabíró uram, itt egyéb mód nincs, hanem hogy a rabokat szabadon bocsássuk, én itt oly accor-

dára mentein a tolvajok itt lévő vezéré vei, Torda a nevűvel, hogy ők lecsendesedjenek, haza takarodjanak, és Hóra vezéreket kézbe adják, mi pedig a rabokat elbocsássuk és őket ne bán-tsuk; melyre én Boros János, (mivel a kapitány a General-Commando ily rendelkezését a leendő accorda iránt producálá) elmenék és a rabokat a hídhöz hozám, a híd végéről Alsó-Szolcsvárról; a híd túlsó végén Hertelendi kapitány és Inczédi hadnagy urakkal és Kerekessel akkor is erről beszélő tolvajokat megoldva, általbocsátám a legelső rabot, ki épen azon Torda nevű tolvaj fia volt, én is általmenvén; mely megesvén jó renddel, megint Nagy-Oklosra hálni jöttünk, onnan pedig 17 a 9-bris Járába megérkezvén, ezen Species Facti-t mlgos gróf főispán úrnak elküldők^a *).

Maros-Vásárhelyről 1784 november 27 én az udv. kancellariához küldetett fel a már érintett folyamodás „a nagy erdélyországi törvényes királyi és nemes Küküllő Maros-Székkal egyesített vármegyének táblái, Maros-Vásárhely várossába szorult fő és nemes rendek, ugyancsak Maros-Vásárhely tanácsa“ részéről. Az írók a kérelmükhöz zárt öt darab mellékletet elősorolván, a katonaság eljárására nézve így nyilatkoznak: „Melyekhez — még

) A Kerekes és Boros által aláírt nevezetes okmányból. Annak czíme: „A Szolcsván ezen 1784-ik esztendőben november holnapjának 16-ik napján 72 nemes emberekkel Kerekes Gergely és Boros János vezérlések alatt elfogott 85 vagy 81 tolvajoknak, Kálnoki regimentbeli kapitány Hertelendi áráltal a Gen.-Commando rendelkezéséből lett elbocsátatása és azon reánk ütött tolvaj-sereg vezérlésével Torda nevűvel lett egyezésnek igaz lelkiesmérettel írt „Facti Species-se.“ E tudósítás Horváth Sámuel tordamegyei szolgabíró által gr. Kálnoki Lajos főispánhoz tett, s fennebb (76.1.) említett jelentés melléklete. Az a nevezett főispán által az udvarhoz felküldetett. — A „General-Commando rendelkezéséből“ a tolvaj-sereg vezérével kötött famosus egyezésnek van még más példánya is, mely Maros-Vásárhelyről az udvari kancellárhoz felterjesztett, bővebben is említendő folyamodáshoz esatoltatott, s oda Boros szolgabírótól küldetett, ki abban írja: „Kapitány Hertelendi úr mutatá nekünk a General-Commandónak oly rendelkezését in copiis, hogyha a tolvajok truppjára talál valahol, velők az accord át próbálja meg, stb. s jelenté azt is nekünk, hogy most is Stillstandot tartanán akmás helyeken.^{1}

hozzá ragasztani bátorkodunk azt is, a mit három királyi tábla Íródeákjainak, kik magok személyesen jelen voltak a H á t z e g vidékén történt pusztítások között, hitek alatt adott és a mélt. kir. guberniumhoz is beküldött bizonyágtételekből bizonyosan írhatunk: Hogy a Hátzegen levő limitaneusoknak kapitányok az ablakáról nézte a boldogfalvi udvaroknak iszonyú pusztítását, égetését, mégis nem hogy népet indított volna a gyilkos tolvajokra, sőt valami ötön, haton az odaszorult nemesség közül a vice-ispánnak interpositiója mellett, kéredzettek ki, hogy reáiak üthetnének, s azt felelte: hogy menjenek ki, hogy többször vissza nem bocsátja őket. Sőt ugyanazon cancellisták vallásából kitetszik, miként részese dtenek némely limitancns katonák is azon prédálásban/⁴ A kérelmesek végre Sciuultznak az oláhokkal pactálását is érintvén, írják: hogy „szeme láttára Bíró Miklós jó nemes atyokfiát, szellőjében dolgozó emberei mellől agyonverték; Szotyori Istvánnét, Inczédi házból született nemes asszonyt, háza felprédálása mellett felmészárolták, mégis vice-colonellus Schultz ur kergetésektől megszűnvén, amazoknak időt s szívet hagyott a Toroczko-Sz.-Györgyön végbevitt iszonyatos pusztításokra.“

Baló László, alsó-fejérvári már ismert alispán, Magyar Igenben 1784 november 21-én kelt, s az oláhok által elkövetett kihágásokra vonatkozó tudósításában, mely a maros-vásárhelyi folyamodványhoz van csatolva, — előre bocsátván, hogy másod magával M.-Igenig eljuta, s az ott levő mintegy 50 fegyveres nemessel s egy huszár csapattal a pártos oláhoknak a havasokon „halálig üldözése“ végett egyesülni akart, e célját, mint írja, el nem érheté, mert: „fájdalommal és oh mely keserves szívbeli fáj dalommal kell — a nemes hadirend részéről tapasztalnom: hogy noha a jószívű magyar huszárság egész örömmel repülne azon vérünket szomjúhozó tolvajság eloltására, mindazonáltal j ó cél-jókban a B e l l i c u m t ó l jövő parancsolatjok által meggátoltattak, hogy velünk a havasokra a tol' vajok után teljességgel ne jöjjenek, sőt az ide lejövő tolvajságot is kergessék ugyan vissza, de ne öljék, ne vágják.“

Az erdélyi kincstartóság — thesaurarius — 1784 november 18-án közlé a guberniummal a vajda-hunyadi administratióinak egy

jelentését, hogy t. i. ott a várban fogva volt lévő lázadók, Karp alezredes parancsára, minden büntetés nélkül, szabadon eresztettek *).

A katonaságnak a pórzendülés alatti magatartása ellen azon megyék is, melyek a pórzendülési dúlások főszínhelyei voltak, az illető adatok elősorolása mellett, hathatósan felszólaltak és panaszt emeltek. Így péld. Hunyad-Zarándmegye, az ismert „Species Facti“-ban (Ib2.1.) írja: hogy Csepi László kapitány egy század katonasággal tolvajok kergetése végett a zarándi kerületbe küldetvén, ott éppen a lázadás kitörésekor jelen volt, még is a föl-kelt oláhok, „a sokkal nagyobb, minden szent s nem szent dolgokat feldúló tolvajok“ ellen, semmit sem tett**).

Midőn továbbá, mondja ez okmány, a pártos oláhok a Kaján völgyéből (Zarándban) a Maroson túl eső hunyadi kerület felé, még pedig egy hű kém jelentése szerint, lerészegedve nyomultak, a tisztség, Karp alezredest, ki Déván volt, kérte, hogy 50 legényt otthagyván, 100 gyaloggal és 30 lovassal induljon ellenük, s széles-sze el; de azt meg nem nyerte, holott az által a régi Hunyadmegyére kiterjedett pusztításoknak elejét lehetett volna venni. Éppen így id. Balla Sámuel szolgabíró, november 5-én ez alezredeshez siker nélkül folyamodott, hogy a Déva körül M.-Sólymoson pusztító oláhok ellen egy kis katonai erőt küldjön, holott Berivoi János szolgabíró bizonyítása szerint, Karp az nap a Maros innenső partjára átszállván, más nap, 6-án Szászvárosra ment, s ép e két napon, a lázadók a Maroson túli kerületben, azon úttól, melyen a

*) Ez adat a nagy-szebeni első kéziratban van közölve, s egyszersmind ott felhozzatik, miszerint Karp e tetteről a főhadparanesnokság dec. 2-án kelt jegyzékében a guberniumnak azt írta, hogy azon elbocsátott rabok mind oly emberek voltak, kik az előnyomuló katonaság elől ijjedtökben szaladtak el, de Karp fölszólítására azonnal előállottak. Mivel pedig azok fogságba tettek, az alezredes kötelességének vélte, őket elbocsátani. — Hogy Karp azt tenni jogosítva nem volt, s nem is helyesen tette, — világos.

***) Ezt Benkő József is említi. Nevezett kapitány Hollaki alispán által a lázadók elszélesztésére fölszólítatván, Körös-Bányáig lejtött, s onnan „semmit se dolgozván, nézte a ribiczei tüzet, sőt a míg egy csoport oláhval, kik Lunkától Ribiczére sietnek vala prédálni, beszélgetett, katonáival puskájokat a kerthez támasztatta.“ Lásd: „Kolosvári nagy nap-tár 1865.“ 109. l.

katonaság elvonult, alig egy negyed mérföldre fekvő több falukban (M.-Solymos, Harró, Berekszó, Kéménd, Arany, Bábolna, Aigyógy stb. pusztítottak, gyilkoltak, mely gonosztetteket a Marschante alezredes alatt álló katonaság szemével látta, a nélkül, hogy legkevesebbé is meggátolta volna. Végre K e n d e r e s i József, megyei pénztárnok jelentése szerint, Hennuy kapitány, ki Hátzeg városából a pusztítások akadályozása végett Maros-Brettyére küldetett, ott egyebet nem tett, mint szép kéréssel — „piáddá persvasione“ — a Bornemisza udvart mentette meg, mely kaszárnyának használható lesz. Az említett megyei tiszt végre, az oláhok kihágásainak meggátolására kért katonai erőt Karp alezredestől nem nyerte meg *). A katonaság e szelid és kirnélő bánása okozta leginkább, mondja az okmány, hogy: „a lázadók bátorságot kapván, annál szélesebb körben pusztítottak, s a kis szikrából eredeti tűz az országnak egy szépen virágzó részét, t. i. az összes Hunyad-Zarándmegyét, valamint Alsó-Fejér, Torda, Kolos és N.-Szeben vármegyék vidékeit elborította, azokban a polgári közigazgatás formája felforgattatott, az adózási rendszer zavarba jött, s oly zavargások következtekbe, melyeket midőn kezdetben, a szükséges szigorúság és gyorsaság alkalmazásával, egy két század katonaság meggátolhatott volna, azt most csak több ezred del lehet el nyomni “ **).

*) Hogy a dévai csatában a katonák nem az oláhokra, de a levegőbe löttek, ez okmány is bizonyítja. „Ab inclyta militia vespera diei 6-ti contra erumpentes nihil — in oppido Déva actum, imo selopetorum emissio quoue, sine studio nocendi, coelum versus per milites directa exstitit,“ „Species Facti“ pag. 184. 185.

***) „Species Facti“ pag. 181—185. — Ugyancsak Hunyadmegye, az 1790 június 2-án tartott közgyűléséből a budai országgyűléshez intézett feliratában Preiss főhadparancsnok ellen kemény vádakra fakad, ki a támadás kezdete előtt bizonyos idővel azon vármegyébe lemen vén, „minden látható ok nélkül Piski nevű faluban egy néhány hetekig mulatott, ottan hunyad-vármegyei szélybeli katona tisztekkel és nevezetesen fő-strázsamester Karpal sokat tanácskozott“, s azután történt a paraszt népnek arra l á z a s z t á s a, hogy magokat katonáknak felírassák. Keszérien említi a felirat azt is, hogy bár Preiss hivatalából kitétetett, de Sz. Erzsébet rendjét kapta „azért hogy az oláhokat katonáknak conscribáltatta, s azok a magyarokat megölték.“

Hasonlóképp Alsó-Fejérmegye, 1784 december 30-án Sárdon tartott közgyűléséből gr. Jankóvicshoz intézett feliratában „az álnok és minden roszra hajlandó oláh nemzet által kezdett lázadás okait elősorolván, — „causas etiam incentivas, quae fomitem verutae haic valachicae nationi ad quaelibet mala proclivi suppeditasse comperiuntur^a—annak 3-ik pontjában a katonaságot vádló s kellő bizonyítékokkal támogatott adatokat elősorolja, — jelesen, hogy a főhadparancsnokság a megye többszöri megkeresésére a szükséges erőt a lázadók ellen későre, s akkor is a cselekvéstől eltöltő utasítással rendelte ki, — névszerint felhozta, hogy Echingger kapitány, az alvinczi és borbereki pusztításokat, Schultz alezredes és Probst, a hadnagya, akrakói nemesudvarok felprédálását látták, mégis azon rablások akadályozására egyáltalában semmit sem tettek, sőt az alezredes, midőn az oláhokkal alkuba bocsátkozott, — miről mindjárt fogunk még szólni —, a tolvajokat, kik szeme látára Bíró Miklós nemest meggyilkolták, annak egy lovára felülvén, minden bántódás nélkül eleresztette *). Így csupán a maga igazságos védelmére erélyesen fölkelő, a lázadókat üldöző, s a megye innenső felében lakó oláhokkal a közlekedést elzáró, a vízen átjáró helyeket elfoglaló nemesség e czélszerű intézkedéseinek lehet köszönni, hogy a magyarság egy része életben maradt, és javai-
ban kárt nem szenvedett.

A megye e tudósításában azt is felhozta, hogy Schultz hadnagya Probst, mielőtt a tolvaj oláhok Krakóhoz leereszkedtek, az általuk Pap László püspöki tiszttartótól ellopott és levágott négy ökörből La Pereu Turkuluj nevű helyen részesedett és evett, azonkívül pedig a mondott mezővárosnak oltalmára kért katonai erőt megtagadta.

Végre a megye hathatósan roszolja Schultznak azon tettét, miszerint a katonai kormány megbízásából azon város körül tábo-
rozó oláhokkal nyolez napi fegyverszünetet kötött, s annak eltel-

*) A b. Rosenfeld András főispán által följegyzett s a nagy-szebeni kéziratokhoz tartozó adatokban, mint hitelesnek tartott hír említve van, hogy Schultz azon lovat az oláhoktól ajándókul elfogadta; „Wenn auch nicht alle Umstände wahr waren“, — miket a Schultz dolgáról beszéltek, — „so waren doch geglaubte G e r i c h t e, z. R. von dem Pferde, was Schultz zum Geschenke annahm“

tévői hozzájuk visszatért. Mivel azonban Schultznak e kettős küldetését, nagy fontosságáért s kiváló érdekéért, összefüggésben s bővebben kell előadni, arról majd alább fogunk számot adni.

Miután a katonai kormány eljárása felől az illető megyék nézetét ismerjük, hátra van még, arról más hazai körök véleményét is elmondani.

A N.-Szebenbe szorult és a „legnagyobb szegénységben s ínségben élő“ főurak, nemesek, a császárhoz 1784 december 13-án német nyelven, intézett folyamodásukban írják, miszerint legnagyobb fájdalomukra szolgál, s őket csaknem kétségbe ejti, hogy: „a kitől egyedül várhattak volna segítséget, t. i. az ország fejedelmétől, azt most nélkülözniök kell, mivel a nagyfejedelemség főhadparancsnoka b. Preiss, a kérelmesek kárára, tőle ismert czélből, a dolog és körülmények állásának meg nem felelő tudósításokat terjesztett fel.“ A mint t. i. kérelmesek arról, legnagyobb keserűségükre, értesültek: említett hadparancsnok a dolgot úgy tudta előadni, hogy a lázadás nagy jelentőséggel nem bírna, s november közepén már szinte lecsendesedett, holott egész Erdélyben tudva van, miszerint november 1-től december elejéig Zaránd- és Hunyadmegyék közt minden levelezés elzárva volt, ott semmi függés—Subordination—fenn nem állott, azon kívül, mit a csábitó Hóra maga követői irányában gyakorlatba hozott, mindenikre 40 kr adót rótt, s még ma is, se a folyamodók, se tisztjeik közül senki se mehet fegyver és katonai segítség nélkül azon vidékbe, ha éltét veszélynek kitenni nem akarja. — E főhadparancsnok előterjesztése következtében, sőt parancsára történt, hogy az egy hónapig folyvást lázadásban lévő helységekre Magyarországból berendelt katonaság vissza küldetett. A könyörgők végre térdre borulva kérik a Felséget, nem csudálkozni, ha a főhadparancsnok a lázadást oly kicsinynek tüntette ki, miután ő volt, ki azt, a július hóban elrendelt katonai összeírás által, legnagyobb részben okozta.^{4*}

Így Hórának, mondják befejezésül a kérelmesek, könnyű volt, maga szándékát végrehajtani, miután azon istentelen álnokságra vetemedett, „állítván, hogy ő Felsége párán csa volna, az egész országot fellázasztani.“

Egy, gr. Jankovics kir. biztoshoz erdélyi urak és nemesek

által beadott folyamodvány, a katonai kormány magatartását és tetteit a pórzendülés alatt következőleg rajzolja *):

„Mely országunk nevezetes részét elborító, sokakat utolsó pusztulásra, szegénységre, árvaságra és siralomra juttató nagy tűz, mely annyi időtől fogva még le nem csendesített, soha anynyira nem harapódzott volna, ha

c.) A *militaris status* ezen nagy veszedelem megoltásában maga kötelességét a környülállásokhoz alkalmaztatott készséggel, serénységgel és szorgalmatossággal teljesítette volna. Ugyan is:

1) Kequiráltván a *militaris status* a siető segítségért, mind azon igyekezett, hogy ezen nagy dolgot kissebbé csinálja, segítséget maga idejében nem adott, a tisztek mindegyik a másakra vetvén, mely haladék alatt mindinkább harapódzott a romlás és veszedelem, mint az *continuo repraesentatott de casu in casum*, a *continua táblák* által a fels. kir. *gubernium*nak.

2) Minekutána *militaris succursus* adatott volna is, a katonatiszt urak, nem hogy ezen tűznek megoltásában, annak rendi szerint, igyekeztek, a rebellis, pusztító, prédáié, égető és öldöklő oláh serget elszóleszteni, fogni, löni és vágni kívánták volna, de sőt hozzájok nagy engedelmességgel viseltettek, velek hazánk örökös gyalázatjára, mint valóságos idegen ellenséggel a békességről tractáltak, velek ettek, ittak és több alacsonyásra is ereszkedtek, melyet ide zárt hiteles testimoniumaink (8. sz. alatt) valóságosan bizonyítanak; ez alatt az engedelem alatt nevededett a veszedelem, a rebellisek szívet vettek, magokat erősítették, és jobban is megerősödtek azon általános hiedelmekben, melyet Hória s utána az oláh papok, s más hasonló impostorok, *coryphaeusok* istentelen hitegetésökből vettenek volt. El is borította volna minden kétségen kívül egész hazánkat a veszedelem már eddig, ha az ártatlan és maga uralkodójához tökéletes hívségét sok ízben bizonyí-

*) E folyamodás a kir. biztoshoz ily czím alatt adatott be: „Nagy Erdély országában az fene oláhságnak lecsendesítésére és feltámadások s pártütések valóságos okainak kikeresésére rendeltetett kir. Commissióhoz alázatos jelentése, — az erdélyi megszorított, és részszerint utolsó pusztulásra jutott uraságnak, nemességnek és magyarságnak.“ — A Jankovich Miklós gyűjteményében, — a pesti nemzeti múzeumban.

tott uraság és nemesség maga oltalmára fegyverben elő állani kénytelenítettvén, sok helyeken a paraszt oláhság dühösségének eleibe nem állott, és a parasztok közt való szoros communicatiót meg nem gátolta, s a vízen való általjárásokat, meg nem erősítette volna. “

A katonaságnak a magyarok irányában tanúsított ily igazságtalan, sőt bűnös magaviseleté, a szomszéd Magyarországon is méltó boszankodást költött fel; mely kedvetlen hangulatot gr. Sztáray Mihály Abaújmegye főispánja, gr. Eszterházi udv. íókanczellárhoz Kassáról 1784 december 10-ről intézett levelében tolmácsolván ezt írja, hogy: „a haza ily nagy veszedelmében elég lassan tett intézkedések — dispositiones — satis lente factae — az egész országot mily nagy rémülésbe ejtették, mindenki látja, s az emberi szánakozás érzésénél fogva könnyekre rs fakad, csupán a katonai rend az, mely miádazokat, s a fenyegető és egyáltalában ki nem kerülhető veszélyt, a mint látszik, megindulás nélkül nézi“ *).

Facta loquuntur. Valóban a katonaságnak a hóra világi magatartására vonatkozó, a lázadás idejében készült, akkor jól ismert tényeket és adatokat tartalmazó okmányokból merített tények és adatok elég hangosan szólnak, a z o k a fennebbi közlések szerint—az országot nagy mértékben felriasztották, s annak roszaló, kárhoztató, sujtoló véleményét fejezték ki. Midőn, hogy csak ezt említsük, — a fölkelte oláhok fenyítésére kirendelt katonaságnak meghagyatott, előforduló esetekben magát szenvedőleg viselni, tehát a köz rendet, csendességet megzavaró, az állam törvényeit

*) E levél a Jankovich Miklós gyűjteményében van. Gr. Sztáray főispánnak e tárgyban van még egy pár, az udvari főkanczellárhoz 1781 december 1-ről is intézett, s az országtól fizetett, annak védelmére köteles katonaság mulasztását, roszelelkűségét s jéghideg érzéketlenségét keményen megrovó levele, mely e cím alatt: „Gróf Sztáray Mihály tisztii igyekezete és a nemességnek kész ajánlása Hóra támadásának lecsendesítésére“; kijött a „Tudományos Gyűjtemény “ 1821. évi folyamában, (II. kötet 73—86. 11.). Ebből: „Impius forem in Principem, cui quidquid sum, in acceptis refero, injurius in pátriám, si Excellentiae Vcstrae un iversalem animorum consternationem ob metum excidii et nulloo in collimitaneis comitatibus dispositiones, statusque militaris stupentis et ista gelido oculo intuentis, pro patriae tamen interna et externa tranquillitate sarfca tectaue tuenda per Regnum soluti et excubare debentis, epectata inactione enatam, non patefacere.“

lábbal tapodó gonosztevők és gyilkosok ellen erőt nem alkalmazni, — e ferde inféczévény természetes következése volt, hogy az a katonai rendet, annak díszes hivatásával élesen ellenkező, nagy mértékben lealázó szerepre kárkoztatá, s méltán az oláhokkal pajtáskodás gyanújába keverte; sőt a mi még rosszabb, a mint láttuk, a katonák itt-ott az oláhok által tett prédában, a lopott javakban is osztoztak. Nem lehet azért csudálkozni, ha a lázadók a katonaság gyámolításába, vagy legalább tétlenségébe bízva, magukat az ellenszegülésre s a kormánynyal daczolásra bátorítva, sőt mintegy felhíva látták.

A katonaságnak szóban forgó eljárása végre, annál inkább feltűnik, sőt éppen érthetlenné válik, mert az a császár által, — ki alább maga fogja azt mondani, — a katonai kormány elibe szabott útasítás világos áthágása, s így kétszeresen vétkes kötelességszegés volt; — miért, valamint a kiontott sok ártatlan vért, s a haza szörnyű romlásáért, nem kevésbbé az emberszerető monarcha emlékezetét oly méltatlanul sújtó vádért, mely ellen az 1791-beli erdélyi országgyűlés felszólalt: — a felelősség a történelem ítélőszéke előtt, egyedül Preiss Ferenczre háromlik.

XII.

Kormányzéki intézvények a lázadás elnyomására.

Miután a katonaságnak a pörzendülés alatt tanúsított magaviseletét s tetteit előadtuk, a kir. kormányzék, általában a polgári hatóságok részéről, a zavargások elfojtása végett történt intézkedések, valamint elkövetett sajnós mulasztások felől is szólnunk kell.

Az oláhok fölkelése oly gyorsan és akadály nélkül elterjedését egy részben azon körülménynek is kell tulajdonítani, hogy az illető megyék, jelesen Hunyad és Alsó-Fejér kormányzásában alig érthető, menthetetlen hanyagság és gondatlanság példáit látjuk. Mik történtek e részben a katonai összeírásból eredett zavargások alatt,—fennebb előadtuk. Most ismét említenünk kell, hogy b. Bornemisza János hunyadmegyei főispán, kit a kormányzék azon időben, mivel megyéje székhelyét elhagyta, keményen meg-

pirongatott, most újra e hibába esett, s a lázadás kitörése után Déváról Nagy-Szebenbe szaladott, miért a gubernium által hasonlólag megdorgáltatván#), kötelességének teljesítése végett oda visszatérésre útasított; ugyan azt tette most b. Kemény Simon alsófejéri főispán, kit a gubernium éppen úgy megpirongatott, s Nagy-Szebenből őt kiküldötte **); nem kevésbé, mint tudjuk már, Hollaki István, zarándi alispán, a mesztakoni gyűlés után, Aradra, Bernát Jakab szolgabíró, Krassó megyébe, Váradi Mózes h. alispán, Vajda-Hunyadra menekültek, s bizonyosan más megyei tisztek is ugyan azt tették. Hogy azoknak élte veszélyben forgott, kétséget nem szenved; a csatában is a fővezér s katonatisztek hasonló veszélynek vannak kitéve, de azért onnan elszaladniok nem szabad.

S ha azon senkitől sem gátolt gyilkolások elől a menekülést a kisebb tiszteknek rősz néven tán venni nem lehetne, annál keményebben kell a megyékben akkor a központi vezetés hiányát megróni, mi a katonai összeírás, s természetesen még inkább a pórzendülés történelmében oly kirivólag s megszegyenítőleg szerepel. Itt rejlik az egyik, cl nem tagadható főhiba; a felelősséget a pórzendülés véres eseményeiért részben az említett körülménynek kell tulajdonítani, azt a megyék kormányzásában a szükséges ellenőrködés mellőzésére, a rend és függés tágulását eszközölő gondatlanságra kell hárítani, általában a vést még az ilyenmő mulasztásoknak is lehet felróni.

A lázadás kitörése után a gubernium által tett, s a rend helyreállítására vonatkozó intézkedésekről kell még röviden szólnunk. Hogy azoknak kevés sikere volt, a dolgok előadott állásából következett, s a történetek után, könnyő érteni.

*) „Auch dem Obergesspann des Hunyader Comitats, welcher denselben verlassen und hieher nach Hermannstadt gekommen war, wurde der scharfste Verweis desswegen gegeben,~und der gemessene Befehl ertheilet, sich alsogleich dahin zu verfügen, und einverstndlich mit dem Obristlieutenant von Karp firzugehen“ etc. etc. A guberniumak 1784 november 8-án a Felséghez tett jelentéséből.

***) „Den 9-ten november. Der Unteralbenser Obergesspann, Simon Kemény war nach Hermannstadt geflüchtet, weil die Anführer ihn persönlich suchten. Das Gubernium verweist ihn die Flucht, und befiehlt ihn hinaus zu gehen.“ Az első nagy-szebeni kéziratból.

Az udvarhoz 1784 november 8-án felküldött jelentésnek egy melléklete, az ország minden törvényhatóságaihoz tett kilencz pontból álló, latin szövegű körrendelet az, mi figyelmünket legebb magára vonja.

Abban a főtiszteknek a megyéikben maradás, onnan el nem távozás, felelet terhe alatt meghagyatott, s ez az altiszteknek is az illető kerületekben s járásokban, valamint a nép mozgalmaira s tetteire is ügyelés, kötelességévé tétetett; minden megyében a parasztoktól a fegyverek, de szép úton szedessenek el, „*placide adimantur*“; a városokban löport árulóknak szoroson megtiltattott a parasztoknak löport és ónot adni; minden faluban az utasokat szemmel tartó és az útleveleket beszédő éji örök állíttassanak; nem kevésbé a falukból távozó parasztokra felvigyázni s szükség esetében azokat kérdőre kell vonni; általában a nép mozgásaira s cselekedeteire nézve a szomszéd kerületi tisztekkel egyetértésben működni, végre minden utakat s hidakat jó karban tartani.

Ez lényegében az idézett körrendelet tartalma; a 3-ik s az akkori megyei közigazgatást és viszonyokat sajnosán jellemző pontot hű fordításában, mint eredetiben is, terjedelmesen közlöm:

„Az altisztek magok kerületében és járásában akár magánokból akár közügyben utaznak, minden zsarolástól, pénz-csikarástól s a nép kizsebelésétől, hivataluknak elengedhetetlen vesztese, s a kétszeresen visszatérítésben elmarasztalás terhe alatt, óvakodjanak“; „*Vicci Officiates in circulo aut processu suo privata ex ratione seu publici causa itinerantes, ab omnibus exactionibus, extortionibus, et plebis emunctionibus sub irremissibili officii amissione et incurrenda in duplo refusionis poena abstineant*“.

Minő hangosan szól e körrendelet! mely élesen jellemzi a helyzetet, s a megyék kormányzási rendszerét az említett visszaélés megtiltásának szükségessége, — egy országszerte kihirdetett, s a kerületekben és járásokban a néppel közvetlen érintkezésben álló alispánokat és szolgabírákat a huzavonától tartózkodásra intő parancsolat!

A gubernium ugyancsak november 8-án b. Brukenthal Mihály kormányzéki tanácsost, (a gubernátor unokaöcscsét) maga biztosának kinevezi, hogy mielőbb a hely színére katonai fedezettel kimenvén, ott a lázadás lecsillapítására nézve, a neki adott uta-

sítás értelmében célszerűleg intézkedjék *). Nevezett kormányzéki biztos rendes állomása, s működésének központja Szász-Sebesben volt. Oda menő útjában, november 11-én Szerdahelyit, éppen sokadalom alkalmával, a nép előtt kihirdetteté: mily ártalmas téveszme az, mintha a lázadás a császár által gyámolítottatnék. Más nap Szász-Sebesbe megérkezvén, azon hirdetés ott is megtörtént.

Miután a kormányzék már november 6-án mind a két oláh püspöknek köteletségévé tette, miszerint az alattuk levő papság által igyekezzenek a népet oktatni, s azt rá bírni, hogy köteletségére visszatérjen, — az ó-hitűek püspökét, Nikitich Gédeont, különösen is Utasította, hogy az írt célból, t. i. a felzendilt nép

*) A kormány széki biztos „foglalkozása és teljhatalma“ az ebbe szabott s tiz pontból álló Utasításban foglaltatott. Csak a főbbeket említve: *a)* A biztos főgondja legyen a lázadás lecsillapítása, mire nézve az idők és körülmények szerint intézkedjék; s mennyiben lehetséges leendő, a közcsendesség és bátorság helyreállítása, vérontás nélkül s az elcsábított együgyű emberek kímélésével eszközöltessék, *b)* A kóborló csapatok számáról, vezéreiről, a fölkelés okairól, s a pártütők által elkövetett gonosz tettekről s további szándékukról, közikbe vegyülő s megbízható kémek által teljeseu hiteles adatokat szerezzen, *c)* A biztos mellé rendeltetik a görög nemegyesült püspök, ki az alatta levő esperesek, pópák vagy más biztos emberek által igyekezzék a népet leendesíteni, sőt ha a szükség kívánná, maga személyesen menjen a lázadókhöz, s az írt célból élő szóval igyekezzék rájuk hatni, s Őket az engedelmességre visszatéríteni. *d)* Azon esetben, ha a lázadás némileg már csendesednék, s a körülmények azt engednék, a biztos a főczinkosok elfogásáért s kézbeadásáért 20 — 50, sőt több aranyat is ígérjen jutalomul, s ez alkalommal nem csak a főczinkosokat kézhez adóknak, de más alattvalóknak is, ha csak néplázitók nem voltak, nyújtson reményt, miszerint a gubernium közbocsánat adásáért ő Felsőségénél közbenjáróskodni fog. *e)* Ha békés úton s a nép intése és oktatása által a lázadást leendesíteni nem lehetne, de a végett a katonaságnak kellene a kiadott parancsok értelmében eljárni, — ez esetben a kormánybiztosnak egyéb teendője nem lesz, mint maga tudósításait a vezérő tiszttel közölni, s őtet a körülmények szerint figyelmeztetni, hogy hol kellene legsürgetőbben katonai erőt alkalmazni, *f)* A kormánybiztosnak szükséges fedezetül és személye bátorságáért 20 katona egy káplárral mellé rendeltetik, *g)* Rendkívüli, előre nem látható s gyors intézkedést kívánó esetekben a biztos felhatalmaztatik, mindent haladék nélkül tenni és rendelni, mi a lázadás lecsillapítására s a veszélyben forgók segítségére nézve szükséges volna, — mi végett, mint általában az egész ügyben Hunyad, Alsó-Fejér, N.-Szeben megyék és Szászváros útasítottak.

lecsendesítése s engedelmességre térítése végett a kormányzékai biztost fenemlített útjába kísérje el. Az oláh papság azonban, kivált az ó-hitű, mely nem kevésbbé bárdolatlan volt, mint a nép, arra jótékony befolyást gyakorolni képes nem vala, s azt nem is tette, sőt rász példával maga ment elől, s híveit inkább bujtogatta, lázította, mintsem jóra intse, s a gonosztettektől visszatartóztassa. S ha volt is oly értelmes és jóakarata pópa, ki azt tenni merészelte, azért meglakolt, mint az offenbányai pap, ki a pártos jobbagyok dorgálásáért Kloskától meglövetett *).

A kormányzék továbbá, november 9-éu a főhadparancsnoksághoz intézett jegyzékében, az oly gyorsan növekedő s terjedő lázadás elfojtása végett, azon ajánlatot tette, hogy kész a hatalmában álló egyedüli eszközt is használni t. i. a nemességet és szabad embereket felültetni, kik a katonasághoz csatlakozva működjenek, ha a főhad parancsnokság az országban levő fegyveres erő kevés voltáért azt szükségesnek vélné. A katonai kormány a javasloit rendszabály szükséges voltát át nem látta, s a guberniumnak más nap, november 10-én többek közt így válaszolt: „A sokféle, s egymásnak ellenmondó tudósítások folytán, s mivel a lázadó csoportok szerte-szét s több vidékeken kóborolnak, egy általános felültetés elrendelésének valódi oka még nem jött el,—„seye der wahre Grund noch nicht vorhanden, um einen allgemeinen Aufstand zu machen“; a miből a magánosokat, mint a közönséget terhelő, tetemes és haszontalan költségek származnának¹⁴; stb. A főhadparancsnokság ez irátának is egész tartalmából világos a guberniummal újjat húzni, s annak jótékony intézkedéseit mindenkép akadályozni akaró szándéka, azon káros kötekedés, melynek példáit már fennebb is láttuk **).

*) „Ein walachischer Popa von Offenbánya, der sie ihres Aufruhrs wegen reprimandirte, wuvde von dem Kapitány Kloska auf der Stelle erschossen“; Probst hadnagy, Schultz alezredes kísérője, Tiborból 1784 november ti-én írja.

**#) Ide tartozó, s nem kevésbbé a katonai kormány rozszakaratát bizonyító adat, miszerint a főhadparancsnokság november 28-án a guberniumot Pfefferkorn tábornok jelentésére figyelmezteti, hogy a Nagy-Enyed, Torda és Kolosvár környékén felült nemességen kívül, Hunyadmegyében is mintegy 400 nemes hasonló készüléket teszen. A gubernium,

Egyedi Efraim, alsó-fejéri szolgabírónak már többször idézett, s november 17-én kelt óra-lázadási tudósításában említetik, hogy Zalathnán levő Richard kapitány; a guberniumnak oláh nyelven nyomtatott pátensét, melyben a nép csendesülését s az elrablói javak visszaadását parancsolta, három lovas katona által november 15-én Mogosra, az ottani oláh papnak a nép előtt felolvasás végett elküldötte. A pap ezt teljesítette, de a mint az olvasást eh végezte, Óra fia, Juon, ki akkor mintegy 280 főből álló oláh se reggel az irt faluban volt, annak kezéből a nyílt parancsot kite kerte, lábával taposta és rá köpdösött, míg őt egy oláh bíró s más becsületes mogosiak eltaszították, és a pátenset a földről fölvettek. Óra fia ekkor az erdőre kifutott, azonban utána nyargaltak, s bár az ifjú oláh, arany paszomántos csákóját a fejből kiejtve s lovát is ott hagyva, egy meredek oldalra menekült, csak ugyan kézre került, de segítségére számos mogosi oláhok érkezvén, ezek kiszabadították, és a katonákat elkergették, kik azonban Óra csákóját s lovát magukkal elvitték, melyek Richard kapitány kezére kerültek. „A kamara — mondja a szolgabíró, — ki Hórát elfogja elevenen, 2000 frt jutalmat ígért, a ki pedig halva elfoghatja, 1000 rh. frtot, a ki fiát elevenen kézbe adja, annak 100 aranyat, a ki pedig halva, 50 aranyat ígért, de még eddig senki se találkozott -----hogyan ezen két coryphaeust kézre keríthesse“ *).

A kir. guberniumnak 1784 november 15-én 10615 sz. alatt kelt, az elfogott oláhokkal bánásra vonatkozó s az illető megyei és városi törvényhatóságokhoz intézett rendelete is említendő. Miu tán a dévai, vajda-hunyadi és károly-fejérvári börtönökben tartott rabok száma naponként szaporodik, a gubernium parancsolja, hogy azok között különbség tétetvén, három osztályba soroztasanak. Azok ugyanis vagy olyanok, kik kezükben fegyverrel fo-

mint válaszában írja, az insurrectiót nem parancsolta, de a nemesség oly sok szomorú példa által kényszerítve van, együtt tartani, miután gyorsan katonai segítség nem küldetett; csakugyan Huny ad-, Alsó-Fejér-, Küküllő- és Kolosmegyéket figyelmeztette, hogy maguk önvédelmében a gubernium rendelétit át ne hágják.

*) Az első n.-szebeni kéziratban a zalatlinai főbányahivatalnak nov. 13-án kelt jelentése említetik, melyben Hórának elevenen kézbe adásáért 100 arany, Kloskáért pedig 50 arany jutalom ígértetett. A szolgabíró tudósításában a jutalom nagyítva van

gattak el, s mint megtámadók és makacs ellenszegülők verettek vissza, vagy olyanok, kik a főczinkosoktól elcsábítva, a lázadó tömeghez csatlakoztak, s folytonos üldözés közben estek fogságba, vagy végre olyanok, kik. mint részegek, itt ott prédálás közben lettek letartóztatva.

A két utolsó osztálybeli rabok vagy az illető megyei és városi törvényhatóság alatt állanak, vagy más szomszéd megyéből valók. Az első esetben az előljárók a rabokat az adott útasítás értelmében vonják kérdőre, nevüket és lakásuk helyét jegyezzék fel, s minden tőlök elrablót zsákmány kijelentésére szorítsák rá, s azok, kik addig magukat csendesesen viselték s nem gyanúsok, miután elkövetett vétkeikhez mért testi büntetést szenvedtek, egyszersmind a fejedelem, tisztviselők-s földesurak iránt tartozó kötelességükre figyelmeztetve lettek, s hűség és engedelmisségi hitet tettek le, szabadon bocsáttassanak, hogy haza menjenek, ott csendesesen maradjanak, mert ha újabb lázadásba elegendnének, mint pártosok szigorúbban fognak büntettetni; azon rabokkal pedig, kik más törvényhatóságból valók, hasonlólag a fenirt módon bánni, s nevüket az illető tisztviselővel közölni kell, kiknek, s általában a törvény hatóságoknak kötelességük őket szemmel tartani, hogy haza tértek s a mit ígértek, teljesítik-e?

Végre az első osztálybeli rabokat, t. i. a fölkelte nép vezéreit^ a főczinkosokat, vagy a rász hírből levőket szigorúan kérdőre vonni s börtönben tartani, s velük a kiadott rendeletek értelmében kell bánni, a többiek pedig, kik magukat csendesesen viselték, s nem gyanúsok, fogságba tartassanak ugyan, de az előbbiekhöz hasonló kemény bánásban ne részesedjenek; a törvényhatóságok egyszersmind mindenről, mi tudomásukra jőne, pontos és körülményes tudósítást tegyenek.

A kir. guberniumnak az elfogott lázadókra vonatkozó ez első rendelete, 11. Józsefnek az erdélyi igazságszolgáltatás ismert szigorúságát, kivált a bűnvádi keresetekben, mérséklő, szelídítő, rendeletein alapszik, hogy t. i. gonosztévőkkel is, főképp kikérdezésük alkalmával, emberi módon bánjanak, s az ne a magyar földön minden jogokból kizárt jobbágyok irányában alkalmazni szokott „benignum examen“, az az: „súlyos botoztatás“ és szigorú fogságban tartással eszközöltessék: általában az emberszerető és a szegény nép javát szíven hordozó császár philanthropicus kor-

many rendszerével összefüggött. Valamint a fennebbi rendeletet, úgy a későbbi, s az annyi kegyetlenséget elkövetett oláhok irányában a szelíden bánást parancsoló intézkedéseket is a hazában nagy kedvetlenséggel, s rosszallással fogadták; az azok által felköltött általános elkeseredést az illető megyéknek többször idézett koravilági jelentései igen élesen tolmácsolják. Lesz még alkalmunk, ez ügyre alább visszatérni.

A kir. gubernium továbbá, kiküldött biztosának javaslatára november 16-án azt rendelte, miszerint a megöletett lázadó oláhok mind el ne temetessenek, de némelyek, itt ott példaadás végett kerékre feszíttessenek.

*

A kir. guberniumnak november 18-án kelt intézkedése szerint, — miután „a lázadásnak napról napra szélesebben elterjedését az is okozta, hogy faluról falura járkáló csábítók a tudatlan népet hamis s mind két részre veszélyes kecsegtetések s hazugságok által maguk elvetemedett társaságukhoz csatlakozásra hívják s felszólítják“ — mindazoknak, kik egy ilyen csábítót vagy bitegetőt kézbe szolgáltatnak, mindenikért külön 30 magyar forint jutalom ígértetett, (egy magyar forint 50 krból állott); ellenben minden községben, mely az említett nép-csábítót befogadná, s a pártütökhöz hozzá állana, annak bírása s két lakosa múlhatatlanul nyársba fog vonatni. A kormány széki biztos Huny ad-, Alsó-Fejér-, N.-Szeben- és Kolosmegyében e rendeletet kihirdetette, mely azon kívül három, nyelven nyomtatott pátensek vagy nyílt-parancsok által az egész országban köztudomásra is juttatott.

B. Rosen féld András n.-szebeni főispán november 18-án a kir. guberniumnak jelenti, hogy Csóra, Tartaria és Szesz-csor vagy Szász-Csóra helységek lakosai már lecsendesedtek, s így azon megyében a béke és rend helyreállott *).

*) E főtiszt, a lázadás kitörése után csak hamar SzászSebesbe ment, mivel az oláhok már annak környékében is kezdetek pusztítani, jelesen Csórán, Tartanában a nemes udvarokat, s Fel Kenyéren egy magyar dézma beszédő házát kirabolták, a Szász-Sebes birtokában levő Szesz-csór vagy Szász-Csóra falubeli jobbágyok pedig az uradalmi malmot el foglalván, a fölkelte oláhokhoz csatlakozni s velők együtt pusztítani készültek. B. Rosenfeld azért, valamint az utóbb említett helység, úgy Csóra és Tartaria s a környékbeli más falukbeli véneket és pópákat magához hivatá, szentül ígérvén, miszerint semmi bántódásuk se lesz: s őket az elkezdett gonosz tettek folytatásából eredő végromlásukra figyelmeztetvén,

B. Brukenthal Mihály kormányzáséki biztos, ez időtájban küldötte Molnár János, oláh születésű szemorvost, a Krisán György vezetése alatt álló zárándi pártosok táborába, hogy őket a lecsendesedésre rá beszélje. Molnárnak e megbízatása felől, alább a Schnltz küldetésével együtt lesz szó, főképp mivel az oláhok mind két alkalommal őket a lázadásra indító sérelmeiket s panaszait előadták, s így a fölkelés okait éppen tőlük hallani lesz alkalmunk.

Még csak egy kis helyreigazítást kell itt tennem. Gr. Teleki maga munkájában b. Brukenthal gubernátor, vagy mint nevezi: „szász főkormányzó“ felől nem kedvezőleg nyilatkozik, kinek az oláhoktól „felperzselt, felprédált“ b. Józsika Antalhoz intézett gúnyos szava „nem keveset tett arra“, hogy — a kétes eljárása iránti gyanút és boszankodást öregbítse*). A mint a kezemen megfordult számos okmányban Brukenthal pörzendülési vádatatásának legkisebb nyomát sem találtam, s a városokba menekült főurak és nemesek az udvarhoz felküldött folyamodásokban a kormányzó ellen fel nem szólaltak, se ötét terhelő bármi adatot fel nem hoztak **), úgy az nem történt a hóra lázadás ügyével foglal-

egszersmind arról is meggyőzni kívánta, hogy azon elterjesztett hír, mint-ha a császár a fölkelést helyeselné, nem csak alaptalan, de ő Felsege irányában elkövetett sértés, valamint lecsendesedésük, békésen hazatérésük, s az elrablott javak visszaadása esetében biztosította, miszerint mindent elkövet: hogy addig véghezvitt bűnös cselekedeteikért bocsánatot nyerjenek, egyszersmind nekik Írásbeli intést és oktatást is adott, melyeket az illető községek előtt felolvassanak és a templomok ajtajára kiszegtessenek. B. Rosenfeld ez oly ildomos, mint erélyes föllépésének kívánt sikere lett; — a vének, mint a pópák őszinte bánatot nyilvánítottak, a bocsánat kieszközléséért esedeztek, s mind maguk, mind faluik részéről teljes engedelmességet ígértek és fogadtak, a mit teljesítettek is. így a lázadás e megyében kezdetben elfojtatott, a nélkül, hogy a főispán után néhány nappal Pfefferkorn tábornok vezetése alatt Szász-Sebesbe érkezett katonaságnak erőhöz kellett volna nyúlni, „s azon alkalommal csak egy is a megyei alattvalók közül halálos büntetést szenvedett volna.“¹ — B. Rosenfeldnek 1786 júliusban II. József császárhoz tett tudósításából, midőn e monarcha N.-Szebenben volt.

*) Lásd: „Hóra támadás története“, 25. 1. hol azon állítás kútfeje megnevezve nincs.

***) Brukenthal mint „új báró“, tehát „parvenu“ az erdélyi magyar főurak kegyét nem bírta; s azok kímélésére nem számíthatott „Bürök Antal uram“, mint ötét némely büszkébb arisztokraták czimezték.

kozó 179%-beli erdélyi országgyűlésen is, — melyen b. Bruken-
thal Sámuel, már nyugalmazott kormányzó, mint kir. hivatalos
s így magyar mágnási minőségében, jelen volt. Suum cuique: én
úgy hiszem, b. Bruken-
thal a pórzendülés folyama alatt, mint kor-
mányzó és hazafi, maga kötelességét teljesítette.

Hagyjuk el már kevés időre Erdélyt, menjünk fel Bécsbe, s
vegyünk szabadságot magunknak, ott a császári kabinét hóra-vi-
lági titkaiba bepillantani.

XIII.

A hóra-világ Bécsben. — A császár nézete és ren-
deletei. — Gr. Jankovics Antal.

A császári székvárosba érkezvén, — a hóra-világi esemé-
nyeknek, főkép a császári kormány eljárásának megítélésében
nem mellőzhető, pár lényeges észrevételt kell előrebocsátnunk.

Az erdélyi pórzendülés idejében, a közlekedés Ugye egészen
máskép állott, mint jelenleg; — a két kor közötti nagy különbsé-
get e részben nem szabad feledni. Akkor, kivált a magyarországi
alföldön, lovakat és szekereket feneketlen sárba sülyesztő róz-
s utakon az esztendő nagy részében, közlekedni felette nehéz, s a hala-
dás a legsürgetőbb esetekben is gátolva volt. Ma ellenben az em-
beri szellem hatalmában és szolgálatában levő, varázs-hatású ter-
mészeti erők, a távolság és hosszúság mértékét tetemesen megrö-
vidítették; mióta az ember gőzzel utazik, s villámmal ír,
tér és idő, úgy szólva, nem létezik. Egy tény ezt világosan kifeje-
zi: hogy akkor csupán a pórzendülés kitörésének híre Zaránd-
ból Dévára, Nagy-Szcbenbe és Bécsbe eljusson,—szinte több n a p
kívántatott, mint a mennyi perez alatt ma azon közlés, mind
három helyre, még pedig csaknem egyszerre megérkeznék.

A múlt századi közlekedés lassú és nehéz voltát azért, a
gyors intézkedéseket kívánó lázadásról Ítéletünkben, a számításbó-
kihagyni nem kell, — mily nagy jelentőséggel bírt az főkép azon
népfölkelésnek a legdühösebb szenvedélyeket fölzaklató kezdetén,
s hogy az alkalmas időpont, néha pillanat, nem használása vagy
elmulasztása, mily helyrehozhatatlan romlásokat okozhat; annak
a hóra-világ szomorúan tanúságos példája.

De továbbá e részben szemünk előtt kell tartani azon körül

rnényt, miszerint az oláh lázadás Erdélyben kitörése után, csak ha mar Magyarországra is, főképp Arad megyébe átsapott, hol sok dúlás és gyújtogatás történt, nem kevésbé a szomszéd bánági, főképp Krassó és Temes megyéket is nagy rémülésbe hozta, mi Bihar és Szathmár megyékre is kiterjedt. Így a pórzendülés tüze mind két hazában hirtelen nagy területet borítván el, éppen azért annak lecsillapítása sokkal bajosabbá vált. s a szükséges katonai erőnek összpontosítása, s két helyt alkalmazása is nehezítve volt.

Erdély legfőbb politikai hatósága Bécsben, az akkor összecsatolt, s némileg a két haza egyesülését képviselő magyar és erdélyi kir. udvari kancellária, s annak közös elnöke és vezetője volt:

a) Gr. Eszter házi Ferencz, udv. főkancellár, horvátországi bán. Ennek oldala mellett állottak:

b) Gr. Pálffy Károly, Magyarország

c) Gr. B á n f f i György, Erdély alkancellárja-Bécsben, a közbirodalmi hadügy kormányzója volt:

d) Gr. Hadik András, az udv. hadtanács elnöke.

Magyarországon a politikai, hadi és kamarai ügyek kormányzói voltak:

e) Gr. N i c z k y Kristóf, a kir. helytartótanács elnöke, mely födicasterium kevéssel azelőtt Pozsonyból Budára áttétetett

f) B. Schackmin Lajos, lov.-tábornok, főhadparancsnok.

g) Gr. Balassa Ferencz, a magyar kir. kamara elnöke.

A még némileg külön, s egy udv. bizottmány alatt álló Temesi bánág politikai kormányának elnöke, kir. biztos czim alatt volt:

h) Gr. J a n k o v i c s Antal (daruvári), Pozsegamegye főispánja a kir. hétszemélyes tábla bírása.—II. József császár, kinek bizodalmit nagy mértékben bírta, hóra-világi kir. biztossá nevezte.

Ha bár az itt s már fennebb említett erdélyi kormányférfiak, egy s más tekintetben a hóra-zendülés folyamára jelentékeny befolyást gyakoroltak, azért nagyobbára csak az önálló, s legtöbbször saját bölcs belátása, de olykor szabad akarata, sőt el nem tagadható önkénye szerint is intézkedő monarcha parancsait teljesítették.

A hóra-világ kitöréséről, Erdélyből Bécsbe a legelső tudósításokat küldötték:

1) Hunyadmegye tisztsége, Déváról, 1784 november 4-ről, gr. Bánffy György alkancellárhoz.

2) B. Brukenthal Sámuel, kormányzó, N.-Szebenből, november 6-án gr. Eszterházihoz.

3) Az erdélyi kir. kormányzó november 8-án a Felsőhöz.

4) Hollaki István, zarándi alispán, Aradról, november 8-án a megyei tisztséghez.

5) Hunyadmegye tisztsége, Déváról, november 10-én gr. Eszterházihoz. Ennek melléklete:

6) Yáradi Mózes hunyadmegyei alispán jelentése, Vajda-Hunyadról, november 9-én, Zeyk János r. alispánhoz.

Gr. Jankovics Antal is Temesvárról, ez időben, úgy mint november 9-én, a pórzendülés kitörését gr. Eszterházinak megírta.

Mind e föliratok az első rémülés és élénk fájdalom benyomása alatt rajzolják a felbőszült oláhok által nemre és életkorra tekintés nélkül elkövetett vérfagyaláló gyilkolásokat, dúlásokat, ki csapongásokat, s minden bizonynyal a véres drámáról fenmaradt érdekesebb okmányok közé tartoznak.

A november 4 ről, Déváról, küldött legelső jelentés Bécsbe november 12-én reggel, a kilencedik napon érkezett fel, s azonnal gr. Eszterházi által a császár elibe terjesztett, ki azt „kedvetlen tudósításul“ vette, s a főkancellárnak parancsolta, hogy az udv. hadtanács e részben utasított elnökével cgyetértőleg, Budán keresztül Nagy-Szebenbe egy futárt indítson. Az oda még az napról, ú. m. november 12-ről leküldött udvari rendeletben a legfelsőbb előleges parancs tartalma a gubernátornak megíratott, t. i. hogy a pórzendülés ügyében az erdélyi gubernium a főhadparancsnoksággal egyetértsen, s egész erélylyel —mit allem Nachdruck — intézkedjenek; annál fogva a lázítók ellen rögtönbírósi, s hol a szükség úgy kívánná, minden kímélés félretételével történő eljárás követessék el, „mivel épen e bánásmódja, a nagy tömeg irányában kímélés.“

A következő két napon, november 13. és 14-én, rendre fölérkezett további tudósítások vétele után, a császár által novemb. 15-én tétettek meg Bécsben, s mindkét hazában, az illető helyekre, névszerint: gr. Hadikhoz, gr. Niczky Kristófhhoz, b. Schackmin Lajoshoz, valamint b. Brukenthal kormányzóhoz, s b. Preiss főhadparancsnokhoz intézett legfensőbb kéziratokban a lázadás

elnyomása végett a kellő s erélyes végrehajtást rendelő intézkedések, melyekről a Felső, azon kéziratoknak párban megküldése mellett, az napról gr. Eszterházi főkancellárt is értesíté.

CzéJomhoz képest elegendő leendő az egészben véve, különben is egyformán hangzó kéziratok közül, azoknak tartalmát, melyek Erdélybe küldettek, kü kivonatban közölni.

A császár b. Brukenthalnak azt rendelte: „Az oláh parasztok oly boszantó, mint fölötte szornorító és veszélyes összecsoporozását s azon alkalommal elkövetett kegyetlenségeket és pusztításokat egész komolysággal s egyszersmind lehető gyorsasággal orvosolni kell. Egy jól rendezett közigazgatásnak maga legfőbb figyelmét arra kell fordítani, hogy az államban a személyeket mint a vagyont illetőleg, békés birtoklás és közbátorság legyen. Mivel ez oly botránkoztató módon megsértetett, Ön azonnal a főhadparancsnokkal brevi manu egyetértend, sa parancsokat a vár megyékhez közösen intézendik, s önök mindent elkövessenek, mi e lázadás lecsendesítésére szükséges volna. Mivel a rögtön bírósági eljárás az ily esetekben a legnagyobb megrémülést okozza, Ön néhány megyei tisztviselőt, alispánokat, szolgabírákat vagy ülnököket a hadi csapatokkal ki fog küldeni, részint, hogy a lázadókat azoknak nyelvén intsék, részint, hogy a bujtogatók, valamint azok ellen, kik ellenszegülnének, sommás vallatás után rögtönbírásgot tartsanak, s az elítélteket in loco az ott kéznél levő hóhér által kivégeztessék. Önként értetődik, miszerint azzal semmi visszaélésnek s c szabad történni, s hogy csak a legelhírhedtebb gonosztevőkkel kell így bánni.“ — Egyszersmind a császár parancsolja a kormánynak, a görög vallású papságot útasítani, miszerint az mindent elkövessen, hogy a felbőszült emberek téveszméjükkel felhagyván, a tartozó csendességre visszatérjenek, — a főczinkosokat kézbeadóknak ígért, 300 arany jutalomnak országszerte kihirdetését meghagyja; továbbá a lázadás eredetéről, annak okáról, hogy az mikép lön előkészítve, s azon óráig mennyire terjedett, mielőbb körülményes tudósítás felküldését kívánja, figyelmeztetvén végül a kormányzót a Felső, hogy azon dolog mennyire szívén fekszik.—,„Da mir nun dieses se hr am Herzen l i egt, so werden sic mir auch ihren umständlichen Bericht durch die Kanzlei einschicken,“

A b. Preisshez intézett kéziratban a Felség előrebocsátja, miszerint: „nem kételkedik, hogy a fő hadparancsnok a távolból is a leghathatósabb rendszabályokhoz nyúlt, a parasztoknak Erdélyben történt fel-lázadását meggátolni, ellenkező esetben, azonnal és lehető komolysággal kell azokat eszközö-zölni^ — egyszersmind a szükséges katonai intézkedéseket is elrendeli. „Mivel — mond a császár, — ily alkalomkor az ágyúk a nagy tömegre a legerősebb hatást teszik, ön haladék nélkül e testőr (t. i. a futár) által Károly-Fejérvárra pa-rancsot küldend, hogy részint onnan, részint N.-Szebenből néhány háromfontos ágyú, a szükséges pattantyús legénységgel és hadi készlettel, éjjel s nappal, előfogatok által oda szállíttassák, hol a katonaság van, s így azok a zászlóaljok és dandárok közé beosztassanak.“

Tudatja továbbá ő Felsége b. Preissal, miszerint a magyar-oroszági főhadparancsnokságnak meghagyta, hogy mihelyt a csendesség Magyarországon helyreálland, Köp-penzoller tábornokot a de Vins és Károlyi két gyalog ezreddel, valamint Sturm tábornokot a Württemberg és Berlichingen drago-nyosokkal hozzá (t. i. Preisshez) útasítsa, azokat ott használni, hol szükségesnek véli, hogy a zendülőket két ttiz közé lehessen szorítani; egyszersmind ő Felsége a főhadparancs-nokot a b. Brukenhához intézett fennebbi rendeletéről is értesíti.

A Felség nem kevésbé azon esetben, ha a csendesség az országban helyre nem állott volna, intézkedik, hogy az első oláh határőr ezred még fegyelmetlen legénységének századonként össze-húzásával a szükséges fegyelemben és rendben tartására nézve mit kelljen tenni. A lázadásban levő népet illetőleg pedig rendeli a császár, hogy ha az szétoszolni nem akarna, s a bujtoatókat ki nem adná, akkor erőhatalomhoz is kell nyúlni, mi azonban csak addig lesz alkalmazandó, míg szétoszlásukat vagy hátrálásukat látni lehet; s a császár éppen úgy nem kételkedik, miszerint b. Preiss az alatta álló Gyulai- és Orosz-ezredeket s főherczeg Lipót huszárokat a zendülés elnyomására már használta.

Vége parancsolja a Felség a főhadparancsnoknak, az erdélyi guberniummal egyetérteni, hogy a kiadott rend ele-tek pontosan teljesíttessenek, s a közcsendesség mi-

előbb mindenütt helyreállították, miről a császár, a jobbá vagy rosszabbá forduló körülményekhez képest, az udvari főhadtanácsnak szorgalmatosan leendő értesítését is meghagyja.

Szükségesnek tartom itt b. Schakmin Lajos magyarországi főhadparancsnokhoz a fenírt napról intézett császári kéziratból azt említeni, miszerint általa Sturm és Koppenzoller tábornokok utasítottassanak, hogy az alattuk levő négy ezreddel nem csak a magyarországi megyékben a csendességet helyreállítsák, de ők az erdélyi főhadparancsnokság rendelkezésére is álljanak, s annál fogva a szükséghez képest, s mihelyt az által íölszólíttatnának, a nép lecsendesítése végett Erdélybe is bemenjenek. — Minden bizonytal, hit a fönnbbi csász. intézkedések elég jókor leérkeznek, vagy leérkezhetnek, azok által a lázadás maga csirájában elfojtatott volna, — de a baj az volt, hogy rendeltetésük helyére nem csak későn, de szinte lehet mondani, időn túl is jutottak el*), s annál inkább kívánt hatás nélkül maradtak, mivel a zendülés kitörésének legsürgetőbb, többé vissza nem hozható perében, mint tudjuk, a katonai kormányzó semmit sem tett, s az által a lázadás tüzének teljes lánggra lobbanását lényegesen előmozdította. S midőn Press elmulasztó a paraszt-lázadás meggátlásáért „a leghathatósabb rendszabályokhoz nyúlni“, a mit a császári kéziratban kifejezett föltevés szerint, neki tenni kellett volna, ez e g y c t l e n adat — a monarcha jogos várakozásának megcsalása, — elegendő a főhadparancsnok által elkövetett kötelesség-szegésről bárkit meggyőzni, a mint egyébiránt — ezt mindjárt látni fogjuk, — a császár is világosan mondotta. Hátha még a pártütést élesztő, s szélestül elterjesztő egész eljárásából kirívó perfidiáját hozzá gondoljuk? Valóban egyedül neki lehet, sőt kell tulajdonítani, hogy azon intézkedések is, miket a gubernium a csendesség helyreállítása végett tett, vagy tehetett, minden foganat nélkül maradtak.

*) A pörzendülés első híre, mint láttuk az akkori lassú közlekedés mellett, csak november 12-én és így szinte két hét múlva érkezett Bécsbe, s azon időben már a zarándi, hunyadi és alsó-fejéri gyilkolások, dúlások, pusztítások, tehát az oláhok által elkövetett leggonoszabb tetek végrehajtvá voltak; a fölkelés vért és nyomort árasztó minden jelenetei már lefolytak.

De a császár parancsait áthágó hadi kormányzót a Nemesis nem sokára utólérte. A fejedelem a guberniumnak a közben felérkezett november 8-ki tudósítását, egy, november 17-én gr. Eszterházihoz intézett kézírata mellett visszaküldvén, — abból látjuk, miszerint az erdélyi katonai és polgári kormányok közötti versengés neki tudomására jutott, s nagy kedvetlenséget okozott. „A gubernium és General-Commando között folyt jegyzék váltás“ — mondja a császár, — „felette botrányos, s az én tavaly leadott utasításom pontjaival egészen ellenkezik, midőn egy ily fontos ügyben több napon át a piacon keresztül *) egymással leveleztek, s jobbnak látszott, az embereket kiprédáltatni és meggyilkoltatni engedni, mint a kormányzó tekintélyét annyiban megsérteni, hogy ő maga a főhadparancsnokhoz menjen, vagy ez utolsó, szolgálati buzgóságból s emberszereletből magát czélszerű rendszabályokhoz nyúlásra elhatározta volna, a helyett hogy egy még be nem érkezett feleletre hivatkozzék“; „anstatt sicli auf cine ausständigc Antwort zu b erüien.“ **) A császári kéziratnak e szavai az erdélyi kormánykörökben akkor uralkodó feszült viszonyokra nevezetes világot deritnek.

E császári kéziratnak még két megemlíttendő pontja van. Az elsőben a császár a maga nézetét az oláh nép fölkeléséről kimondja: „Magyarország rász alkotmánya felől a bár mennyire megrögzött előítéletű embereket is sikeresebben semmisse győzheti meg, mint az, a mi most történik, s hogy milyen rosza a vármeigyékben fennálló intézvények.“ — A másik pont a guberniumnak nov, 8-án kelt s fennek már (109. 1.) idézett körrendeletére vonatkozik, melyben, a megyei vice-tiszteknek a nép zsarolása szorosán, s büntetés terhe alatt megtiltatott. „A guberniumtól kiküldött latin circolare is nevezetes okmány, — ein merkwürdiges Sttick; — főkép a 3-ik pont, melyben a jelen események alkalmából a megyetiszteknek átázásuk közben minden húzavonák, pénz-csikarások és zsebelések megti Itatnak; mialatt te h á t t a c i t e é r t e t ő d i k. hogy az ily dolgok különben történni szoktak.

*) A Brukenthal-ház és a főhadparancsnoki lak a nagy-szebeni piacon vannak egymástól nem messze; mint a fennebbi szavak mutatják, a császár a helyiséget jól ismerte.

**) A még be nem érkezett felelet az, melyet a főhadparancsnokság 1784. oct. 15-én a guberniumtól kevéssel a pörzendülés kitérése előtt kért katonai erőre nézve onnan várt. L. 00. 91. 11.

De ép úgy a többi pontok is se nem czélszerűek, se a dolognak meg nem felelnek.“

A császárnak valóban méltó oka volt az Erdélyben történt dolgokkal meg nem elégedni; miután, mint alább bővebben látni fogjuk, maga nyilvánította, jelesen 1784 december 13-án b. Brukental kormányzóhoz intézett kéziratában, — hogy a lázadás hírére tett intézkedéseit „se az erdélyi, se a magyarországi főhadparancsnokság végre nem hajtotta.“

Itt kell már bebizonyítnunk azt, mi fennebb említve volt, hogy t. i. az erdélyi főhadparancsnokság Bécsből kapott rendelet nélkül vitette véghez a katonai összeírást, s azon tette a császártól roszaltatott **).

Az udvari főhadtanács 1784 november 19-én az erdélyi főhadparancsnokhoz intézett jegyzékében válaszolván: miszerint a pór zendülésre vonatkozó s november 9-ről felküldött tudósítást ő Felsége elibe terjesztette,—azt egyszersmind emlékezteti az october 2-ről leküldött rendeletére, melyben „az udvari főhadtanács tudta nélkül“ kezdett katonai összeírásra nézve „az ott felmerült észrevételeket tudatta, — die hiertiber vorgefallenen Anmerkungen zu erkennen gegeben hat,—most pedig azt is jelenti, miszerint ő Felsége az udvari főhadtanácsot értesítette, hogy az erdélyi katonai kormány „már kezdetben erősen hibázott — sich sehr verstossen hat —, midőn a katonává létei végett magokat jelentő embereket összeíratta.“ — Ugyan e jegyzékben a guberniummal a pórzendülés ügyében folyt levelezés, valamint a czélszerű intézkedések elmulasztása „a császár világos parancsára“, az erdélyi hadi kormánynak hibául kitétetett: „Seine Majestat ausdrücklich anbefohlen habén, dass diesel Vorgang Ilim (t. i. dem General-Commando) verhoben werden soll“: s az végre a kiadott parancsok végrehajtására is utasított.

A császár november 17-ki kézírata után már harmad napra, t. i. november 20-án kelt legfelsőbb határozatánál fogva b. P r e i s s

*) Lásd fenn 40. 1.

Ferencz főhadparancsnoknak nyugalomba helyezését, s így hivatalából elmozdítását rendelte, egyszersmind erdélyi főhadparancsnokká gr. F a b r i s Domokos altábornagyot kinevezte. E császári intézkvényeket az udvari hadtanács az udvari kancelláriának még az nap megírta, mely november 22-én azok felől a kir. guberniumot értesíté *).

A császárnak nov. 19 én kelt, s gr. Eszterházihoz intézett két kéziratát kell itt még megemlíteni. Az elsőben írja a császár hogy „az erdélyi oláhok háborgásáról felküldött különböző tudósításokból világosan lehet következtetni, miszerint a lázadás szelleme a földesurak által jobbágyaik irányában gyakorolt sokféle nyomásokból eredett, kikre nézve az úrbérnek már rég megígért szabályozásához hozzá fogni, még mindig elmulasztották. A császár annálfogva az udvari főkancellárnak parancsolja, egy részrehajlatlan s megbízható nyomozó bizottmány által a lázadás alkalmából elfogott oláhokat minden körülmények felől kikérdezni, s e vallomások eredményét maga véleményével együtt fölterjeszteni.

A második kéziratban már a császár maga jónak látta a mindkét hazában történt zavargások okának kinyomozása végett egy polgári és katonai egyénekből álló részrehajlatlan bizottmányt ki nevezni. „Mivel gr. J a n k o v i c s — írja a császár, — kinek becsületességében és belátásában — Rechtschaffenheit und Einsicht — teljes bizalmamat helyezem, különben is a bánóságban van, e dolgot rá bízva, s az ugyancsak a bánóságban szolgáló P a p i l l a tábornokot mellé rendelvén, az írt czélből ötöt kir. biztosommá nevezem. A császár annálfogva az udvari kancellárnak meghagyja, e parancs felől gr. Jankovicsot értesíteni, hogy említett társával együtt, haladék nélkül útnak induljon, s a Marosnál kezdve látogassa meg azon helyeket, a melyekben háborgások történtek, s úgy Erdélybe bemelve, azoknak okára nézve az el-

*) A többször említett strassburgi kis munka Preiss nyugalmaztatását a következő megjegyzéssel közli: „Man will sagen, diese sey darum geschehen, weil er zu unschlüssig gewesen seyn soli, den wallachischen Unruhen zuvorzukommen, und den Aufruhr in der Gebnrnt zu ersticken, wie man behaupten will, dass er gekonnt hát te.“ „Kurze Geschichte der Rebellion in Siebenbürgen.“ 30.1.

fogott lázadókat kihallgatván, körülményes tudósítását s véleményét az udv. kancelláriának küldje fel, hogy onnan ő Felsége elibe terjesztessenek.

E hóra-lázadási udv. bizottmányra nézve előlegesen sem lehet azon lényeges körülményt elhallgatni, miszerint Erdély részéről senki abba ki nem nevezetett, holott egy azon országnak a pórzendüléssel összefüggő viszonyait, és a törvényeit ismerő tag a bizottmánynak sok szükséges felvilágosítást adhatott, általában hasznos szolgálatot tehetett volna. S miután az oláh születésű és ó-hitű Papilla tábornok személyében, úgy szólva, a fölkelt oláh népnek a bizottmányban egy képviselője és szószólója volt, — ezt a lázadók gonosz tettei által sok kárt vallott magyar földesuraknak is jogosan lehetett volna kívánni. Az említett mellőzést bizonyosan a császárnak a magyarok irányában viseltető bizalmatlansága okozta, miben főtényező volt, hogy azok a monarchától az országba nem alkotmányos úton bevinni szándékolt úrbértől idegenkedtek, s azt elfogadni nem akarták.

A császár, mint láttuk, a pórzendülés oka felől maga n e z e t é t két kéziratában határozottan kifejezte, s azt a földesurak által jobbágyaik irányában gyakorolt nyomásnak, részben pedig „a magyar rász alkotmánynak“ és „a megyei intézvényeknek“ tulajdonította. Mennyiben van e császári állításnak s véleménynek jogos alapja? e kérdésre alább visszatérünk, midőn a fölkelt oláhoknak a hozzájuk küldött katonai s polgári biztosok előtt tett nyilatkozatait regisztrálni fogjuk.

XIV.

Rögtönbíróság megszüntetése. — Amnestia. — Nemesek felültetése.

A pórzendülésnek még egy sajnós episodját, vagy inkább fennebb már érintett végzetteljes forduló-pontját kell ez alkalommal megemlíteni, midőn a gyászeseeményekre vonatkozó csász. intézvényekről számot adok. Ez Hunyadmegye táblája által, a dévai csaták után önhatalmilag gyakorlott rögtön bíraskodás következése volt*).

*) Lásd fen 74. 75 11.

E dévai igazságszolgáltatás a császárnak tudomására jutott, mert november 20-án írja gr. Eszterházinak, hogy: „hallomás szerint a Déván összegyűlt nemesek a fogságba esett emberek közül mintegy hatvant rögtönbírósi eljárással kivégeztettek volna“; annál fogva a már megengedett statáriumnak mindenütt megszüntetését parancsolja, ne hogy „az visszaéléssé fajuljon“ és személyes bosszú eszközévé váljon, miről az erdélyi guberniumot és gr. Jankovicsot is értesíteni kell. Az udv. kancellária még az nap e csász. intézkedésről mind két helyre a szükséges utasítást megtette.

De már két nap múlva, ú. m. november 22 én, a császár ez ügyben, egy azelőtti napon Erdélyből kapott újabb tudósítás következtében, gr. Eszterházihoz második s hosszú kéziratot intézett melyben az elkövetett rendetlenségek s kihágások miatt maga legfelsőbb neheztelését kissé éles hangon fejezte ki. A monarcha írja a főkancellárnak, miszerint „kedvetlenséggel értette, hogy az összegyűlt nemesek, kik egy rendes megyei gyűlést se képeznek, önhatalmilag azon vakmerőségre vetemedtek — eigenmachtig sich erfrecht habén, — két helyen, egyikben több mint hatvan, másokban több mint negyven foglyot, minden további nyomozás nélkül rögtönbírósi eljárással ki végeztetni. Mivel az embereket ez minden bizonynyal még inkább elkésérsíti s egészben véve semmit sem használ, s ha bár a nép magaviseletét némileg bosszúnak s kegyetlenségnek kell tartani, azt még is az által szükség a jó útra visszatéríteni, hogy elkövetett hibája felől legyen meggyőződve, azt ismerje meg; ily célból azért a foglyok megkegyelmezéseés elbocsátása a legkeményebb büntetéseknel jobb hatást fog gyakorolni; mert a szigorúság eszközli ugyan, hogy a hatalomnak a nép magát alávesse, de azt meg nem győzi, s így a fűz az első alkalommal újra kiüthet. Ugyan ez emberi bánást kell azért a nép irányában a nemeseknek kötelességévé tenni, bármily súlyos sérelmeket szenvedtek is a lázadóktól, mert az ellenkező esetben maguknak bátorságban maradáts sohasem Ígérhetnek, de az első alkalommal nagyobb veszélynek lesznek kitéve. Hason lag a megyei tiszteknek a legszorosabban kötelességükkel kell tenni, hogy az alattvalók iránt semmi bizalmatlanságot ne mutassanak, kik vakmerőbbekké leendnek, ha látják, hogy tőlük félnek. Anál fogva a rögtönbírósi eljárást annyiban hagyni, a foglyokat

örizet alatt kell tartani, és a kinevezett bizottmány küldessék Dévára, hogy a bűnösöket kinyomozza. “

„Mindenek felett“—parancsolá továbbá a császár—,„törekedni kell, miszerint a fölkelte jobbágyok közül kiki maga falujába visszatérjen, az erdőkhöz levőknek, ha csendes magaviseletét ígérnek, engedtessek meg lakásukba visszamenni — ez lévén az egyedüli s legbiztosabb mód a rendet és csendességet helyreállítani, s az oláh alattvalók kivándorlását és a földművelésnek abból eredő elhanyagolását megakadályoztatni.“

„De legrosszabb — írja végül a monarcha, egyszersmind pedig „reméli, hogy a gubernium a dolgot jobban meggondolta — az t. i. midőn a nemességnek általános felültetése végett akart intézkedni; arra a gubernium a császár parancsa s jóváhagyása nélkül jogosítva sincs, mi nem csak a legnagyobb vakmerőség — Vermessenheit — volna, de jövőre nézve a leggonoszabb következtetéseket is szülné, s nem csak több elkeseredést okozna, de minden bizonnyal bel nemzeti, sőt még vallásos hadat is támasztana“, azért mondja ismét a császár, „ha a guberniumnak kedve lett volna azon indítványt tenni, azokat, kik ily önkényre netalán maguknak szabadságot vettek, a legnagyobb szigorral büntetteimé. — Sollte demnach das Gubernium sich diesen Antrag habén gelüsten lassen, so würde Ich mit der iussersten Strenge diejenige ansehen“, die sich ein solches erlaubt katten.“ Végül parancsolja a császár, a guberniumot leghathatósabbán — nacldrücksamst — értesíteni és arra útasítani, hogy minden további rögtönbírószági eljárás megszüntetve legyen, a közbocsánat kihirdetessék, valamint a nemességnek ő Felsége tudta és engedelmével felültetése, nem csak legnagyobb kedvetlenségére szolgálna, de érezhető fenytésre is — zur empfindlichen Ahndung — hívna fel.

Mi e kéziratok közül a másodikban említett két helyet, s egyikben 60, másikban 40 egyének rögtönbírószágilag ki végeztetését illeti: ez állításban minden bizonnyal a császárhoz tett hamis tudósítás alapján, részint tévedés, részint túlzás van. Tévedés, mintha két helyen történt volna rögtönbírószágkodás, túlzás pedig a kivégezettek száma; mert a szóban forgó két eseten, a dévai tudva levő, tehát egy helyen történt két rendbeli és mindegyütt csak személyen végrehajtott rögtönbírószági ítéletét kell érteni. Hogy ez így van, világos azon fölterjesztésből,

mit gr. Eszterházi ez ügyben még a kézirat kelésének napján, t. i. november 22 én a császárhoz tett.

E főkancellári terjedelmes és ildomos jegyzék, részint erdélyi hivatalos levelezésekből, részint biztos magántudósításokból merített közlések alapján, a császári kéziratban foglalt némely körülmények valóságos állása és mibenléte felől kívánja a monarchát fölvilágosítani. A mint gr. Eszterházi mondja, a rögtönbírósági ítéletek nem csupán összegyűlt, s így arra fel nem jogosított nemesek, de a hunyadzarándmegyei folytonos tábla és tiszték által hozattak, annál fogva ez ügyben „jog és törvényszerű eljárás történt”, s a hibát a gonosztevőknek tömegesen kivégeztetésében keli csak keresni. Mi azon vádat illeti: mintha a gubernium a nemesség felültetése iránt intézkedett volna, — ez a dolog is másképp áll; mert a gubernium egyebet nem tett, mint kérdést intézett a főhadparancsnokhoz, hogy a hazában kevés katonai erő lévén, nem volna e szükség a nemességet maga jogos védelme tekintetéből felültetni? — azért pedig, mint a főkancellár hiszi, a gubernium büntetést nem érdemel; mert azon esetben is, ha a főhadparancsnok azon kérdésre igennel feleljen, a szóban forgó rendszabály ő Felsége engedelmével életbe léptetve nem lett volna. Miután pedig ő Felsége a nemességnek maga védelmére a fölkelést meg nem engedi, a főkancellár fölötte szükségesnek látná, Erdélybe több katonaságot küldeni be, mivel csak így lehet, a későbbre nagyobb dühösséggel kitörhető lázadást leverni; s azért sürgetőleg kéri a katonai erő szaporítását.

Gr. Eszterházi azt is jelenti, hogy mindjárt az első kézíratra minden rögtönbírósági eljárás megszüntetése iránt a rendelet a guberniumhoz lement: a mi pedig a parancsolt közböcsánatot illeti, ennek kihirdetése eszközöltetni fog; de a lázadásra vonatkozó eddigi legfensőbb határozatok értelmében, főképp miután ő Felsége a főczinkos fejére 300 aranyat tett, úgy hiszi, hogy az ily fölázadókat az amnestiából ki kellene hagyni, s a többeknek is csak oly föltétellel ígérni azt, ha vezéreiket kiadják, bizonyos idő alatt haza mennek, s magukat csendesen viselik. A főkancellár azért e módosítást, különben a kézirat tartalma szerint szerkesztett és e jegyzékéhez mellékelt kir. leiratba belészötte, melyet a mint hiszi gr. Jankovicssal is közölni kellene. A császár a felküldött kir. leiratot egészen helybenhagyta s azt aláírva visszakül-

dötte, a sergek számának kért szaporítására nézve pedig ezt írta: „Wird selbe seiner Zeit nach dem Bedarf bemessen werden.“

Az így jóváhagyott; s még az napról, ú. m. nov. 22-ről diétáit kir. leirat a rögtönbíróóságok megszüntetése, a közbocsánatnak a főbünösök kivételével kihirdetése, valamint a nemesek fölkelésének megtiltása végett, mint a fennebbieken előadatott, a guberniumnak leküldetett egy másik kézirattal együtt, mely csupán a nemesi fölkelésnek meg nem engedésére vonatkozott*).

A milyen igaz, hogy az említett intézvények a császár emberszerető, s a nagy részben elcsábított tudatlan földnépe vévét kímélő nemes indulatának szüleményei valának, s annyiban jogosan méltányolhatók, éppen úgy másfelől nem lehet helyeselni, hogy a monarcha november 15 ki oly czélszerű, mint üdvös első rendletét, Erdélyből kapott egyoldalú, s a mint gr. Eszterházi fölterjesztéséből láthatta, egészben véve, nem is igaz tudósítás alapján visszahúzta, a helyett, hogy a dolog állásának bővebb kinyomozását parancsolja. Sajnos botlása volt ez a nép- és emberbarát fejede-

*) A császár november 28-ról is intézett egy újabb kéziratot gr. Eszterházihoz, hogy t. i. a mint hallja, Kolos- és Hunyadmegyében a nemesek már önkényileg felültek, s az utolsóban azoknak száma 400-ra menne, anélkül, hogy egy bekövetkező polgári háború veszélyének eltávolításáért előbbi intézvényét megújítja, s a guberniumot arról értesítői parancsolja. — Egy akkori, s 1784 december 8-án írt levélből látjuk, hogy Kolos megyének főispánja gr. C s á k y János alatt a nemesek fölkelése szerveztetett főhadvezér volt: gr. C s á k y János; adjutánsa M o h a y János kapitányi ranggal; alhadvezér b. B á n f f i György; -ezredes-kapitány M a c s k á é i Pál; regiment-káplár, vagyis adjutánsa R e t t e g i Zsigmond; hadnagy, gr. L á z á r István, flügeladjutáns b. S z e n t k e r e s z t i György, főhadnagyi ranggal; első főstrázsamester gr. H a l l e r Gábor; második főstrázsamester b. K e m é n y László. Első seregnek tisztjei: főkapitány b. J ó z s i n c z i Sándor; strázsamester G y a r m a t i Albert. M á s o d i l e s e r e g: főkapitány gr. B e t, h l e n Farkas; második kapitány b. B á n f f i József; főhadnagy Z s o m b o r i Elek; alhadnagy B o r s o s Imre; strázsamester K a b ó s Sándor. Harmadik sereg: első kapitány b. R a d á k Adám; második kapitány gr. B e t h l e n Miklós; főhadnagy b. T o r o c z k a y József; alhadnagy B í r ó Zsigmond; zászlótartó R á c z Zsigmond; strázsamester E p e r j e s i József; az regiment káplárja P e r e n c z i Benedek; régim, doctor L a f f e r József; borbély D i ó s z e g i Ferenccz. A levelet írta S z e n t i é l e k y Antal, kit Szatmármegye a lióralázadásról teendő tudósítás végett Erdélybe küldött.

lemnek, ki egy esetért, a Déván történt rögtönbírósi hibás eljárásért, az igazság kiszolgáltatás folyamába belé vágva, azt elegendő ok nélkül felfüggesztette. Midőn a lázadás által annyira sújtott, oly sokat szenvedett magyaroknak a fölkeléstől eltiltásukkal, úgy szólva, az önvédelem sem engedtetett meg, a polgári társaság legszentebb törvényeit lábbal tápodá, élet és vagyon-bátorságot gorombán megsértő, annyi ártatlan vért ontó gonosztévők irányában szelíden bánás, kegyelem hirdettetik, s a szükséges példaadás meggátoltatik. A mint a következés megmutatta, a császár jó akaratának épen ellenkező eredménye lett, mint a mire czélt, a büntetlenség által a pártütők további daczolásra bátorítottak, s így a lázadás tüzét az inkább élesztette, mint elfojtotta.

Az ily módon előidézett helyzet a hóra-lázadás felőli közvélemény félrevezetésére, megzavarására sajnos befolyást gyakorolt. A császárnak nem maga helyén alkalmazott philanthropiája legjobb szándékának félreértését okozta, a magyarok ellen elkövetett igazságtalansággal, az oláhok irányában tanúsított részrehajlással gyanúsítása, e még ma is olykor felmerülő vád megújult, s az egész országban nagy elkeseredést költött fel, miben, lehet mondani, az akkori Erdély ja j-sza vá nyilvánult, így a monarchának a hóra-támadás előidézésében balgatagul hitt és állított részvétét kifejező erkölcsi felelősség a kérdéses császári intézkedésekkel szoros kapcsolatban áll, azok által, úgy szólva, súlyosbított.

Térjünk vissza már Erdélybe, hol legelőbb egy, a pártütő oláhok táborába küldött s velük értekezésbe bocsátkozó császári főtiszttel találkozunk, — mi valóban e sötét időnek még ma is meglepő, alig érthető episodja!

XV.

A béke kísérleti intermezzo. — Schultz a lezredes első küldetése a lázadók táborába Krakó körül. — Az oláhok ultimátuma. *)

A Hóra-támadás folyamában ép oly felöltő, mint az akkori

*) Kútfők: Az illető hivatalos okmányok, iratok a más kútfők

helyzetet jellemző, nagy horderejű esemény volt azon küldetés, melylyel leichenthal Schultzt, alezredes a székely huszárezredben, megbízva volt, hogy az alsó-fejéri pártütő oláhokkal, úgy szólva, fegyverszünet végett alkudozzék, s kinek ily célból azoknál két versen kellett megjelenni. Ugyanez idő tájban Brukenenthal Mihály kormányiszéki biztosnak is egy embere a zarándi oláh táborba hasonló célból ment.

Az oláhokkal a katonai és polgári kormány részéről folytatott e kettős értekezés a pórzendülésnek oly csudálatos, mint rejtélyes epizódját képezi, mely az akkori viszonyokat, s a hatalom birtokosai körében uralkodó feszültséget sajtószertt világba helyezi.

Főkép a katonaságnak föllépése volt az, mi nem kevesebb meglepetést, mint köz botrányt okozott. Miután a főhadparancsnokság — ez a fennebbieken teljesen bebizonyított, — a fölkelésnek fegyverrel elnyomására majd semmitsem tett, ellenben annyit elmulasztott s tett, a mivel annak pusztító tüzét élesztve, tovább terjesztette, most a lázadókhöz az írt módon közeledése, hozzájuk leereszkedése, a mint könnyű gondolni, a kedélyeket fölzaklatva, az országban nagy lármát csinált, alig képzelhető, kedvetlen benyomást szült, s a kormány kétes magatartása iránti gyanúnak bő táplálékul szolgált.

Schultz küldetéséről gr. Teleki Domokos úr is emlékezik, elbeszélése azonban egyfelől mivel az alezredes második találkozását az oláhokkal nem ismerte, hiányos, másfelől az inkább népmondából merített közlés, péld. hogy ez alezredes esapatjai élén Tibor nevű falunál a rablókcal találkozáván, ott velők pajtáskodott, az általok mutatott arany keresztet megcsókolá, tisztjeivel megcsókolatta, az irományt, melylyel a lázadás főnökei a nép ámitására éltek, felolvastván, nem hogy a népet fölvilágosította volna, hanem az okmány ezen első szavainál, — „Nos Josephus“

az ezutáni szakaszokat illetőleg a szövegben, vagy a magok helyen idézteni s említettetni fognak.

fejét meghajtotta, — s a pecsétet kerekén fölmutatta, végül pedig 8-napi fegyverszünetet kötött, s felsőbb helybenhagyás végett bizonyos béke-pontokat vitt Szebenbe, minden erdélyi lakosnak az oláh hitre téréséről, a nemesek jószágainak az oláhok között fölosztásáról, s hogy a nemesek is portiót fizessenek, s az oláhok is tiszteknek tétessenek. Schultz azonkívül elég megfontolatlan volt az 1791-ki országgyűlésen erdélyi honfiúsítását sürgetni, de a mit meg nem nyert *).

Schultz e békekísérletére nézve a tényállás, a történelmi igazság a következő:

Főszempont, miből Schultznak az oláhokkal találkozását tekinteni és megítélni kell az, hogy a kir. gubernium és a főhadparancsnokság megegyeztek ugyan az említett lépésben, de nevezett alezredek azt nem a tett intézkedésnek s ezzel kapcsolatban álló szándéknak és célnak megfelelő módon hajtotta végre, sőt inkább önkényes eljárása által a két kormány között fenálló feszültséget és szakadást még nagyobbá tette.

A gubernium, mindjárt a pórzendülés kiütésekor, annak lecsilapítása végett, — ismerve a c s á szár atyai indulatát és saját meggyőződését is követve, — szabályul tűzte ki magának, a félrevezetett népet a legszelídebb eszközökhöz nyúlással téríteni az engedelmességre, s annál fogva ily értelemben utasította maga biztosan s a görög nem-egyesült püspököt is, valamint egy november 11-én a lázadókhöz intézett nyíltparancs is hasonló szelvényben készült**). Ez intézkedések folytán, s azoknak teljese-

*) Lásd gr. Teleki Domokos: „A Hóra támadás története“ 40. 41-ik lap. Mellőzve, hogy Schultznak pórzendülési szereplése bárkit meggyőzhet, miszerint v. császári tiszt erdélyi honfiúsításra nem vágyott, — ez ügynek mint az 1791- úgy az 1792 ki kolozsvári országgyűlés jegyzőkönyveiben is legkisebb nyoma sem találatik, mely azért országos ülésben nem tárgyalatott. Egyébiránt grófi szerző e közlését is, de a forrást meg nem nevezve, Ribiczei ismert leveléből vette át, melyet ez adatnál fogva is méltán h ó r a v i l á g i k o h o l m á n y n a k kell tartani.

***) A guberniumnak az írt napon minden törvényhatóságokhoz intézett körlevele mellett küldetett szét a nyílt, parancs, hogy az a nép között elterjesztessék. Abban mindenki intetett: a lázadástól óvakodni, e

be vételére, a főparancsnoksággal egyetértőleg történt Schultznak a lázadókhoz küldetése, „ki azonban ismételve nem azt tette, mire voltaképen megbízott, s abban, a mi neki meg hagyva volt, nem a kölcsönös megállapodás szerint járt el.“*)

Schultz kettős küldetésének előadását az általa arról tett tudósításokból merítjük. Az illető okmányoknak azért kiváló érdekük van, mivel azokban a fölkelteket s így a kormánytól fegyveresen szembeálló oláhok sérelmeiket, vágyaikat, terveiket s kívánataikat maguk mondják el, s így az általuk kezdett lázadás valódi okait fölfedezik.

A mi Schultz megbízását illeti, ez alezredes 1784 novemberében második hetében, maga ezredjebeli, s oláh születésű P r o b s t főhadnagyot, ki annál fogva az oláh nyelvet tökéletesen értette s beszélt, a lázadók táborába küldötte, nekik tudtuladni, miszerint vezérökkel találkozni és szólni akarna; a mondott hadnagyok azért ez értekezés létrejövését előkészíteni kellett.

Probst ennek következtében november 8-án éjjélkor 24 lovasal Remetére érkezett, de ott sem szolgabíró, sem más tisztet nem talált, s más nap november 9-én Offenbánya felé indult, azonban hallván az oláhok által ott már elkövetett pusztításokat, Remete s Ponor környékében visszafordult annál inkább, mert látta, miképen azon két helység lakosai gyülekezni kezdettek, kik főképen más nap, november 10-én estve felé, a Lá Péreu- Turkuluj — „török patak“—nevű völgyben nagy számmal összesereglettek. Probst

magát csendesesen és engedelmesen viselni, valamint panaszainak orvoslását a hatóságoktól s az illető tisztektől várni, s miután több helységeken, a mint tapasztaltatott, a pártütésre a népet a falusi bírák és esküdtek izgatták, azok, ha a kitört mozgalmakat azonnal föl nem jelentenék, úgy a mint érdemelni fogják, elengedhetetlenül lakolni fognak.“ A latinul írt körlevél szavai.

*) A császárhoz a gubernium által 1784 november 30-án tett fölterjesztés szószerinti kivonata, melyben az ugyancsak november 22-én kelt s a rögtönbíráskodást megszüntető, már fenébb idézett legfensőbb intézkedés folytán, a felséget a dolgok állásáról tudósította. Ebben Schultza nézve mondatik, hogy a császárnak megíratott (t. i. nov 16-án) „d e r E r f o l g s e i n e r w i e d e r b o l t i l i m n i c h t a u f g e t r a g e n e n , n o c h a u f d i e v e r a b r e d e t e A r t v o r g e n o m m e n e n U n t e r r e d u n g“ mi az alezredes önfejűleg eljárását világosan bizonyítja.

ekkor hozzájuk közeledvén, kijelentette, hogy vezérükkel akarna szólni, midőn az oláh csoportból két fegyveres ember előlépvén, tőle kérdezték: mit akarna? s hogy a császár, vagy az uraságok részén volna? A hadnagy azt felelte, hogy bátorságban maradásuk végett küldetett e vidékbe; mire az oláhok megjegyezték: az ő bátorságuk abban áll, ha a hadnagy nekik fegyvert adna, s az uraságoktól felszabadulásukat meghoznán. Az értekezés folytában az oláhok, három pontba foglalt, s alább bővebben említendő követeléseiket a felsőség elé juttatás végett előadták, egyszersmind egy császári parancsra hivatkoztak, mely őket azokra felszabadította, a miket tettek, s midőn a tiszt e parancsot előkérte, az oláhok negyedrért ív papíron lévő s olá hul irt, alább említendő udvari választ mutattak elő, de a mely nem azt tartalmazta, mit a lázadók állítottak. E lázadó sereg száma Probst szerint körül-belől 1400 lehetett és nyolcz különböző helység lakosaiból alakult. Ezek voltak: Topánfalva, Ponor, Bisztra, Offenbánya, alsó-fejéri s a zalathnai kincstári uradalomhoz tartozó helyek, továbbá: M u n c s e l, Remete, hasonló alsó-fejéri faluk, az első nemesek, az utolsó a károlyfe-jérvári római katolikus piispök birtoka, végre: L u p s a s Felső- s Alsó S z o l c s v a Tordamegyében hasonló nemesek birto-kai. E seregnek kapitány czimet viselő vezérei voltak: K l o s k a Juon Kerpenyesből, s Br ta Gav r illa Remetéből. Az elsőnek fegyvere volt egy puska, s az oldalán függő üres kard-hüvely; a másodiké: puska és pisztolyok. A nép részint puskák-kal, részint vasvillákkal s baltákkal volt fölfegyverkezve; hadi készletök, jelesen puskaporuk majd semmisem volt. Éppen így ele-ségök is hiányzott, miért a kezökbe eső marhákat azonnal levág-ták. A seregnek, mely azelőtti napon, a két vezér iránt tartozó hűségre föleskettetett, haladék nélkül indulni kellett, hogy Ma-gyar-Igen megtámadása végett Hóra seregével egyesüljön. Egy popa is volt velök, ki a más valláson lévőket, főkép reformátu-sokat és unitáriusokat a görög hitre térítve, megkeresztelje, a mint Offenbányán is több ilyen keresztelések történtek. Céljok, mint Probstnak mondák: minden úri jószágokat, me-lyek nem katonai helyek, elpusztítani. „Ihre Inten-tion ist alle Herrschaften, die nicht militarisch sind, auszurotten.“ — Ez alkalommal történt végre, hogy az offenbányai oláh popa

ki azon serget a lázadásért dorgálta, Kloska Juontól ott helyben agyonlövetett.

Probst hadnagy a rá bízott dolgot teljesítvén, Tiborba lement s onnan november 11-én a fenebbiekben közlött jelentését Schultz alezredeshez megtette, ki az nap délután, az oláhok pusztításai következtében, azokat megvizsgálni Krakkóba ment. Oda érkezésekor egy a gr. Székely udvarba belovagolni akaró gyanús embert elfogatván, azt Gáldra küldötte más három s az alatta lévő legénység kezébe esett benczenczi oláhval együtt. Az említett gyanús ember Petru lupsai popa volt, kit Probst hadnagy azért küldött Krakkóba, hogy a lázadó sereggel célba vett találkozást előkészítse; miután e pap a maga és a vezérek nevében állítá: hogy erős óhajtuk az alezredessel találkozni és sérelmeiket neki előadni.*) Probst is megérkezvén Krakkóba, más nap, ú. m. november 12-én az értekezés véghez ment az oláh tábor azon részével, mely Schultz elől a Tibor és Krakkó közötti szőlőhegyekre vonulván, oda telepedett, míg annak másik része a Benedek melletti hegyre húzódott. Az egész sereg mintegy 3000 emberből állott. **)

A mint Schultz írja, őt e lépésében azon meggyőződés vezérelte, hogy: „mind a mágnások és nemesek bátorsága, mind a nyugtalan jobbágyok vérenek kímélése végett a jóság és engesztelés eszközeihez nyúlás legsikeresebb leendne,“ mely alkalommal egyszersmind a lázadók vezéreitől kipuhatolja: „mi indította őket rendzavaró tetteikre, s mi céljok volna?“

Az oláhok részéről az értekezésen jelen volt Kiosk a, a második kapitány lóháton, — ki Schultz kívánatára, a tábor első vezérért, mint monda: „Hóra Juont, a topánfalvi Hóra Ursz fiát, fölkereste, s ez egész csapatjával, mely előtt egy kis kereszt vi-

*) Ez alkalommal kérdezte Schultz alezredes a lupsai pópától ⁷ hogy ismeri-e Salist? mit az tagadott, mert annak nevét sem hallotta 55 lap.

**) Schultz az oláhokkal értekezésére vonatkozó nevezetes tudósítását a főhadparancsnoksághoz, Nagy-Szebenben 1784 november 14-én írta, s ahoz mellékelte Probst jelentését, mely őt „Egon es Zalna“ — azaz, Igen és Czelna között találta, azon vidéken, hol az oláhok azelőtti napon dúltak.

tetett, megindult. Schultz kiáltására azonban az oláh sereg megállott, s a mondott két vezéren kívül, még más három kapitány, — egyik volt a keresztvivő,—előlépven, Schultzhoz mentek, neki kezeiket nyújtották, egyszersmind magukat a császár hív alattvalóinak nyilvánították.

Schulté ez oláh kapitányokhoz öt kérdést intézett, melyek főképp arra vonatkoztak. hogy: mi indította őket a tömeges fölkelésre? mi okból követték el a köz-csendességet megzavaró gyilkolásokat, holott maguk jogát ily úton nem kereshetik, s a melyek, mivel ők a vezérek, tudtok nélkül nem is történhetek? ki az, ki voltaképp velők van, miután őket eljárásukból ítélve, tovább a j o k n a k kell tartani? *) s végre adják elő, ha még valamit jelenteni, vagy kérni akarnak?

Az oláh vezérek által az első kérdésre adott feleletben legelőbb hivatkoztak a Probst hadnagy előtt nyilvánított, s fenebb már érintett három kívánatra, midőn kérték:

1) A jobbágyok alóli fölszabadításokat.

2) A katonák közé besoroztatásukat.

3) Azon elítélt oláhok szabadon bocsátását, kik Gáldon fogva tartatnak,**) egyszersmind sérelmeiket s panaszait elősorolták.

Előadták t. i. hogy a felső-zalathnai kincstári uradalomban lévő bizonyos jövedelmeket régebben néhány száz forintért haszonbérben bírták, de későbbben a haszonbér 14,000 forintra lett felrugtatva, oda nem érve a tiszteknek azonkívül fizetendő összeget, mi legalább az egésznek egy harmadát tette. Világosan megjegyezték ez alkalommal azt is, hogy az ő ügyök az egész z a r i n á-é, mely helyi kinevezés alatt a zalathnai kincstári uradalom, s annak jobbágjai értetnek. 3*) A fenemlített okból származ-

*) Az eredetiben: „Wer eigentlich bey ihnen befindlich seye, da man sie nach ihrem Fürgang nur für Rfiuber ansehen müsse?“

***) T. i. Alsó-Gáldon, a főispán jószágában levő megyei börtönökben.

*) „Sie (t. i. a Schultznak panaszló oláh vezérek) erzählten: ihre Sache betreffe die ganze Zarina, (nämlich: die Z a l a t h n a e r Herrschaft-Unter thanen) die bereits sieben Jahre, ohne einige Hülfe zu erhalten, bei den Behörden über gewisse sie drückende Abgaben Klage geführt habé mint az Eder-gyűjteményben lévő nagyszebeni

zoit sérelmeikért hét év óta szüntelen panasztettek, de orvoslást sohasem nyertek s a tőlök Bécsbe felküldött Hóra Ursz által császár ő felségének benyújtott legalázatosabb folyamodásra ez évben ápril hóban adott udvari válasz sem hajtatott végre, melyet Schulztnak előmutatván, ahhoz ragaszkodásukat akkor is nyilvánították. *) A kir. gubernium által a nyomozás ugyan elrendellett, de a kiküldött biztosság a dologban igen könnyű szerrel s felelőten járt el; — „die Sache nur seicht und obenhin aufgenommen habe;“ — s ily alkalommal mindig több mint száz jobbágytársaik tömlöczre hányattak, s részint a botozás alatt meghaltak; csak hogy egyszer már a dolognak legyen vége, — „damit nur die Sache einmal zu Ende kömmé.“ Még most is ez ügy végett a jobbágyok közül ötön Zalathnán, ketten Gáldon bebörtönözve vannak: ez utolsók Togyer Dumitru és Csan Pasku.

Mi az oláhok által elkövetett gyilkosságokra vonatkozó kérdést illeti: a vezérek állítása szerint, azok tudtuk s akarattuk ellen követettek el, főképp mivel útközben velők sok olyanok eyesültek, kik közikbe nem tartoztak, jelesen bárhová mentek, ott a földesuraik ellen különben is felbőszült jobbágyok hozzájuk csatlakoztak, s az ezek által boszúból elkövetett gyalázatos tetteket nekik róják fel, a mellett nem is képesek ilyen nagy csoport embert rendben tartani. — A békételenség okát leginkább az uraságoktól és a tisztoktól szenvedett rász bánásban kell keresni, kik őket, ha valamiért panaszoznak, szidalmazások között a szobából kikergetik, s velők megvetőleg bánnak, „holott tudniok kellene, hogy ők császár ő felségének alattvalói és adót fizetnek.“

Schultz észrevételére, miszerint őket, cselekedeteikből Ítéelve meg, tolvajoknak kell tartani, — tagadták, hogy azok volnának, az egész csapat, mint mondák, zarinabeli emberekből áll; tolvaj közöttük nincs, s ők magok még kevésbbé azok.

A vezérek ezután Probst előtt kijelentett kívánataikat, főképp a katonák közé beiratás iránti kérelmeket megújítván, Schultz tőlök kérdezé: „hogy őt az ő felsége szolgájának tartják-e, s ren-

első kézirat mondja: miből látszik, hogy annak szerzője a Schultz tudósítását használta.

*) Ez udv. válasz 1784-ben ápril 13-án kelt, s éppen az, mely fenebb egész terjedelmében közöltetett. L. 26 l.

delejeinek éppen úgy engedelmeskednek-c, mintha azok által a az ő felsége legfensőbb parancsára intéztetnének hozzájuk? mire a vezérek igennel feleltek.“ *) Az alezredes egyúttal a tőlök elkövetett gyilkolásokat s pusztításokat hathatósan szemökre vetette, s parancsolta, hogy csendesen szétoszolván, haza menjenek, s így ő felsége kegyelmét és bocsánatát megérdemeljék, a mellett Hóra Juonnak különösen meghagyta, az apját fölkeresni, s hogy mindketten lakhelyeikbe visszatérvén, gondjok legyen a többi csapatokat is minden további kicsapongástól visszatartóztatni, egyszersmind az egész dolognak Nagy-Szebenben a maga előjárói elé leendő terjesztését nekik megígérte.

Schultz e felszólítására Hóra Juon és Kloska az alattok lévő csapatnak tüstént szétoszlását megígérték, azonkívül a benczenczi három fogolynak lovaikkal együtt elbocsátását, s azt is kérték, hogy a lupsai popa nekik visszaadassék, valamint kérdezték: mikor kaphatnak a kezükben lévő udv. határozatra Írásbeli választ, s hogy e végett ismét a mostani találkozás helyére gyűljenek e? Schultz erre adott feleletében őket minden további összecsoportozástól eltiltván, haza térésük szükséges voltára figyelmeztette, s mivel neki csak a vezérekkel, mint kér elmésekkel, Hóra jelenlétében volna igazítani valója: ez okból legfőlebb november 19-én Topánfalván nálók meg fog jelenni.

Az oláhok ekkor, újra kérvén a lupsai popa elbocsátását, a keresztre tett esküjükkel ígérték adott szavok megtartását, s hogy haza takarodnak, magukat csendesen viselik s Hérának a dolgot tudtára adják. Megegyvén ez, Schultz mintegy a velők tett kötésnek maga részéről is megerősítésül, a keresztet megcsókolta; saját szavaival: „und ich bestätigteihren Schwur und meine Mitwirkung durch Küssung des Kreuzes.“ Ennek következtében a vezérek a magok csapatjához visszatértek, a vett parancsot ott kihirdetni, hová őket Probst hadnagy elki-

„Nach diser Erklärung, gab ich ihnen zu erkennen, ob sie mich also für einen Diener Seiner Majestat anscheu, und meine Befehle so befolgen wollen, alswenn sie ihnen durch mich auf Seiner Majestät Allerhöchsten Befehl zukamen? — welches sie bejaheten.“

sérte, s maga Schultz is oda lovagolván, az oláhoktól nagy tisztelettel fogadtatott, s tanúja volt, hogy azok levett süveggel hallgatták meg a kihirdetést, s azonnal szétoszolva faluikba vissza-indultak.

Schultz Gádra visszatérvén, a benzenczi három oláh foglyot szabadon eresztette, s a velök oda vitt lovakat is kiadatta, ellenben a lupsai popa kibocsátására azzal mentette magát, hogy az még hozzá nem küldetett; — „entschuldigte mich abcr mit der Auslieferung des Popa damit, dass cr mir noch nicht zugekommen sey.“

Schultz maga tudósítását így végzi: „Most már a felsőbb kegyelmes parancsolatoktól függ, hogy a jobbagyok e kérései minden további vérontás eltávolítása végett, teljesítetnek-e? s nekem a november 19-re határozott találkozás alkalmából micsoda rendeletek fognak adatni? s ezúttal egyszersmind azt is alázatosan meg kell jegyezmem, hogy Kloska Juon mindjárt megérkezésekor előttem úgy nyilatkozott, — „sich gegen mich genuersert hat“ — hogy most ugyan tölök félni nem kell, de miután már rég sürgetik a maguk ügyét, jövendőben majd rettentőbb alakban fognak föllépni, bár meddig húzódjék a dolog, s ha nekik az éltükbe kerülne is.“ —

Schultz eljárása Nagy-Szebenben, mint lehet gondolni, igen rász benyomást tett. A mint ő oda megérkezett, a főhadparancsnok maga segédjével együtt azonnal, tudósítástétel végett, a kormányzóhoz küldötte, kinél épen társaság volt. B. Brukenthal az alezredest ki sem hallgatta, de jelentésének írásban beadására útasította, egyszersmind figyelmezteté őt, hogy arról a mit tett, felelni fog. *)

A főhadparancsnokság Schultz tudósítását Probst jelentésé-

*) „Als Schultz nach dem eingegangenen Waffenstillstand nach Hermanns tadt kam, schichte ihn der Commandirende mit dem Adj után ten Hauptmann Caballini zum Gouverneur. Es war bei diesem eben Gesellschaft. Caballini kommt mit der Post vöm Commandirenden: der Obristlieutenant wurde mündlich die Sache am besten erklären. Brukenthal sagt; Er bitté sich, das die Nachricht schriftlich gegeben werde; zum Schultz sagt er: „Was Sie gethan haben, werden Sie verantworten; kehrt sich dann um, und geht zu seiner Gesellschaft.“ B. Rosenfeld András nagyszebeni főispán adatai között, az Ederféle gyűjteményben.

vei együtt a kir. guberniumhoz átküldötte, mely azt november 16-án a lázadás állására vonatkozó feliratában a császárhoz fölterjesztette. Abban említi, hogy Karp alezredesnek november 13-án kelt jelentése szerint, a Hátszeg vidékén november 8-án kitört s gyorsan nagyra nőtt lázadás tovább terjedését leginkább több oláh csapat szétverésével meggátolta, — a Maroshoz közelebb eső helységekben is a csendesség, mint látszik, helyreállott, s a lakosok az engedelmességre visszatérést s az elrablott javak visszaadását ígérték, de e császári tisztt, mint írta, maga sem hitte, hogy a jobbágyok javulása sokáig tartson.

A kormányzék továbbá a katonaság mozgásairól teszen említést, s nem titkolja, miszerint Pfefferkorn tábornok az iránti aggodalmát nyilvánította, hogy a pártütők vagy a Meszes felé nyomulnak elő, vagy Nagy-Enyedet fogják megtámadni, s a kolosi és alsó-fejéri megyei tisztek tudósítása szerint, azon megyékben az oláhoknak Nagy-Enyed, vagy Bánffi-Hunyad felől betörésétől erősen féltek.

A gubernium végre Schultz küldetését illetőleg nem mulasztá el megjegyezni, hogy: „minden körülmények érett megfontolása után, illetlen, mint helytelen volna, s rász következéseket szülne“ — „es sey unanständig, unschicksam und würde üble Polgen haben“ — valóságos lázadásban lévő alattvalókkal, mielőtt a fegyvert letennék, s egészen lecsendesednének, alkudozásba bocsátkozni miről egy átírásában a hadparancsnokságot is értesítette, s azzal egyszersmind tudatta maga nézetét a lázadók három pontból álló ismert kívánatára is: még pedig mi a jobbágyságból felszabadításukat, s a katonaságba felvételésüket illeti: miután azok felől a törvény rendelkezett, a kir. guberniumnak nincs hatalmában valamit végezni; nem kevésbbé azon bebörtönözött oláhokat is a törvény fölforgatása nélkül szabadon nem bocsáthatja, mint a kik a múlt évben a zalathnai kincstári uradalomban tett kihágásokért, s a kincstárnak okozott károkért az ottani uriszéken bepereltetvén, részint fogságra, részint halálra elítéltek, de mivel az ellenük hozandó ítéleteknek végajtását legfensőbb eldöntés előtt a kir. kormányzék betiltotta, ez intézvény, valamint saját felelősségük folytán is, ügyök még függőben van.

A gubernium Schultz tettét újra nem helyeslőleg fölemlítvén egy jegyzékében, mit november 21-én a főhadparancsnokhoz

intézett, ez nem késett arra válaszolni, s mindjárt más nap, november 22-én a guberniumnak megírta, hogy: „Schultz eljárását nem rosزالhatja, mint a mely lényeges hasznot tett.“ Ez állításnak csak annyi alapja van, hogy Schultz értekezlete az oláhoknak Nagy-Enyed felé nyomulását, e város földulását, s így azon vidéken a további pusztításokat fenakasztotta, de mennyi romlás, ínség, s kiontott vér árán lett e haszon a katonaságnak addigi múlászása után megvásárolva?

A gr. Teleki Domokos úrtól fenebb említett, s állítólag Schultztól N.-Szebenbe vitt békepontokra kell itt még visszatérni. Azokat, grófi szerző, mint látszik, összetévesztette a zarándi lázadóktól Óóra nevében Hunyadmegye főispánjához és tisztségéhez intézett, s úgy nevezhető béke* ultimátumot tartalmazó levéllel, mely Brünpk Károlyhoz, kriscsori s maros-solymosi sótiszthez küldetett, ki azt még az nap, november 11-én rendelkezése helyére juttatá. *) E nevezetes Hóra-világi okmány szövege, úgy mint Írva volt, itt következik:

P. P.

„Elég keserves és szomorú statusra juta Nemes Hazánkknak egyik része a parasztnak támodása alkalmatosságával, a kik is gyilkoságokkal, tüzekkel és egyébféle romlásokkal dühösségeket akarattyok szerént követték s követik, a kiknek kegyetlenségeket penával kiími éppen elégtelen vagyok.

Most már a félelemmel környül vétetvén kénteleníttem életem mentségével Nagyságodnak és a Tekintetes Nemes Táblának e következendőket kinyilatkoztatni, mert ha nem (ígérettyek szerént) életemtol megfosztatva lések; sub hodierno dato Kristorról Dsurdsa Mák, Abrudján Juon, és rudai Abrudján Petru, Horra nevű Kapi lányoktól mind a hárman küldettettek én hozzám Deputatusok illyetén izenetekkel, hogy Nagyságodnak és az Tktes Nemes Táblának szándékjokat említet Horra Kapitányoknak és népének okvetetlenül megírjam, mert ha nem, életemtol (a mint mondám) megfosztatva lések bizonyossan. Mindezekre én is úgy árgumentálován, hogyha tudtára nem adnám Nagyságodnak és a Tktes Nemes Táblának minden dispositiojok nélkül Nagyságtoknak, erőszakkal megháborgat-

*) Ez oláh levél a guberniumnak november 16-án a fels. udvarhoz Schultz értekezése felől tett tudósítása egyik mellékletét képezi. Gr. Telekinek érintett tévedése annál felötlőbb, mert munkájában azon zarándi okmányt, bár hibás dátummal t. i. december 1-vel, közli. — L. „A Hóra-támadás története“ 43 l.

nának: másodszer, ha meg nem írom; életem elvész és az aerarium is gyújtásokkal kárt szenved és Ngtok is minden készüllet nélkül lettek volna és azért Nagyságtokat is alázatossan instálom, hogy ezen kéntelenségemet bal Ítéletre ne vegyék és véllýék, sőt inkább kegyesekben bévenni alázatossan instálok.

A melly izenettyek a fenírt Horra nevű Vezérjeknek és köz népének e vala:

1- o. Hogy a nemes Vármegye minden Possessoratussaival együtt a kereszt alá esküdjék, minden magzattyaival együtt.

2- o. Hogy nemesség többet ne légyen, hanem a ki hol kaphat királyi szolgálatot, abból éllyen.

3- o. Hogy a nemes Possessorok a nemes jószágból lábokat végképpen kivegyék.

4- o. Hogy szintén olyan adót fizetők legyenek, valamint a köz contribuens népek.

5- o. Hogy a nemessi földek a köz népek között következendő Felséges Császárunk parantsolatya szerónt felosztotassanak.

6- o. Ha ezekre Ngod és a Tktes nemes Tábla a nemes Possessoratusokkal együtt reá állanának, békességet ígérnek, a melly békességre jelül mind a várra, mind a város végeire *) és egyéb helyekre fejár zászlót mentől hosszabb rúdra felállítani kívánnak.

Mind ezekre pediglen terminust praefigálának a fen megírt három Deputatusok Horra nevű kapitányok parantsolatyából, hogy Ngodtól és a Tktes nemes Táblától és a nemes Possessoratustól válassz mennyen Vasárnap, az az 14-a hujus estvero, Kristorra, kristori Popa Danilához, mert ha nem,. (a mint fenyegetőznek) egész erővel kapitányokkal együtt,¹ hitek letételek mellet semmivé tenni az helységet igyekeznek. **)

Én pedig ujjabban is Nagyságod és a Tktes nemes Táblának kegyes gratiájában magamat ajánlanám, addig is örökös tisztelettel halok.

Nagyságodnak és az
Tktes N. Táblának

M. Sollymos, die 11-a 9-bris 1784.

alázatos szolgálja
Brünek Károly.

*) Ez Déva, Hunyadmegye főhelye.

**) E levélben foglalt pontok közölve vannak a bécsi „Magyar Hírmondó” 1785 boldog-asszony-havának 5-ik napján kelt 2-ik levelében 1. 5. 10). de azon hibával, hogy ott az 5-ik pontban a fenemlített vár- és városnak Károly-Fejármondatik.

E levélnek semmi commentár sem kell. Ha Schultz előtt az oláh jobbágyság mondotta el maga sérelmeit, panaszeit, s kérelmeit, a zarándi oláh tábor ultimátumában minden bizonynyal a pórzendülés titokban működő, s Hérát eszköz gyanánt használó fejei, mint az oláh nemzet követeléseit izenték meg Hunyad-megyének azon terveket s törekvéseket, miket ők az egyházi mint polgári rend föl forgatására forraltak, — ebben a fenebbi levél elolvasása után kételkedni nem lehet. Hol kelljen a lázadás érintett fejeit és vezetőit legnagyobb részben keresni, miután az ultimátum első pontjában a magyar nemzetnek az oláh vallásra térítése, a levélre adandó válasznak pedig a brádi popához küldése kívántatik? azt mondani nem szükség, főkép ha az oláh papságnak ismert pórzendtlési szereplését ez újabb nagyjelentőségű adattal egybevetjük.

XVI.

Molnár s z e m orvosnak a zarándi oláh t á b o r -
b a küldetése.

A polgári kormány részéről is történt békekísérlet a fölzendült oláhokkal, de más vidéken. B r u k e n t h a l Mihály, a kormányzék biztos a és Nikitics Gedeon nem egyesült görög püspök az említett czélra oláh születésű, htí és becsületes Molnár János szemorvost választották ki, s őt mint a kit Zarándban sokan ismertek, s ott jó hírben állott, — a tudva lévő császári nyílt parancscsal a megyében összesereglett néphez küldötték. azzal értekezni. *) Molnárt ez útjában elkísérte Szerencsés János, káplár az Orosz gyalog-ezredben, kivel november 16-án délután érkezett Válye-Brád nevű és Bráddal határos oláh falu mellett tanyázó, mintegy 600 főből álló, részint puskákkal, részint vas-

*) Az erdélyi gubernium a lázadás folyamáról 1784 november 16-án a felséghez tett jelentésében Molnárnak a Zarándban összesereglett oláhokhoz küldetését említvén, e szemorvost következőleg jellemzi: „auf elesen Treue man sich völlig verlassen kann, und welcher als ein geborner Wallach nicht nur der Sprach und Denkungsaits der Tumultuirenden vollkoinmen kundig, sondern eben aus dieser Ursache, da er vielen Leuten in den dortigen Bezirken persönlich bekannt, folglich um so mehr ihr Zutrauen zu erwerben fuhig ist.“

villákkal fölfegyverezett oláh táborhoz, melynek kapitánya Kri-
s á n György volt. — A mint a nagyszebeni kézirat mondja, Molnárt
az oláhok elég jól fogadták, s majd néhányan közülök őt Brádra
visszakísérték, hol velők bizodalmas beszélgetés közben a csá-
szár valódi gondolkodását s parancsait tudatta, s egyszersmind
mondotta, hogy szeretne Hórával találkozni, de abban czélt nem
ért, mivel a nevezett kapitány Albakban volt.

A Molnár által más nap, ú. m. november 17-én a fenemlített
völgyben nyolcz pontban a lázadás eredetére s azzal összefüggő
körülményekre nézve az oláhokhoz intézett kérdésekre, ezek ré-
széről tolmácsuk, vagy főszónokuk Markul György kris-
csori jobbágy következő nyilatkozatokkal válaszolt.

Nevezett Markul 1784 júliusban Zalathnára menvén, útköz-
ben egy falusi korcsmában, Petru az ottani oláh korcsmáros fi-
gyelmezteté őt, hogy mivel a kriscsoriak magukat még katonák-
nak össze nem írátták, azt tennék meg, s így szolgálják inkább
a császárt fegyverrel, mint jobbágyok maradjanak. Markul e fel-
szólítás következtében, három hét múlva Kriscsor minden jobbá-
gyainak nevét tartalmazó írással Károly-Fejérvárra ment, s azo-
kát ott katonáknak felíratta, mely példát azon vidéken a többi
járások is követték. De mikor Markul haza érkezett, e dologban
járásáért büntetésül szolgálja lánczra téve, két tehene pedig Szebe-
ninénél, a földesasszonyánál, megkötve volt.

Az ország összeírására nézve, mint az említett oláh mondá,
Hóra kapitányuknak a császártól van egy Írása, melynek tartal-
mánál fogva a jobbágyok többé nem a földesuraknak, de a csá-
szárnak tartoznak szolgálni. Hóra maga volt a császárnál, ki az
országba a parancsolatot leküldötte, hogy a jobbágyok a földes-
uraknak többé ne robotoljanak; mivel pedig a földesurak e rende-
letnek engedelmeskedni nem akarnak, azért a császár az egész or-
szágnak katonákká összeírását megparancsolta.

A Károly-Fejérvárra küldött Írásra adandó válasz végett,
tizenöt nap múlva egy kriscsori jobbágytársukat a mondott várba
küldötték, melynek parancsnokától és a hadi-biztostól azon uta-
sítást kapták, hogy legyenek otthon csendesesen, s mint köteles-
ségük kívánja, földesuraiknak engedelmeskedjenek.

Az összezsQportozások s háborúságok kezdetére nézve azt val-
lották, hogy Hérától utasítva voltak—,„der Horrehat uns angeden-

tet“ — a Mesztakon határán összegyűlni, mert amint ő írta, a császártól fölhatalmaztatott az oláhokat összehívni, mikor a nála lévő parancsokat előírni tatamija, s tőlök kérdezte: az urasággal vagy a császárral akarnak-e tartani? — „er fragte uns also: ob wir es mit der Herrschaft, oder mit dem Kaiser halten wollten?“ — kik az utolsót kívánják, menjenek vele Károly-Fejér várra, hol a többi parancsokat veendik, s így mindnyájan a mesztakoni templomban esküt tettek le. *) — Ennélfogva november 1-jén reggeli nyolcz órakor Kurety felé elindultak, s ott részint a mezőn leáltak; Hóra ott velök nem volt jelen, de Krisán György, kit oda rendelt. Másnap az uraságtól hozzájuk egy kém küldött, ki a bíró fiától kenyeret és pálinkát kért, a vas kalánt megtüzesítette, s azzal a mondott fiú arczát és s. v. szeméremtestét megégetvén, azzal kényszerítette őt, az oláh vezérek hollétét elárulni; ők azonban mindamellett a kémét bántódás nélkül elbocsátották. Éjfélkor történt, hogy a láрма-harang meghűzásával jel adatott a nemes uraknak érkezése felől, kiknek szándéka volna őket megölni. Azokkal s még három katonával a kém is viszszalért; ezek őket megtámadták, rájuk lőttek, azonban éjszaka, s így sötét volt, ők a fegyvert tőlök elvették, s látván, hogy a do log nem tréfa, a nemeseket kövekkel hajgálták, mely alkalom mai, mint mondták, két nemes és a kém megölettek volna; bár az utolsót még két nap múlva három brádi ember életben látta.**)

E közben kapitányuk Károly-Fejérvár felé elindulásukat sürgette, mitől a nép vonakodott, ne hogy gyermekeikkel az történjék, mi a bíró fiával; s mivel a nemesek ekkor fcnyegetődztek, az oláhok ott, hol lehetett, a rablást, pusztítást elkezdették, s a nemeseket agyonütötték.

Azon kérdésre: hogy lázadó, s Isten és emberek előtt fölötté bűnös magokviseletére mi ok által indítottak? felelték: elő

*) Az oláh szónok előadásából az jó ki, mintha Hóra Mesztakonban jelen lett volna, de tudjuk már a fenebbiekből, hogy ez nem úgy volt, s a mesztakoni gyűlést is Krisán vezette; különben is Márkul egész elbeszélésében sok hazugság s ellenmondás találtak.

***) Ez is valótlan állítás; azon állítólagos kém, mint tudjuk, Kara Petru, kuretyi hű jobbagy volt, kit az oláhok agyonütöttek. L. 58—6111.

szőr: hogy térdre borulva és sírva a császár bocsánataért esedeznek, annál inkább, mivel ők szegény s az uraságoktól erősen nyomorgatott emberek fájlalják azt a mit tettek; ni a sód szőr: főképp a földesurak jármától fölszabadításukért és császári szolgálatba fogadtatásukért könyörögnek, mert ha még egyszer az uraságok hatalma alá rendeltetnek, sokkal rosszabb bánást várhatnak, s az ország fel fog lázadni.

Molnár figyelmeztetvén őket, miszerint a császár nem akarja, hogy katonák legyenek, főképp, miután oly nagy gonoszságokat követtek el, erre azt felelték: hogy magukat ő felsége parancsolatának alá vetik, de kéri: ne legyenek többé jobbágyok, adjanak nekik német tiszteket és nem magyarokat: „mān gebe uns teutsche Beamte, nur keine Ungarn nicht!“

Az utolsó kérdésre: az irántuk annyi jóval volt földesurak elleni feltámadásukat sérelmeiknek hosszú elősorolásával akarták menteni; jelesen, hogy földesuraik a császár által a jobbágyok könnyítése végett kiadott rendeleteket visszatartják, őket még súlyosabban terhelik, gabonájukat s minden termésüket elcsedik, dézmát mindenből vesznek, úgy hogy nekik csupán a vízért nem kell fizetni, — minden húsvét és karácsonkor egy kalácsot, egy korsót, egy gyertyát s egy tyúkot tartoznak adni az uraságnak, ki, ha a jobbágyoknak két sertése van, az egyiket elveszi, s ennek ha disznója nem volna, az uraságtól féltében egyet pénzen kellett venni. Mindezekben felől évenként két veder vajot kellett adniok, azonban a kormányshoz folyamodásuk következtében, megnyerték, hogy jövőben csak egy vedert adjanak. Azonkívül, bár némelyiknek csak egy negyedhold földjük van, arról hetenként négy napi szolgálatot kötelesek tenni.

Vannak földesurak, kiknek számára karácson napján is fát kell hordaniok; ha egy jó házat bíró paraszt meghalt, s fiai nem maradtak, özvegye leányaival együtt a házból kitétetett, sőt az asszony néha börtönbe záratott, hogy férje hátrahagyott vagyonát igazán elmondja; a földesurak mindazt elfoglalták, s akkor az özvegyet gyermekeivel együtt elkergették. Még azon esetben is, ha kiskorú fiai maradtak, de az uraságot nem szolgálhatták, atyja földjeit és vagyonát elvették, s miután felnőttek, újra kényszerítették robotolni, atyja javaiból azonban neki semmit vissza nem adtak. Az asszonyoknak fonással és szövással kellett szolgál-

niok, s ki fanni nem tudott, pénzért mást kellett maga helyett állítani. —

Végre a haszonbérnek azon vidéken megszüntetését s hogy az a físcusnak adassék át, kérték, mert az örmény túlcsigázott nyereszkedését tovább nem tűrhetik.

A császárnak azért e nagy járom alóli fölmentetésükért könyörögnek.

Ez értekezés tartatott körös-vidéki nagy néptömeg jelenléteben, minden faluból volt ott egy lakos, és 1784 november 17-én Brádon Írásba foglaltatott, s ez okmány alá világi rendbeli öt oláh neve van aláírva; azok közt első volt Markul György, ki a feneb bieket eskü alatt s kapitánya parancsából mondván, ezt újjának az írásra rányomásával erősítette, valamint hét pap aláírta, annak bizonyosságául, hogy mind azt, a mi történt, hal lották és látták. — Ez oláhok tábor vezére Krisán György minden bizonnal féltében Molnár előtt nem jelent meg, de tudtával tartatott az értekezlet, s az oláhok által annak folytatában tett nyilatkozatok is, mint az okmány mondja, az ő parancsából történtek.

Miután Molnár mindezt így megértette, s panaszaiknak az előljároság elé leendő terjesztését megígérte, — maga utasítása nál fogva, nekik világosan s érthetőleg megmondotta: hogy lázadó maguk-viselete az ő felsége akarata és szándéka ellen van, s Hóra bizonyosan ő felségétől semmi parancsolatot sem kapott, mivel a monarcha felséges állásával össze nem fér, oly alacson sorsú emberrel értekezni; továbbá: Hóra őket elcsábítja, megcsalja, s nem csak az ott összegyűlve lévöket, de az egész oláh népet a legnagyobb szerencsétlenségbe akarja s fogja is bizonyosan dönteni. Annálfogva őket komoly intés mellett figyelmeztette, hogy magukat csöndesen viseljék, mert vonakodásuk esetében a minden oldalról előrenyomuló katonaság által semmivé-tételésüket s végromlásukat várhatják.—Az oláhok Molnár ez intése következtében, mint írja, mindent megígértek, s azt egyszersmind egy nála lévő keresztre, a fenemlített káplár jelenlétében tett esküvel megerősítették. „Vajjon“ — ezzel végzi a szemorvos tudósítását, „esküjüket megtartják e? a jövőndő mutatja meg,“ mely kérdésével világosan kifejezte, hogy azt se nem hiszi, se nem reményű,

A következők, mint látni fogjuk, Molnárnak az oláhokban kétkezdését s nem bizását igazolta. *)

Molnár tudósításának kiegészítésül szolgáljon még egypár s más kútfőből merített adat. **)

Az oláhok e szemorvost midőn tőlök eltávozott, a brádi hídig elkísérték. Ez ott 22 magyar nemest talált, kik éltüket a görög hitre téréssel váltották meg, s czondra rongyokban öltözve, minden segély s élelem nélkül, nyomorult állapotban sínlődve a legnagyobb ínséget szenvedték. Ezek között volt R i b i c z e i Sándor, kit az oláhok akkor akartak kivégeztetni, midőn Molnár az értekezés végett megérkezett, s annak éltét egy oda küldött futár által megmenteni még sikerült. E nemest s egy franciscanust Molnár magával Dévára elvitte, a többiek élelmezését, s a rájuk gondviselést-a lázadóknak ajánlotta.

Annak újabb bizonyosságául, hogy a pórzendülés alatt még hivatalos okmányokba is belé keveredett népmonda a tények elferdítésére, hamisítására mennyire befolyt, azt az itt alább következd és Hérára vonatkozó s a nagy szebeni első kéziratban Brukenenthal Mihály jelentésébtől átvett tudósítás is bizonyítja.

Mihelyt értesült Hóra — mondja a kézirat, — Molnár értekezlete felől, nov, 18-án délután azon környékbe ment, a szemorvos által az összegyűlt néphez tartott intést csalásnak állítván, azt monda, hogy a rómaiak idejében „Dacia” nevet viselő ország (t. i. Erdély) a dákok királyaitól csupán az oláhoknak még pedig e következő szavakkal adatott: „Da jou tzie.“^{3*}) — Az ezt halló oláhok elhatározták, a nemességet kiírni, s minden készületeket megtettek a pusztításokat újra megkezdeni. Ennek következtében Hóra őket gyámolítani akarván, a

*) A gubernium november 25-én a lázadásról Bécsbe tett fölterjesztésében a nevezett szemorvos által megkísértett béke-értekezletnek siker nélkül maradását világosan említi.

**) Az alább következő adatok a nagy-szebeni első kéziratban állanak, mely maga közléseiben hivatalos kútfőket használt.

**) Ez így hibásan van mondva; a helyes kifejezés: „Dau jeu tzie „én neked adom — t. i. az oláh népnek, mintha ehhez lettek volna a fenébbi szavak intézve. Szükségtelen mondani, hogy ez oláh szójáték Dacia nevének eredetét s azzal mintegy az oláh nép jogát Erdélyhez akarja kifejezni. A magyar östörténelem túlbuzgó barátai annak ellenében az Erdély

ponori bíróhoz köröztetendő levelet írt, s az oláhokat Topánfalván újabb királyi parancsok kihirdetése végett tartandó népgyűlésre összehívta volna. *) — A mint alább látni fogjuk, midőn Schultz az oláhokkal második versen találkozás végett Topánfalva-ra érkezett, ott Hóra november 19-én megfordult, s a jóval feljebb eső Albakról ment oda, mely két helynek Brádtól távolsága bár kit meggyőzhet, hogy november 18-án délután az oláh vezér az utóbb említett zarándi faluban nem lehetett.

Mint fenebb láttuk a császár a pórzendülés okát részben a földcsurak nyomásának, részben a megyei tisztek rász kormányzásának tulajdonította. **) Az oláhoknak Schultz és Molnár előtt tett nyilatkozatuk nem egyéb mint a földesüraktól s megyei tisztől szenvedett, ha szinte itt ott megtoldott s vastagon színezett sérelmeiknek elősorolása. Úgy hiszem, a kormány e két biztosának tudósítása a császár fenebb említett nézetét s Ítéletét további magyarázatot nem kívánó módon igazolja s megerősíti.

XVII.

Schultz második értekezése az oláhokkal Hóra jelenlétében, Topánfalván.

Schultz az oláhoknak, a fenebbiek szerint, megígérte, hogy november 19-én Topánfalvára menend, főkép mivel Hórával akarna birtokára vonatkozó régibb magyar etymologiai jogezímet idézhetik, mert Herodotus szerint, azon földön, honnan a Maris (Maros) folyó az Ister-be vagy a Dunába ömlik, s így a mai Erdélyben agathyrus, az az: g á t ö r z ő seythák laktak, L. Herod. IV. 40.

*) E levél az, melyről fenebb a VI. szakaszban szó volt, hogy azt Hóra a lázadás kitörése előtt köröztette. L. fenebb 56 és 57 11. a jegyzésben. Annak tartalma azt világosan mutatja, hogy pórzendülés előtt levél; de Brukenenthal kezébe az november második felében került Akkor Topánfalva már az oláhoktól földülva s azok birtokában volt, hová azon időben uradalmi tisztek érkezését várni nem lehetett. — A Hóra-támadás történelmében két alsó-fejéri Ponor nevű falu fordul elő. A fenebb említett a topánfalvi járásban esik, s a nagy arany ősi kincstári birtokhoz tartozik; a másik Ponor a felső-igeni járásban van, nem messze Remetétől, s kath. püspöki jószág.

**) L. 125 l.

szólni, kinek az értekezés alkalmával előtte, mint hitte; megjelent fiától egy izenetet küldött, de a miben álnokul rászédtek.

Ez a második találkozás a csász. alezredes és az oláhok között két nappal későbbre történt, mint kitűzve volt, egy közbejött véletlen ok miatt, mint azt Schultz e második küldetéséről a katonai kormányhoz Szász-Sebesből 1784. november 24-én intézett tudósításában említi. Ez minden kérdésen kivül a legfontosabb li óra világi okmányok közé tartozik, mely a katonaságnak e láza dás alatti nem kevésbé botrányos, mint rejtélyes magaviseletére újabb, s igen sajtyszerű világot derít, mennyiben az nemcsak kötelességéről elfelejtkezve, de díszes állása iránt tartozó minden tekintetet is félretéve, magát a pártütő oláhok előtt ismételve s alig hihető módon lealázni nem áttallá. A főrangú császári tiszt nek saját szavaival legyen előadva Topánfalván járása s annak eredménye; mely lépését — maga írja ezt, — „felsőbb parancs következtében,“ — „vermög erhaltenen hohen Befehl“ — tette.

Schultz e második küldetésében elindulván, november 19-én délutáni két óra tájban Abrudbányára érkezett, s néhány percz múlva oda és hozzá vitték Hérának fenemlített s az első értekezés alkalmával állítólag ott jelen volt, fiát Juont, ki aznap reggel Topánfalván a lupsaiaktól elfogatott.

Állítólag, ismételve mondom; mert épen e pártütő oláh személyével történt, hogy az alezredes, mint fenebb érintve volt, rászédetett, vagy inkább álnokul megcsalatott. A lupsaiaktól elfogott és Schultzhoz vitt oláh ugyanis nem Hóra Juon volt, de egy egészen más egyén, t. i. kis-aranyosi U j b á r-U r s z, topánfalvi kincstári számtartó Incze Elek gornykja. Ez oláh akkor, midőn Hóra Topánfalvát földülatta, a lázadók kezébe esvén, hozzájuk csatlakozott, társuk lett, pusztításaikban részt vett, haszinte elfogatása után azt vallotta, hogy a lázadók közé állásra Hórától kényszerítve volt. Egy dúlás alkalmával történt, hogy Ujbár-Ursz czirkáló huszár-csapattól üzőbe vétetvén, csak egy árokba ugrásával, valamint lovát s egyik huszár által fejről leütött csákóját ott hagyva, tudott megmenekülni. S e pártütő elég vakmerő volt egy levelében, melyet ez eset felől Hóra neve aláírásával a zalathnai kincstári udvarbíróhoz küldött, attól 50 forintra becsült lovának és süvegének visszaadását követelni, mert különben, mint hozzá tévé: „a Schulczczal kötött béke nem lesz jó.“ A már is-

mert Richard kapitány ez arcátlan levélre elutasítólag válaszolt, megjegyezvén, hogy a huszárok kötelességüket teljesítették. *)

Ekkor történt, hogy Adamovics József abrudbányai nem egyesült görög proto-pópa azon város környékében lévő s nagy számból álló oláh csoporthoz oly meghagyással küldetett ki, hogy azt a lecsendesedésre bírja rá, s oly célból előttök az ismert kormányzékeni nyílt parancsot olvassa föl. A pap e parancsot, teljesíté, s midőn az említett okmány olvasásához hozzá kezdett, tisztelete jeléül kalapját levette, mely példát az egész sereg követé, csupán az ott jelen volt Újbár-Ursz nem, s midőn a pap őt azért megszólította, akkor sem engedelmeskedett, de nyakasan visszafelelt, hogy; „ő kapitány“. A pap ez iránti neheztelését a nép előtt kijelentvén, egyszersmind a jobb érzelmiteket fölszólítá, álljanak az ő részére, mit a jelenlévők legnagyobb része azonnal teljesített is. A pap ekkor tőlök engedelmisségük további bizonyosságául azt kívánta, hogy Újbár-Urszot fogják és kötözzék meg, mely parancsa követői által nem kevésbé rögtön végrehajtatott. A pap, az így letartóztatott daczos oláhot néhány lupsai lakos kezébe adá, s tőlök Abrudbányára a katonaság kezébe adás végett bektildötte, hová Schultz épen akkor érkezett meg. **)

E fogoly oláh volt az, ki a november 12-én Schultz alezreddessel tartott első értekezletben részt vett, még pedig úgy, mintha Hóra Juon volna. Ő maga vallotta ezt elfogatása után harmad nappal, u. m. november 22-én Abrudbányán történt kihallgatása folytában, s a mint hozzá tévé, Hóra említett fia által vétetett arra rá, hogy helyette és nevében menjen az értekezletre s abban részt vegyen. Említést érdemlő körülmény az is, hogy midőn Schultz e topánfalvi útját végezve, onnan visszaindult, s épen november 22-én megint Abrudbányára érkezett, ott elibe állíttatván

*) E két levél közül az első egész terjedelmében, az utolsó kivonatban olvasható a nagy szebeni első kéziratban. Újbár-Ursz levele a zalathnai főbányahivatal által a kincstári tanácshoz küldetett, s onnan novemberi 20-án a guberniumhoz fölterjesztetett.

**) B. Brukenthal kormányzó által gr. Eszterházi udvari fő kanczellárhoz Újbár-Ursz elfogatása felől 1784 december 22-én tett tudósításból.

Ujbár-Ursz, ez maga álnok tettét, Hóra fiának képében szereplését, mit eleinte tagadott, akkor elismerte és bevallotta. *)

E nagy gonosztévő, és, saját elismerése szerint, a pártütők egyik kapitánya, kit annál bűnösebbnek lehetett tartani, mert azok közé kincstári szolgálatból állott, — nem sokára u. m. november 25 én Károly- Fejérvárott kivégeztetett, még pedig elevenen nyársba vonatott, mely alkalommal több lázadó oláhok is halált szenvedtek, péld. Sziligetyán Thoma, Muntyán Vaszilié és Muntyán Szávuly lefejeztettek; Muntyán Jakab és I r i m i e Márton kerékbe törettek meg; egy M i h ó k nevű pedig még élve négy darabra vágatott, s testének e darabjai négy különböző helyre felfüggesztettek. **)

E borzasztó, s az oláhok által elkövetett minden gonosz s kegyetlen tetteknek daczára sem menthető verítéletek az alsó fejei folytonos tábla rendeletéből történtek, s az akkor uralkodó izgatott, sőt elvadult hangulat felől sajnos bizonyosságot tesznek. Az említett ítéletek azonban Alsó-Fejér megye sárdi közgyűléséből tett tudósítása szerint, a rögtön bíraskodási engedelmet visszahúzó legfensőbb rendeletnek a gubernium által 1784 november 27-én kihirdetése előtt hoztattak és hajtattak végre. Ez idő után a pártütőkre kimondandó halálos ítéleteket addig végrehajtani nem lehetett, míg a császár azokat meg nem erősítette.

Visszatérvén ez episod után Schultz második küldetésének elbeszélésére, — ez alezredes, ki Abrudbányán értesült Hóra ügy nevezett, fiának elfogatása felől, mivel ez eseménynek, mint írja, köztudomásra jutása az egész környékben nagy benyomást tett, maga is zavarba jött, s attól tartván, hogy a magához rendelt oláh vezérek vagy egy nagy csoport kíséretében, vagy tán épen nem is jelennek meg, az nap t. i. november 19 én tovább nem ment, de Abrudbányán halt.^{3*)}

*) Ú j b á r-U r s z e kihallgatása az én gyűjteményemben meg van, Abban Hóra gonosztetteiről s a lázadás alatti eseményekről több érdekes nyilatkozatot tett-

*)#) Így közli ezeket egy Erdélyből december 8-án írt levél, mely ki-jött a bécsi „Magyar Hirmondó” 1784 karácson-havának 18-ik napján kelt 98-ik levelében, — 802- 803 11.

**) „Dicsér in der ganzen Gegend aufállead öekaunt gewordene Vorfall, (az ifjú Hóra elfogatása) setzte mich in jene Verlegenheit zu glauben, dass die von mir bestimmte Haupt-Anführer um soweniger ohne Zusatzneu-

Másnap, november 20-án tíz lovas kíséretében, Kerpenyesen át Topánfalvára megérkezvén, legottan kérdezősködött Hóra felől, s a falusiak értesítették, hogy: Hóra és Kloska mintegy 40 kísérelővel az előtti napon s így november 19-én ott jártak, s egy császári tiszt felől tudakozódtak, azután pedig Albakra, Hóra lak helyére mentek.

Schultz a helységben az elkövetett dűlásokat megtekintvén, nem sokára látta, hogy a Nagy-Aranyos felőli hegyekről egy kis lovas csapat ereszkedik le, s miután két legényt oda küldött, kérdezni: kik legyenek s hová szándékoznak? engedelmet kértek, hogy Hóra és a község hozzá mehessenek, miután azelőtti napon őt ott nem találván, visszatértek. E kérésre az alezredestől azon feleletet és parancsot kapták, hogy más nap, u. m. november 21-én előtte jelenjenek meg. Ennek következtében Hóra és kísérelői eltávoztak; Schultz pedig Bisztrára ment az ottani lakosok kedélyét kipuhatolni, kiket az engedelmességre készeknek, a vidéki bánnyászokat pedig szokott munkájukkal, s élelem keresésükkel, főképp aranyosással foglalkozva találá, s estve felé Topánfalvára visszament, és ott hált. Éjjel, mint megjegyzi, a környékbeli hegyekről a vadász-kürt hangját többször hallotta, a melylyel bizonyosan a községeknek az összegyűlésre jel adatott.

November 21-én vasárnap délutáni 1 órakor Nagy-Aranyos, Ki s-A r anyós vagy Vidra, Topánfalva, Bisz. t r a és L u p s a községek bírái és esküttjei azok nevében Schultz előtt megjelentek, s kérték őt, menne hozzájuk.

Az alezredes ekkor Hórának és a községeknek a Topánfalva melletti kis síkságon megjelenését parancsolván, maga is oda elindult, s nemsokára az egybegyűlt községek, szám szerint mintegy 600 ember, kezükben pálczával, a nagy-aranyosi hegyekről leereszkedtek, — midőn Hóra és Kloska, s velök mintegy 12 öreg, előléptek, — az egész tömeg pedig levett kalappal csendesen állott.

Schultz ekkor az összegyűlteknek tudtára adta, hogy a felsőség parancsa következtében, az öregek és esküttek vezérellekkel együtt, november 24 én Krakkó és Tibor között, azon he-

Rottung, oder auch gar nicht erscheinen dürften, bewogentlich in Abrudbánya zu übernachten“ Schultz tudósításából.

lyen, hol az első értekezés tartatott, jelenjenek meg, hol azok az oda érkezendő tábornok urak szájából a további c s á s z á r i p a r a n c s o t hallani fogják.

E felszólításra az alezredes előtt álló öregek azt válaszolták, hogy ők csak magukra Krakkóig nem utazhatnak, ha pedig a községeket magukkal viszik, a menő és visszajövő útban szükséges élelemszerek beszerzése és a megszállás miatt jót nem állhatnak, hogy kihágások nem történnek.

Schultz nekik azt válaszolá: hogy lelkiösméretük nem tiszta, mivel csak magukra nem bátorkodnak azon útra indulni, felszólítá azért őket őszinte vallomást tenni: tudják-e, hogy az elköve tett mindenféle gyalázatos tettek által vétkeztek, s ő felségének kegyelmét azért elvesztették? E kérdésre az egész oláh csapat térdre esett, hangosan felkiáltva: „igen is vétkeztünk, azt meg ismerjük, s ő felsége kegyelméért esedezve, magunkat további fenséges rendeletéinek azon teljes bizalommal vetjük alá, hogy rajtunk sujtolt jobbágyokon segítve leend. — Mi kényszerítve válánk e lépést tenni, hogy keserves körülményeink s kérésünk a monarcha fülébe jussanak/⁴

Schultz erre nekik mondá: ha vétkeiket megismerik, jelent, sék ki, hogy az elkövetett jogellenes lépésekre, ki által csábítottak el?“ A felelet ez volt: „az egész zarina tette azt; s kérték az alezredest, a magukkal eredetiben elhozott, nekik többször kiadott válaszokat megtekinteni, — melyekkel siker nélkül folyamodtak az ország minden hatóságaihoz, mert semmi vég határozatot nem nyerhettek.

Hóra és Kloska ekkor tárisznyájukból egy csomó Írást kivettek, s az alezredesnek azokat, t. i. számozott s latinul irt udvari válszokat, átnyujták. Schultz ezeket Probst által megmagyaráztatta s értésükre adta, hogy azoknak tartalma őket az elkövetett tettekre fel nem szabadítá, annálfogva lázadók és csábítók által megcsalattattak, s csupán azoknak tulajdoníthatják az őket fenyegető szerencsétlenséget, annálfogva községeikből nehányat kiválaszthatnak, s november 24-én Szász- Sebesbe, az odarendelt bizottság elé el küldhetik, hol a további császári parancsot meghallják.

A császári felség nevének említésekor az egész sereg újra térdre borult, mondván: hogy az öreget oda elküldik.

Az alezredes ekkor megint közbeszólván, mondá nekik: ha

véghezvitt gonosz-tetteiket mindnyájan átlátják, azt is meg kell ismerniük, hogy vezéreiktől megcsalattak, annál fogva kegyelmet nem igen remélhetnek, ha csak két pontot azonnal nem teljesítenek. Először: mindennemű fegyvert s puskát, mi náluk van, szolgáltatassák a katonaság kezébe; másodsor: az őket megcsaló, elcsábító főczinkosokat, hogy érdemlett büntetésüket elvegyék, tüstént adják ki.

Az oláhság az első pontra válaszolá: a mint az alezredes láthatja, fegyver náluk nincs, csupán szokott botjukat hozták el magukkal, otthon ugyan egy két darab vadász fegyverök van, de összecsoportozásuk alkalmával csupán baltájuk s vasvillájuk volt, néhányak kivételével, a kik fegyverek birtokában valának. A második pontot illetőleg: mivel egyáltalában vezérek nincsenek, s olyanokat nem ismernek, azokat ki sem adhatják, mert mindent a zarina tett, továbbá a tűz Körös vidékéről csapott át hozzájuk, s magukat az onnan jövőkhöz csatolván, Krakkó- és Tiborig úgy nyomultak elő, azonban az alezredes által nekik tudtul adott császári parancsra haza mentek, azóta ott tartózkodnak és a császári kegyelmet várják.

De az alezredes a két pont teljesítését sürgette, s látván, miként folyvást mentegetik magukat, gyorsan rájuk kiáltott: Valamint irományaitok az itt előttem álló két ember kezében vannak, kiknek előttetek nagy hitellel kell bírni, (Schultz ekkor Hórára s Kloskára rá mutatott) én őket rögtön magammal viszem a főkatonai hatósághoz, hogy ott a községek ügyét a ti nevetekben védjék.

Az egész csapat ekkor hangosan felkiálta: „E két embert mi ki nem adjuk,“ — egyszersmind az oláhok egy része előre kanyarodott, oly szándékkal, hogy az alezredest közből fogják; ki azonban ez oly válságos perczben lélekéberségét el nem veszte, rájuk parancsolt, hogy helyt állva, csendesesen maradjanak; — a zaj ugyan egy darabig még tartott, de helyükből tovább nem mozdultak, s ismételt figyelmeztetés folytán csendesség lett.

Hóra azalatt, míg a zaj tartott, magát a nép közé befurva, hosszú juhász-bundáját levetette, s így őt a több oláhtól megkülönböztetni nem lehetett; Kloska ellenben helyéből meg nem mozdulva, Schultz mellett maradt.

A nem épen kellemes intermezzo után, Schultz egy kis szü-

netet tartott, — s akkor kérdezte: hogy nálok a császári nyílt-parancs (a köz bocsánat felől) ki volte hirdetve? mire „igen“ nel feleltek; mindamellert Probst által azt meg egyszer kihirdet tété, s annak egy nyomtatott példányát Kloska és a nagy-aranyosi pópa kezébe adta e szavakkal: „nehogy majd midőn a további szerencsétlenség bekövetkezik, c rendelet nem tudásában keresetek mentséget, fogadjátok el ezt az én kezemből, térjetez magatokba, maradjatok otthon csendesen, s a felsőbb parancsnak engedelmeskedjetez.“

Az oláhok Schultznak hozzájuk intézett e fölszólítására ígértek s fogadták, hogy mindent teljesíteni fognak; Hóra többé nem jött elé, a nép a hegyen át eltávozott, a hozzá kitildött császári főtiszt pedig, mint írja, hivatása helyére, Szász-Szebesbe viszsztatért, hol természetesen a célba vett, s fenemlített bizottságot is az oláhok ellenzegülése miatt megtartani nem lehetett.

Ez alkalommal történt volna, Alsó-Fejérmegyének Sárdon tartott, s többször említett közgyűléséből gr. Jankovicshoz tett jelentése szerint, hogy Schultz Hórától egy ajándékban adott nyulat elfogadott. *)

Légyen szabad Schultznak az oláhokkal tartott e két rendbeli értekezletére egy rövid visszatekintést tenni.

Schultz saját szavaival előadtuk a gubernium javaslata ellen általa tett két kísérletben vallott teljes kudarczot, **) s lehetne mondani, még nagyobb, érezhetőbb lealáztatást. Ujbár Ursznak Hóra fia személyével s nevével fölléptetése, Kloska illetlen, goromba fenyegetődzése, a lázadók azon kettős arczátlan hazugsá-

*) „D. V. Colonel I us a Schultz, posteaquam tractatum cum praedonibus in possessione Karkó (így is írják, Krakkó nevét) habuisset, ac abinde redux possessionem Topánfalva accessisset, — a primario antesignano Hóra unum ctiam leporem gratuito sibi oblatum, acceptaverit.“

**) „Auch ein zweiter durch den Obristlieutenant von Schultz unternommener, und wie wolil dem Antrage des Gubernii nicht gemässer, sondern ihm vielmehr entgegenlaufender Versuch, die jenige Rotte der Aufrührer, mit welcher er vonnals sich besprach, zu beruhigen, bat keinen besseren Erfolg gehabt als der erste.“ — A guberniumnak a császárhoz 1784 november 25-én tett fölterjesztéséből.

ga, hogy sem fegyvereik, sem vezérek nincsenek, s annál fogva azok ét- és kiadásának megtagadás, sőt Sehultznak, midőn a két főczinkost magával vinni megkísérté, tetteleg s nagy zajjal ellene szegülnek, holott azon perczen a császár iránti hódolatot, hűséget, engedelmességet szájukban hordták, sőt térdre borulva színlelték, de tetteleg azt nem bizonyították: — ezek voltak a békekísérleti intermezzo főbb, s elég hangosan szóló jelenetei. Lehetne e Schultz megbízatását s az oláli táborba küldetését szigorúbban elítélni, mint ő maga a tények kopasz elsorolásával tette?

Valószínűleg a katonai kormány, vagy inkább Puisse kíséreltet azért tette, mivel az oláhoknak békés úton lecsendesítését elérhetőnek hitte, azzal pedig a császár előtt magát kiválóig érdemesítette volna, de e számításában, mint láttuk, gonosz csalódást szenvedett, s kötelességi¹ ellen is cselekedett.

XVIII.

0 r. J a n k o v i c s n a k T e m e s v á r r ó l, A r a d r ó l, s
L n g o s r ó l t e l l l i ó r a - l á z a, d á s i t u d ó s í t á s a i. — D é v á -
r a m e g é r k e z é s e, s o t t a n i m ű k ö d é s e. — E g y m a -
g y a r f ő ú r n y i l a k o z a t a.

Gr. Jankovics Antal a császártól november 19-én kinevezett óra-világi udv. biztos*), első tudósítását ez ügyben, Temesvár-

*) Gr. Jankovics Antalnak temesi bánságbeli hivatalos állása, mint. fcnncbb már (l. 117. l). említett, némi helyreigazítást kíván, mert bár nevezett gróf a bóra-lázadás évében 1784-ben mint királyi biztos a temesi bánságba küldetett, ott voltaképp nem állott a politikai kormány élén, de ideig tartó hivatása volt: „a temesi kerületben eső megyék szabályozása.“

J a n k o v i c s Antal született Pécsen 1728-ban. Köz szolgálatát Pozsega-megyében kezdte, melynek 1756-ban jegyzője, 1758-ban alispána volt: 1767-ben a horvátországi helytartó-tanácsnál tanácsossá nevezetett 1770-ben Pozsega-megye főispáni helytartója, 1771-ben valóságos főispánja lett- mtután 1772-ben grófi rangra emeltetett. Az 1782-dik évben a hét-személyes tábla közbírájává nevezetett, 1781 vége felé, mint óra-lázadási udv. biztos Erdélybe küldetett, mely nehéz munkáját a következő 1785-ben marczius elején bevégezvén, Budára ment, s még azon évben augusztus 11-én magyarországi kir. kincstárnokká nevezetett, mely főhivatal akkor harmadik fél század múlva, e gróf személyében helyreállított. Nem sokára Szent István rendje középkeresztjével is földíszítetett és a

rói november 20-ról intézte gr. Eszterházy udv. főkancellárhoz, s azzal maga pórzendülési működését megkezdette.

A nevezett gróf abban jelenti, hogy nov. 24-én egy udvari futár által Erdélybe küldetése felel a k. kéziratot megkapván, — a mellé rendelt s Péterváradon lévő Papilla tábornoknak azonnal irt, kinek megérkezése után, a parancsolt útra elinduland. Tudósítása mellett két régibb t. i. egy zarándi, s egy alsó-fejéri lázadási jelentést felküldvén, *) azt is megírja, hogy Arad, valamint a bánsági bárom megyét is a rabokkal szelíden bánásra s a rögtönbíraskodástól tartózkodásra nézve utasította, egyszersmind maga személyes bátorságai illetőleg, e részben némi aggodalmát nem titkolhatván, — a szükséges intézkedéseket megtétetni kérte.

Az udvari főkancellár december 2-án a császárhoz fölterjesztette gr. Jankovics tudósítását, s hozzá csatolta az erdélyi gu berniumnak november 18-án kelt jelentését, melyben i ralik, hogy a lázaóási körülmények állásában kevés változás történt, valamint az oláhok által Schultztzal első versen találkozásuk után elkövetett némely pusztítások említettnek, péld. hogy Csákyán egy ne-

pozsegai főispánságot Szerémmegye főispáni hivatalával cserélte fel. A következő 1786 december 27-én, — midőn a kincstárnokságban gr. Z i c h y Károlytól fölváltatott. — még fényesebb polezra lépett, mert kir. tárnok-mester s a hét-személyes tábla elnöke lett. A haza és király szolgálatának szentelt munkás és közhasznú éltét 1789-ben augusztus 19-én végezte. — Képét lehet látni az egykori magyar kir. udv. kamara, jelenleg magyar kir. pénzügy-ministerium épületében Budán, hol az ülési kisebb teremben a nevezett ndv. kamara elnökeinek képei 1531-től fogva 1848-ig fölfüggesztve vannak. Gr. Jankovics képén e fölírás olvasható: „Dignitas Thesaurarii Regii Hungarici inde a temporibus Ludvici II. conspulta sublato per conjunctionem Excelsi Regii Locumtenentialem s Consilii cum Excelsa Camera Regia Hungarico-Aulica Praesidium ejusdem Camerae nomine, die 11-a augusti in me primum revixit.“ — Gr. Jankovics élete kijött o könyvben: „Nemzeti Plutarkus vagy: A Magyarország s a vele egyesült tartományok nevezetes férfüinak életeleírásaik,“ stb. Kiadták: K ö l e y Vincze Károly és M e l e z e r Jakab. IV. kötet, Pest 1815, 1816 8-r. L. II. köt. 25.:—259 11.

*) E két tudósítás közül az utolsóban íratik, hogy az ifjú Hóra november 11 én Krájova— magy. Király falva— alsó-lejéri falu lakosait, a császár nevében, kitől küldetett, felszólította, hogy hűségi esküt tegyenek le, s őt kövessék, mit ha tenni nem akarnának, a helység felgyújtásával fenyegetődzött. A nép annál fogva neki engedelmeskedett, mint szintén Krakkóban is, hol hasonló eljárást követett el.

mes ember udvara épen azon csapattól, melynek vezérével az alvezredes értekezett, földúlatott, s több rokonai súlyos bánalmakat szenvedtek, Bessenyeiben pedig november 15-én b. Bánffy Ferencz udvarát kirabolták, — végre a gubernium azt is említette, hogy némely vidékeken az ismert nyílt-parancsoknak a nép között elterjesztése jó hatást gyakorolt. A császár az udv. főkanclerár fölterjesztésére tett legfensőbb határozatában azt egészben véve, jóváhagyta, de a guberniumnak szemére vetette, hogy a földolgot, t. i. a nép irányában gyakorolt nyomások megszüntetését nem említi, mit a császár ezúttal is komolyan parancsol, s figyelmezteti gr. Eszterházi, miszerint gr. Jankovicsot bátorítani kell, hogy ne féljen, szükséges fedezetéről, s az őt illető tisztelettelről pedig a katonaság gondoskodjék. *)

Gr. Jankovics ez első tudósítása után nem sokára a Péterváradról megjött Papilla tábornok társaságában 0-Aradra megérkezvén, december 2-án a lázadás megújulására vonatkozó, s november 29-től a mondott napig hozzá küldött némely katonai jelentéseket gr. Eszterházinak fölterjesztette. Miután a pórzendülési újabb mozgalmak alább előadva leendenek, itt előre röviden csak azt említjük, hogy a 24 legénnyel Illyére rendelt Teleki alhadnagy az oláhok elől onnan hátrálni volt kénytelen, s mint b. Werner lovas kapitány Radnáról (Aradmegyében) december 1-jén írta, Zám helységben a lázító parancsokat kibocsátó bíró és pópa a katonaság által elfogattak.

Gr. Jankovics egy harmadik s Aradról december 8-án gr. Eszterházihoz intézett tudósítása mellett felküldötte az Arad-megyében, jelesen annak aradi járásában eső s a lázadástól sujtolt tót váradi vidékben történt háborgások okainak kinyomozása, valamint a fölkelt népnek engedelmességre térítése végett általa december 2-án kirendelt három tagú bizottság munkálatát, melynek tagjai voltak Stanislovics Pál aradmegyei főszolgabíró, b.

*) „Dem Jankovics ist Muth einzusprechen, weil er gewiss keine Ursache haben wird, sich dieser Commission zu fürchten, er auch nicht den mindesten Sehein von sich gebén muss, als hiitte er etwas zu besorgen. Ihidén ist allerdings anstiiidig, dass ilun von Seiten des Militars die nöthige Bedeckung und die ihn gebiihrenden Ehrenbezeugungen gegeben werden.“

S t e t t e n, württemberg-ezredbeli főhadnagy és G e r e s i t y Péter, aradi protopópa.

Miután fenebb az aradmegyei pórzendülés történelmére vonatkozó főbb eseményeket előadtuk,*) az Erdélyt különben is kevéssé érdeklő nyomozási okmány tartalmára bővebben kiereszkedni itt helyén nem volna, egy pár adatot azonban abból megemlíteni érdekes leend. A kihallgatott jobbágyok ugyanis a biztosok előtt bűnbánólag nyilatkoztak, az adó fizetésére magukat kötelezték, az elrablott javakat visszaadták, engedelmességet ígértek, s az általok tett károknak kezök munkájával helyrehozására készségüket jelentették. A tótvárad vidéki oláhok vallomása szerint továbbá: azon megyébe a lázadás tüze a szomszéd Erdélyből csapott át, jelesen Fáren Mihály, Erdélyhez közel eső Obersia nevű falubeli oláh, ki a mondott országbeli dúlásokban s gyűjtogatásokban részt vett, s onnan sok zsákmánnyal tért vissza, egyszer smind a népet azzal ámította, mintha a király parancsa volna a magyar nemzetet kiirtani, kinek e gonosz csábító munkáját a Péterisbe érkező erdélyiek is előmozdították, kik a lakosokat fenyegetve, sőt halállal is ijesztve, a pártütésben résztvevőre kényszerítették.

Az udvari kancellária az aradmegyei oláhok lázadására vonatkozó tudósítást december végén a császárhoz felküldötte, s azoknak az okozott károk megtérítésére vonatkozó ajánlatukra nézve megjegyezte, hogy a vármegye azon ügyben készítsen egy tervet, mely legfensőbb jóváhagyás végett terjesztessék föl. A császár ezt jóvá nem hagyta, s azon pontra nézve ezt határozta: „Az illetők kárának megtérítéséről, azon kívül, mit azok még mint megtalálhatni följelentenek, annál kevésbbé lehet szó, mert az alattvalók különben is, mivel semmi vagyonnal sem bírnak, testi büntetést szenvednek, s az okozott kárt ép oly kevéssé pótolhatják robot által, mi úgy van kimérve, hogy a földesurnak tartozó szolgálat teljesítése után bármelyiknek is alig marad annyi ideje, a mi saját gazdasági munkájára kívántatik, s azok így egyszersmind az adó fizetésére is képtelenné válnának.

*) L. fenebb a IX-dik sz. szakaszban; 83 1.

E legfensőbb s később még megújított intézvénynek természetesen Erdélyben is alkalmaztatni kellett, mi a kormány ellen fölmerült részrehajlási vádnak, mintha az oláhokat a nemesiség rovására szerfölött pártfogolná — nem kis táplálékot nyújtott, holott az elméletileg helyes és jogos, de gyakorlatilag végre nem hajtható kártérítési követelésre nézve is áll az ismert maxima: „Summum jus, summa injuria.“

Gr. Jankovics 0-Aradról deczember 10-ről a császárhoz tett, s a megyében általa a rend és csendesség helyreállítására nézve tett intézkedésekre vonatkozó negyedik tudósítása után, erdélyi útjára tovább indult, s Lúgosról deczember 13-án az aradi lázadás ügyében a császárhoz újabb fölterjesztést intézett, melyben azon véleményét nyilvánította, hogy az oláh nép bárdolatlan volta tekintetéből szigorú példaadás végett nemcsak szükséges, de üdvös is volna, ha a főczinkosok és vezetők közül némelyek halálra ítéltetnének.

Gr. Jankovics csak hamar odahagyá Lúgot, s deczember 15-én Dévára, biztos társával P a p i 11 a tábormokkal együtt, megérkezett. Egy oláh tolmács végett b. 0 r c z y László temesi kamarai administratorhoz folyamodván, „a becsületessége- s ügyességéért dicsért“ s neki ajánlott Eckhard Frigyes szabadkai kamarai számtartót vitte oda magával.

Mi teendője volt az udvari biztosnak Erdélyben? voltaképp mi célból küldetett oda? azt a császártól neki adott útasításból lehet látni.

Ez útasítás a november 27-én kelt legfensőbb kéziratban foglaltatik; annak tartalma itt következik:

A császár megemlítvén, hogy gr. Jankovicsnak fontos megbízatásában szükségeskép tudni s ismerni kell mindazon körülményeket, melyek az igazság kipuhatolására s a zavargások elnyomására nézve megkívántainak, — közli vele a pórzendülés erede te felől az erdélyi katonai kormánytól kapott tudósításokat; említi, hogy a zalathnai uradalom jobbágyaitól a tisztviselők, mint a földesúri hatóságok által elkövetett nyomások és keménység ellen beadott felette sürgető panaszok pontosan kinyomozását több versen siker nélkül parancsolta, az a végett kirendelt bizottságoknak más eredménye nem lett, mint az, hogy a jobbágyok még in-

kább bántalmaztattak, a tisztviselők eljárását szépítették, de a baj maga gyökeresen sohasem orvosoltatok.

Gr. Jankovicsnak azért a császár meghagyja, a pórzendülési háborgások valódi forrását kinyomozni, minden körülmények után járni, s akár megyei, akár uradalmi, vagy bányász tisztviselőktől elkövetett visszaéléseket megszüntetni, s azon tisztviselőket, kik kötelességük ellen cselekedtek, elmozdítani, mi a csendességnek helyreállítására s fentartására a kényszerítő rendszabályoknál hathatósabb eszköz leend.

A másutt, különösen a mármarosai hányas- és kincstári uradalmakban fenálló ingerültséget és sérelmeket illetőleg is hasonló parancsolt a császár, mikre nézve leghathatósabb parancsainak daczára, az igazat sohasem tudhatta meg, sőt inkább a kincstárnokság a dolgot mindig elpalástolta; „vielmehr wurde die Sache immer durch das Thesaurariat. verblümt.“

A császár egyszersmind a zalathnai uradalombeli sérelmekre vonatkozó minden okmányokat az udv. biztosnak használat végett átadni, a kancelláriát utasította, kinek nem kevésbé kézbesíteni fog „az Erdélyben oly régen niegigért, de még mind eddig meg sem kezdett úrbéri szabályozást tárgyazó s a kancelláriánál készen lévő előmunkát,¹¹ *) hogy megítélhesse vajon és mennyiben volna, hasznos, annak végrehajtását közbevenni? mindenek felett pedig rendeli a császár, hogy legszigorúbb parancsai ellenére, mint látszik, még mindig fenálló, s az emberiséget lealacsonyító személyes jobbagység haladék nélkül megszüntetve légyen.

Gr. Jankovics erdélyi megbízatása s teljhatalma azért két fő tárgyra vonatkozott; egyik: a pórzendülés okait kinyomozni, a kincstári jobbagyok sérelmeit orvosolni, másik: az urbér behozatala iránt véleményt adni.

Ha az erdélyi polgári mint kamarai közigazgatás állását nem kedvező színben mutató útasítás minden sorából kitűnik a népjárvát s annak szenvedései könnyítését szívéen hordó monarcha ne-

*) „Ha zu der sclion solange verbeissenen Urbarial-Regulirung in Siebenbürgen, b i s n u n n o c l i g a r n i c h g e a c h r i l l e n w o r d e n — bey der Kanzley aber ciné vorlaufige Ausarbeitung hiezu vorhanden ist, so wird Ihnen sokhe ebenfals zugef érti got werden “

mes érzése, jóakarata, — más felől még is nem leket elhallgatni, hogy gr. Jankovies minden érdemei s becsületessége mellett is erdélyi kettős, egyaránt nehéz s nagy felelősséggel járó megbízatásának óhajtott sikerrel teljesítésére képes nem volt, ki sem az ottani sajtószertű állam s nemzetiségi viszonyokat, sem a hivatalokra alkalmas személyeket, sem végre a bonyolult úrbéri ügy állását nem ismerte.

Gr. Jankovies Déváról december 18-án tett első tudósításában *) gr. Eszterházi értesíté, hogy a császártól neki adott utasítást, s ahhoz mellékelt és a zalathnai panaszokra vonatkozó okmányokat kezéhez vette, s működéséhez haladék nélkül hozzá fog kezdeni.

Gr. Jankovicsnak Déván megkezdett működéséről december 23-án és 30-án gr. Eszterházihoz tett, onnan a császárhoz fölterjesztett tudósításaiból nemcsak a megbízatásával összekapcsolt nehézségeket, de az akkori helyzetet s dolgok állását is tanuljuk ismerni.

Az udvari biztos a Déván talált mintegy 200 oláh rabot három osztályba téve, azoknak vallasásával foglalkozott, s a pórzendülés okait kipuhatolni igyekezett, a lázadók közül a kisebb bűnösöket komoly intés mellett, hogy magukat csendesén viseljék, haza bocsátotta, az úrbéri panaszokat pedig s azzal kapcsolatban álló ügyeket a guberniumhoz átteszi.

A Maros melletti helységeknek nála rendre megjelenő lakosait a pópával együtt maga elé hivatván, oktatja, s hogy mily nagy bünt követtek el, arról meggyőzni igyekeznek, s azon intéssel, hogy otthon magokat békésen viseljék, elereszti.

„Így bánik a néppel,“ mondja gr. Jankovics, „de a nemesekkel s mágnásokkal eleinte nehéz állása, s igen sok baja van. Számos özvegyek férjeik s gyermekeik erőszakos halálát sírva panaszoznak, a nemesek és mágnások pedig, kik a gyűjtogatás és rablás következtében nagy ínségre jutottak, mély fájdalomban vannak, keservesen panaszoznak, s nála mindjárt megjelenvén,

*) Gr. Jankovies c tudósításában említi, a temesi bánságba királyi biztosi minőségbe, küldetésének célját t. i. az ottani három megye rendezését, „regulatio Comitatum in districtu Teincsiensi existentium.“ Annak gr. Jankovics helyett folytatását a császár gr. Haller krassó-megyei főispánra bízta.

káraik megtérítéséért, s a gonosztevők példásan megbüntetéséért, esedeznek.“ Ezeket az udvari biztos igyekezett józan elvekre téríteni, s arról meggyőzni, hogy nem a bűnösök megöletésével kellene példát adni, mi a népekre, s így a közönségre és magokra a földesurakra nézve is ártalmas volna; azonban az illő példaadás sem fogl ma radni; ő felsége királyi kegyelmes gondoskodásából a még száműzött közbátorság helyreállíttatni s jövőre nézve megerősíttetni fog. A „seb“ így végzi gr. Jankovics, „még igen friss, erőszakos orvosszert nem használok, reményem, hogy lassanként mind a közönséget, mind a magánosokat érdeklő okok által meggyőződve, átlátják, hogy: bátorságban létük fentartására vezető jobb mód is van, azért emberhez illőbb módon fognak gondolkodni;“ „de meliori modo procurandae suae securitatis capacitati, humanius cogitabunt“.

Gr. Jankovicsnak december 30-án az udvari kancelláriához intézett jelentéséből kiemelendő, hogy a nép lecsendesítése ügyében az erdélyi s az aradi nem-egyesült görög püspököket használta, az utolsót mivel a nagy-lialmagyi járás (Zaráiulban) annak megyéjéhez tartozott, — a jobbágyokat biztatja s nekik reményt nyújt, hogy a körülményekhez képest sérelmeik orvosoltatni s terheik könnyíttetni fognak. — Az udvari biztos végre jelentvén, hogy a püspökök tudósítása szerint Zaránd s Alsó Fejérmegyében, Albak s Rada községek kivételével, a nép a békére, engedelmességre hajlandónak mutatkozik, — nem mulasztja el megemlíteni, hogy a katonaságnak a megyében jelenlétét szükségesnek látná, míg a nép maga terheinek valami könnyítését érezné.

Az udvari kancellária 1785 január 7-én gr. Jankovics említett tudósítását a császárhoz két észrevétellel terjeszté föl. Az oláh papságnak ugyan a nép lecsendesítésére használása némileg iídős lehet, s ő felsége rendeleteinek alapján is történik, de el nem titkolható azon aggodalom, hogy sok félreértés származhatik abból, ha a népet terheinek könnyebbé tételével a pupák biztatják, kiknek köz tudomás szerint igen sok helytelen fogalmuk van, s azok, mint tapasztaltatott, a j e l e n z a v a r g á s o k b a n i s a n é p i z g a t ó i v o l t a k ; *) azért ez ügyben általában nagy vigyáza-

*) „Die Poppen — bekannter massen stübst moiotons sehr unricliti-

tot kellene tanúsítani, nehogy a nép könnyítésére nézve oly ígéretetek tétessenek, melyek alkalmat adjanak? azokból nem teljesít belő dolgokat következtetni.

A császárnak c fölterjesztés nem tetszett: arra adott s kedvetlenségét épen nem titkoló legfensőbb határozatában gr. Jankovics eljárását, hogy a nép terheinek könnyítését ígerte, helyeslé:, kiben azért nem hibát keresni, de őt inkább arra buzdítani kell, hogy az életbe léptetendő úrbér jóvoltát a néppel értesse meg, s az elkövetett visszaéléseket szüntesse meg, míg ellenben az udv. kancellária javaslatának célja: mindent ismét elpalástolni, az által pedig minden bizonytalansággal a csendesség fentartása nehezebbé válik, mintha ez alkalom a visszaélések megszüntetésére használnának.^w

Gr. Jankovics Déváról még egy tudósítást küldött gr. Eszterházihoz, 1785 január 5-én jelentvén, hogy a 200 rab vallasát bevégezte; a nagyobb gonosztévőket további intézkedésig fogva tartatja; 94 kisebb bűnöst pedig, kik úgy is a börtönbe záratással meglakoltak, szabadon bocsátatott, s a hozzá beadott panaszos folyamodványokat kinyomozás végett az illető megyékhez utasította. Másnap Dévát oda hagyta, s rendeltetése főhelyére indult.

A hazát, folyvást nagy rémülésben s kínos bizonytalanságban tartó események következtében, többfelől testületek, és egyesek részéről, — mint fenebb már láttuk, — a fels. udvarhoz fölterjesztett, vagy gr. Jankóvicshez beadott folyamodványok mintegy tír körben mutatják az ország példátlan Ínségét, romlását, s az ebből eredő szorongattatást, általános leverettetést, s kétségbeesést rajzolják, nem kevésbbé az ország véleménye és kívánatai, valamint gr. Jankovics megbízatása, s ebből eredő eljárása között kifejlett éles ellentétet élönkbe tárják. Míg a Felség könyörületességét igénybe vevő, „végső ínségre jutott magyar hazafiak, kiknek gondos s bőkezű adakozása táplálta a szegényeket, de most mint koldusok kénytelenek házról házra alamizsnát kéregetni,“ *) a párt ütő

ge Begriffe habon, und zetige der Erfahrung, auch bei denen jetzigen Unruhen die AufwieglendeaVolkesgevvessind.“

*) A királyi, s küllőrmegyei táblák, s Maros-Vásárhelyre szorult „fő és nemes rendek“ M. Vásárhelytt 1784 december 10-en kelt felsőei folyamodványának szavai.

oláhoknak példásan megbüntetését s vallott káraiak megtérítését kérik, sürgetik, az udv. biztos őket józan elvekre s emberi módon gondolkodásra kívánja rábírni, másfelől pedig az annyi gonoszságot elkövetett jobbágyok iránt kíméletet tanúsít, s terheik könynyitását Ígéri. — Valóban ez okmányok az ország alig képzelhető elkeseredett hangulatát, s izgatottságát tolmácsolják; — azok az annyi csapással látogatott magyar nemzet akkori kebelrázó jaj-szavának szomorú viszhangját képezik.

Alljon itt e gyászteljes időből egy derék magyar főurnak, gr. Bethlen Sándor Küküllő megye főispánjának lelkes nyilatkozata, melyet hazafi kötelességének öntudatával s magyarhoz illő bátorság hős érzésével az általános csüggettségnek közepette, november 16-án gr. Eszterházi udvari főkancellárhoz indított folyamodásában őseihez méltólag következő módon fejezett ki:

„Én ugyan kegyelmes uram! hazám, szeretett hivatalom kötelességét és eleimről reám örökösen és sértődés nélkül szállott, királyomhoz való tiszta hűségem szentségét magam előtt viselvén, egyikét is azon szép nevezeteknek meggyalázni nem kívánom, és Exciádnak alázatosan jelentem, hogy én magamat, magaméit s gondviselésemre bízottakat az oláhoktól, ha lehet, felkonezolatni sem nem engedem, sem engedni nem fogom. Azoknak, kik az egész nemességnek ezt a teljes szerencsétlenséget óhajtának, azt az örömet megérni nem hagyom; minden rendelést és vigyázást megtészek, de ha a szükség azt kívánja, a gonosznak ellentállok teljes tehetségemig, és a nemes Szávoya dragonyos regimentből is helyben a városban lévén 40 ember immár segítségünkre, és több katonaságot is várván, azokkal együtt ennek a városnak és idejötteknek megtartásokat Isten után remélem. A nemes vármegyét pedig a táborba kiszállott kevés nemesség által, melyet a tolvaj hadnak egész és tökéletes lecsendesedéséig fenállva kívánom tartani.“

S mintegy a fejedelem iránti hűsége bizonyosságul hozzá teszi: „Felséges királyunk szentséges nevét az egész világ előtt titkok nélkül azzal káromolják, hogy a mit eselekesznek, a z t ő Felsége parancsolatjából cselekszik; annak jelül dicsekedni merészelnék azzal, hogy az ellenek kiküldött katona

ság is több irgalommal bánt velök, mint bűnöknek mivolta, s pártos tolvajságoknak minéműsége érdemelte volna. “

Térjünk már vissza a pártütés további folyamára, — s megfordulván a csatatéren, a császári kabinetben, s a sötét terveket forraló összeesküvők körében, az ide tartozó eseményeket új, eddig nagy részben ismeretlen okmányok alapján adjuk elő.

A véres drámát végjelenete, a főszereplőknek a büntető igazság kezébe esése fogja befejezni.

XIX.

Alázadás a csatatéren. A négy táborra
oszlott pártütőknek megtámadólag föllépése. —
Schultz hátrálása. — A zavargások Szász-Pénten-
ken. — Brukenthal Mihály kormány széki biztos
működés e.— Az új főhad parancsnok Nagy-Szeben-
ben. — A pór zendülés vége. — A császár mint új-
donságíró. *)

Mi történt azalatt Erdélyben, míg gr. Jankovics rábízott nehéz munkáját Aradmegyében megkezdette V Mi eredményre vezetett Schultznak az oláhokkal — mondjuk ki egyenesen — két versen alkudozása, nem kevésbé Molnárnak hozzájokküldetése? s a kormány által irányukban tanúsított kimélő és szelid bánás helyesnek s célravezetőnek mennyire bizonyult be? e két kérdéssel kell most foglalkoznunk. Az ide tartozó s hivatalos kútfőkből merített adatoknak lehetőleg gondosan összeállításában fogjuk a fenebbi kérdések megfejtését találni, — s ily móddal a bekövetkezett események előttünk fölmerülő képében minden bizonynyal a Hóra-lázadás nem kevésbé érdekes, mint tanulságos szakaszát ismerjük meg.

*) A t. olvasónak ez alkalommal is figyelmeztetésül legyen említve, — hogy az illető kútfők, melyeket, mint fenebb már érintve volt, legnagyobb részben eddig nem ismert, s így egészen új okmányok képeznek, az elbeszélés rendében mindenütt megnevezve vannak Ha szerző egyszerűs mind szabadságot vesz magának azt megjegyezni, hogy az általa fölkutatott s összeállított adatok, a- pórzendülésnek lényegesen más képét mutatják, mint azt az eddigi munkákban, s gr. Teleki könyvében is föltalálni lehetett, ezt csupán annak újabb bizonyosságául hozza fel, mennyire szükség volt, a népmonda által elferdített ez eseményekre nézve a valódi tényállást földeríteni.

Az alsó-fejéri lázadó oláhok — mint láttuk, — Schultznak november 12 én „keresztre tett esküvel ígérték, hogy haza takarodnak, s magokat csendesen viselik.”

A zarándi táborban lévők öt nap múlva, ú. ni. november 17-én az őket lecsendesedésre komolyan intő Molnár szemorvosnak „mindent megígérték, s azt egyszersmind egy nála lévő keresztre tett esküvel megerősítették.”

Végre az alsó-fejéri zendülők, midőn Schultz november 21-én megint hozzájuk menvén, a csendesen maradást, a felsőbb parancsok iránti engedelmességet nekik ajánlotta, — „e fölszólítására ígérték és fogadták, hogy mindent teljesíteni fognak.”

Mikép tartották meg az oláhok ez ünnepélyesen és ismételve adott szavukat? mindjárt látni fogjuk. Mielőtt azonban erre áttérnénk, nem lehet említetlen hagyni, hogy a gubernium nov. 29-én a felséghez tett s a háborúságnak még le nem csilapulását érintő tudósításában szükségesnek látta a monarchát értesíteni, hogy a főkadparancsnokság hozzá azon kérdést intézte: „miután a gubernium által megkeresett ő felsége legkegyelmesebb rendeleteinek értelmében a katonaság előnyomulása iránt intézkedni, mi közelebről megtörténend, — a gubernium határozottan nyilatkozzék: vajon most is a mellett k elljen-e maradni, hogy a lázadók ellen e r ő h a t a l o m a l kalmaztassék? vagy micsoda más módhoz kellene még nyúlni?

A gubernium erre november 29 én adott válaszában azon meggyőződését fejezte ki, hogy: „a főhadparanesnokság a felség legkegyelmesebb határozatainak foganatosítását elmulasztani nem fogja.” S bár a gubernium a közbátorság és csendesség helyre állítására nézve kiadott intézvényeiben az embervér lehető kimézését mindig szeme előtt tartotta, s most is azt óhajtja, — de ha a pártütők ellenszegülésükben tovább is makacsul megmaradnának: akkor nem volna egyéb hátra, mint a katonaság kiindulását elrendelni, hogy azokat verje szét, s további gonosz tetteiket akadályoztassa meg.

A mint e feliratról világos, katonai erőnek a zendülők ellen, a november 15-én kelt császári intézvény értelmében kiküldése még nem történt meg — mely insubordinációja az akkori katonai kormánynak azon gýaszos idő ép oly kedvetlen, mint rejtélyes

jelensége. Minden esetben bizonyos, hogy mint sok egyebet, úgy a zavargásoknak november hó vége felé megújulását, az oláhoknak a kormánynyal daczolását, s a katonasággal is vakmerőn szembeszállását, valamint e sajnós események folytán a hazának még egy hónapig tartó zaklatását, keserít bizonytalanságtól s aggodalmaktól gyötörtetését, legnagyobb részben az említett engedetlenségnek kell tulajdonítani.

A gubernium már november 25-én jelenté a császárnak, hogy: „a pártütők erőszakosságai a zarándi kerületben és a kincstári uradalmakban nem szűntek meg, s még azok is újra háborogni kezdettek, kik Schultzzal értekezésük alkalmával, magukat a csendesen maradásra kötelezték. Sőt azon megátalkodott emberek a közbén eső időt, — míg t. i. Schultz hozzájuk visszatért, — arra használták, miszerint kiküldött kémek s lázilók által a maguk pártját szaporítani igyekeztek, s vasmunkához értő embereket, (többnyire cigányokat) szedtek össze, kiket fegyver-csinálásra használtak. Azonkívül több helyeken százakra menő csapa tokban összesereglettek, maguknak vezetőket s előljárókat választottak, s még oly vakmerőségre is vetemedtek, hogy azon vidékeken bírákat és tisztviselőket is neveztek ki.“ Íme szomorú követkevései azon elmúlasztásnak, mi a pórzendülési veszélyes korban maga idején a „pricipiis obsta“ ismert orvosi szabály nem alkalmazásával elkövetetett.

A guberniumnak deczember 9 én a felséghez tett jelentéséből tudjuk, hogy a pártütők ellen újabb intézvények folytán a lázadás színhelyére küldetett; gr. Gyulai Ferencz ezredéből Koloson és Szamosújvárt lévő 2 zászlóalj, Orosz ezredéből (Szász Sebesből) hasonlólag 2 zászlóalj, végre egy őrnagy dandár, az Alsó Fejérben s Medgyesen állomásozó toscanai határezredből. A katonaságot e hadjáratában egy tartományi biztos élelmezés végett, valamint, a néppel érintkezni s azt csendesíteni, egy pópa kísérték. Annak segíteni s gyámolítani kellett a hazában volt, a támadók ellen már régebben kirendelt, de mint tudjuk, azokat nem igen háborgató, s aKálnoki s De-Vin ezredéből, Szávoya dragonyosokból, az erdélyi határszéli, főképp székely huszár, és 2-dik gyalog ezredből álló katonai erőt. Ez utolsóból a csataterén ez idő tájban megjelent csapatot Kraya alezredes vezérelte, kiről majd lesz még alkalmunk szólani.

A nagy-szebeni első kézirat, valamint a zalathnai főbányahivatalnak a bányászati kincstárnokséghez november 30-án tett tudósítása,*) a lázadásnak a zalathnai kincstári uradalmakban, valamint a zarándi kerületben újra kitöréséről s ezzel összekapcsolt mozgalmakról, s a fölkelteknek megtámadólag föllépéséről érdekes adatokat közöl. Azok, úgy szólva, négy táborban valának összevonulva. Az első csapat az ifjú Hóra alatt Mogos, Ponor, s Remete környékét szállotta meg, a másodikat, melyet K l o s k a vezérelt, Lupsa s Offenbánya környékében e két helység, valamint Csóra, Szártos, Brezest és Muncsel lakosai képezték, a harmadik a kincstári felső uradalom jobbjáiból egyesült, s az öreg Hóra alatt Albaknál állott, a negyedik K r i s á n György alatt Brádnál vonult össze, s a Halmagy és Déva közötti köziedést gátolá. A négy csapat úgy volt felállítva, hogy azok, megtámadásuk esetében, egymást kölcsönösen segíthessék. A mogosiak nov. 29-én toscanai ezredbeli 9 czirkáló huszárt szétverték, s s keményen tüzeltek rajok; Ponorban a lázadók egy határszélbeli huszárt agyonverték, többeket elfogtak, kiket, hir szerint, ugyanannyi közülök fogságba esett emberért kicserélni akarnak* Az offenbányaiak Zalathnáról egy altiszt vezérlete alatt kiküldött 20 legényt elkergettek, kiknek Abrudbányára kellett visszavonulni, s a Bucsesd felé egy káplár alatt kirendelt s 12 legényből álló csapat is a fölkelte népezébe esett volna. Végre hogy Brád környékén a dolgok miképez állanak, Zarándban lévő Stojanich őrnagy kéréséből lehet látni, ki a Boiczán állomásozó csapat szaporítását sürgeti. S miután Rikhard kapitány és dandárparancsnok is több katonaság, s a mellett ágyuk küldését kívánja, továbbá a katonasággal szembeszálló lázadók azt hány forgatják, mintha e l l e n ük az nem a császártól, de a magyartól küldett volna,—mindezek eléggé bizonyítják, hogy ha hegyes vidékekben, s kedvező állásban lévő pártütők ellen csak kevés számú csapatok rendeltetnek ki, semmi sikert sem lehet várni.

A kir. guberniumtól deczember 2-án, továbbá b. Brukenthal gubernátortól deczember 3-án a megújult zavargások felől a csá-

*) E tudósítást azon főbányahivatalnak hét tagja írta alá. Ezek b. Gerting, Zelenkai József András, Will Emmán. János, E l l z e n b a u m , B i p c r g e r , E x n e r s b. Z v e n k a i János.

szárhoz tett fölterjesztések is a történeteket, valamint a szintén válóságossá lett helyzet nehézségeit igen élénken rajzolják.

„A zarándi kerületben Érádnál találtató, mint a zalathnai s offenbányai kincstári uradalmak s ezekkel határos falukbeli szer fölött nyakas pártütők,“ mondja a gubernium, „mind nagyobb daczolásra kezdenek vetemedni, a felséged seregeinek ellenszegüléstől már nem irtóznak, s azokkal készakarva, mint ellenséggel így bánnak.“ A fölirat említvén itt a lázadóknak nagyobb s kisebb vezérek alatt különböző csapatban fölosztását, kik meglehetősen fölfegyverkezve vannak, s hegyi faluikba vezető útjokat elzárták, — így folytatja: „Stojanich őrnagy egy alatta lévő s 320 emberből álló csapattal november 29-én ugyan a zarándi kerületben Brádig előnyomult, s a pártütőktől ott fogva tartott öt katonát s 12 más személyt megszabadított, de miután a kezébe esett foglyoktól értésére esett, bogy azon a vidéken Krisán György vezérlete alatt mintegy 9000 lázadó volna összegyülekezve, — bár e sereg száma nagyra is volt téve, — kénytelen volt Halmágyig visszavonulni, hol a De-Vins ezredbeli csapathoz akart csatlakozni, de ott csupán orosz-ezredbeli kapitány Csépit és embereit találta. Dobrából egy székely-husár hadnagy (a fenemlített Teleki) 25 legénnyel Hlyébe ment, ott azonban oly ellentállásra talált, miszerint hasonlóan visszavonulnia kellett és segítségért Déván állomásozó Klesinczky alezredeshez folyamodott, ki neki azt nem adhatott, mivel magát gyöngének találta azon megtámadás ellen, melytől méltán félhetett. Ugyancsak Hlye mezővárosra november 29-én mintegy 400 s részint puskákkal fölfegyverzett pártütő csapat ráütött, annak hozzájuk csatlakozni nem akaró lakosait kirabolta, sokakat közülök megsebesített s elkergetett, s végre fölgújtással és halállal fenyegette, ha december 1-jén Halmágyon meg nem jelennének, hol összeseregleni fognak, nem kevésbbé a gubernium nyílt parancsát oda vivő emberek bántalmaztattak, s az odavaló pópa kezébe adattak, kinek „e foglyokért fejével kellett jótállani.“

„Más négy huszár, kiket ugyanazon alezredes levelekkel Stojanich őrnagyhöz Brádra küldött,----- 12 fegyveres lázadókól tovább nem bocsáttattak, mert, mint mondók, parancsolatjuk van, hogy a zarándi völgybe senkit se bocsássanak be.“

„Mesterházi, Orosz ezredbeli hadnagyra, ki november 28-án

Often bányára rendeltetett, a pártütők Valje-Vinczi-nél *) ráütöttek, s hat emberrel együtt megölték, csupán három és súlyosan megsebesedett legénye menekült meg. — Már azelőtt elindított Ponorba hat legénnyel egy toscanai huszárezredben strázsames tér, de a lázadóktól agyon lövetett, s emberei súlyosan megsebesítettek. “

„A mogosiak kilencz toscanai huszárból álló őrcsapaíot szét vertek, az offenküzdők egy ott állomásozó gyalog altisztet busz emberével együtt elkergettek, s az ottani kincstári tisztet kény szerítették, velők, s néhány helységgel, melyekkel mint mondók? szövetségben állanak, szerződésre lépni, s annak értelmében nekik, bizonyos kiszabott föltételek alatt, oltalmat Ígérni.“

„Schultz alezredest, ki 143 gyalog katonával, és 58 székely huszárral Remetére s Ponorra akart menni, ez útjában mintegy 1000 főből álló pártütő csapat, bár azt biztosítá, hogy bántani nem fogja, megtámadta; rá lőtt, s annyira ellene szegült, hogy egy hadnagy, egy megyei tiszt és 15 legény megsebesült, egy megöltet, s az alezredest maga kénytelen volt hátrálni. Azon tiszt, kik eddig a boiczai bányánál **) maradtak, most mivel éltüket a Brád mellett lévő lázadó csapat fenyegeti, kénytelenek voltak eltávozni, annál fogva a vidéken a bányászat, az adók beszedésével együtt, mint szintén az egész közigazgatás és az igazság kiszolgáltatás is folyvást fenakasztva van.“

A gubernium a fölkelt oláhoknak ingadozó, daczos jellemét, valamint ellenszegülésre s kicsapongásokra hajlandóságukat bizonyító fenebbi eseményeket előadván, a csendességnek, mint hozzáteszi, addig teljes mértékben helyreállítását nem reméli, míg a pártütők arra rászorítva nem leendnek, hogy fegyvereiket kézbeszolgáltassák minden összecsoportozást megszüntessenek, s a főczinkosokat kiadják. E véleményében megerősíti azon körülmény, hogy a mint törvényesen véghezvitt vallatásokból kiderült, a lázadó^ hitletétel mellett, minek rendesen rájuk nagy hatása van, — a magyar nemességnek kiirtása végett szövetkeztek össze. — A gubernium annál fogva a császárnak atyai kegyelmességéhez folyamodván, esedezik, hogy ő felsé-

*) Lupsai járásbeli oláh falu Tordamegyében.

**) Boicza, magy. Kis-Bánya, brádi járásbeli bánya-helység.

gc a vend helyreállítása s fentartása végett az országba több katonaságnak berendelését mielőbb legkegyelmesebben parancsolni méltóztassék.

A gubernium c fölterjesztésében foglalt újabb pórzendülési adatokat b. Brukenthal gubernátor más nap december 3-án a felséghez tett jelentésében nem kevésbé elősorolja, s megerősíti, mely okmányból, a fenebick kiegészítése végett, legyenek még a következő tények itt megemlítve.

„Az elhírhcdt Hóra“ — Írja a kormányzó, — mint mondják, erősen vigyáz magára, s folyvást körülötte lévő számos fegyveres csapattól őriztetik.“

„A kormányzéki nyílt parancsoknak a lázadásban lévő vidékekre beküldése felette nehéz, nemcsak azért, mivel a pártütők az utakat mindenütt megszállva tartják, de azért is, mivel a bevivő személyeket bántalmazzák, visszautasítják, sőt el is fogják, s a pópákat, kiknek azokat fölolvasni kellene, attól a legerősebb fenyegetésekkel elijesztik.“

Miután a gubernátor a közbocsánat és a nyíltparancsnak a katonaságot kísérő tisztviselők által kihirdetésére nézve tett intézkedéseket előadta, — hozzáteszi, hogy a gubernium vélekedése szerint, a katonai erőt a lázadók ellen megindítani, nemcsak azért volna üdvös és szükséges, mert, úgy azok, kik bűneiket megbánták, s az engedelmességre visszatértek, a lázadók részéről őket fenyegető nyomorgatástól s üldözéstől védve és biztosítva leendnek, de főkép azért is, mivel folyvást tart még azon téveszme, mit a lázadók jól hasznukra tudnak fordítani, hogy t. i. „a katonaság nincs ellenök.“

E két tudósítást Erdélyből, gr. Eszterházy udv. főkancellár december 11-én kelt jegyzéke mellett a császárhoz azon vélemény nyel terjesztette föl, hogy szükséges volna a csendességnek máskép nem eszközölhető helyreállítása végett Erdélybe számos katonai erőt küldeni s a makacs nép ellen igen komolyan s hathatósan föllépni, egyszersmind a netán fogságba eső főczinkosokat és vezéreket, ha elkövetett bűneik sommás eljárás útján bebizonyítva leendnek, példaadás tekintetéből szigorúan megbüntettetni. Csak ily móddal lehetne a pártütés tovább terjedését meggátolni, „s a buta nép fejéből azon istentelen meggyőződést kiverni, hogy mindaz, a mi történt, legfensőbb

parancsból követte tett el, valamint a tisztviselőknek és a nemességnek, minden tudósítások szerint, egészen földre sújtott bátorságát újra fölemelni, s a csaknem mindenütt fenakadt adófizetést folyamatba indítani.

Az udv. főkancellár végre nem mellőzhető, előterjesztései nek támogatása végett, megemlítni, hogy: „magán tudósítások szerint, melyeket, bár egészen bizonyosoknak tartani nem is lehet, fontosságuk tekintetéből mégis az ő Felseége tudomására kell juttatni, hogy: a párt ütök ismert vezérüket Hé-rát, maguk fejedelmének kezdik tekinteni; egyéb iránt több alkalommal nyilvánították, miszerint vállalatuk célja az volna, hogy: vagy azoláh, vagy az Erdélyben lévő többi nemzeteknek egészen ki kell i r t a t n i. “ *) — A császárnak az udv. főkancellár e jegyzékére adott határozata a következő szakaszban a pörzendülési újabb mozgalmak ügyében kelt legfensőbb intézvényekkel kapcsolatba^ lesz közölve.

A gubernium fenebb már érintett december 9 ki tudósításában is a dolgok állását sötét színekkel, s aggodalmát nem titkolva rajzolta. „A pártütök nyilvánossá lett szándéka, melynek végrehajtására egymást hittel kötelezték, követeléseik s állításuk, hogy ügyök az egész országot illeti, — mindezek sokra terjedő célzatukat mutatják. “ **)

„A lázadás Zarámban, a kincstári uradalmokban, s Alsó-Fejér szomszéd helységeiben folyvást tart, a lakosok az ajánlott kegyelmet el nem fogadták, a fölfegyverkezést és összecsoporto-

*) „Privat-Nachrichten zufolge, die man zwar für keine Gewissheit angeben will, jedoch ihres Wichtigkeit wegen, nicht uinhin gehen karín Euer Majestat bekannt zu maciien: Die Aufrührer den bekannten Anführer Hória a l s i h r e n F ü r s t e n z u b e t r a c l i t c n a n f a n g e n w o l l e n, und sicli übringens bey mehreren Gelegenlieiten verlauten liessen: Wie dass ihr Vornehmen dahin abziele: dass entweder die Wallacische, Oder aber die übrigen, in Siebenbürgen befindliche Nationen ganz ausgerottet werden müssen.“^a

**) Das indess veroffenbarte Vornehmen der Aufrühres, zu dessen Ausfiihrung sie sich mit Eide untereinander verbunden, ihre Forderungen, und das Vorgeben, dass ihre Sache das ganze Land betreife, zeigen ihre vielumfassende Absichten. A pártütök nyilvánossá lett s z á n d é k u k mint fenebb láttuk, a m a g y a r n e m z e t k i i r t á s a v o l t.

zásokat folytatják, valamint a békés és csendességre hajló jobbágyokat bántalmazták, miért e vidékeken a bányászat, s a köz igazgatás folyama mindig gátolva van.“ — Valóban ideje volt a vésteljes helyzet megszüntetése végett a legkomolyabb eszközök-höz nyúlni.

A lázadók ellen rendelt katonaság, mely, a főnebbiek szerint, maga működését november végnapjaiban kezdte meg, azokat, két felől támadta meg, hogy így összeszorítva, a támadást annál biztosabban és hamarabb leverje. Alsó-Fejérben az csakhamar Mogosig s Topánfalváig előhaladt, és a kis-aranyosi környékbe készült behatolni, míg K r a y alezredes a zarándi kerületbe nyomult he s ez oldalról szándékozott a zalathnai kincstári uradalombeli pártütő faluk ellen működését folytatni. E hadjáratában öt Mihelyég és Blesény között december 5-én mintegy 2000 főből álló pártütő csoport megtámadta, hol véres összecsapás történt, minek következtében 48-an az oláhok közül elhullottak. Másfelől fenemlített kerületbeli 16 falunak lakosai Nikitich püspök intésének engedelmeskedve, lecsendesedtek, s kegyelemért folyamodtak. *)

A fenírt napon ú. m. december 5-én reggel b. Domonkos főhadnagy Abrudbányáról jelentette Zalathnán lévő Richard kapitánynak, hogy azelőtti estvén a pártütők Topánfalván felül három házat kiraboltak, azon éjjel pedig a mondott helységben öt háznak hasonló sorsa lett. Hóra, Kloska és Krisán 3000-ből álló sergükkel együtt vannak, még az nap Szokodolt akarták megrohanni, s éjjelre megint' Topánfalvára mennek, honnan másnap útjokat tovább folytatják, de merre? tudni nem lehet. Nevezett főhadnagy azért e felette veszélyes környékbe több katonaságnak s legalább egy ágyúnak küldését szükségesnek látná. Richard kapitány e levélét még az nap estve az illető, t. i. Pfefferkorn tábornok kezébe küldötte, azon figyelmeztetés mellett, hogy a Zarándba bérendelt, s Bucsesd felé induló Ott alezredesnek Dupepiátra nevű, s hasonnevű völgyben eső falun kell keresztülmenni, hol a pártütők

*) A gubernátor gr. Eszterházihoz 1784 december 15-én tett jegyzékéből, valamint a nagy szebeni első kéziratból.

egy leveleket vivő legényét elfogták, s 12 emberrel Bucsesd ellen küldött káplárjának is hasonló sorsa lett. A közlekedésnek azért Zalathnával fentartása végett Dupepiatrát megszállás nélkül hagyni nem lehet, valamint a levágott fákkal eltorlaszolt utakat is fölnyitni s járhatóvá tenni szükséges. Végre a kapitány említi, hogy az nap délben Adorján őrnagy 230 gyalog és 41 lovas székelylyel, 2 ágyúval, 5000 puskával s a szükséges töltésekkel Magyar Igenbe megérkezett, hogy Schultz alezredest Remete elleni tervének végrehajtásában gyámolítsa. Ez adatokból is világos, hogy az értekezésekre vesztegetett idő alatt megerősödött lázadás a rendes katonaságnak mindjárt kezdetben mennyi dolgot adott, s a rend és csendesség helyreállítását mily nehézze tette.

Gr. K á l n o k i Lajosnak Tordamegye főispánjának deezember 12-én gr. Eszterházihoz tett jelentéséből látjuk, hogy a megújult lázadás tüzeinek az említett megyében is, jelesen Szász-Pénteken *) kitörését csak az oda épen jókor megérkezett katonai erő gátolható meg. — Hasztalanul folyamodott előbb a megye segítségadásért a szávoyai dragonyos ezred parancsnokságához; — 20- és 26-án ismételve tett kéréseire tagadó választ nyert, „azon okból, mert az ezred a főhadparancsnokságtól arra nézve semmi rendeletét sem kapott“, s miután aziránt a gubernátorhoz folyamodott, annak a főhadparancsnoksághoz intézett „ép oly gyors, mint üd vös közbenjárása^ következtében a kívánt segély megadatott

E katonai erő megérkezése nélkül, —mondja gr. Kálnoki,—a megye azon vidéke is porrá égetve lett volna, mert hiteles tudósítások szerint a paraszt nép oly nyakasságra vetemedett, hogy számba nem véve a kormányzék intéseit, készen állott a lázadókhoz csatlakozni, az adó fizetését megtagadni, s a nemesek éltére és javaira törését nyíltan bevallani. „Mindez csak előjátéka a jövő tavasszal a paraszt néptől megkezdendő lázongásoknak, ha csak azokat meg nem előzik. Mert ugyanis a haza veszélye, az istentelenek vezére Hóra, nem átallja, Záránd megye hegyei- és erdőinek rejtekhelyeiben, mint

*) Szász Péntek, mely Kolosmegye tekei járásában fekszik, Erdélynek II. József császár idejében történt új fölosztásakor Tordamegyéhez csatoltatott.

annak híre ide elhatott, magát Dacia királyának hirdetni.*)

Gr. Kálnoki fölterjesztéséhez volt mellékelve a kirendelt katonai erő vezérének Leonard ezredesnek, november 28-án maga eljárásáról tett jelentése. Az ezred rendeletéből, egy egész lovascsapat — Zug — a helységbe beszállíttatott, mely gondoskodás a legjobb időben történt, mert a jobbágyok a közöttük uralkodó izgatottságnál fogva, az erőszakosságra vetemedéshez közel voltak, s kevés napok alatt a lázadás általános kitörése bekövetkezett volna. Azon alkalommal Vasilie pópa és Bukos István falusi bíró mint főczinkosok és lázítók, s azonkívül még ketten a jobbágyok közül, elfogattak.

A mint a gubernátor deczember 15-én gr. Eszterházinak írja, a katonaság már Topánfalváig s Mogosig előnyomúlt, s készül Kis-Aranyos vagy Vidra környékét megszállani. »

Említést érdemel itt még Schultz alezredesnek Topánfalváról deczember 16-án a katonaság mozgásairól b. Pfefferkorn tábornokhoz Károly-Fejérvárra tett tudósítása. Azelőtti napon, 15 én⁷ Ott és Kray alezredesek Topánfalvára megérkeztek, egyszersmind Bisztrát is megszállták. A kémek jelentése szerint, a pártütők egy csapatja Oífenbánya felé vonóit, de legnagyobb részben a nagy-aranyosi határon szándékoztak összegyűlni. Ez okból Schultz még az nap, t. i. deczember 16-án, Nagy-Aranyosra készült indulni. — Kray alezredes Abrudbányán és Kerpenyesen egy erős csapatot hagyott, seregének többi részével s Ott ágyúival Topánfalván marad. Ott alezredes Offenbányára megyen, valamint Lup-sát s Bisztrát megszállja, s szándékozik a lázadók azon részét üldözöbe venni, mely azon vidékbe húzódott,

Deczember 15-én Vidra s több helységek esküttjei a Topánfalván lévő püspöknél megjelentek, s engedelmességet Ígértek, de a minek kevés sikere látszik, mert a környékeliek az napig fegyvereiket még át nem adták.

*) Sünt haec tantum praeludia, nisi praeveniantur, cum initio veris suscipiendorum a plebe rusticana tumultuum. Jam cuius ille pestis patriae, dux maleficatorum Hóra, non reformidat in latebris montium et sylvarum Comitatus Zarándiensis, Regem se Dáciáé (úti nobis faraa perhibetur) praedicere.

Az alezredes, mint mondja, ez útjában szándékozik Aradiban (mi egy része Albaknak) az oláhok levéltárát „das Archiv von Schriften“, mely ott Kriszta Miklósnál volna, kezére keríteni, — s mivel Nagy-Aranyos vidéke sivatag, s az ottani nagy havasokon az eleségszállítás szerfelett nehéz, célba vett hadjáratának bevégzése után, Topánfalvára visszatér, hol további teendői iránt a parancsot elvárja. Schultz c hadjárata nem maradt kívánt siker nélkül, a pörzendülés már alvó félben lévő tüzét az teljesen kioltotta.

Míg a katonaság ily módon a pártiítés leverésével foglalkozott, Brukenthal Mihály kormánybiztos és Nikitich püspök, az első a zalathnai kincstári uradalomban, az utóbbi Zarámban, békés eszközökkel igyekeztek a köz csendességet helyreállítani. Brukenthal, ki a lázadók lecsilapítására; valamint az elrablított javak visszaszerzésére irányzott működését, részben pópák által is gyámolítva, Szász-Sebesben kezdte meg, ott azonban nem nagy sikert aratott, majd december 7-én Károly-Fejérváron át Zalathnára, innen pedig december 12-én Abrudbányára ment. Ez útjában a köz bocsánatot mindenütt kihirdetetté, az arra vonatkozó nyíltparancsot terjesztette, s a népnek oktatás, rábeszélés, intés által rendre s engedelmességre térítésében fáradozott. A püspök is majd Zarámban munkáját végezvén, Abrudbányán a kormánybiztoshoz csatlakozott.

Mindez engesztelő lépések sikere, — mint a kormányzék a felségnek december 16-án írta, — abban állott, hogy a zarándi kerületben, s a Zalathnához és Abrudbányához közelebb eső falukban, mint a seregek clönyomúltak, a lakosok nagy része az összeesoportozást nem folytatja és látszólag lecsendesedik, s mind a kormánybiztoshoz, mind a püspökhöz még azon helységek is követeket küldenek, melyekben a leggonoszabb lázítók tartózkodtak, kik a lakosok teljes hódolatát s a fegyverek kézbe szolgáltatását fogadják, — de azért mégis ez ígéretek többnyire teljesíten maradnak. E tájékokon csekély a száma azon faluknak, melyek az elrablított javak egy részét visszaadják, a fegyverekkel azt nem teszik, legfeljebb csak a katonáktól elvett némely fegyverdarabokat s lovakat adják át. Mivel e végett több helységben kutatás tétetett, s fegyvereket sehohsem találtak, méltán lehet gyanítani, hogy a pártütők a náluk látott fegyvert valahová el-

rejtették, melyeket alkalom szerint majd újra elővegyenek, legalább bizonyos, hogy a mikelyéni csatában oly faluk lakosai is résztvettek, kik a püspöknek az engedelmességre térést fogadták.

Ponor és Remete lakosai, — írja továbbá a gubernium — a kormányszéki biztoshoz önként követeket küldöttek, s azok által engedelmességet ígértek, mégis az oda bevonult katonaság a jobbágyoknak kicsi részét találta otthon: mely adatokból látszik, mily kevésbé lehet ez ingadozó jellemű, s engedetlen néptől, eleendő katonai erő segítségével nélkül, tartós csendességet remélni.

Még makacsabb ellenszegülést tanúsítanak az offenbányai muszhai, nagy- és kis aranyosi kincstári jobbágyok, kik feleségeik s gyermekeikkel együtt Hóra alatt Topánfalva környékében összeseregelve; mint a püspök írja, megesküdték, hogy egymástól el nem válnak. — Se Schultz alezredesnek, ki közülök némelyeket magához hivatott, se egy oda küldött pópának nem sikerült deczember közepéig az említett lakosokat az engedelmességre s a fegyverek kiadására rábírní.

S a guberniumnak a császárhoz még deczember 20 áu tett tudósítása is a dolgok állását kedvetlen színben mutatja. A pártütőknek Topánfalvánál álló egy csapatja az ellenük 750 legény - uyel előnyomuló Schultz számára szállított élelemszereket elfoglalta, s egy szekerest megölt. A föllázadt tájékokon számos jobbágy csak színleli az engedelmességet, hogy a közbocsánat hasznait élvezhessék, s kivált földcsuraiknak engedelmeskedni nem akarnak, mások szerteszét kóborolnak, az elrablóit javakat s a fegyvereket vissza nem adják, valamint a közterheket sem hordozzák. — Ily körülmények között kevés megyei tiszt bátorzkodott még, kivált a zarándi kerületbe, Hunyadmegyének a Maros túlsó vagy jobb partján eső járásaiiba s a zalathnai kincstári uradalmakba rendeltetésök helyére visszatérni. *)

*) A gubernium e fölterjesztésében azt is jelenti, miszerint az algyógyi oláhok hallván, hogy az ottani nemesek a pártütés folyamában lerombolt s lakhatlanná vált házukba be nem költözhetvén, a telet az úrbéreszek házában akarnák tölteni, — az ellen tiltakoztak. A környékbeli lakosok pedig földesúri szolgálatot még későbbben is teljesíteni vonakodtak. B. Bornemisza al-gyógyi tisztje Vádi József 1785 január 10-én írta urának, hogy Bozes falu lakosai az oda küldött s őket úrbéri szol-

Hivatalos s más hiteles okmányokból közlött ez adatok a felbőszült és saját papságának intésére sem hajtó oláhság között erőre kapott izgatottságról s megátalkodottságról, a pórzendülés végperceiben, — a helyzet felől ép oly hangosan szóló, mint érdekes bizonyóságot tesznek.

Ez időtájban a lázadásnak már végére, gróf Fabris Domokos az erdélyi új főhadparancsnok rendeltetése helyére, Nagy-Szebenbe 1784 december 13-án megérkezett.*) A császár, ki a lázadási mozgalmak állása felől a polgári és katonai kormány részéről hozzá küldött, egymást keresztbe metsző, gyakran ellenkező jelentésekért kedvetlenségét nyilvánítani kénytelen volt, azt rendelte, hogy a gubernium és főhadparancsnokság a dolgok folyamáról közös tudósításokat készítsenek és terjeszszenek fel.

Az ily módon készült pórzendülési jelentések gr. Fabrisnak Nagy Szebenbe érkezése után megkezdődtek, de már oly időben, midőn a fölkelte oláhok ellen december elején megindult katonaság rövid idő alatt, ú. m. azon hó közepéig a lázadást legnagyobb részben már leverte, s a fegyverben álló s mindinkább összeszorított pártütő csapatokat szétverte. Épen ez okból így parancsolt s b. Brukenthal és gr. Fabris által aláirt közös tudósítás csak négy készülhetett, ú. in. 1784 december 17-, 21* és 24-én, valamint 1785 január 4 én, melyek közül a három első a katonaság mozgalmaira, az utolsó az oláh vezérek elfogatására vonatkozik. Azok ugyan elég terjedelmesek, de kevés jelentőséggel s érdekel bírnak, kivévén a harmadikat, mint a mely a pártütés teljes elfojtását jelenti.

Az első csupán a Galicziából, temesi bánásgból és Magyarországból Erdélybe berendelt s megnevezett seregeknek megindítását jelenti, melyek a pártütők ellen működő határszéki csapatok-

gálatra intő papot „szinte agyonverték“, valamint a balsai és mádai jobbágyok (az almási járásban) a némi restantiákat sürgető balsai bírót Tornát csaknem halálig elverték.

*) Lásd a bécsi „Magyar Hirmondó“ 1784 karácson havának 29 ik napján kelt 101-ik levelét, hol 830, 831 II. íratik: „E hónapnak 13 ik napján fő hadi vezér gr. Fabris az erdélyországi fő hadi igazgntásra Szebenbe megérkezett.“

kal egyesülve, azokat mindenfelől támadják meg, s szétkergetésüket, valamint ellenszegülés esetében teljesen megsemmisítésüket eszközöljék.

A december 21-ki tudósítás szerint a bánságból a seregek december 19- 20 és 21-én 3 ágyúval Facséton és Dobrán át Déva felé már útban vannak.

Kray alezredesnek Pfefferkorn tábornokhoz tett jelentése szerint a lázadók egy nagy csapatja lecsendesedett, Kis-Aranyos v. Vidra és Topánfalva lakosai fegyverük egy részét és 100 darab vasvillát kézbe szolgáltatnak, s Nagy-Aranyos lakosai, Hóra felszólítására, neki több embert nem küldöttek. A mint e főczinkos két pajtása, kik tőle elszöktek, mondják, vele még csak néhány száz lázadó van Nagy-Aranyosan felül Albak és Rada hegyi faluk környékében, mely kis sereg ellen Schultz alezredeé 700 legényt vezérelve előnyomult. Ha az alezredesnek e hadjárata nem sikerülne, a bánságból jövő seregek neki segítségére fognak küldetni, melyekkel egyesülvén, az említett nem számos pártúto csapatot bizonyosan szétveri.

A december 24-iki, s a lázadás elnyomására vonatkozó, azért terjedelmesen közlendő harmadik közös tudósítás szerint „Pfefferkorn tábornok ismételt jelentései az egyáltalában s mindenütt helyreállott csendességet, valamint a lázadóknak teljes szétveretését megerősítik, s bizonyosan állítják, hogy most már a lázadó jobbágyoknak egyetlenegy csapata sem létezik. “ *)

„Mivel utólszor jelentve volt, hogy még néhány száz pártúto volna összegyűlve, a seregek minden falat, a legvégső, hozzájárulhatni s már egészen igen nagy hóval fedett hegyig felkutatnak, Albak és Rada hegyi faluk pedig, hol, mint gyanítják, Hóra főczinkos többi kapitányaival s főbb követőivel tartózkodnék, Schultz alezredes csapata által körülvértettek, s a leggondosabban megvizsgáltattak, s akkor kitetszett, hogy sehol sincs összecsoportozás, és se flórára, se pajtásai közül egyre is rá nem akadtak;

*) „Die seit letztem Bericht vöm Ül dieses seiners eingelangte wiederholte Meldungen des Herrn General-Peld wachtmeisters H. Pfefferkorn bestätigen durchaus die allenthalben hergestellte Ruhe, und ganzliche Verengung der Tumultanten, und vereichern, dass für jetzo nicht ein einziger versammelter Haufen der aufrührischen Unterthanen mehr existire az utolsó közös tudósítás szavai.

a mint tehát e vélt kis csapat is széteszolva a falukba eltávozott, úgy bizonyosan Hóra is, mivel a mint látta, egészen magára hagyatott, kevés számú követőivel együtt még idején elszökve, vagy csak tőle ismert úton a magas hegyre menekülni igyekezett, vagy, a mint híre van, Körös vidékén át (Zarándban) Magyarországra kiment; hogy ezeket kézrekeríteni lehessen, nemcsak a havasra erős őrcsapatok küldettek ki, s az összes katonaság útastattott, mindazokra, kik jelenleg faluikból távol vannak, a legnagyobb figyelmet fordítani, azokat, kik későn hazatérés miatt vagy másképp legkevésbé is gyanúsoknak látszanának, vagy titkon lopódnának be, elfogni, tehát különösen Hórára s főbb meghitt embereire s tetteikre a legnagyobb vigyázattal lenni, — de azoknak személyes leírását is kérvén, ez a magyarországi határszéli vonalt képező katonai csapattal közöltetett, hogy őket, azon esetre; ha Körös vidékén át oda visszavonulnának nyomozni, s vagy elfogni, vagy semmivé tenni lehessen; s ily módon szabad remélni, hogy őt kézre keríteni, vagy netán vele levő kevés társaival együtt elpusztítani lehetséges leend.^u

„Ily kedvező körülmények között a seregek leginkább azzal foglalkoznak, hogy a Iccsendesedett falukban a jobbágyok fegyvereit maguknak átadassák, melyeket azok lassanként kézbe szolgáltattak, valamint a nemeseknek elrablított javait, a tulajdonosoknak visszaadás végett, összegyűjtsék, mi itt-ott már valóban meg is történt; legközelebből a köz bátorságnak helyreállítása után, a katonaság elhelyezésének tervét hatóságokkal egyetértőleg készítik, hogy a zavargásban résztvett minden vidék a katonaságtól jó móddal megszállva legyen, a jobbágyok a rajok folytonosan figyelés által korlátok között tartassanak, s tőlök nemcsak e télen át, de jövőendőben is minden időre bármi lázadási merényletre szolgáló alkalom elzárva legyen, most pedig, midőn a seregek a megszállandó falukba bevonulandnak, a határszéli csapatok magok határvidéki ezredeikbe hazabocsátatni fognak.^u

Az erdélyi paraszt háború ez utolsó bulletinje végül, a bánágból, Arad- és Bibarmegyékből az országba berendelt s december 26-án Ha Im ágyra, Belényes-Lazurba, Kalota-Szent Királyra, Magyar Egregyre (Zilah s Szent-Péter környékén) megérkezendő seregcsoportok elhelyezésére vonatkozó előleges megjegyzéseket teszen, mire nézve

b. Sturm tábornok figyelmeztette lett, hogy mindazon seregek további rendeletig az Erdélybe bejövő fenemlített állomásaikban maradjanak, melyek aztán a csendességnek tartósan helyreállása után Magyarországra visszabocsáttatni fognak.

Íme! a porzendülésnek november végén mérgesebben kitörése után, a hazában lévő katonaság csak magára, mielőtt a magyarországi segítség megérkezett volna, elég erős volt a fölkel, de időközben magokat össze szedett s nagy számmal cgybesereglett oláhok szétverésével a lázadást lecsillapítani. Mennyivel inkább tehette volna azt mindjárt kezdetben a zavargások kitörésekor, midőn a pártütők még kevesen és készületlenek voltak, ha a drága időt maga köteletségének teljesítésére s így a veszélyben forgó haza védelmére használni akarta volna!

A fenebbiekből végre könnyű megítélni, mennyire alaptalan azoknak állítása, kik az oláhok fölkelését rendes hadjáratnak tekintve, annak ilynemű fontosságot akarnak tulajdonítani, mint péld. Jankovich Miklós hazai ismert régiség bűvárunk is azt ha sonló színben akarja feltüntetni, s Bóráról ezt írja: „hogy seregét a tábori rend szerint alkalmaztatta, és úgy azokat viadalra is szólította, — hogy az összehordott vas és réz szerszámokból a hegyek üregeiben felállított hámorokban fegyvereket készített, s ágyukat is öntetett.“*) — Valóban kár volt e derék tudós hazánkfiának e véleményének nyilvánítása előtt a dolgot kissé jobban fontolóra nem venni; valóban akkor meggyőződhetett volna, hogy az említett oláh vezérnek se ideje, se pénze s bármi tekintetben módja sem volt a topánfalvi és albaki havasokban vashámorokat s ágyúöntödéket állítani fels azokat kellőleg fölszerelni!

A porzendülés leverésének s így a háborgások lecsendesedésének híre 1785-ben január 5 én érkezett Bécsbe, s egy arról a császár parancsából készített és legfensőbb kézirat mellett gr. Eszterházihoz küldött tudósítás, mint ma mondanák újdonsági napi híre, még az az napi „Wiener Diarium“-ba igtattatott. Csodá-

*) L. „Gróf Sztáray Mihálynak tiszti igyekezete és a nemességnek kész ajánlása Hóra támadásának lecsendesítésére“ „Tudományos Gyűjtemény“ 1821. II. kötet 73—86 11. A fenidézett hely a 76 lapon találtatik. — A történelmi igazság e dologban, mint tudjuk, csak annyi, hogy az oláhok az elrablott vasakból cigányok által láncsákat készítették.

latos! szinte egy századdal ezelőtt azon újsági czikk s egyszersmind hivatalos közlés oly szellemben és irányban készült, mint-ha ma írták volna; egyfelől inkább hatásra számított, mint a tényállásnak megfelelő, másfelől a közvéleményt annak félrevezetésével megnyugtatni akaró tudósítás.

Az illető két okmány htí fordításban itt következik:

a) A császári kézirat:

„Kedves gróf Eszterházi. Az ide zárt tudósítást az erdélyi háborgásokról, ön a mai „Wiener Diarium“-ba azonnal befogja iktattatni. Bécs, január 5-én 1785. —József.“

b) A czikk maga: „Az Erdélyből érkezett utolsó tudósításokból kitetszik, hogy az egyesült Hunyad-Zarándmegye egy részében összesercglett pártütő oláhok czélszertileg tett katonai intézkedések folytán, miután téveszméjüket részint püspökök, részint a politikai hatóság fejökből kiverte,*) minden erőhatalom s vérontás nélkül, lakhelyeikbe mindnyájan visszatértek, nálok lévő kevés fegyvereiket letették, s vétkeiket bánatosan megismerték, egyszersmind az őket tévútra vezető, s a hegyek és erdőkbe menekült gonosztévő Hóra és társa K 1 o s k a fölkeresésében s elfogásában fáradoznak.“—Hová menekültek az oláh vezérek, s kik fáradoztak azoknak kézrekerítésében? alább látni *fogjuk*.

Csak azt kell itt még említeni, miszerint *Hóra* elszökésének híre 1784 deczembere végén, mindkét hazában el volt terjedve.

Beöthy János Biharmegye alispánja Nagyváradról 1784 deczember 26-án Ürményi Józsefhez a megye főispánjához írt levelében jelenti, hogy *Hóra* a lázadók fővezére s egy társa elszöktek; s útjokat Fekete-Tón keresztül Magyarországra veszik és Bécsbe szándékoznak menni. Az alispán, mint mondja, *Hóra* elfogatására nézve „embertől kigondolható minden intézkedéseket“ megtett, ki ha a megyébe jőne, s nem gonosz lélek, — „nisi daemon fuerit“ onnan el nem illanhat, egyszersmind megküldi a két íóczinkos személyes leírását, s végre hivatkozva Debreczenben lévő gr. T i g e tábornok nyilatkozatára, a főispánnal maga érdemeit is tudatja.**)

*) Nachdem ihuen theils durch ihren Bischofen, theils durch die politische Behörde benommenen Irrwahn.^u

***) Refertur mihi ilium dixisse, quod talem vice comitem nunquam

B. Bornemisza János másfelől december 30 án gr. Eszterházinak Bécsbe jelenti, miszerint Hóra elszökésének híre valósult, s a megyében azt beszéltek, hogy az oláh vezér Bábolnától nem messze a csikmói erdőben egy nagy s mély barlangba rejtette volna el magát, s eleséget neki oda azon falu lakosai hordanak.

Ide tartozó tudósítás végre az is, a mit gr. N i c z k y Kristóf helytartó tanácsi elnök Budáról 1785 január 5 én gr. Eszterházinak Bécsbe írt, hogy a magyarországi főhadparancsnoksághoz az erdélyi határszélekről érkezett jelentés szerint, az elhirdethd Hóra felesége folyvást Belényesen (Biharmegyében) tartózkodnék, kinek azért elfogatása, s az elrablott javak végett lakásának föl kutatása, valamint onnan netán elszökése esetében üldözése végett, a bihari alispánhoz a rendelések megtétettek, s ez ügyben egy nyílt parancsot a katonaság is adott ki. — Lett e ez intézkedéseknek sikere, általában mi történt Hóra feleségével s két fiával, kik közül egyik a lázadásban szerepelt? ennek nyomát az okmányokban nem találtam.

XX.

A pór zendülés még egyszer a császári kabinetben. — Annak megújulása után kelt legfensőbb intézvények. — B. Bornemisza főispán elmozdítása.

Mit érzett a császár, s rá micsoda benyomást tett azon kedvetlen hír vétele, hogy a pártütésnek már kialakuló félben lévő tüze megint föllobbant, s újabb háborgások, zavarok törtek ki az anynyi inséget látott országban? Hogy e kérdés megfejtése, tehát a sajnos fordulat következtében szükségessé vált legfensőbb rendeletek előadása az oláh támadás eseményeinek ép oly jelentékeny, mint érdekes szakaszát képezik, — nem szükség bizonyítani; azon intézvények az akkori viszonyok értésére szolgáló felette becses adatokat tartalmaznak, általában a pórzendülés történelmére, ed-

noverit, sed sciet, rém directe Suae Majestati Sacratissimae, referre, de enim tali homine, inquit, dignum est, ut rex plenam informationem accipiat etc.

dig nem ismert, igen becses adatok nyújtásával egész új világot derítnek.

A mint fenebb említve volt a Nagy-Szebenből deczember 2 és 3-án a megújult háborúságok felől a császárhoz deczember 11-kén történt fölterjesztésekre onnan leadott intézvényekről kell itt legelőbb szólnunk.

A mint a császár deczember 12-én gr. Eszterházihoz intézett legfensőbb határozatában kifejezé, bár azon tudósítások egymással ellenkezesnek, — még is oly tartalmúak, hogy a pártütők ellen egész komolysággal kell a dologhoz fogni, — „dass gégen die Aufrihrer mit allém Ernst zu Werke gegangen werden muss.“ Annál fogva az erdélyi főhadparancsnokság gyámolítására Magyarországból küldendő szükséges katonaság végett az útasítás megtétetett, s e részben minden attól függ, hogy az kellő módon használtassák, de arra nézve a távolságért más egyebet rendelni nem lehet, ne hogy még nagyobb zavar történjék. — A császár egyszersmind tudatja gr. Eszterháziival, miszerint a következő napon délután egy gárdistát fog Erdélybe leindítani, a kancellária azért az oda lekiildendő irományokat készítse el, s annak adja át.

Az udvari kancellária e császári parancs következtében annak tartalmát december 13 án az udvari főhadtanácssal közölvén, azt kérte, az erdélyi főhadparancsnokságot útasítani, hogy a lázadás elnyomására kívántató intézkedéseket az ottani guberniummal egyetértőleg tegye, egyszersmind az utolsónak a legfensőbb intézvény értelmében készült kir. leiratot lekiildötte, melynek szövege hű fordításban itt következik;

„Millik József stb. stb. Azon legalázatosabb tudósításból, melyet ti folyó hó 2-án Hozzánk intéztetek, kedvetl énl értettük, hogy a pártütő oláh nép napról napra daczosabb lesz, új kicsapongásokat követ el, sőt a katonaság bántalmazására is vemedni merészel. Valamint azért szükséges, a pártütők ellen egész komolysággal fogni a dologhoz, s e célból Mi az ottani főhadparancsnokságunk gyámolítására megkívántató seregeknek Magyarországból leendő küldése végett az útasítást már megtettük, — épen úgy legfensőbb akaratunk és parancsunk, miszerint ti a végett, hogy azon háborgásoknak elnyomására micsoda rendszabályokhoz kelljen nyúlni, az említett főhadparancsnoksággal szakadatlanul és gyorsan egyetértsetek, s az erre vonatkozó in-

tézkedéseket annál inkább egész komolysággal és hathatósan végrehajtották, mivel innen a nagy távolság miatt itt vagy ott előforduló különös esetekre nézve más egyebet rendelni nem lehet. Bécsben, december 13 án 1784.“ — E kir. leiratból, minden további magyarázat nélkül, a helyzetnek a lázadás újabb kitörése által veszélyessé válását elég világosan lehet látni.

A mint az idézett legfensőbb intézvény által a csendességnek Erdélyben gyorsan leendő helyreállítása végett Magyarországból oda katonaságnak beküldése parancsoltatok,—gr. Hadik udv. főhadtanácsi elnök az illető katonai hatóságokhoz a szükséges rendelkezéseket megtette, miről december 14-én kelt jegyzékében gr. Eszterházi udv. kancellárt értesítette.

Nagy érdekléssel bír még e kérdéses ügyben a császárnak dec. 13 án gr. Jankovicshoz és b. Brukental kormányzóhoz intézett két-nevezetes kézírata, melyekben az erdélyi dolgok által okozott kedvetlenségét, s azon ügyre vonatkozó eszméit, nézetét vala mint akaratát határozottan kifejezé, s egyszersmind e két kéziratot szükséges tudás végett gr. Eszterházzal is közíé.

„Az Erdélyben folyvást tartó ellenszegülés“ —írja a császár gr. Jankovicznak — „engemet szerfölött kedvetlenit, s fájdalom! mindjárt kezdetben az illetők nem úgy jártak el, mint kellett volna, hogy azt egész komolysággal megakadályoztassák.— Az Önre teljes bizalommal ráruházott nyomozás ügyében főkép attól függ minden, ha jól fontolóra vétetik, mikép lehetne mindkét felől egymás ellen, t. i. az oláhok részéről az egész magyar nemzet, kivált földesuraik és a megyei tisztek, mind ezek részéről pedig az oláhok ellen legnagyobb mértékben felingerelt kedélyeket lecsendesíteni. Az elsőekkel hosszú évek során át keményen bántak, kik sérelmeikre nézve fővilágosítást s azoknak megszüntetését sohasem nyerhették meg; az utolsók erősen megbántva azt hiszik, hogy éltök s vagyonuk megtartását csupán az egész oláh nemzet irányában gyakorolt legszigorúbb bánásban találhatják föl. Ez esetben azért minden bizonynyal mint az Ítéző, úgy a nyomozó bűnvádi bírásokra is, kik nincsenek csendes kedély állapotban gondosan kell fölügyelni; s miután a nemzetek között azelőtt fenállott különbség most meg van szüntetve, s azok egymással egészen egyforma állásban vannak, tán tanácsos volna, kivált az országbeli nyelveket jól értő megyei szász-tiszteket

alispánokká és szolgabírákká nevezni a Zaránddal egyesített s úgyszintén Alsó-Fejér megyében is, a mire némely megüresedett helyek, vagy tiszteknek változtatása és felcserélése alkalmat szolgáltatnának, mely keverés—Vermischnung—által tán mind a csupán magyar és bántalmazott megyei tiszteknek szerfölötti félelmére kellő tekintet fordíthatnák, mind az oláhoknak azok irányában viseltető nemzeti balítéletüket s idegenkedésüket valami részben megszüntetni lehetni. Különösen arra kell törekedni, hogy az összecsoportozások egyszer már szűnjenek meg, s kiki csendesen haza menjen. Ha ez megtörtént, azután könnyű lesz a főczinkosokat egyenként elhozatni vagy elfogatni, mert azoknak az összegyűlve lévő és elkeseredett tömegtől kiadatását kívánni, valódi esztelenség, és Schultz alezredesnek azon kívánattal megbízása a veszélyt, s a végéhez már közel lévő tűznek újra föllobbanását előidézte.“ A leirat végén fölszólítja a császár gr. Jamkovicot, hogy a földbirtokosokat s megyei tiszteket, kikből áll voltak'ép a magyar nemesség, beszélje és vegye rá, hogy saját érdekükben oláh jobbagyaik irányában szerfölötti bizalmatlanságot, mint szintén félelmet is ne mutassanak, s velők igen keményen ne bánjanak, mi engesztelhetlen gyűlölséget és boszút árulna el, mert különben a csendesség helyreállítható nem lesz, s ők katonai segítség által is személyük s vagyonuk bátorságba helyezését magoknak nem ígérhetik, mit csak a törtéteknek teljesen elfelejtése által lehet eszközölni, mivel lehetetlen volna, minden nemes udvar elé egy őrt állítani.

Ab. Brukenthal kormányzóhoz irt terjedelmes kéziratból csak a főbb pontok lesznek kiemelendők. A császárnak, mint itt is kifejezi, az erdélyi még le nem csilapult háborgások nagy kedvetlenségére s fájdmárára szolgálnak, mit azon körülmény nevel, hogy a sokféle ellenkező tudósításokból, se helyesen ítélni, se a dolgok valódi állását fölfogni nem lehet. Ő felség e—ez fenébb már érintve volt,*) a pórzendülés első hírére mind az erdélyi, mind amagyar országi fő hadparancsnoksághoz a szükséges intézkedéseket megtette, de a melyeknek részint nem engedelmeskedtek, részint igen csekély erővel léptek

*) Lásd 123 l.

fel; „Ich habe dem General-Commando sowolil in Siebenbürgen als in Hungarn sogleich bei erster Nachricht die nöthige Aufträge gemacht, welche aber theils nicht befolget worden sind, theils ist n[un] mit zu seliwachen Mitteln hervorgetreten.“¹¹

A császár b. Eriken thalt is értesíti a pörzendlilési jelentéseknek á gubernium s főhadparancsnokság által közösen készítésére nézve tett, már ismert intézkedése felől, s hogy az utolsó utasított a hozzá intézendő parancsokat a gubernátornak tudtára adni, kivel a császár gr. Jaukovicshoz intézett kéziratát is közölte, melyből átláthassa, hogy a monarchia gondolata szerint a csendességnek tartósan helyreállítását mikép lehetne eszközölni. „Lehetetlen“ írja ő felsége, „némely, az országban, kivált a robot ügyet s különböző fizetéseket illetőleg már régen fenálló nyomások megszüntetése nélkül, a legnagyobb erőhatalomtól is biztos csendességet várni, mivel a hadsereg tartásának célja nem az, hogy saját alattvalóim ellen fordíttassék.“ —

A császár továbbá szoros kötelességévé teszi a gubernátornak, a föllázadt részekben a közigazgatástól mindazon embereket elmozdítani, kiknek engesztelhetlen gyűlölségét, bizalmatlanságát és boszúját netán ismerné, s hogy a jobbágyoktól az egyszer megállított igazságos úrbéri szolgálatoknál s tartozásoknál több ne kívántassék, a guberniumnak s az illető tisztviselőknek arra Szorosan ügyelniük kell.

A foglyoknak rögtönbírótság elé állítását a császár több fontos okokból meg nem engedheti: elsőben: mivel azokat a zendülés igaz okának kitudása s a valódi lázítók fölfedezése végett ki kell hallgatni; másodsor: mert a valóságos vétkesek, s az elcsábítottak, félrevezetettek között a büntetésben különbséget kell tenni, a mostani és szerfelett felingerült bíráknál azon nyugodt kedélyt föltenni nem lehet, mely a halálos ítéletek hozásában oly szükséges; s mint a különböző táblák, s a városokban összegyűlt nemesek minden beadványai és tettei bizonyítják, azok szerfelett izgatott állapotban vannak, mivel maguk bátorságát csupán a nyársba yonás s kerékkal törés büntetésének alkalmazásában — nem tekintve hogy az kit s hány embert sújt — vélik föltalálni: „dass sie ausser aller Fassung sind, und in Spiessen

und Rädern, allein obne Rücksicht, wen oder wie viele es treffe, ihre Sicherheit zu finden glauben.

„Ha még más fontos aggodalmak — mondja a császár — „engemet épen most az innen eltávozástól vissza nem tartanának, é n már. eddig az országban megjelentem volna ily jelentékeny időperczben, mert ezt én, inkább még a jövőt, mint jelent illetőleg, az egész birodalomra nézve a legnagyobb fontossággal bírónak tekintem;*) s nem tudom eléggé fölhívni ön i smertes ügyességét és belátását, mint önt s minden alatta állókat kötelességükre emlékeztetni, hogy teljes erővel működjek nek e vést elhárítani és megakadályoztatni, s egyedül csak a tőlem kijelölt módon ismét biztos és tartós csendesség helyreállítására jutnia A császár végre a gubernátornak a pártütés leverésére előnyomuló seregek számára a szükséges élelmezés s előfogatok kiszolgáltatásáról kellőleg gondoskodást parancsolja, mire az országot kérlelhetetlenül rá kell szorítani.“

A kir. leiratnak a szándékolt erdélyi útra vonatkozó szavai elvitázhatlauul bizonyítják, hogy a monarcha a pórzendülésnek nem csekély jelentősége felől meg volt győződve. Egyébiránt 11. Józsefnek kissé önkényes és a szerződéseket tiszteletben nem tartó ktil politikájában kell az okokat keresni, melyek Bécsből eltávozását nem engedték. Jelesen épen akkor a Spanyolország és Hollandia között Münsterbeú 1648-ban aláirt béke értelmében bezárt torkolatát a Schelde folyónak erőhatalommal kinyitni a császár megkísértvén, — az ebből eredeti, s Franciaország beavatkozását előidézett bonyodalmakkal volt nagy mértékben elfoglalva.

Van még egy pár érdekes császári intézvény, melyek a pórzendülési ügyekre s azokból származó bajok eligazítására vonatkoznak. Ez okmányok is az akkori viszonyokat, helyzetet s hangulatot ismertető, s a császár gondolkodását jellemző adatokat tartalmaznak.

*) „Wenn auch nicht andere wichtige Besorgnisse eben jetzo Mich von hier zu entfernen abhielten, so wäre Ich schon selbst in diesem so wichtigen Augenblicke im Lande erschienen, weil Ich solchen inehr noch für die Zukunft als für das Gegenwärtige von der aussersten Wichtigkeit für die ganze Monarchie ansehe.“

Az udvari kancellária november végén különböző tárgyak felől 12 pontból álló fölterjesztést tett a császárhoz, ki azokra nézve maga legfensőbb határozatát november 28-án leadta.

Az udvari kancellária az elrablott javak visszaadatására nézve büntetéssel fenyegető parancs közzétételét ajánlotta: a császár azt rendelte, hogy azon holmik visszaadása ne önkényesen, de rendes törvény útján — im ordentlichen rechtlichen Wege — eszközöltessék.

Az udvari kancellária kérte, hogy a közbocsánat csak azon esetben legyen érvényes, ha a pártütők bizonyos kitűzött napra házaikba visszatérnek s az elrablott javakat visszaadják; a császár ezt jóvá nem hagyta.

Az udvari kancellária az erdélyi ügyeket s viszonyokat nem ismerő gr. Jankovicsnak a tisztviselők elmozdítására nézve, valamint az úrbér ügyében adott teljhatalmat illetőleg megjegyzi, hogy, miután a megyék az udvari biztosnak alárendeltettek, a guberniumnak pedig egész tekintélye elvétetett, — abból könnyen zavarok keletkezhetnek. — A császár az udvari kancellária észrevételeit figyelembe nem vette.

A császár a szétszórt s egymástól nagy távolságra eső hegyi lakásokat, a kancellária véleménye szerint, egyes kisebb helységekbe összevonni nem engedte, mivel az emberek úgy szántóföldjeiktől messze eltávolítva lennének.

Az udvari kancellária a kincstári uradalmakban „a ragadozó állatokhoz hasonló embereknek állampolgárokká kiképezése végett“ iskolák fölállítását indítványozván, — a császár e pontra így határozott: „Az iskolák minden bizonynyal szükségesek, de épen a házaknak a hegyekben szétszórt fekvése azoknak fölállítását nehezíti és sikerét gátolja; tán azon ragadozó állatok kiképezését illetőleg épen oly hasznos volna, ha az oláhok földesurai egy időre iskolákba járva, ott jobb elvekre tennének szert.^a

A császár végre az úrbéri szabályozásnak más és alkalmasabb időre halasztását ajánló pontra nézve ezt válaszolta: „Hogy már tíz évet haladó idő óta tartanak az erdélyi összes jobbágyságnak s főképen az oláhoknak a robotra vonatkozó fölötte sürgető sérelmei, az ország tudja, s hogy az idvezült felséges császárnétól azoknak eligazítására nézve kiadott igen nyomatékos parancsok

mindig fogamat nélkül maradtak, oklevelek tanúsítják, s a hol nyomások uralkodnak, s az orvoslásnak még csak lehetősége is elenyészik, ott csendesség nem uralkodhatik, a dolog természetes következése; hogy a zalathnai uradalomban sok és szerfölött nagy nyomás, következőleg azok ellen panaszok is voltak, melyeket a kincstárnokság az itteni, (t. i. Bécsben lévő) pénz- és bányaugyi osztálylyal együtt sohasem akart megszüntetni, sőt inkább, saját hivatalnokaitól megvakítva, mentegetni kívánta, s hogy ilyen panaszok april hó óta itt eligazítatlanul levernek, épen úgy több bányavárosokban is, főképp Nagy-Bányán épen azt követték el, hol az udvari tanácsos M i r i s testvére a zsarnok, ő pedig annak eljárását itt védi, — mindezek ismeretes s el nem tagadható dolgok. Annálfogva minden bizonynyal Jankó vies teendője a zalathnai panaszok kinyomozására, valamint a vétkesek megbüntetésére nézve intézkedéseket tenni, egyszersmind a valahára annyi kidolgozás után kész, s a guberniumtól, mint kancelláriától méltányosnak talált urbért az országba be kell vinni, ez által pedig azon igazságosságot tanúsítani, hogy a mint a pártütő oláh fölakasztatik, lefejeztetik, agyonveretik, s más súlyos büntetésekre ítéltetik, épen úgy sérelme is legyen megszüntetve, s egy czélszerű urbért életbe léptetve, melynek megtartására az úr, mint szintén a jobbágy is királyi hatalom által rászoktassanak/

Az erdélyi pénz- s bányaugyi kincstárnokság 1784 december 28-án „a csendesség helyreállítása s fentartása ügyében“ a felebbi pontokhoz némileg hasonló javaslatot tett a szétszórt fekvésű hegyi faluk lakóinak kisebb helységekre összehúzóása, a katonaságnak a lázadó vidékekbe nagyobb számmal elhelyezése, a szükséges utak készítése végett az erdőknek 40 ölnyi szélességben kivágatása, s a pártütést kezdő falukban a heti vásároknak egy ideig betiltása stb. felől. Az udv. kancellária e rendszabályokat 1785 január 14-én a császárhoz pártolva fölterjesztette, ki azokra nézve a kancelláriával egészen ellenkező nézetben volt, s mint „a körülményeknek meg nem felelőket“ el nem fogadta.*) Emlí-

*) „Die von dem Thesaurariat, oder besser zu sagen, von ihrem Beamten vorgeschlagenen Mittel sind keinesweges elessen Umst&nden an gemessen, und ist mir leid, class ich einer, mit der Kanzley ganz entgegengesetzter Meynung bin.

tést érdemel itt különösen a gróf Eszterházy udvari főkancellár-koz intézett legfelsőbb határozatnak két végső pontja.

„Megfoghatatlan dolognak látszik nekem, hogy mivel a már rég hamu alatt lappangó tűz, Bécsben járt egyik panaszlónak sokadalom alkalmával vigyázatlan módon történt elfogatásáért *) fellobbant; a vásárokat az egész környékben betiltani; s az adást és vevést a hegyek és síkság között megszüntetni kellene/*

„Az én felfogásom szerint végre; a lázadásba merült; de azután lecsendesedett lakosok nevét jobb egészen elfelejteni; mint az ezek felől készítendő jegyzékek által az üldözésre, a nyomozásoknak vég nélkül folytatására, bizalmatlanságra, ellenségeskedésre új anyagot,' s tán még azokba ártatlan személyek beírására is alkalmat adni/*

„Így tekintem én ez ügyet, s minden eddig már nyilvánított, s meggyőződésemmé is vált elveimnél fogva, c mód vezet egyedül célra. Annál inkább kell bámulnom a hogy a thesaurarius, s még a kancellária is a íenebb elősorolt eszközöket jóknak találja. Ön azért a guberniumot, s a thesaurariatust e szerint fogja utasítani/*

Ahóra-lázadásnak nem kevésbé érdekes, mint jellemző epizódját képezi b. B o r n e m i s z a Jánosnak a hunyad-megyci főispánságból elmozdítása, mint ez ügynek itt következő előadásából látható.

A császár, ki Erdélyben a dolgoknak jobbra fordulását és a zavarok lecsendesedését szíven hordozta, ily cz él b ól decz. 19-én gr. Eszterházy udvari főkancellárhoz egy kéziratot intézett. Abban kiemelte, mennyire szükséges legyen, a nagy megrázkódtatást szenvedő s kiváló fontossággal bíró Hunyad-Zaránd megyében mind az alattvalók, mind a földesurak kedélyét mérséklő elővigyázási eszközökhöz nyúlni, s a tűz újra fellobbbanását okozható minden rendszabályt elkerülni. Fődolog c részben egy jól eltalált betöltéséről gondoskodni az ottani folytonos táblának, mely a szerfelett megrémült, s mind azt, a mi történik, hamis sziliben néző megyei tiszteket, ezek által pedig a földesurakat és az alattvalókat helyes irányban

*) A császár e szerint, maga is azt hitte, mintha a pórzendülés kitörését a brádi hetivásáron megjelent s az oláhokat ott lázító Hórának más nap történt elfogatása okozta volna. Erre nézve a történelmi igazság, jelesen, hogy Brádon akkor Hóra jelen sem volt, — fenebb maga helyén (50 51 11.) előadatott.

vezesse és oktassa, nehogy az utolsók boszúja, ha bár őket egyelőre erőszakkal elnyomni lehetne, majd nagyobb dühösséggel törjön ki. Ezt megelőzni, elhatározta: ottani főispán b. Bornemisszát elmozdítani, mint a ki sem csendes, annál kevésbé az akkori időben azon fontos hivatal folytatására megkívántató szellemi képességgel nem bír *), s a helyi viszonyokat s a személyeket is bizonyosan jól ismerő Brukenthal Mihály kormányzéki tanácsost és hóralázadási biztost azon megye főispánjává kinevezte, egyszersmind a megyében fekvő kincstári uradalmak igazgatását is rá bízta, valamint kötelességévé tette: a folytonos tábla és megyei tisztség személyzetére nézve maga legjobb meggyőződése szerint, a guberniumhoz ajánlást terjeszteni fel, mely azoknak kinevezését, az udvar megkérdezése nélkül, azonnal hajtsa végre. Mindezeket a fejedelem azzal indokolta, hogy a mostani táblai tisztekre sem a politikai ügyek vezetését nem bízhatja, s tekintve azoknak kedélyhangulatát, miről a Déván történt rögtönbíróági számos kivégeztetések elég bizonyoságot tesznek, náluk változtatás és felügyelet nélkül az igazság-kiszolgáltatást és bűnvádi pereket még kevésbé hagyhatja.

A császár azért az udv. főkancellárt utasítja, a parancsolatot a guberniumhoz ily értelemben küldeni le.

Az udvari kancelláriára a legfensőbb intézvény nagy benyomást tett, mely azt mindjárt másnap deczemb. 20-án tartott ülésében fölvette, s az ügyben a császárhoz terjedelmes felírást intézett.

Annak 1-ső pontjában b. Bornemiszza mentségére felhozta, hogy nem régiben az országnak 11 megyére felosztásakor főispáni hivatalában megerősítettvén, azóta ellene semmi panasz sem adatott be, valamint a nyugtalanságok alkalmából is őt bármi vétés sem terheli**), miért az udvari kancellária őfelsége legkogyel-

*) „Der als Obergespann----- niemals die Geistesfähigkeiten in ruhigen, noch weniger in jetzigen Zeiten zu Vernehmung eines so wichtigen Amtes hat.“

**) Az udvari kancellária ez állítását illetőleg nem lehet, elhallgatni: hogy b. Bornemiszza János, mint fentebb (107—108 11.) elő volt adva, a pórzendülés kitörésekor, s így a legveszélyesebb pillanatban, midőn a megye védelmére nézve erélyesen intézkedni épen úgy kötelességében, mint becsületében állott volna, inkább maga személye védelméről gondoskodott, s főispáni székhelyét oda hagyván, Nagy-Szebenbe menekült, miért a gubernium igen keményen megpírongatta, s Dévára visszatérni parancsolta, s az udvari kancellária, mint látszik, e főtiszt ily botrányos hivatali hűtlenségét őt terhelő vétségnek nem találta!

mesebb Ítélete alá bocsátja, hogy miután a volt s hivatalukból fölmentett főispánok szabályszerűleg nyugdíjaztattak, b. Bornemiszt a rá mért s érzékenyen sújtó elmozdítás helyett nem lehetne-e a királyi táblához mint első valóságos ülnököt addig „extra numerum“ áttenni, míg egy hely megüresedésével a rendes bírák számára fölvetethetik?

A 2-d i k pontba n az udv. kancellária Brukenthal Mihálynak kormányzéki tanácsosi állomásból a főispánok közé áthelyezését némileg hátra- vagy kisebb rangba tévésnek tekinti, ki Hunyad-Zaránd megyében a helyi viszonyok s személyek kellő ismeretével nem bír, hol a lázadás alatt nem fordult-meg, de többnyire Szász-Sebesben ült, s tudósításait a guberniumhoz onnan tette, miért ha b. Bornemisza elmozdítása ő felségének változhatatlan határozata, e főispáni hivatalra inkább a megyei viszonyokat jól ismerő b. Józsika Antal kormányzéki titoknokot ajánlja.

Miután 3-szor ő felsége a tartományi és kamarai tiszteknek a körülményekhez képest elmozdítását, vagy kinevezését gr. Jankovicsra s illetőleg a guberniumra bízta, most e teljhatalom Brukenthal Mihályra is átruháztatváu, méltán lehet a kétfelől jövő kinevezések, s más ilyen intézvények összetalálkozásából eredhető bajoktól tartani.

Az udvari kancellária 4-szer megjegyzi, hogy Hunyad megyében csupán egy, és csendesen maradt kamarai birtok van, t. i. a vajda-hunyadi, a zalathnai kincstári uradalom, a háborgások főfészke Alsó-Fejérben fekszik, s azért alig lehetne valami hasznot abból várni, ha a hunyad-megyei főispán kormányoz egy más megyében lévő kiterjedett kamarai jószágot, melyben a gazdaság több ágaival szorosan összekapcsolt bányászatot is üznek.

Miután a császár ez udv. kancelláriai jegyzékre maga új, s egészben véve előbbi intézkedéseit fentartó határozatát leadta, melyből kiemelendő, hogy egy korábbi lcgfensőbb rendelet értelmében, a főispánok és kormányzéki tanácsosok rangja mindenben egyforma volna, — gr. Eszterházy a felségnek dec. 30-án egy elnöki levelében válaszolt, s mint abban állította, a főispánok és kormányzéki tanácsosok teljesen egyenlő rangban állását illető császári rendelet az udvari kancelláriához soha le nem érkezett, egyszersmind Brukenthal Mihály ügyében némileg módosított ajánlatát újra fölterjeszté, ki a pórzendülés teljesen lecsilapulásaig addigi állásá-

ban maradván, egyszersmind Hunyad-megyét mint főispáni hely tartó kormányozza, b. Bornemisza János pedig főispáni fizetését megtartván, a királyi táblához szolgálati éveinek megfelelő ranggal menjen át.

A császári határozat erre ez volt: „E külön esetre az ajánlatot interimaliter, a különben is teendő új intézvényig jóvá hagyom.“

J ó z s e f.

A gubernium arról 1785. január 3-án kelt királyi leiratban értesítettett.

XXI.

Az erdélyi pór zendülés némely utó-eseményei, s ezekre vonatkozó legfensőbb intézvények.

Az erdélyi s magyarországi oláh népfölkelés vég eseményeire kell még egy futó tekintetet vetnünk. A két hazának ez úgy nevezhető utó-sebei fájdalmas érzést költenek fel ugyan még ma is a hazafi kebelben, de másfelől a helyzetet illusztrálják, s nincsenek érdek és tanúság nélkül, valamint a monarcha intézkedéseiben annak gondos figyelmét, jó-akarátát s emberi nemes indulatját tanuljuk ismerni, ki kész volt, s örömet kívánt az Ínségen, s a sajtolts ország bajain segíteni, de a célra vezető utat s eszközöket el nem találta, s gyökeres orvoslást nem eszközölhetett.

Itt közöljük elébb az ide tartozó erdélyi adatokat.

Már fenebb (164 165 11.) röviden említve volt gr. Jankovicsnak Déváról 1784. deczemb. 30-áról az udvari kancelláriához a rend és béke érdekében tett intézkedései felől számot adó tudósítása, mely alkalommal az udvari biztos a népnek terhei könnyítésére nézve némi reményt nyújtott, mit az udvari kancellária nem helyeselt, a császár ellenben a kancellária nézetét rosztalta.

Érdekesnek tartjuk a monarchiának ez ügyben a kancelláriához intézett legfensőbb határozatát most egész terjedelmében közzé tenni.

„Gróf Jankovicsnak teljesen igaza volt, midőn az alattvalóknak könnyítést ígért, s az úrbért, melyet most mindjárt életbe kell léptetni, nekik úgy adta elő, mi valódi jótétemény becsével bír. Ő tehát hibáztatást azért nem érdemel, sőt inkább utasítandó, hogy az úrbért így az alattvalókkal jól megértesse, s az arra nézve eddig

elkövetett visszaéléseket megszüntesse; mert a kancelláriától ajánlott módon mindennek ismét elpalástolása czéloztatik, az által pedig a csendesség fentartása sokkal nehezebbé válik, mintha ez alkalmat az elkövetett visszaéléseknek alaposan kinyomozására, és eltávolítására használják.“
József.

Mennyire szíven feküdt a császárnak a nép ügye, és helyzetének javítása, valamint a rend és csendességnek az országban megszilárdítása, azt januar. 10-én gr. Pálffy alkancellárhoz intézett kézírata is bizonyítja, melyben ismételve rendelte: a föllázadt megyékben az urbért életbe léptetni; továbbá: mivel a különböző vidékeken fegyveres fölkelést vagy bandériumot alkotó nemesek részéről maguk, valamint lovaik számára történt élelmezés közben sok kihágás követetett el, az ilyen banderistáktól természetben, takarmánykép, vagy bármi névvel fölszedett adók a házi pénzalapból, mint szintén a tartományi pénztárból haladék nélkül megtérítenek. Gr. Jankovics végre egyetértve Brukenthal Mihálylyal intézkedjék arra nézve, hogy Hunyad-Zaránd megyének folytonos táblája lehető legjobb módon s a legalkalmasabb egyénekkéltől töltessek be, kiknek eljárása semmi rász benyomást ne okozzon, s a csendesség biztosítását és annak állandóul fentartását eszközölje.

Bár a lázadás, mint tudjuk, 1784. decembere közepén a katonaság által leveretett, a csendesség és rend helyreállása azért még nem következett be, a köz bátorság biztosítására nézve is még sok teendő maradt fenn, s a bizonytalan jövő, főképp a veszélynek nem sok idő múlva várható új kitörése, a kedélyeket zaklatván, mint több okiratból látható, általános aggodalmat szült.

Hogy a zavargások meg nem szűntek s itt-ott még mindig előfordulnak, azt bizonyította az udvari kamara útján 1785. január elején érkezett azon hivatalos jelentés, mit az erdélyi pénz- és bánya-kincs tára okság Nagy-Szebenből 1784. december 20-ról a kérdéses ügyben felterjesztett. Annak tartalma szerint, némely faluk a kihirdetett közbocsánatot ugyan örömmel fogadták, de másfelől inkább csak a nem használható fegyvereiket rakják le, vagy a katonaságnak beadják, de ezt is kevesen teszik, miért a jó-érelmű pópák és bírák más lázadókat nem bátorzkodnak a fegyver letételére inteni; továbbá a gyilkosságokat, kegyetlenségeket és rablásokat elkövető faluk, helységek az említett példát nem követik, sőt

inkább folyvást együtt-tartanak; nem kevésbé több helyeken, péld. Alsó-Fejér, Hunyad-Zaránd megyékben: Lupsa, Válye-Vinezi, és Ponor, Mogos, Remete püspöki faluk, az oifenbányai kincstári uradalomhoz tartozó öt falu, mint szintén Dupipiátra, s Balsa környékén a közbátorság veszélyezve van; miért azon esetben, ba a téli hónapokban azokkal s különösen Albak helység lakosaival a legszigorúbban nem bánnak, tavasszal még gonoszabb háborgások bekövetkezésétől méltán lehet félni.

Az udvari kanczeliária 1785 január, lü-én a császárhoz fölterjesztette zaránd-megyei 125, minden vagyonuktól megfosztott nemes és szabadsorsu kérelmesek folyamodványát*). Azok, miután nejük, férjük, gyermekeik, szülei az oláhoktól meggyilkoltattak, ők a görög nem-egyesült hitre térésük feltétele alatt életben hagyattak, öt hetet kemény rabszolgaságban töltöttek, s abból a katonaság által kiszabadítva Dévára vitettek, hol a legnagyobb Ínségben, nyomorúságban voltak. Ily helyzetben, a tartományi pénztárból leendő segélyeztetésük végett a gubemiumhoz fordultak, s mivel az csak oly feltétellel ígértetett meg, ha a megyei tisztiek a visszafizetésért magukra kezességet s felelősséget vállalnának, mit azok nem teljesíthettek, azon segélyezésért most ő felsége atyai könyörületességéiz folyamodnak, hogy élelmüket s ruházatukat megszerezhessék.

Az udvari kanczeliária a kérelmeseknek valóban szánakozásra méltó állapotát tekintve, őket a felség kegyelmébe ajánlotta, s részint gabonában, részint pénzben adandó felsegélésüket indítványozta.

A császár e felterjesztésre adott legfensőbb határozatában, nem helyeselvén a gubernium eljárását, melynek az ügyét rögtön elintézni kötelességében állott volna, a folyamodó családoknak haladék nélkül a szomszéd városokba elszállásoltatásukat párán csolta, s minden személynek naponként 17 krajezárral leendő segélyeztetését rendelte, mely előleget azok, kiknek abban módjuk lesz, annak idejében visszafizetni tartoznak, a szegényeknek pedig az, mint könyörödomány — charitativum subsidium — elengedtetik; ily

*) A 37 kérelmes között volt: 18 özvegy nő, 16 férfi, 1 leány s mind két szüléiktől megfosztott 7 gyermek. Mindezek a hozzájuk tartozókkal együtt képezték a fenírt számot. Legtöbben voltak e szerencsétlenek között a Kriscsoron, vagy Körösfalván lakó Kriscsori család tagjai, mindössze 42.

értelemben keli azért a guberniumot a császári intézvény végrehajtására nézve utasítani.

Mily kevésbé biztosítá a porzendülés leverése egyfelől az ország békéjét, hasonlólag másfelől az oláh nép mily kevésbé ábrándult ki téveszméiből s gonosz terveiből, sőt mennyire kész lett volna a zavargásokat megújítani, annak szembeötlő bizonyosságául lehet idézni azon tényt, hogy az 1784-dik esztendő vége felé az oláh pópák több még le nem csendesedett helységekből H ó r a s z á m á r a úti pénzt gyűjtöttek, kinek azzal bizonyosan népe sérelmei orvoslásának ügyében Bécsbe kellett volna menni. A gubernium erről a szávoyai huszárezred parancsnoksága útján értesülvén, Küküllő és Fogaras megyék folytonos tábláinak megparancsolta az említett pénz-gyűjtést, haladék nélkül megszüntetni, valamint a felszedett összegeket az illetőknek visszaadni, a fölfedezett néplázítókat elfogatni, s az ügy állásához képest megbüntetni, általában minden ily mozgalmat lehető crélylyel, s a katonasággal egyetértve megakadályoztatni.

Említést érdemlő körülmény e részben, hogy: az idézett, és a hazában „a nyugtalanság szellemének a pópák segítségével¹ mind szélesebben terjedésére vonatkozó adatok a bécsi udvari haditanácsnak 1785-ben január 20-án az erdélyi főhadparancsnokságához intézett rendeletéből vannak merítve, melyben e katonai hatóság a szükséges vigyázatra utasított, miszerint az országban történő dolgokat figyelemmel kísérje, főképp pedig a pópákat szemmel tartsa, s intézkedjék, hogyha valamely békételenségnek, vagy aggodalmat okozó eseménynek legkisebb nyomát vennék észre, az mind a polgári mind a katonai kormánynak haladék nélkül tudomására jusson *).

A mely napon az udvari haditanács ez intézvényét az erdélyi főhadparancsnokságához leküldötte, azt egyszersmind gr. Eszter-

*) „Da nun hieraus ein neuer Beweis sieti veroffenbarot, wie schr der Geist von der Unruhe sich bereits ausgebreitet hat, und besonders die Popén hierinfallt mitwirken, folgar im Land allenthalben, und vorzüglich der Popén halber die beflissenste Aussicht zu bestellen seyn muss, damit sobald die geringste Spur von einer Unzufriedenheit, oder wobl gar von einem bedenklichen Yorgang wahrgenommen wird, das Gubernium und das General-Commando hievon die ungesaumte Nachricht erhalten.“ A fenidézett udv. haditanácsi rendeletből.

házy udvari főkanzellárnak is megírta, ki annak tartalmáról „tudás és szükséges hivatali használás végett“ a kir. guberniumot értesítette.

Ez okmány is egyik világos, sőt hangosan szóló bizonyosága azon kárhuzatos befolyásnak, melyet az oláh papság az oláh nép e fölkelésében gyakorolt.

Hunyad megyéből is történt az udvarhoz január hó folytában egy pár s a hóralázadási viszonyokat, általában a helyzetet jellemző felírás. Annak tisztsége Déván január 13-án tartott üléséből az udvari kanzelláriának a közbátorság tekintetében több oldalról fenyegetett megye véstteljes belállapotáról jelentést tett. Az oláh nép, mint írja, mely a lázadást kezdette, általában a magyarok s a nem egyesült görögöktől különböző vallások elleni dühös indulatát még mind nem vetkezte le, de a tél által akadályozva, némi engedelmességet színlelni kényszerítve van. Mind a mellett közülük még sokan folyvást az erdőkben bujkálnak, s Kenderesi József főpénztárnoknak január 3-diki mellékelt tudósítása szerint az adót katonai erő alkalmazása nélkül felhajtani nem lehet, mi különben is sok nehézséggel jár, s azért a múlt év két utolsó havában 622 forintnál több a közpénztárba be nem is folyt. A lázadás megújulása, ha az oláhoknak a fegyvertől félniök nem kell, bizonyos, kik eltökélve vannak, tavasz beálltával a magyarokat nagyobb készülettel támadni meg, s azzal hangosan fenyegetődznek is. A tisztség véleménye szerint azért, az ő lázadási hajlamukat a tél folytában a fegyvereknek tőlök nagyobb gonddal cszközlendő elszedésével, valamint még az erdőkben kóborló több főczinkos elfogatásával kelene megzabolázni. De miután a megyében volt katonaság egy része már onnan eltávozott, s a hónap 20-ka körül a wirttembergi s Eszterházy ezerekekbeli csapatok előbbeni állomásaikra visszatérnek, a gr. Gyulai ezredéből benmaradó k* vés katonai erő Dévát is alig fogja megvédni, míg másfelől a fegyverek elszedését és a föl-lázítók clfogatását sem lehet eszközölni; ily helyzetben pedig a háborgásoknak tavasszal még nagyobb vést hozó kitörésétől annál inkább lehet tartani, mivel nemcsak Oláhországból, Moldovából, Illyria nagy részéből, mint Erdélyből, Arad és Bihar-megyékből is a haza közromlására az oláhok igen nagy tömegben összetódulhatnak.

A tisztség azért a folyvást háborgó s még le nem csendese-

lett, a lázadásnak is tavasszal újra kitörésével fenyegetődző oláh-ság között észrevehető mozgalmak s tervek felől az udvari kancelláriát értesítvén, esedezik az ország határszélén fekvő, több törvényhatóságokkal szomszéd, azért nagyobb veszélynek kitett megye helyzetét ő felsége elébe juttatni, s annak elegendő őrizettel megerősítését kieszközölni.

Az udvari kancellária január 24-én kelt jegyzékében a megye kérelmét a császárhoz fölterjesztvén, a felség azt tudomásul vette, egyszersmind az urbernek a még háborgó megyékben haladék nélkül fogamatba vételét parancsolta.

Fenebb a hórá-támadási vénapok és dulások előadása alkalmával (l>2. 1.) említve volt egy Hunyad-megvétől 1785. január 20-ról azon gyilkosságokra vonatkozólag a császárhoz föl térj eszett keserves, a rendek „könnyeitől áztatott“ kérelem, mint nevezték: „Laorymanun nostrarum libellus.“ Arra most még egyszer azon okból kell röviden visszatérnünk, hogy ismerjük azon három pontba foglalt eszközöket, melyeknek alkalmazásáért a megye a nagymértékben megingatott közbátorság és csendesség érdekében s biztosítása végett a fejedelemnek esedezett.

1. Minthogy gr. Jankovics kir. biztos működése folytán a bűnvádi ügyek folyama a megyében felfüggesztve van, az elfogott s fölkel oláhok ellen az olyan perek lehető gyorsasággal föl vételének kegyelmesen megengedéséért, s a köz és igen szükséges példa gyanánt szolgáló igazságnak kiszolgáltatásáért esedeznek.

2. Szükségesnek vélnék továbbá a könyörgő rendek, hogy a háborgó s a zendülésben részt vett községekben lakosok részint némileg büntetésük, részint javításuk tekintetéből a szomszéd Bukovinába átszállitassanak, s azok helyébe a német földről, jelesen tíveviából igazságos föltételek mellett, új lakosok telepíttessenek.

3. Végre mivel a megyei s magát gyanússá tett határszéli katonaságba a faj rokonságért is teljes bizodalalmát helyezni nem lehet, ő felsége a közbátorság megvédése tekintetéből, a megyébe több, s annak kiterjedésével arányban álló katonaság küldését parancsolni méltóztassék.

A Hunyad-megyei rendek e folyamodása, mely azonkívül, hogy sajtyszerű kalandos tervet tartalmazott, másfelől a császárnak is a pórzendülést illetőleg többször kifejezett nézeteivel s akaratu-

val ellentétben állott, az udvarnál, mint gondolni lehet, figyelembe nem vétetett.

A császárnak valóban nagy kedvetlenséget okoztak a hóra lázadástól sajtolt hazából felküldött hírek s tudósítások, melyek őt meggyőzték, hogy a mint tudjuk, elég korán kiadott rendeleteinek s intézvényeinek daczára, a pusztító tüzet még január hóban is teljesen eloltani nem sikerült.

A szerencsétlen haza ily helyzetét nagy mértékben jellemzi, sőt gyászosan illusztrálja a kir. guberniumnak 1785. janunr. 25-én az udvarhoz tett s hét pontból, illetőleg javaslatból álló felírását. A kormányzék azokat az országban „megzavart csendesség és közbátorság helyreállításáért“ terjesztő fel, s legfensőbb jóváhagyásukért esedezett. Ajánlotta többek között katonai és tartományi biztosok kiküldését, a kik világosítsák fel a földnépét, s győzzék meg azon téves felfogásuk felől, mintha a katonai összeírás következtében joga lenne a fegyvert fölvenni, s a földesúri szolgálat alól felszabadulása mellett, a tőle használt jobbágyi földek tulajdonosává is válnék; kérve volt továbbá a nyakasabb lázadók szigorú megbüntetése, valamint megújítva szóba hozatott a hegyeken, nagy távolságban szétszórt oláh kunyhókat kisebb és rendes falukba összehúzni, mi által az azokra felügyelet könnyítették, s nem kevésbé az elrablóit javaknak, kivált fegyvereknek, visszaadására a lázadókat rászorítani.

E kormányzékai jelentés főmomentumát képezte az oláh pópáknak, mint a pór zendülés bűnrészeseinek említése, kiket azért a papi hivatalból elmozdítani s a köz-adózók közé kelene sorozni. A gubernium azért ismételvén ez ügyben kiadott régibb rendeleteit, mindkét oláh püspöknek meghagyta, hogy „mivel mindkét egyházbeli pópák a lázadásnak, azt előmozdítva cs terjesztve, szolgáltak, mind ezeket, mind pedig általuk a nekik szinte vakon engedelmeskedő népet jóra oktassák és tegyék szoros kötelességévé az e löljárók iránt engedelmesnek lenni, s azok akaratának magát alárendelni.“

A kormányzék végre ezúttal is szükségesnek látta, azon régibb rendeletét megújítani, hogy senki a parasztoknak puskaport el ne adjon, e tilalmat egyszeismind a lő- és kézi fegyverek, mint ön és salétrom árulására is kiterjeszté, s azokra, kik azt áthágnák, büntetést szabott.

A porzendumásnak leverése után egy hónappal kelt ily okmány a hazában folyvást uralkodó izgatottságot, nyugtalanságot s abból származó aggodalmat elég hangosan hirdeti, a miben ez adat szerint is főtényezőnek látjuk az oláh pópáknak a lázadásban szereplését, kik a nép fölkelését és pártütését elősegítve, arra példát adva, a pusztító tüzet gonosz merénylettel szitni és éleszteni nem áttallották.

Alább látni fogjuk: e részben a magyarországi oláh pópák sem voltak az erdélyiekénél jobbak, mint ezek, amazok is mintegy szent hivatalukból folyó kötelességüknek ismerték tudatlanságban tartott híveiket ámítani, csalni, s tévútra vezetni.

Az erdélyi gubernium fennentett javaslatait az udvari kancellária febr. 14-én kelt jegyzéke mellett felküldötte a császárhoz, de maga véleményében azokat nem pártolta, miután nagyobbára már fennálló s így régibb legfensőbb rend életeknek ismételt, azért nem szükségos közzétételére vonatkoztak.

E fölterjesztésre a következő s az erdélyi akkori közigazgatást épen nem dicsérő legfensőbb intézvény kelt: „Mind e javaslatok vagy semmi újat sem tartalmaznak, vagy csak oly dolgokat, a mikben határozat már történt. Ezekből azonban mégis látni lehet, hogy folyvást ugyanazon elvek, s ugyanazon téveszmék mind a gubernium végzéseiben, s még inkább a megyéknél tulnyomólag fenállanak, s azért mily kevésbé lehet remélni a valódi nyugalmat, mi nagyobbára attól függ, mikép fogják fel az emberek a dolgokat. A kancelláriának azért velem együtt annál pontosabban és szigorúbban szem előtt kell tartani: mikép lehessen az ily csalfa intézkedéseket meggátolni.

József.

E császári határozat értelmében az udvari kancellária febr. 21-én a guberniumot utasítí: hogy magát a kérdéses ügyben kelt legfensőbb rendeletekhez és elvekhez alkalmazni szoros kötelességének ismerje.

A császár 1785. febr. 7-én gr. Pálffy alkanczellárt értesítvén, hogy „az erdélyi körülményekre nézve¹¹ mind b. Brukenthal kormányzót, mind gr. Jankovicsot utasítíni „szükségesnek találta^, a hozzájuk intézett kéziratokat vele „tudomásul“ közölte.

Mivel, -- írja a fejedelem b. Brukenthalnak, — „a csendeségnek az országba tökéletesen helyreállását, az emberek szívéből minden haragtartásnak kiirtását, s így kinek-kinek maga házához

visszatérését“ erősen óhajtja, megküldi neki a gr. Jankovicshoz ez alkalmatossággal tett rendeletét, melyből teljesen látni fogja: mit érez és mit gondol a császár; azért kötelességévé teszi: magát mindenekben ahhoz tartani, foganatosítását eszközölni, s főképp az úrbéri szabályozást haladék nélkül életbe léptetni.

„Valamint a guberniumnak, úgy minden jó hazafinak azon kell iparkodni, hogy minden távollévők maguk házába visszatérjenek, s fejükből a szükségtelen, sőt szerfelett káros aggodalmat kiverjék, mintha a lázadás tavaszkor megújulna, és így mindazokat, kik akár balul értésből, akár roszakaratból az ellen hibáznának, arra nézve, a mit tenniök kell, útba igazítsák. **

Gr. Jankovicstól végre a monarch a, mint neki írta, „megvárja a zalathnai uradalombeli panaszok kinyomozását, eligazítását, s erről mielőbb leendő értesítését; nem kevésbbé akarja, hogy az úrbéri szabályozás Hunyad-Zaránd megyében, Hátszeg vidékén és Fejérmegyében „stante commissione“ kihirdetessék, s foganatba vétessék, mi a földesurakat s az alattvalókat is az uralkodónak arra vonatkozó elhatározott szándékáról leginkább meggyőzi.“

A császár nem kevésbbé gr. Jankovics figyelmét felhívja a még távol lévő s az erdőkben és hegyeken tartózkodó falusi lakosokat részint szabadon bocsátandó rabok, részint előljáróik, megyei tisztek s a katonaság útján az aggodalom nélküli visszatérésre rábírní, annálfogva többé senkit közülök bármí ürügy alatt elfogní, vagy bántani szabad nem lesz.

„Teljes mértékben ismerem“, írja a császár, „milyen terhes feladat a földesurat és alattvalóját egymás iránt kiengesztelni, s keserűséggel telt szívükből, mint felhevült elméjükből a nemzeti és vallásos gyűlölséget kiirtani, mi a lázadás által még inkább fellobbant. De e czélt elérni, minden becsületes hazafi lankadatlanul törekedjék; annálfogva mint azt tenni tartozom, úgy kivétel nélkül, mindenki, alattvaló, úr, vagy tisztviselő irányában, ki azt elmulasztaná, vagy az ellen vétne, szigorú eljárást fogok alkalmazni. Önnek azért minden lehető úton s eszközök által azon kell lenni, hogy ki-ki e szerint csv lekedjék, sőt ha lehető volna, szívébe oltsa: így gondolkozni, így érezni. **

A császár végre említi gr. Jankovicsnak, hogy a végínségre jutott nemesség számára engedélyezett segélypénz kezelésében a gubernium és udv. kancellária részéről sok halogatás

történt;*) egyszersmind ajánlja neki, hogy rá lévén bízva Hunyad- és Fej érin egy ékben a tisztek, s a zalathnai uradalomban a gazdasztek kinevezése, azoknak megválasztására nagy gondot fordítson, mivel az egész vidék csendessége, s állapotának javulása attól függ **).

A mit a császár e kéziratában az elszegényedett nemesség számára engedélyezett segélypénznek a gubernium és udvari kanzellária által nem pontosan kezelése felől némi szemrehányással felhoz, az bizonyosan a zaránd-megyei 123 kérelmesnek fenebb előadott ügyére vonatkozik, midőn a gubernium azon szerencsétlenek folyamodását elébb hivatalos tárgyalás alá vette, a helyett, hogy nekik rögtön segélyt nyújtott s az iránt intézkedett volna.

XXII.

Még egy visszatekintés a magyarhoni pörzendülésre. — Az oláh papság magaviseleté.

Az Erdélyből egy pár magyarországi szélmegyébe is átcsapott, fenebb már érintett oláh lázadásnak is némely utó-eseményei felől kell itt még számot adni. Ez ügyben gr. E s z t e r h á z y a magyar kir. helytartó-tanácsból érkezett egy tudósítást a császárhoz 1784- december 30-án terjeszté fel.

Még azon hó 8-án a temesvári bánásgból Erdélybe titkon beküldött kémek jelentése szerint: a háborgások ott folyvást tartanak.

Másfelől a bánásban, névszerint Temes megyében a nagy-kövesesi és moraviczai, Krassóban a lugosi kamarai számtartóságokban több rablás követtetett el, midőn néhány kamarai alattvaló megöletett, több kamarai tiszt halálos sebet kapott, egyszersmind a felszedett kincstári és adópénzt is elsikkasztották.

Mindezek folytán a helytartó-tanács ő felségének parancsát kéri arra nézve: nem volna-e szükség a lippai és hidegkúti közsé-

*) „Die verwilligte Aushülfe für den in ganz mittellosen Stand versetzten Adel nicht so láng durch das Gubernium und die Kanzley hatte herumgezogen werden sollen.“

**) A császári kéziratnak egy pontja, mi a harmadik oláh vezér K r i s á n elfogását eszközölő kerpenycsi pópának és társainak megjutalmazására vonatkozik, alább maga helyén lesz említve.

geknek a temesvári fegyvertárból puskákat adni, hogy fölkelte alattvalók berontásának esetében magukat azok ellen védelmezzék.

Az udvari kancellária véleménye szerint, az alattvalók kezébe fegyvert adni a fenálló rendszabályokkal ellenkezik, s miután azóta már a temesi bánság az Erdélyből történhető beütés ellen biztosítva van, az arra vonatkozó indítványnak nincs helye, ellenben az újra terjedni kezdő rablások nemcsak a magukat jól bíró lakosok közbátorságát fenyegetik, de főképp az adó beszedésével foglalkozó kincstári tisztek s falusi bírák ellen vannak irányozva, a fenemlített kihágások méltán figyelembe veendőek, s ha a mostani körülmények között azon vidékekre több katonaságot küldeni nem lehetne, nem volna egyéb hátra, mint a kamarai hivataloknak maguk s az adó és jövedelmek felszedésére kiküldött tisztek fedezése végett, bizonyos számú fegyveres pandúrok föl vételét megegyeztetni, egy darab időre az alsóbb megyéknek is hasonló engedélyt adni, a községek segítségével a haramiákat és gonosztevőket üldözöbe venni, egyszersmind éjji őrök kiállítására, s más elővigyázási intézkedések megtartására a bánsági megyéket erőlyesen rá szorítani.

A császár e jelentést kedvetlen tudásul vette s az indítványt: fegyvert adni az alattvalók kezébe, jóvá nem hagyta. S mivel a rablásokat a bánságban leginkább az ottani lakosok követik-el, minden faluban a rossz embereket szemmel kell tartani, szükség továbbá a házakat gyakran megmotozni, a találtató fegyvereket elszedni, a falukban éjji őröket állítani ki, azokba gyanús embereket be nem bocsátani, s az ezek ellen vétőket szigorúan megbüntetni, a mint a haramiacsoportok ellen szokott őr-czirkálásokat kiküldését sem kell elmulasztani. A császár végre a kincstári pénzek bátorságára nézve kívántató katonaság kirendelését az ottani határszéeli ezredekben parancsolja kirendeltetni.

Az udvari kancellária c legfensőbb határozatban foglalt különböző intézkedések végrehajtását illetőleg a helytartó-tanácsot, magyarországi udv. kamarát és udv. főhadit tanácsot 1785-ben január 3-án a szokott módon utasította.

Fenebb (151)—160. 1.) az Arad-megyét is sujtoló erdélyi pórzendülés ügyének állása elő volt adva. Az udvari kancellária erről a császárhoz 1785. január 3-án még egy utólagos tudósítást tett hat főczinkos és gonosz lázító felől, kiket kiválólag bűnös voltukért súlyosabban kell büntetni. Ezek voltak:

Lupenes Juon, erdélyi születésű, Zám helységből, ki maga vitte át az oláhokat Soborsinba, az uraság vagyont védni akaró lakosokat szé(kergette, az ajtókat feltörte, s így a rablásra út nyitott, a többi helységek feldulására is a népet vezette, s gr. Jankovics tudósítása szerint, példaadás végett halállal büntetendő.

A r g y e l á n Ruzsán, Petrisből, egyik, ki az erdélyi oláhokat a megyébe áthivta, a nála menedéket kereső papot veréssel illette, s a soborsini épületek elpusztításánál mint kapitány szerepelt.

Sztanyis, aliter Ribicze Ursz, Cserbiből, több rablásokban részes, Forray alispán elhurczoltatásának fő eszköze, s az Erdélyből áthivott oláhoknak egyik vezére volt.

Athanasie Alexi, Petrisből, az erdélyi és aradi dúlásokban mint kapitány jelen volt, a soborsini templomban az oltári szentség ellen elkövetett botrány szerzője, ki azt szétdarabolva elszórta és lábával taposta.

Aranyos Avran, egy kóbor rajongó, a fenemlített templomi botrányban fő részes, ki papi öltönyben az utcán ordítva tánczolt, a szent kehelyből ivott s másoknak azt oly czélből átnyújtotta. Végre

Braniczkán György, soborsini falusi bíró, egyik kezdője a rablásoknak, ki a lázadóktól épen hagyott épületeket harmadnapal azután felgyújtotta.

Az udvari kancellária e nagy gonosztevőknek mielőbb egy kinevezendő részrehajlatlan törvényszék által perbe fogatását, s az ellenük hozandó ítéleteknek legfensőbb megerősítés alá terjesztését indítványozta, egyszersmind a kisebb bűnösöket vétségükhöz képest a fenebbi törvényszék külön osztályokba sorozván, azok az ő felségétől rájuk szabandó, s haladék nélkül végrehajtandó büntetést szenvedjék.

Az udvari kancellária végre a megkárosított földesuraknak a lázadók által önkényt ajánlott és szolgálattételleg eszközözendő kártérítését azon tekintetből is újra szóba hozta, mivel a Magyarországon fenálló úrbér szerint a parasztok mérsékelt s megterhelhetetőségük nélkül eső szolgálatot tesznek, miért a kártérítés ügyének rendszeresen, arra nézve készítendő terv alapján elintézését indítványozza.

A császár maga legfensőbb határozatában az aradi ügyben kiadott már ismert végzéséhez ezúttal is ragaszkodását nyilvánította. Annál fogva Lupenes Juon Temesváron 3 évig tartandó közmunka-

tételre alkalmaztassák, a más öt fenébb megnevezett bűnös mindé-
nik egy évig hasonló módon lakoljon, a kisebb bűnösök pedig kü-
lön osztályokba soroztatván, ahhoz mért büntetést szenvedjenek s
azután szabadon bocsáttassanak. A császár végre a robotolás útján
történő kártérítés ajánlását határozottan visszautasította, miután
azt a bűnös által vétségéhez mért arányban teljesíttetni lehetetlen.

Itt említjük végre a fenebb már érintett adatot, hogy t. i. az
oláh pópák Magyarországon is a pörzendülés terjesztői s a népnek,
még pedig az egyházi szószékből, tartott beszédekben izgatói s lázi-
tói voltak, miért többen közülök elfogattak és a polgári hatóság
kezébe adattak, miről a kir. helytartó-tanács, b. S c h a c k m i n bu-
dai főhadparancsnok által, azon kérés mellett értesítetett, mi szerint
ez ügyben az egyesült és nem egyesült püspököket utasítsa, kik
a pópákat és protópópákat jobbra oktassák, s tartozó köteleessé-
gükre szorítsák rá*).

XXIII.

A véres dráma vég jelenete. — Az oláh vezérek el-
fogatás a.**)

A hóra-zendülési véres drámának végjelentését a két főczi-
kos Hóra és Kloska elfogatása képezi. Ezek a tölök vezérelt

*) B. Schackmin budai főhadparancsnoknak 1784-ben dcczember
1-jen az udv. főhaditanácshoz tett, s bizonyosan az arad-megyei zavargá-
sokra vonatkozó tudósításából; mi a közös hadügyministerium
bécsi levéltárában találtatik, s onnan van közölve. E jelentés itt követke-
zik: „Den in Anbetracht der Siebenbürger Unruhen von Herrn General von
Koppenzoller erstatteten Bericht sowohl, als jene Anzeige des De Vins-schen
Major Gráfén Pückler, welche mittelst des Herrn General Baron von Sturm
eingelaufen ist, solle in originali mit dem gehorsamen Bemerken unterlegen,
daz man veranlasset babe, jene Poppen, die d u r c h i h r e P r e l i g t e n
widrige Begriffe dem Volk beizubrigón sueben, und dessen überwiesen werden,
arretiren, und dem Politico übergeben zu lassen; wovon das Consilium vegium
hereits verständiget und ersuchet worden ist, die unirt- und disunirte
geistliche Obrigkeiten dahin anzuweisen, dass ihre Poppen und Protopoppen
eines Besseren belehreu und zür schuldigen Pflicht verhalten werden mögen.“

**) Hóra és Kloska elfogatását két főokmányból meri tettem. Ezek:

a) Kray alezredesnek arról Abrudbányán 1784. deczember 31-én a
dandár-parancsnokságához Károly-Fejérvárra tett tudósítása.

b) Az elfogatásban részt vett, s jelen volt Juon Matyas (Mátyás

lázadó csapatnak szétveretése után az Albakon*) felül 5—6 órai területet elfoglaló rengeteg erdőbe rejtették el magukat, s jelesen Szkoraset nevű és Albakon túl még két mértföldre eső hegy oldalára menekültek, hol egy fenyőfaágakkal fedett kunyhóban tartózkodtak.

E menhelyüket néhány meghitt emberükön s pajtásukon kívül senkisé tudta, annak kipuhatólása volt azért az első teendő, hogy őket kézre keríteni lehessen. Ez épen nem könnyű feladat Kray Pál, 2-dik székely gyalog ezredbeli alezredesnek jutott, ki e célra vezető s ügyesen végrehajtott intézkedések tétele által magát kiválólag érdemesítette**).

K f a y alezredes a lázadás legyőzése után M e l c z e r Antal es. k. érd ősz, — Waldbereiter — ki hivatali szolgálatánál fogva a topánfalvi havasokat s vidéket jól ismerte, s különben is jó hírben állott, magához hívatván, az említett hegyek és tájék nagy s apróra fölvetett térképét eleibe terjesztette s kérdezte tőle: vajon azon havasokban, s minő utakon vagy ösvényeken lehetne Hérát katonasággal bekeríteni s elfogni? Az erdősz miután az alezredesnek azon hegyeket, azok terjedelmét s távolságát egymástól, valamint

os N u t z Mátyás nagy-aranyosi lakosok s erdőgonyikoknak, mint megesketett tanuknak egy polgári s katonai vegyes bizottmány előtt, ugyancsak Ab-rudbányán 1785. január 12-én történt kihallgatásuk felőli jegyzőkönyv.

Van még egy harmadik okmány is ez ügyben, t. i. a Nagy-Szebenben 1785. január 11-én a gubernátortól s a főhadparancsnoktól aláírt utolsó k ö z ö s tudósítás, mely azonban inkább csak a katonaság részvétét s működését írja le és dicséri.

*) A l b a k Topánfai váu felül, mint láttuk, a nagy-arauyosi birtok egyik faluja, a Nagy-Aranyos Folyóba ömlő Válye-Albakuluj nevű patak mellett; egymástól távol eső kunyhói 2—3 órai területen voltak szétszórva. Azt, mint Hóra szülő- s lakhelyét a pórzendülés főtanyájának lehet tartani. Egy Zalathnáról kapott hóra-világi iromány szerint, Hóra apjának, ugyan csak iNyikula Irsznak, vagy Ursz Miklósnak neve albaki háza mestergerendáján föl volt vésve.

**) K r a y Pál, született 1735-ben Késmárkon, Szepesmegyében, egy cs. kir. kapitány fia s evangelicus volt, de Mária-Terézia alatt katolizált. Atyja példáját követve a katonai pályára lépett. Mint egy életírója állítja, II. József császártól a Hóra lázadás alatt alezredesi ranggal Erdélybe küldetett, s annak november végén megújulása után, a pártütöket szétverő hadjáratban magát vitézül viselte, s a csendesség helyreállítását a két vezér elfogatásával biztosította, mikor ezredessé lett előléptetve. A II. József csá-

a szomszédos tájékokat kijelölé, a fölött kérdésre azt felelte, hogy oly kiterjedt vidéken, hol minden bokor, falüreg, fagyökér, barlang, s át nem hatható sűrűség egy szökevénynek szállást adhat, a helyiséget nem ismerő katonaságnak azt felkutatni s bekeríteni lehetők nem hiszi, sőt veszélyesnek is tartja, főkép az esztendő) azon részében, mikor a hegyek nagy hóval borítvák, annál fogva az alezredeknek, kitől az oláh vezérek fejére fölött pénzbeli jutalom felől értesült, egy biztosabb tervet ajánlott, miszerint a kérdéses főezredeknek teljesen megbízható emberei, részben erdő gornyikjai által nekik ígéreendő jutalomért kézrekerítettetni reméli, mondván: „varjúnak kell, hogy a varjú szemét ki vájja,“ — egyszersmind a siker biztosítása tekintetéből, valamint a gornyikok gyámolítása végett, azon hegyek aljában eső faluban egy csapat katonaság elhelyezését ajánlá, mely a körülményekhez képest a hegyekben czirkáljon is. Miután az alezredek s Melczer között a teendőkre nézve megállapodás történt, az utolsó a tervnek végrehajtását magához hivatott és megnyert hét nagy-aranyosi oláhra bízta, kik a havasokat s a tájékokat jól ismerték s Mórához, mint barátjai, bátrabban közeledhettek. *)

Miután az említett célra fölött és megnyert hét oláh, Lá (fura a liezi nevű helyen találkozván, ott a terv végrehajtása, felől tanácskoztak, onnan a hegyek közé elindultak. Y aj da második székelgyalog ezredbeli főhadnagy, valamint. Jeney toscanai huszár ezredbeli főhadnagy vezérlete alatt, e két ezredből december 25-én

szár alatti török háborúban Mária-Terézia keresztjével feldíszítve, bárói rangba emeltetett, majd tábornok, egy magyar gyalog ezred tulajdonosa, s 1799-ben az olaszországi háborúban tábornagy lett. Nemsokára nyugalmaztatváu, többnyire Pesten lakott, hol 1804. január 19-én meghalt. Fiának b. Kray Ferencz őrnagynak leánya, b. Kray Borbála, gr. Festetics Leónak neje volt s Pesten 1866 ban májusban halt meg. — L. „Nemzeti Plutarkus“ III. köt. 139—146 11.

*) A fenebbi előadást a Kray és Melczer között történt megállapodásról, több becses óra-világi irományokkal együtt velem közölte M e l c z e r Ignác, Zalathnán lakó kir. bányatörvényszéki nyugalmazott levéltáritok, fenemlített u. M e l c z e r Antal fia. —

Gr. Teleki Domokos („Óra-támadás története“ 83. 1) e dolgot is népmondai alakban beszéli el, mert szerinte a két oláh vezért „a székelgyalog fogták e l“ holott a tényállás szerint, mint alább látni fogjuk, ezek csupán a mások által fölkkutatott és kézbeadott két főczinkost Abrudbányára bekísérő katonaság egy részét képezték.

karácson napján, szombaton egy katonai őrcsapat küldetett ki a fő-lázadók keresésében fáradozó oláhokat gyámolítani. Ezeket kutatásuk harmadik napján, december 27 én hétfőn a fris hó a főczinkosok nyomába vezette, miután onnan egy kis órai távolságra azoknak egy kiállított s Kriszta Miklós nevű őrére rábukkantak, ki kényszerítéssel s azon Ígérettel, hogy bántódása nem lesz, végre rávetetett Hérának s társának tartózkodását fölfedezni. A hét oláh közül négyen: Nucz Mátyás, Triff István, Ny ág Jakab és Ny ág Demeter, kiknek puskájuk volt, elől mentek, a más három hátrább maradva, őket kísérte.

Hérát és Kloskát egy félig odvas fenyőfa alatt, nem messze a kunyhótól nagy tűz mellett ülve találták. A mint oda közeledtek, Hóra őket mint barátjait fogadta, s kérdezte: hogy tán vadásznak V mire felelték: igen is, mert kényszerítve vannak a katonaság számára vadat szerezni, de semmitsem kaptak. Hóra kíváncsára a tűzhöz ültek, kettő Hóra, kettő Kloska mellé. Az utolsó kérdezte: mi újság a falukban? mire ők a nagy ínség felől panaszkodtak, a helységek, mint mondák, katonákkal megrakvák, s a földnépének nem marad egyéb hátra, mint szökéssel menekülni. Kloska erre káromlások között mondá: majd elállítjuk őket láb alól, s pokolba kergetjük. Azalatt az elmaradt három oláh is közeledett oda, kiket Nucz Mátyás és Triff István megpillantván, Hérát s Kloskát nyakon csípve, a földre leterítették, s ott lévő két társuk, valamint az oda toppant három oláh segítségével megkötözni kezdték. E küzdés közben történt, hogy Hóra a kebléből kihúzott csomó írást — „ein handvoll Papier” a nagy lánggal égő tűzbe vetette, mit a kötözéssel foglalkozók meg nem menthettek. Nem lehet kételkedni, miszerint azon levelekben a Hóra-lázadás legfontosabb, annak eredetére s valódi indítóra világot derítő okmányok égtek el*).

A két vezér meg lévén kötözve, — mi közben Hóra hallgatott, társa ellenben azt nehezen tűrte, az oláhok őket, nehogy ottan netán pajtásaiktól meglepettessenek, — nagy sietséggel egy távolabb eső juhász kunyhóba vitték, s onnan az erdőt átkutató kato-

*) Mint fenébb (17K. 1.) említve volt, Schultz tudósítása szerint, az oláhok l e v é l t á r a Aradában lett volna Kriszta Nikola nevű embernél, ki minden bizonynyal a csak imént említett s a két főczinkostól kiállított őr volt. Ez irományokat, úgy látszik, Hóra magával vitte s elégette.

nai őrcsapatnak az örvendetes hírt megizenték s a nemsokára oda érkezett katonáknak a két foglyot átadták. Hóra- s Kloskánál két puskát s két új láncsát találtak, Kloskának azonkívül két pisztolya is volt. Különben se lovakat, se írásokat, se pénzt náluk nem találtak, csupán Kloskánál hat forintot, — A katonai kíséret a foglyokkal csak a negyedik napon, u. m. december 31-én pénteken délben érkezett Abrudbanyára, mi a két főczinkos menhelyének nagy távolságát elég világosan mutatja. *)

Midőn a két főczinkos a mondott városba bevitetett, bisztrai születésű Krisanetz Juon, más névvel Hadsin, s pópa, az összecsődült nép jelenlétében a piaczon az aranyváltó-liáz előtt a magyar nemzetet piszkoló szavakra fakadóit s annak következtében elfogatóván, e dologban még az nap nyomozás vitetett véghez és a kihallgatott hét tanú egyező vallomásuk szerint azon pópa azt mondotta: „imé íft van a magyaroktól annyira óhajtott Hóra, kit már elevenen felfalhatnak s megehetnek,“ mely szitkos szavakra az egyik nőtanu, Király Istvánné, szül. Szappanosz Rebeka azon papnak így felelt vissza: „sőt inkább ti faljátok fel s egyétek meg Hórárt, mert a ti kinevezett királyotok volt s ti neveztetétek ki őt.“***)

*) Kray jelentéséből: „Mich erfreut es ganz entzückend, class ich dieses Neujahrs-Geschenk ----- zur Ruhe des hiesigen Landes, Beendigung so vieler Missethaten, und endlich besonders auch in Vollzug Sr. kaiserl. Majestät Allerhöchsten Dienstes, und meines gebabten bobén Auftrages, hiemit zu widrnen im Stand seye.“ Alább: „Der hiesige Waldbereiter, Namens Antonius Melczer, hat mir bey Herbeifülmmg und Belehrung dieser vertrauten Inwoliner gute Dienste geleistet.“

**) Kray tudósítása mellett az illető nyomozási jegyzőkönyv is említetik, de ez bővebben találhatik az Alsó-Fej érmegye által 1785. martius ül-én Hóra 25 büntársának ügyében kelt ítéletek kivonatában, amit Szabó Károly barátom, az erdélyi muzeum könyvtárnoka, volt szives nekem elküldeni. — Az első ítélet a Krisanetz pópa ügyében kelt, melyben fel van hozva, hogy e vádlott fenebb idézett sértő szavait magyarra fordítva, az ott álló tanukat így fenyegette: „Vigyázzatok magatokra magyarok! mert rövid idő múlva látni fogjátok, e dologért veletek mi történik.“ E mintegy 50 éves pópa s föllázító, — ki „Erdélyben fel s alá kőborgott Moldovában, Bukovinában, sőt Jéruzsálemig is barangolt — a népet, főkép a zalatlinai felső uradalom jobbágyait izgatta, hogy az úrbéri taksát s egyéb fizetendőket ne fizessék, miért a közvádlo halálos büntetést kért rá, s hogy rettentő például feje karóba húzassék, holtteste pedig kerékbe függesztessék.“

Hóra, és Kloska Abrudbányán, mielőtt Karoly-Fejérvárra elvitettek, több katonatiszt jelenlétében elfogatásuknak fenébb leírt módját egyezően bizonyították, egyszersmind azt is nyilvánították, hogy „bizonyos okoknál fogva, mindaddig az erdőben elbújva tartózkodtak volna, míg egynéhány falutól a kívánt pénzt megkapják, hogy azzal Béésbc menjenek.“ Ugyanakkor flórárt, — mint. b. Brukenthal 1785. január 5-én a császárnak írta, — b. Kray előlegesen kihallgatta, de a ki semmitsem akart vallani, mi a dologra tartozott volna.“ „Im vorlaufigen Vcrhör, das der Obristlieutenant Kray, zu welehc m er (t. i. Hóra) zuerst gebracht worden, mit ihm abgehal- l en, b a t e r s i c b i n n i c h t s z u r S a c h e d i e n l i c h e s e i n l a s s e n w o l l e n.“

Kray 1785. január 5-én jelentette, hogy hozzá vitték még Héranak egy börtarisznyáját, kevés lőszerrel, s egy kis erszényt, melyben pecsétnyomója és spanyolviasz volt. Csakhamar több, az erdőben lappangó oláhok is elfogattak, azok között két nagy-ara nyosi lakos kézbe szolgáltatta Hóra más tarisznyáját, melyben egy elrongyolott és zsíros darab papírban hét darab iromány volt, — nagyobbára a tőle Béésbcn kapott udvari kancelláriai válaszok másolatban. Kray azokat láttomásozta s úgy Bécsbe felküldve, most a volt erdélyi udvari kancellária levéltárában vannak, hol én azokat leírtam. A két főczinkos elíogatását gr. Jankovics is Írja fencb (165. 1.) már említett dévai utolsó tudósításában, melyet 1785-1 en január 5-én gr. Eszterházihoz intézett.

Kray alezredes Hóra elfogatása hírért Abrudbányáról Déván keresztül a császárhoz vivő stafétát 1784. december 31 én reggeli kilencz órakor indította el s a hivatalos levélre ezt írta: „Auf das allerschleunigste in Trapp zu befördern, expedirt den 31. X-ber 1784 früh um 9 Uhr.“ S e levél mégis csak 1785. január 10-én s így tíz n a p m ú l v a érkezett Bécsbe a császárhoz, ki arról gr. Pálffy Károlyhoz intézett kéziratában az udvari kancelláriát azonnal értesíté. *)

*) E császári kézirat: „Lieber Gráf Pálffy. So eben habe ich von Gráf Jankovics mittels Estafette die Nachricht erhalten, dass der bertichtigte Borja, sammt seinen Gespann Gloscbka in Siebenbürgen gefanglich eingbracht worden ist, welches ich liemit der Kanzley zu ihrer Kenntniss unithteile. Wien, den 10. Jänner 1785.“
J o s e p h .

Azokatí mik e nagy fontosságú esemény követség!óbon történ tok, a véres dráma utójátékát, a harmadik részben fogjuk előadni, itt még csak azt kell megemlítni, hogy Krisán Cíyörgy a harmadik főczinkos, kinek a zarándi tábor szót veretese után si került menekülni, egy hónap múlva, január végén Lupsa környé kében főkép Moysze, vagy Moses berpenyesi félszemű pápa segítségével; s több oláh közreműködésével felfedeztetett, s a nyomozására gr. Pückler őrnagy által kiküldött katonaság őt Mogoson egy házban megtalálván; — elfogott és január 30 Ab-rudbányára; s onnan Károly-Fejérvárra vitetett. *)

Az utolsó főczinkos elfogatásáról jött tudósítást a császár-hoz gr. Eszterházi 1785. február 7-én terjesztette föl. A felség még azon nap kelt legfensőbb határozatában azon meggyőződését fejezte ki, hogy az oláh lázadás sem kül- sem belföldiekkel semmi összeköttetésben sem állott. „Nun bin ich begierig“ írja a monarcha „was eigentlich aus den Ponstitutis dieser Hösewichte herauskommen wird? leli soil te scliior glauben dass der ganze Vorgang keinen besonderen Zusammenhang hat, und dass v v e d e r F r c r n d e n o e b I n l a n d e r d a r n n t c r s t e c k e n.“ A császár nézetét; mint látni fogjuk, az udvari bizottmány működésének eredmény igazolta.

Itt közöljük végre, mint bóra-világi érdekes írományt: H ó r a és K l o s k a személyes leírását, mely Ilalniágyon (Zaránd megyében) 1784. december 24-én kelt, s mivel a két vezér Magyarországra, kiszökésének — mint tudva van, hamis hire futamod ott, ott köröztetett, valamint Pécsbe a császárhoz is feltörj ez tetett, kinek parancsából az hivatalos használás végett a bécsi rendőrséggel is közöltetett. **)

H ó r a másképp N i e ó l a U r s z, mintegy 48—50 éves, nagy aranyosi születésű, az ottani albaki egyházhoz tartozik, hol semmi fekvő birtoka sincs, de többnyire barátjainál tartózkodik, közép-

*) A mint gr. Hadik 1785. február 2 án gr. Eszterházi főkanclerárnak írta, Krisán előleges kihallgatása alkalmával nyilvánította, hogy fölfedezi, mikép eredett a pártütés s Hórának abban mi része volt.

**) A németül írt okmány czíme: „Ersehreibung der Radelführer H ó r a, und seines Mitgesellen K l o s k a J u o n, welche aus Siehenbürgen flüchtig geworden, und ihren Weg über den Pasz Fckcte-Tó genommen haben sollen.“

termetű, teste inkább karcsú mint vastag „mehr gschlankten als dickcn Leibes,“ világos barna, kurta haja, szinte vöröses, kurta bajusza, lioszukás arca, igen kicsi hegyes orra van, himlőhelyes és szeplős, de főképp felső mint alsó szempillája világos veres színű és húsos „besonders aber sind ihm die obere und untere Augenlieder bell-roth fleischig“ — járásában mint állásában magát egyenesen tartja, a zalatnai uradalomban szokásos ruhát viseli testén, mi egy fekete, szinte térdig érő, s kétfelől kéken czifrázott czondrából áll, feje, inkább szűk, mint bő magyar nadrága van, lábain félig befűzött csizmát hord s most gyapjúval befordított bosszú juhász-bundát visel, fejét közönséges fekete kucsmá fedti, s kezében többnyire egy vékony mogyoró pálczát tart; — „meistens einen dünnen hasel-Stok in der hand.“

K I o s k a J u o n a zalathnai uradalomhoz tartozó Köpenyesben született, mintegy 40 éves, kicsi és zömök termetű — „kleiner, zusammengedrangter Statu r.“ — tele, barna s inkább kerek arca, pisze s benyomott orra, sötét-barna baja, vöröses barna bajusza erős csontalkata van, beszédében hebeg, egyébiránt hangja inkább sebes mint siket, járása és állása egyenes, olyan paraszt öltözete van mint Hérának, de egy kurta, fél ujjas és gyapjúval kifelé fordított oláh juhász-bundát is szokott v'selni, egy jó, könnyű, barna gesztenye-szitui havasi paripán lovagol, melyen egy közönséges és fekete bárányszörrel betakart magyar nyereg van, a kantár és a többi szerszám közönséges fekete bőrből van; néha itt az országban divatos fekete báránybőr kucsmát, máskor pedig egy keskeny, s ujjnyi széles, felyül arany paszamánttal beszegett és bevágott csákót visel aranyos beakasztóval, de sinor nélkül.

HARMADIK RÉSZ.

AZ UTÓJÁTÉK. VÉRPAD ÉS KORONA. *)

XXIV.

Gr. Jankovics Károly-Fejér várott. — Jutalmazási
népünnepély Zalahán.

A mint az Erdély földjét vérrel s könnyekkel áztató, annyi nyomort, Ínséget, pusztulást okozó hóravilági drama, mint láttuk, egy előjátékkal kezdődött, éppen úgy volt annak érdekes utójátéka is, melyben a kézrekerült föláztók megérdemlett büntetésüket a vesztőhelyen elvették.

Elérkezvén e szerint azon időpont, midőn gr. Jankovicsnak maga legfőbb, egyaránt fontos és nehéz feladatát teljesíteni kellett, miért voltakép Erdélybe küldetett, t. i. az oláhok fölkelese okait s azon merénylet végczélját kinyomozni, biztos-társa b. Papilla Pál tábornokkal 1785. január Óán Déváról Károly-Fejérvárra elindult, hová az említett hó 8-án megérkeztek. Kíséretükben voltak:

*) Kútfők: Az illető s maguk helyen elősorolandó hivatalos okmányokon s hírlapi közléseken kívül, ez utónapok eseményei elbeszélésében használtam G á b r i Józsefnek már fenebb (9 l.) említett és Rómába irt leveleit, melyek a hivatalos okiratokat kiegészítő, s külömben is több beces adatot tartalmaznak.

Knaabe kapitány, az udvari bizottság tollvivője, s a fenebb már említett Eckhard Fridrik, kamarai számtartó, mint tolmács. A kir. biztos maga a II. József császártól eltörölt trinitarinsok szerzetének klastromába szállott, hol az udvari bizottság ülései is tartat tak;*) Papilla tábornok „az új ispotálynak felső emeletét foglalta el.“ Gr. Jankó vies társaságában valának: gr. Illésházy és gr. Barkóczy urfiak is, kik Erdélybe tapasztalás kedvéért mentek.

Mórát és Kloskát s velök egy pópát is, (ez volt a magyarokat szidalmazó, már ismert Krisanetz) a Vajda hadnagytól vezérelt katonai csapat Károly-Fejérvárra a várba január 2-án kísérte be. „Nem képes leírni“ mondja Gábri tanár, „mennyi ember tódult-be a látására ennek a két nevezetes fogoly-madárnak. Mórát az új kapu alá, Kloskát a császár alá zárták,**) kemény őrizet alatt; mindenkor két katona van mellettük a szobában, azonkívül az ajtó előtt strázsa.“ Krisán, a harmadik fő czinkos is, — hogy itt ezt megemlítem, ki, mint tudva van, 1785 január végén fogatott el, még pedig feleségével, fiával s egy szolgájával együtt, hasonlólag Károly-Fejérvárra vitetett, hol, mint Gábri írja: „a várdaház alatt való tömlöcz szolgált neki szállásul.“ A főörhely a vár közepén volt, most annak helyen áll a várparancsnoki pompás lak, szemben azal egy szép kis sétatér van.

Mielőtt az udvari bizottság munkálkodásának előadására átmennénk, azon megjutalmazásról kell még szólnunk, mi a pörzendülés vezéreinek rejtők helyét fölfedező s így őket kézbe szolgáltató oláhoknak adatott.

A császár az említett két főczinkos fogságba eséséről érte sülvén, gróf Pálffy alkancellárhoz 1785 január 14-én intézett kéziratában parancsolta, hogy, miután Hóra és Kloska elfogatását h é t paraszt eszközölte, a kancellária ezek számára a 600 d a r a b a r a n y n a k a kamarai pénztárból kifizetését utalványozza.*) A

Ez épület most a károlyfejérvári római-kath. gymnasiumé; az oldala mellett lévő egykori templomában a szerzetnek a Batthyáni-könyvtár van fölállítva.

*) A károlyfejérvári várnak két kapuja van; az első, melyen át a városból a várba feljutni lehetett. VI. Károly császárnak fölötté lévő nagy álló képeről K á r o l y k a p u n a k neveztetik; ezzel szembe esik a másik, a későbbben épült ú j k a p u, mely a mezőre nyílik. Mindkettő alatt börtön gyanánt szolgáló bástya-boltozatok, vagy kazamáták vannak.

***) T. i. mindenik vezér fejére külön-külön 600 darab arany volt fel-

császár azonkívül e hű embereket, meg egy más és maradékaikra is kiterjedő jótételben részesíté, mennyiben azok s z a bad par a e z toknak nyilvánítottak. „Ily czélból,“ mondja a fejedelem „öket a felsőség iránt tartozó minden kötelezettségektől föl kell menteni, s akarom, hogy e kötelezettségeket a kincstár váltsa meg, mire nézve a kancellária, mint a szükség kívánja, intézkedjék, s az eredményt annak idejében terjeszse előm be.“ *) A császár továbbá Melzer erdésznek is 100 aranyból álló jutalmat rendelt s ez összeg utalványozását az udvari kancelláriának meghagyta. **)

A megjutalmazott kincstári alattvalóknak ez állásukból folyó szolgálataik s terheik alól a császár által rendelt, fölmentésükre nézve itt helyén van megjegyezni, hogy a dolog természetéből kifolyólag, s a legfensőbb intézvény értelmében is, ők az illető uradalom részére tartozó minden szolgálattól s terhektől felszabadítottak, ellenben másfelől azon szolgálatok és fizetések, miket e kérdéses alattvalók a vármegyének voltak kötelesek teljesíteni (fejadó, katonai élelmezés, falusi költségekben s útosinálásban részvét) a kincstár által megváltattak.

E császári jutalmak kiosztását a kir. gubernium, az akkori töve. A XXIII. szakaszban (:14.1.) elő volt adva, mikép a 3-dik oláh vezér, t. i. K r i s t i n is, Moysr kerpenyesi pópa s társai segítségével, el látogatott. A esti szárnak gr. Pálffyhoz 1785 febr 7-én intézett (fenébb 1. mar említett) legfensőbb rendeleténél fogva a 300 arany jutalom, a kerpenyesi pópa s pajtásai részére is utalványoztatok.

*) „Dicsen will Ich — — — — — noch als ciné besondere. und sieh auf ihre Nachkommenschaft ausdahnende Wohltliat dadurch ange deihen lassen, dass diese 7 Bauern, als freye B a u e r n erklaret'wei den sollen; In dicsér Absicht sind sic von allén obrigkcitlicien Schuldigkeiten los zu machen, und will Ich, d a s d i e s e S c h u l d i g k e i t e n a b a e r a r i o r e l u i r c t w e r d e n, wozu also die Kanzley die nöthigo fiul ci tüüg zu treffen, und mir von dem Erfolg das weitere vorzulegen hat.“

***) A császár, miután értesült 3-dik oláh vezér Krisánnak is Moysr kerpenyesi oláh pópa és pajtásai segítségével történt elfogatásról 1785 febr- 7-én gr. Pálffyhoz intézett, már említett kéziratában azon Ilii oláh hóknak is a 300 darab arany jutalmat kifizétetni parancsolta, mint itt következik: „Dem kerpenyesser Poppe Moyse und clenjenigen Bauern, so den 3-ten Anfwiegler Krisan György gefänglich eingebræbt habén, weise Ich die nemliche Taglia per 300 Dukaten, wie solche fir den Hóra und Kloska abgereicht worden, an welche Sie ihnen daher gieich werden auszahlen lassen.“

körülményekhez képest, szükségesnek vélte, feltűnő, az országban s főképen azon megyékben, melyek a lázadás színhelyei valának, maradandó benyomást okozó módon eszközölni, s ily czélból a kir. kincstári tanácsosai egyetértőleg egy népünnepélyt rendezett, s annak végrehajtását maga bóra-világi biztosa Brukenjjthal Mihálynak tette kötelességévé.

Ezen ünnep leírását a kir. guberniumnak 1785-ben február 10-kén az udvarhoz, említett Brukenenthal jelentésének alapján, tett föl terjesztéséből merítjük és közöljük.

A megjutalmazandó egyének s így a népünnepély tárgyai valónak: a 1 tórát és Kloskát kézbe adó nagy-aranyosi hét oláhon kívül, A d a m o v i e s József abrudbányai protopopa, ki mint fenébb (lön. 151 II.) elő volt adva, Ujbár Ursz egyik főházító elfogására annak pajtásait rábeszélte, s ez érdeméért az udv. kancellária ajánlatára a császár neki egy arany emlék- vagy kegyepénzt — Gnadenmünze — rendelt.

A népünnepély rendezésében a főczél, mondja B r n k e n t h a I kormányzékeni biztos, arra volt irányozva, hogy az oldalfélt és alább lek vő fa luk lakosai is, mint a kiosztandó legfensőbb kegyelmi tények szemtanúi azon jelenlehessenek. Miután az ünnep megtartására Zalathna bányaváros, s február 5-ke mint az ott eső leglegközelebbi rendes hetivásár napja (szombat) határozaték, ez katonák, megyei tiszték és pópák által lehetőleg gyorsan s főképen az oly helységekből hirdettetett ki, melyek legnyakasabban viselték magukat s a lázadásban legnagyobb részt vettek. Átalában ez intézkedésekben az vétetett tekintetbe, hogy hatást az leginkább az oláh népre gyakoroljon.

A jutalmok kitűzésére rendelt napról azért a jutalmazandók előre értesítették, a mellett a közel lévő ünnepély az egész vidékben ki hirdettetett, s főképen a zendülésbe vegyült helyek protopópáit, pópáit és lakosait hívták össze. Ennek következtében a zalathnai három uradalom lakosai közül, s Alsó-Fejér megye többi részéből, mint hunyad-zarándi, sőt még kükül lő megyei falukból is a lakosok igen nagy számmal jelentek meg; hol február 5-én a zalathnai hetivásár napján az ottani piacon egy nyílt faszínt állítottak fel, melynek egyik oldalát fenyőágakkal befedvén, arra egy szőnyeget akasztottak fel, s azon a császári és királyi felség képe függött. A szín közepén lévő, s drága takaróval beterített asztalon volt három ezüst

tányér, ezek közül egyikre a kiosztandó aranyokat, másokra az Ujbár Ursz elfogatásával magát érdemesített, Adamovics József abrudbányai protopópa számára rendelt emlékpénzt tették, a harmadikon végre az aranyosi hét oláh számára szépen leírt, sárga karimájú s zöld levelekkel és piros virágokkal tarkázott menteségi okmányok — mamimissionales — voltak láthatók.

Ez reggeli kilencz órakor történt; az asztal mind két oldala körül Richard kapitány elegendő szánni katonasságot állíttatott, fel, az asztalhoz pedig egy hamarai és egy megyei tiszt volt rendelve, részint a szükséges vigyázatért, de a végett is, hogy a színbe betóduló népet a legfelsőbb kegyelemről s annak okáról, miért az történt, értesítsék. A népet a szín egyik oldalán be- a másikon kibocsátóták, s így az összesereglett tömeg legnagyobb része mindent eléggé láthatott s kellő felvilágosítást kapott. Ez mintegy déli tizenhét-fől óráig így tartott; a katonaság azonközben kiállott, s egy zenekar dobok- és trombitákkal küldetett oda, s akkor a kormányszéki és kamarai biztosok: Brukenthal Mihály kormányszéki tanácsos, és b. Gerliczi főbányamester megjelentek; előttük ment a pópák nagy serege, s kíséretükben katonai és kamarai tisztetek voltak.

Miután a kormányszéki biztos maga helyét elfoglalta, legelőbb az illető, s oláh nyelvre lefordított királyi leirat olvastatott fel, azután említett kormányi biztos egyenként megnevezte mindazokat, kik megjutalmaztatni fognak, s ezt végezvén az összegyűlt oláh néphez annak nyelvén következő beszédet intézte:

„Itt látjátok egy bárkit meggyőző példáját annak, hogy az ország fejedelme iránt tartozó hűség, az előljárók iránti engedek messég, s a csendes magaviselet gazdagon s királyi módon megjutalmaztatik; e megjutalmazásokból, mik az istentelen s áfalánosan tudva lévő gonosztevők elfogásáért, itt, mint annak szemtanúi vagytok, nyilván, nagy összegekben s a jobbagyságból felszabadítással osztatnak ki, azt is tisztán és világosan láthatjátok, hogy császár és király ő felsége a bűnt és vétkes tetteket utálja, s az elvetemedett gonosztevőket, bűnösöket, kik a népet ámitják és csalják, biintetetlen nem hagyja, sőt inkább azokat, egy nép nagy testének ártalmas tagjait, úgy mint egy tagba bekapó, s onnan az egész test vesztére tovább terjedő rákfenét, egy vágással az épen maradt testből eltávolítja, s atyai szeretetből elejét veszi, hogy azt egészen meg ne rontsa s vesztét okozza; egyszersmind ti ebből s épen úgy abból

mi e vidékeken az utolsó hónapokban történt, azon meggyőződést meríthetitek, hogy ő császári felségének kezében sokkal nagyobb erő és hatalom van, mint a mennyi ilyen vakmerő lázítók, ily zavargó, esztelen csoportok megzabolázására kívántatik.

Örvendjetez azért mindnyájan, ti jó emberek! a mai napon, s a kegyelmek, mik saját legfensőbb parancs folytán ki fognak osztatni azon embereknek, kik, a mint egy hü alattvaló kötelessége kívánja, a közcsendesség helyreállítására, s a ti fejetez felett lebegő szerencsétlenség eltávolítására segédkezezet nyújtottak, maradjanak a ti szivetekbe mélyen benyomva, s titeket folyvást jó cselekedetekre ösztönözzenek; hirdessétek azokat magatok körül, hogy szomszédjaitoknak feleségeik-, gyermekeiknek s így másoknak is tudomására jussanak, s mindenkinek adjátok értésére, hogy csendes és engedelmes magaviselet ily jótéteményeket vonnak maguk után, annálfbgva rossz cselekedetek által bárki az Isten és emberek kedvetlenségét vonja magára, ellenben dicséretes tettek által az Isten kegyelmét, a fejedelem jóvoltát és nyugodt lelkiismeretet lehet szerezni.^w

E beszéd után előhívták az abrudbányai protopópát, kihez e beszéd lön intézve: „Te Adamovics József! azon szerencsétlen lázadásban, mely a mult 1784 ik esztendő utolsó napjaiban e tájékokat embervérrel áztatá, s hol sok gonosztevők nagy mértékben büntetésre méltó dlhossége rablás és fosztogatás által a közcsendességet megzavarta s ily módon az egész oláh népet a végromláshoz közel vitte, ez időpontban te, mondom — azt, mi kötelességed volt, teljesítetted, te azon paranc soknak és utasításoknak, miket előj áróidtól kaptál, eleget tettél; te a megcsalt és tévútra vezetett népet oktattad, csendességre és a rend megtartására utasítottad s az által sokakat, midőn vesztükre siettek, megmentettél. Áz általad tett ezen szolgálatok a mi nagy monarchánk fülébe is elhatottak, s ő fel-sége, ki semmi jó tettet se hagy jutalom nélkül, ez emlékpénzt adatja neked; nagy becsnel bír ez, mert sokat nyomó aranyból készült, de értéke megbecsülhetetlen, mert te azt, mint császári kegyelem jegyét úgy nyerted; vedd azt át és őrizd meg, mint legnagyobb kincset, mit valaha nyertél, sőt a mit csak kívánhattál, emlékeztessen az mindig téged arra, hogy a fejedelem, minta haza iránti hűség, a te jó magadviselete s a közcsendesség iránt tanúsított buzgó fáradozásod által érdemelted azt meg.“

E közben Dévai kormányzéki írnok az emlékpénzt a protopópa mejjére akasztá, mely alkalommal a mozsárágyúk elsütését dobok s trombiták harsogása követé. A protopópa erre egy rövid beszédben háláját nyilvánítás s ő felsége iránt hűséget, a császári tisztviselők iránt pedig engedelmisséget ígért és fogadott. Ezután a jutalmazandókat rendre, s mindeniket névszerint előhívták, a kitett tányérokból nekik a pénzt nyilván leszámlálták, a mentességi okmányokat kezükbe adták, s mindenik jutalmazandó előlépése dob és trombita-harsogás közben történt.

Miután ily módon a kiosztás teljesített, Brukenenthal kormányzéki tanácsos még egy rövid beszédet tartott a jutalmazandókhöz, minek végén őket felszólítá, a többi néppel együtt a szentegyházba menni, hol aziránt tett intézkedések folytán ünnepélyes isteni tisztelet fog tartani. Adjanak azért nyilván hálát Istennek a helyreállított csendességért s imádkozzanak, nagy, jó és kegyelemdús fejedelmök megtartásáért; mire taraczkok durrogása s dob és trombita harsogása közben a nép hangosan kiáltá: „Vivat Josephus Secundus!“ mindenki szíve hála- és tiszteletérzéstől volt áthatva. Az oláh szentegyház harangjainak zúgása közben a pópák és protopópák kettőnként oda indultak, hol minden rendetlenség eltávolítására egy huszárcsapat volt felállítva; csakhamar a két főbiztos is a kamarai és katonai személyzet kíséretében oda ment, s a szent áhitatoságon darab ideig jelen voltak.

Az isteni tisztelet végével a protopópák és pópák a többször említett kormányzéki tanácsos szállására mentek, kik, mivel néhány százan valának, a szobákban el nem fértek, következőleg az udvaron kört formálva állottak, s a kormányzéki tanácsos akkor őket különösen emlékeztette, hogy hivatali teendőjükben ne szorítkozzanak csupán a rendes isteni tisztelet tartására, de tudják meg, miszerint kötelezve vannak, jó példával clölmenni; hallgatóikat s egyházi híveiket szorgalmatos katechizálás és magánoktatás útján intsek, tanítsák értelmesen arra: mi kötelességük van Isten, a fejedelem, felsőség, a földesuraság és embertársaik iránt, őket a szent vallás szelíd tanai szerint vezéreljék; az engedetleneket, makacsokat béketűréssel és szelídséggel emlékeztessék arra, mit tenniük kell, s ha tanításukat azok megvetnék, elmulasztanák, vagy tán épen istentelenségekre vetemednének azt maga idejében a, világi előljáróságnak jelentsék fel; mert csak ez által tehetik magukat

Isten előtt kedvesség s fejedelmük kegyelmére méltóvá; ellenkező esetben sokkal nagyobb felelősségre vonatást várhatnának, mint a lelkipásztorságukra bízott községek.

A pópák és protópópák láthatólag megilletődve fejezték ki köszönetüket e figyelmeztetésükért, teljes engedelmességet és hűséget fogadtak, s így fejeztettek be azon nap ünnepélyei, mik a jelen voltak elméjében felejtethetlenné fognak maradni.

E népünnepélyben a Krisánt kézbe adó kerpenyesi pópa és társai részt nem vettek, noha a 300 darab jutalmat ők is megkapták, minek okát csupán abban kell keresni, hogy a 3-ik főczinkos, mint. tudva van, nem a más kettővel együtt, de egy hónappal későbbre fogatott el.

XXV.

Az udvari bizottmány m ű k ö d é s é s az eredm é n y.

Gr. Jankovics Károly-Fejérvárra megérkezése után, a líóra-lázadási nyomozás munkájához azonnal hozzá fogott. A mint Déván tett, úgy itt is a pártütő oláhokat elkövetett gonosztetteik minőségéhez képest három osztályba sorozá, kiknek vallasával január hó legnagyobb része eltölt.

A császárhoz c dolog folyamáról 1785 ben február 2-án tett jelentése szerint, Hunyad-megyében 200 nál, Alsó-Fejérben 400-nál több oláh jobbágy volt elfogva, kiket egyenként kihallgatott, s ezek közül a harmadik osztályban lévő kisebb és inkább elcsábított vétkesek kiállott rabságát nekik büntetésül beszámítva, — Déván 94et, Károly-Fejérvárott pedig 266-ot szabadon bocsátatott, miután őket az engedelmességre s az előljárók, mint a földesurak iránt tartozó kötelességük pontos teljesítésére komolyan intette és figyelmeztette. A fenmaradtok közül több mint 240 rab a második osztályba tartozott, azok t. i., kik a lázadáshoz önként csatlakoztak, s az elrablott javakban és zsákmányokban részesedtek, míg az e l s ő rendben a főczinkosok állottak, kik a népet fölkelésre izgatták, vagy épen erőltették, a mellett, mint gyilkosok, gyújtogatok és szentségtörők magukat megbélyegezték. Kik az illető megyék által a második osztályba tartozóknak ítéltetnének, azokra nézve azt rendelte, hogy elkövetett vétkeikhez mért teszi büntetést szenvedjenek, de a mit 60 botütésnél többre szabni meg nem engedtetett,

s azután hasonlóan a további gonosz tettektől őrizkedésre kapott ítélet után, elbocsátottak. Az első osztálybeliek végre, a törvények értelmében, bűnvádi kereset alá vették és úgy pereltetnek be; a perek azonban az ítélet kihirdetése előtt a császárhoz legfőbb és végső elhatározás végett fel fognak terjesztetni.

A mint az akkori levelekből s irományokból látni lehet, gr. Jankovicsnak ez eljárása a bűnös oláhok iránt tanúsított szelíd bánása, főképp az általa szabadon bocsátott rabok nagy száma, kik részint kevés ideig tartó fogságon, részint túlszigorúnak nem mondható testi büntetésen kívül egyébként nem lakoltak, az országban felette kedvetlen s rossz benyomást tett, valamint a kormány gyanúsítására újabb alkalmid szolgált. Gábris József már 1785. január 12-én írta Rómába Dániel Imrének: „Jól jövendölém, hogy a commissarius itten létében kevés a köszönet; ebben az órában elbocsátottak a tolvajok közül hannincznégyet minden büntetés nélkül; meglehet, hogy némelyek ártatlanok, de nem mind ártatlanok, s ha rendre elbocsátják őket, a jövő tavaszon bizonyosan elpusztítanak.“

Egy más s négy nap múlva, u. m. január 16-án Károly-Fejérvárott írt magánlevél az udvari bizottmány működését következőleg jellemzi *). „A commissio itten a dolgot így folytatja: Az elmúlt héten bocsátottak el 176 számból álló rabokat, minden nékiek való szótétel nélkül, a kik is úgy köszönték meg a gratiát, hogy kijövének a kapun, káromlással fenyegetődtek, hogy megadják az árát az öök kilencz heti rabságoknak; ugyancsak hazamenő útjukban Felső-Gáldon felyül egy szabadságos katona jövének-bé az regimentjéhez, hat forintjától és gúnyjától megfosztották; ilyen effectuma van a commissionak. — — — Az elmúlt héten pedig Ponorban és Nagy-Aranyoson a falusi bírakat azért, hogy királyi portiot hajtottak fel, megölték.“

„Még egy rendes fogása van az commissionak, melyben azt parancsolja, hogy szépen kérjék az elpredált portékákat vissza, de ne erőltessék a népet az visszaadásra, nehogy újra tumultus legyen.“

*) Az erdélyi múzeumi egyet, irományai közt eredetileg találtató e levél egy báróhoz van annak parancsolatjához képest intézve. Az író, ki magát, bizonyosan az akkori félelmes körülmények miatt, meg nem nevezi, azt csak így írta alá: „Az többi között ismerő alázatos szolgája;“ sőt kéri levélét „senkivel nem közölni.“ Egyébiránt „bizonyos helyekről való bal lási“ után közli tudósításait.

Hunyad vármegyének nagy része nem akar szolgálni, és nem is kényszerítik. A ponori és nagy-aranyosi gyilkosokat el nem fogták. “

„Generális Papilla, ki igen jó oláh, az elbocsátott oláhoknak azt mondotta: hogy ennekutánna az ő felsége parancsolatjának engedelmeskedjenek, a vármegyéjének, úgy utoljára az uraságénak is, m i n d addig, m í g e z u t o l s ó i r á n t m á s r e n d ö l é s leszén, tehát ez reménység-nyújtás.“

Gábri József ez ügyben egy hónap múlva. ú. m. febr. 12-én, ezt írta Rómába: „Ezen zenebonának lecsendesítésére (a mint már írtam vala) commissariusokat küldött ő felsége, gr. Jankovics úr excellenciáját és Pálffy generalist, de éppen nem contentus az ország velök, mert innen Károly-Fejérvárról szinte négyszáz rabokat minden büntetés nélkül elbocsátottak, kik közül némelyek, minekelőfcte talajokba visszamentek volna, újra prédálásra adták magokat.“

A gr. Jankovics ellen emelt ilyen vádokra nézve nem kell felejtetni: hogy neki a bűnös oláhok irányában csak úgy lehetett, s úgy kellett eljárni, mint azt a császárnak a fenebbiekből eléggé ismert akarata és utasítása elibe szabta, mivel pedig ez éles ellentétben állott a pórzendülésre nézve az országban uralkodó véleménynyel és felfogással, — könnyű megítélni, mily nehéz volt az udvari biztos állása-a nyomozás ügyében.

Egy arra vonatkozó sajtószzerű intézkedését kell itt gr. Jankovicsnak említeni. Mivel a Maros mellett lakó oláh nép Hóra s kloska elfogatását hinni nem akará, — írja az udvari biztos a császárnak, — e kétség eloszlatásáért azt rendelte, hogy ezen két fő czinkost megkötözve s elegendő katonai őrizet, alatt a Maros balpartján eső tájékokon hordozzák körül, s így a népnek adjanak alkalmat őket látni, kik egyszersmind az útban fölgyújtott és dült épületeknek romjait, elkövetett gonozságuk gyászos nyomait is szemlélhessék, s azután Maros-Solymosból azon folyó túlsó vagy jobb partjáról Károly-Fejérvárba visszavitessenek. Az oláh nép annál fogva Hója és Kloskának fogságban létéről meggyőződhetett, de hogy rájuk e körút, mire február 5-én indítottak el, valami benyomást tett volna, azt vallatásuk alkalmával tanúsított maguk tartásából, mint látni fogjuk, következtetni nem igen lehet.

Az udvari bizottmány a három oláh főczinkos kihallgatását

legutoljára hagyta, mert az működésének, kérdésen kívül, legfőbb és kiváló fontossággal bíró részét képezte, mennyiben annak óhajtott eredményét, t. i. a pórzendülés kezdetének, indokainak s titkos rugóinak földérítését épen azon emberektől lehetett volna várni, kik mint a fölkelte nép vezérei a lápadási mozgalom élén állottak, s a gonosz merénylet végrehajtói valának. E jogos, s mint gondolni lehet, a kedélyeket nagy feszültségben tartó várakozás azonban csak kicsi mértékben teljesült, miután Hóra és Kloska a pártütésben és háborgásokban részvétük felől, a kiáltó tényeknek daczára, egyáltalában semmit sem vallottak, semmi fölfedezést nem tettek, és mindazon gonosz, istentelen tettekre, valamint égrekiáltó vérengzésekre nézve, mik a zavargások folyamában a föltámadt jobbágyok által elkövetettek, magukat ártatlanoknak mondták, s kétségkívül összebeszélés következtében, mind végig oly makacsul, mint orczátlanul mindent tagadtak, sőt megártalkodott vakmerőségükben annyira mentek, hogy az ellenük vallott, majd velük szembesített és a tőlük parancsolt, s úgy végrehajtott gonoszságokat jelenlétükben is nyilvánító, s vallomásaikat akkor is fentartó párthiveiket, czinkos pajtásaikat teljességgel nem ismerték, őket sohasem látták, általában, mind arról, miket azok nekik intézvényeik, vagy tetteik felől szemükbe mondtak, legkisebbet sem akartak tudni.

Így például: Hóra, bár mindjárt kezdetben az oláh jobbágyok feltámadása egyenesen róla, mint főiázitóról neveztetett el, s annak czime — hóra-világ, folyvást a nép szájában él, e dolog felől, mint a mesztakoni gyűlés felől semmitsem tudott, Krisán Györgyöt, mint monda, nem ismeri, a zalathnai kincstári uradalomhoz tartozó Muszka nevű faluban — hol a pórzendülés kezdetén Pctrutza Thomát kapitánynya tette, s annak vallomása szerint az oda összegyűjtött népet lázította, — mint áilitá, a támadás folyama alatt nem járt, s ott az előtt csak négy évvel fordult meg; e tanút, s három és vele ugyancsak szembesített muszkái lakost és czimboráját ismerni sem akarta, stb. stb. Vakmerő, semmit nem tágitó, semmire sem hajtó tagadását ily módon mind végig folytatta és szemtelenül fentartotta, s így február 25-én tartott utolsó kihallgatása alkalmával, midőn a rá bizonyított tények s bűnei elősorolása után őszinte vallomásra azon figyelmeztetéssel szólíttatott fel, hogy semmitsem használó tagadásának daczára el fog ítélni, mint az udvari bizottmány jegyzőkönyvében olvasható, ekkép nyilatkozott: „Ő

eddig is úgy beszéllett, mint Isten előtt beszélne, s a háborgásokban egyáltalában semmi részt sem vett.“ Kloska is épen ily megátalkodott módon viselte magát, a lázadásban részes voltát, s az alatt elkövetett, nem kevésbbé rábizonyított tetteit merőben tagadta, s utolsó kihallgatásakor is maga ártatlanságát szentül és lelkére erősítette.

Másfelől a harmadik vezér, a fenebbiek szerint nagy mértékben kegyetlen s vérengző Krisán több őszinteséget tanúsított, s két rendbeli vallatása alkalmával tett nyilatkozataiban a támadás kezdetére s annak keletkezésére némi világot derített, mint az fenebb az oda tartozó adatok összeállításával elő volt adva. *)

*) *L. fenebb 57—61 11.* A következő érdekes kis esemény, mi 1784-ben Branyicskán, b. J ó z s i k a Antal birtokában történt, a 3-dik oláh vezérre vonatkozik, s annak a fenebbiekből ismert jellemével ellentétben áll, — a borm-világi krónikába a följegyzést megérdemli

A mondott évben October közepe táján, egy délután, midőn b. Józsi ka Antal szőlőjében kün volt, a báróné gr. Teleki Mária, egyszerre egy kedves vizslájukat erősen ugatni hallván, annak okát a legénytől kérdezte, ki azt felelte: bogy a grádics alján egy különös öltözetű oláh állana, bekötött fél szemmel, fejében hosszú kucsmával, s a báróval, vagy bárónéval négy szem közt szólni kívánna; egyébiránt magát prófétának nevezi. A báróné semmit sem akart a dologról tudni, s midőn parancsából a legények az oláhot a kastélyból kiutasították, az a kapu előtt várta meg a bárót, ki nem sokára, már estve felé megérkezett, s megszólítja azon embert, hogy: ki legyen V s mit akarna V Az oláh kérte a bárót, ötét négy szem közt kihallgatni, mert fontos mondani valója volna, egyébiránt „ő próféta.“ A báró azonban az állítólagos titokra nézve kíváncsi nem volt, s felszólító, hogy bár mit akarna, ott mindjárt kísérői jelenlétében adja elő, de mire az oláh rá nem állott, azonban a bárót ismét nagyon kérte: kegyeskedjek őt kihallgatni, mert bizonyosan meg nem bánja. A báró azonban vele többé szóba nem állott, mivel csalónak hitte, s egy ezüst húszast adván neki, tovább ment. Az oláh ezt látván, utána indult, s hangosan monda, hogy legalább azt a mit most már kifejezni akar, hallgassa meg. A báró erre hátratekintvén. az oláh így szólott: „Mivel Nagyságod engem kihallgatni nem akar, most már példabeszédben szólok. Fog támadni egy király, ki háborút indít, melynek folytában az emberek bokáig fognak vérben jární mely.rejtélyes szavak után onnan esietett. A báró későbben a dolog felől gondolkodván, megbánta, hogy miért eresztette el azon különös embert, s a falusi bírót felhivatván, annak fölkerestetését parancsolt, de többé nyomába nem akadtak.

Két hét múlva kiütött a Hóra-lázadás, s a fenebb (71. 1) elősorolt pusztítások közben a branyicskai kastély is földúlott.

A főczinkosok kihallgatása közben, azí félbeszakasztó két végzetljes esemény történt, melyek az udvari bizottmány működésében nem kis zavart okoztak, s annak kívánt eredményre jutását nagy mértékben gátolták. Az egyik: azon súlyos, sőt életveszélyes betegség, mi Károly-Fejérvártt kiütött járvány következtében febr. 5-ke után gr. Jankóvicst ágyba szegezte, a bizottmány tollvivőjét, Knaabe kapitányt pedig a sírba vitte. Így tizenöt napig febr. 6-tól bezárólag 20-káig a bizottmány ülést nem tartathatott, s ez drága, ki nem pótolható idővesztés volt, mivel épen e szünet, alatt, február 13-án Krisán, magát börtönében bocskora szíjával megfojtotta, kinek második kihallgattatása az udvari bizottmány előtt febr. 5-én volt, s annak folytatása a közbejött betegségek miatt akkor szakadt félbe, midőn már a harmadik oláh vezért, a lázadás vég célja felől lett fontos nyilatkozatok után Hóra s Kloskával szembesíteni kellett volna, mi az írt okból meg nem tör-

A pórzendülés elnyomása s a főczinkosok élfogatása után, b. Józsika Antal a huny ad-megyei rabok ügyében 178;'). február elején Károly-Fejérvárra küldetett, s ott a különböző tömlöczöket megvizsgálván, benyitott abba is, melybe Krisán bezárva volt. A mint ez a bárót megpillántá, kérdezte nem ismeri-e ő nagysága ötöt? s az arra nemmel felelő bárót emlékezteté, hogy ő volna a magát prófétának kiadó ember, ki Branyieskán szüret előtt tőle kihallgatást nem nyert, mit most is azért, sajnál, mivel akkor jövendő léskép kívánta a bárót arra, mi történni fog, s úgy a szükséges vigyázatra figyelmeztetni. E lépésének okát tudakozó bárónak elbeszélte, hogy ötwt arra a háládatosság unszolta, inert pár év elüti, midőn Szeredahelytt egy fogadóban az eresz alatt súlyos betegségben feküdt, a báró is épen akkor oda beszállott, s a mint a báróné az ő nyomorúságos állapotja felől értesült, a fogadónak pénzt adott, s megparancsolta, hogy neki jó gondját viselje és ápolja, majd néhány nap múlva visszatérő útjában a tár szekérre feltette, s Brauyicskára elvitte, hol teljes felgyógyulásáig maradt, s akkor meg ajándékozva falujába Kerpenyesre haza ment. E nagy jótéteményt akarta ő a báróéknak a fenírt, módon visszahozni, s megjövendőlni azt, mit máskép fölfedezni, a nyelvét lekötő borzasztó eskii miatt nem lehetett.

Ez érdekes, s lélektani tekintetben is nevezetes bóravilági adatot ne kém n. b. J ó z s i k a János erdélyi nyugalmazott kormányzékü elnök, b Józsika Antal fia, Kolozsvárit 1838-ban oetob- 23-án beszélt el, azt is említvén, hogy néhai édesatyja még a későbbi esztendőknben is azon próféta oláhnak ki nem hallgatásából eredeti, sajnálkozását gyakran nyilvánította. Én méltónak tartottam ez eseményt akkor mindjárt, midőn azt hallottam, írásba följegyezni, s már ez idő előtt megkezdett hóra világi gyűjteményembe betenni.

ténhetett. E körülmény, s a Hórától elfogatása alkalmával, mint fenebb említve volt, tűzbe hányt irományok megsemmisítése a pórzendülés genesisét a történelem által hihetőleg többé föl nem deríthető homályba bontotta.

A fenebbiek után Hóra s Kloska bűneit, az ellenök párthíveik által tett, s azoktól a szembesítés után is fen tartott vallomások s nyilatkozatokból, s ezek alapján lehetett az udvari bizottmánynak összeállítani, úgy a mint itt következik.*)

Mi H ó r á t illeti: ez s alatta lévő czinkosai a pópákhoz és falusi bírákhoz fenyegető leveleket küldöttek szét, hogy a hol a vezér czélját elő nem mozdítják, az egész falut fel kell gyújtani, ki továbbá 'maga emberei által az öt követni nem akaróknak karóba huzatását is kihirdetteté; különböző kapitányokat nevezett ki maga mellé, hírnököket küldött a pórzendüléshez még nem csatlakozott falukba, hogy azoknak lakosai a párthívei, elfogására kirendelt katonaságot támadják meg, s verjék vissza; akis-aranyosjobbágyoknak megengedte, az uradalmi bírakkal úgy bánni, mint nekik tetzeseni fog; ez oláh vezérnek pedig a pópák és falusi bírák által köztudomásra juttatott czélja volt: hogy az oláhok keljenek fel, a mágnások és nemesek házait rabolják ki, mint szintén a magyar nemzetet az egész hazából irtsák és pusztítsák ki, miután az a császár p a r a n c s á b ó l történik; nem kevésbé egy általa közzé tétetett hirdetés erejénél fogva; az oláh nép 7 esztendő lefolyása alatt semmi fizetéssel és szolgálattal nem tartozik, 7 év múlva pedig csak 1 forint és 20 kr. adót köteles esztendőnként fizetni, s a legyilkolt magyarok fekvő birtokainak az oláhok közt leendő kiosztatása is tőle meg volt ígérve.

Vége: mindössze 28 tanú vallomása szerint: Hóra volt a lázadás feje, ki a nemesek legyilkolását s több más dolgot parancsolt; „Tumultuationis, caediumque nobilium et aliorum [authorem Horam fn18se.^u

Kiosk ára, mint hasonlólag a lázadás egyik vezérére, az oláhok vallomásaiból a fenebbiekhez hasonló bűnök lettek rá bizo-

*) Az illető okmány czíme: „Extractus benignorum examinum contra Nikula Ursz, alias Horja, ejusque complicem Kloska Juon deservien. Ez okmányhoz tartozik még a fenebb már (150—152 11.) ismertett U j b á r U r s z és nihellyéni P a v e l N u t z érdekes vallomásainak kivonata.

nyitva, jelesen ő is a jobbágyoktól sürgetett katonai összeírás, úgy szintén a pórzendülés főindítója volt, oly czélból, hogy az oláh nép a földesúri igától s a megyei terhektől és szolgálatoktól szabaduljon.

Érdekes lesz itt, a mint tudjuk, még novemb. 25-én kivégzett egyik kapitány Ujbár Ursz vallomásából is a lázadásra vonatkozó egy pár adatot ide igtatni. Az oláhok fölkelése főindokai gyanánt tekinthetők: a népre az adó fölemelésének czíme alatt ki vetett összeg; a kamarai díj fizetése; továbbá: a kohókhoz szükséges ölfák szállítási költségeinek megtérítésében gyakorlott szabálytalan eljárás; mely terhek alól a népet fölmentő császári intézkvények foganatosítását az urak meggátolták, s ez indítá főkép a jobbágyokat a magyarok kiirtása vzeljából történt összeesküvésre Hóra vezetése alatt, a miben részvételre kötelező esküt vallónak is le kellett tenni. — Hóra mindössze 60 kapitányt nevezett ki, kik mindnyájan süvegükön, őket kitüntető jegy gyanánt, egy fejer papír darabot hordoztak.

XXVI.

A véritéletek, s azoknak végrehajtása. A népmonda, a vesztőhelyen is. — Még egy főczinkos.

Krisán György a harmadik vezére a fölkelte oláhoknak, s végrehajtója a pórzendülés kezdetén elkövetett vérontásoknak, megérdemelt büntetését ugyan, mint fenebb láttuk, öngyilkossága által kikerülte, az ítélet azonban ellene mindjárt más nap, u. in. febr. 14-én kihirdettetett, s példaadás végett holttestén végrehajtott. Annak tartalma szerint nevezett Krisán volt, mint az ugyancsak már említve volt, ki 1784-ben October végén a brádi sokadalom alkalmával, az oda gyült oláhokkal tartott összebeszélés után, Mész tahnban az ismert oláh népgyűlést tartotta, s azon kijelentett szándékkal, hogy azt a fegyver fölvétele s így katonákká felavataása végett Károly-Fejérvárra vigye, más nap Kuretyra vezette, hol a lázadók ellen kiküldött megyei tiszteknek agyon veretése után, a nemesek legyilkolása, a további mészárlásokat, vérengzéseket, dúlások- s rablásokat megkezdette, melyekre a népet, mint azt is tudjuk, hasonlólag ő buzdította, és egyik helységből a másikba vezérelte, valamint mind ez érintett gonoszságok, személy- és vagyónbátor-

ság elleni merényletek, istentelen kihágások, úgy azok is, mik ezekkel kapcsolatban történtek, általa Hóra s Kloskával egyetértől eg, tehát e vezérek parancsából követték el. Annál fogva e nagy gonosztevő holtteste a vesztőhelyre hurczoltatott, s a hóhér által ott feje levágotott, teste négy részre daraboltatok; feje Kerpenyesen, mint lakhelyén, karóba húzatott, s teste négy darabja közül az egyik Alsó Fejérmegyében Abrudbányán, a másik Hunyad-megyében Bucsumban, a harmadik és negyedik a zarándi kerületben, Brádon, s Mihelyénben kerékre felüfgesztettek.

Ez ítélet, s az udvari bizottmány munkálkodásának febr. 24-én történt bevégzésével két nap múlva, u. m. febr. 26-án, Hóra s Kloska ellen hozott ítéletek is, melyek mint szintén a bizottmány jegyzőkönyve, német nyelven voltak szerkesztve, kihirdetettek, s a végrehajtás után gr. Jankovics által a császárhoz fölterjesztettek. E hivatalos okmányokban a német nyelvnek használása, azoknak úgy mondható germanizálása, mint látni fogjuk, sajtászerű tévedés- s féreértésnek szülője volt, mi a nép emlékezetéből még ma sem tűnt el.

Az udvari bizottmány által Hóra ellen hozott ítéletben elősoroltattak a feddhetetlen tanuk egyező vallomásai által rá bizonyított súlyos gonosztettek, — „Schwere Ubelthaten“ — mint a ki az 1784-dik év vege felé Erdélyben kezdett oláh zavargások alkalmával a lázadók vezére lett, azoknak különböző kapitányokat nevezett ki, s a népet a felkelésre rá bírta, oly célból, hogy az országban minden úri rendű, nemes, polgári, sőt jobbágyosorsú magyarok is megölettesenek, azoknak minden birtokai, jószágai elpusztíttassanak, s ily móddal az oláh jobbágyoknak kisebb adófizetésére köteleztetését kierőszakoltja.

Nevezett Hóra ily, nagy mértékben bűnös céljainak elérésére szerfelett veszélyes eszközöket használt, a mennyiben különböző embereket maga hűségére megesketett, s az ország fejedelme fenségének megsértésével, a népet azon istentelen állítással merészelte ámitni, hogy a legfensőbb udvari hivataloktól Írásbeli fölhatalmazást kapott, melynek erejénél fogva az általa közzétett parancsoknak végrehajtását eszközölje; egyszersmind maga gonosz és irtózatos céljait a vallás legszentebb jelével akarván palástolni, valamint a nép bizodalmanak teljes mértékben megnyerése végett, annak egy aranyozott keresztet azon fenyegetés kíséretében muta-

főtt elő, hogy a neki engedelmeskedni és őtet követni nem akarók nyársba húzattatai, lakásaik pedig fölperszeltetni fognak.

Kloska Juont illetőleg is, minden tagadásának daezára, hitelenesen bizonyított, hogy a Hunyad-, Zaránd- s Alsó-Fejérmegyékben kiűtött lázadásban teljesen részt vett, s a fölkelt nép egyik vezére volt, ki Hérával, valamint Krisánnal is összejöveleket tartott, s a közösen elhatározott pusztításokat Topánfalván, Lupsán, Offenbányán, Muszkán, Mogosan, Krakkóban, Verespatakon, Abrudbányán s több helységben végrehajtatta, nem kevésbé lupsai nem-egyesült pápa Jank Petrut erőszakosan arra kényszeri tette, hogy az a helység templomából, a fölemelt, úri vacsorát (t. i. az osztályt) a zabolátlan rabló csöcseléknép kíséretében Krakkóig magával vigye, — melyet azért gonosz, embertelen, utálatos tetteinek, szándékainak kétségbe nem vonható módon végrehajtására, valamint a köznépek egyáltalában menthetetlen valutására., s elcsábítására istentelenül megbecstelent és fertőzhetett.*)

„Általában Hóra és Kloska“ mindketten, mondja végül az ítélet, „mint a közcsendesség és bátorság szándékos mégháborítói, lázítók, ámítók, istentelen gyilkosságok, gyűjtogatások s pusztítások főszközlői, mind személyesen elkövetett, mind a nép által végrehajtott bűneik s gonosztetteikért a halálos büntetést megérdemelték.

A két föllázadó ellen kimondott ítélet előttök még az nap ú. m. február 26-án szombaton délelőtt Károly Fejérvárott a várban a főörhely előtt, az összesereglett nép jelenlétében fölolvastatott, s kihirdettetett. mely a következő hétfőn, u. m. február 28-án a vártól délre, Maros-Fortns felé eső vesztőhelyen, az összegyűlt temérek sokaság jelenlétében, — mert négy vármegyéből, minden faluból hat ember rendeltetett oda, — az erős katonai fedezett alatt kivitt két nagy gonosztevőn borzasztó ünnepélyességgel végrehaj-

*)„Den Lupsaner non-unirten Orts-pfarrer gewalthätig dazu gebracht hat, dasz er das heilige Abendmal HUB der Ortskirche hat. erlieben, solches mit dem losen, rauberischen Gesindel mit sich tragen miissen, mit - hin solchartig zür ohngezweilten Ausführuug seiner boshatten, unmenschlichen Abscheulichkeiten, Absichten und zür unverantwortlicksten Verblendung und Verführung des gemeinen Volkes gottsehanderiseher Weise vermiébrét und entheiligt hat.“ Az ítélet e helyét az eredeti szövegből az akkori német curialis stylus jellemzésül közlöm.

hatott. Az ítélet tartalma szerint elébb Kloskának, azután Hórának teste alulról fölfelé kerékbe töretett, mely azután négy felé vágott, szívök, bélük ott egy bitófa alá. elásatott, fejük pedig s testük négy darabja azon helységekbe küldetett, hol általuk legtöbb kegyetlenség s gonoszság követtetett el, s ott az utak mellett kerekre felfüggesztettek, hogy a népnek látványul s elrettentő tanúságul szolgáljanak.

A ki végeztetés után néhány nappal ú. m. márczius 5-én gr. J a n k o v i c s, miután erdélyi megbízatását bevégezte, — Károly-Fejérvárt elhagyta, s Pestre ment. A hátralévő teendőket Brukenenthal Mihály igazította el.

A két főczinkos ki végeztetése alkalmából fölmerült, akkor elterjedett, ma is gyakran emlegetett, gr. Teleki Domokos úr könyvében is felhozott és Hórára vonatkozó hírt kell itt még érinteni, ki „midőn a kerékkel lábán tett első csapásnál látná, hogy a halálos büntetést többé nem kerüli el, felkiáltott: miként most már kész vallani, de ekkor egy mellére intézett csapás szavát végkép elnémitotta. *) A közhit, és beszéd szerint, a hihetőleg nagy titkot fölfedezendő vallomást, a kivégeztetésre rendelt katonaságot vezető tiszt a hóhérnak adott intésével gátolta volna meg.“

Azon állítás, hogy t. i. Hóra, ki az udvari bizottmány előtt, bírától a rá várakozó bizonyos halálra figyelmeztetés után sem vallott semmit, — a vesztőhelyen akarta volna azt utólagosan tenni, nem egyéb kósza hírnél, s a pörzendülés első vezéré a vesztőhelyig elkísérő népmonda koholmánya; az semmi történelmi alappal sem bír. Ezt bizonyítja, s egyszersmind a mondott hír mikép keletkezésre némi világotdérít a ki végeztetésnek egy szemtanú általi leírása, t. i. arról a már ismert Gábri József károlyfejérvári tanártól 1785-ben márczius 2-án s igya harmadik napon Dániel Imrének Rómába küldött, az örök városba márczius 26-án érkezett levél; az író a két gonosztevőt a vesztőhelyre Ibisére

* Lásd „A Hóra-támadás története“ 89. I. Gr. Teleki e híre nézve Hóra-világi biztos Brukenenthal Mihály titoknoka, később kir. táblai ülnök K a k i i c s i dános nyilatkozatára hivatkozik. — Az említve van a bécsi „Magyar Hírmondó“ 1785-beli böjtmás havi 16-dik napján kelt levelében vagy számában 163. l. de a hol éppen n e m m o n d a t i k az, hogy Hóra azon kegyelmes ütést s mellén, azért nyerte volna, mert vallani készségét nyilvánította.

gyalog katonaság és huszárság között „egy huszár főhadnagynak gratiájából“ lóháton ment, s mondja: „úgy láttam eleitől fogva az executiot, mint ez előttem való papirosat.“

„Kloska legalább is húsz ütést kapott, minekelőtte kiokádta volna lelkét. Hórát, a míg Kloska törettetett kerékkel, két hóhér inas kötözve, fenállva tartotta, — hogy nézze, mely iszonyú halállal kell meghalni gyilkos társának. Kloskát elvégezvén, s félre vetvén, Hórát ágyába fektették, s lekötözvén, ordítások között törni kezdték kerékkel lábait, de negyedik ütés után Eckhard úr parancsolatjából mellét kezdték ütni és így nyolcz, kilencz ütés után megdöglött. Feldarabolásokat nem akartam nézni, azért megfordítván lovamat, visszajöttem a várba.“

Ily vége lett azon közsorsú oláhnak, ki ugyan a pórzendülés első és fővezére, de hihetőleg nem főindítója volt. Rejtélyes jellemét, forradalmi tevékenységét, nevezetesen mi része volt annak genesisében? — e kiváló érdekléssel bíró kérdést megfejtetni, az azt fedő homályt teljesen földeríteni a történelemnek nem sikerülend, főkép miután, mint fentebb láttuk, maga is mindent elkövetett, hogy a titok, mi működését takarja, soha világosságra ne jöjjön. A mint Kray alezredes írja: azon oláhok, pajtásai és követői, kik kézbe adták, ötét „a legistentelenebb s legravaszabb embernek“ nyilvánították.*) Ha a hajdani barátjukat, s a vele. közös ügyet eláruló, s így a vérbért még inkább megérdemelni akaró jobbagyok azon állítása, az udvari bizottmány nyomozása szerint is egészben véve, igaznak bizonyult be, de azért másfelől a véres dráma jelentőségét nem csupán a bukás vagy siker, hanem az abba n szereplő eszme szempontjából tekintő, s úgy ítélő részrehajlatlan historicus kénytelen e nagy gonosztevőről is megvallani: hogy elnyomott népe sorsát, annak felszabadítását szívéen hordozta, s bár e nemes célra a legkárhuzatosabb eszközöket használta, de az ügyet, melynek egész munkásságát és éltét szentelte, melyért ezt feláldozta, soha el nem áruiá, ahhoz, mind végig, még a vérpadon is, a legkínosabb halállal szemben, hűnek maradt.

A hóra-lázadási történelemben említendő még egy főczinkos

*) Alle hier anwesende Bauern sagen einstimmig: dasz Hóra d e r allerboshaf teste und verschlagenste Mensch seye Kraynak 1785. január 9-én a két oláh elfogatásáról az udvarhoz tett, fenebb már említett jelentéséből.

F e n c z a l a, vagy Ferc z a l a Juon, ki csak Hóra és Kloska kivégeztetésük után merült fel, midőn egy Török főhadnagytól vezetett katonai csapat Burzuk nevű Hunyad megyei faluban rábukkant, s őtet elfogván, elébb Zalathnára s innen Károly-Fejérvárra szállította. E dologról Brukenthal Mihály jelentésének alapján a guberniumtól 1785. márczius 8-án a császárhoz fölterjesztés történt, kinek parancsa folytán, e pártütő és gonoszságát oly sokáig vakmerőn űző oláh ügyében vizsgálat rendeltetett.

Annak következtében a fentnevezett oláh, mint az törvényesen rá bizonyítottatott, igen veszélyes népizgató volt, s a közbocsánat kihirdetése után, s többszörös megintéseknek daczára jó útra térni nem akart, de kóborló életet folytatván, a zavargásokat tavasszal újra kezdeni, s így az ország csendességét megint felzavarni eltökél lett gonosz szándéka volt. E tényállás folytán azért Ferczala Hunyad-megye folytonos táblájától halálra, még pedig kerékbe megtörtésre Ítéltetett, az udvari kancellária azonban, hová felülvizsgálat végett a per felküldetett, august. 1-én kelt végzésében a büntetés szelidítését ajánlotta oly módon, hogy Ferczalanak arczára bélyeg süttessék, s holtig tartó börtönbe zárva évenként 50 botütést szenvedjen. A császár, kihez megerősítés végett az egész ügy fölterjesztetett, az udvari kancellária véleményét e legfensőbb határozatával jó vállagya.

Cancellariae opinionem approbo.

Josephus m. p.

XX VII.

Hóra állítólagos királyi méltósága.

Hóra, a jobbágy oláh lázadási szereplésének kérdésen kívül, nagy mértékben nevezetes és figyelmet érdemlő épisodja azon királyi fény és méltóság, melylyel őt a népmonda ma kelőleg nem érthető módon felruházta. Bár az erre vonatkozó, s amin nem lehet eléggé csodálkozni, még életében felmerült adatok részben már fenébb érintve valának,*) legyen szabad azért még egyszer visszapillantva, minden ide tartozó tényeket elősorolni, s e kiváló érdekekkel bíró rejtélyes képet az olvasó eleibe állítani.

*) Így péld. 174. i70. 177. 11.

Némi jelentőséggel bír e részben már a hóralázadás kitörése e l ő t t annak egyik vezérétől Krisántól tett, s fentebb említett jövendölés:*) „Fog támadni egy király, ki háborút indít, melynek folytatában az emberek bokáig fognak vérben jární.“

Gr. Eszterházy udvari főkanczellár továbbá 1784. decemb. 11-én a császárhoz intézett jegyzékében, ő felsége tudomására jutata, a bár egészen bizonyosoknak nem tartható, de azért, „fontosságuk tekintetéből el nem halgatható magán tudósítások szerint, hogy: „a p á r t ü t ő k is mert vezérüket, H ó r á t m a g u k fejedelmének kezdik tck i n t e n i.“

Gr. K á I n o k i Lajos Tordamegye főispánja az udvarhoz épen ez időtájban decemb. 12-én az oláhok nyakasságáról s lázadással fenyegető mozgalmairól tett tudósításában említi a hozzá elhatott hirt, hogy „Hóra nem átalja Zarándmegye hegyei- és erdőinek rejtékeiben. magát Dacia k i r á I y á n a k neve z n i.“

Midőn Hóra és Kloska elfogatásuk után 1784. december 31-én Abrndbányára bevitetek, Krisanetz oláh pópa a magyarokat szidalmazása közben azt is mondotta, hogy ők már most Hórát „elevenen felfalhatják és megehetik“, az ott álló Király Istvánné, azon pópának így felelt vissza: „sőt inkább ti egyétek meg Hérát, mert tőletek kinevezett királyotok v o l t.“

Hórának egy nyilatkozatát sem lehet itt elhallgatni, miről a lázadás alatt neki néhány napig írnyi szolgálatot tevő Kendi Sándor, topánfalvi nemes ember az udvari bizottmánynak 1785. február 1-én tartott ülésében emlékezett, mennyiben t. i. Hóra az ő jelenlétében mondotta volna: „miszerint ők Erdély fejedelemséget Fölényestől Tordáig úgy meghódították, hogyha ő — Hóra parancsolná, nem csak az oláhok, de a magyarok is azonnal feltámadnának a nemesek és hivatalnokok ellen a mit némileg méltán fejedelmi hatalommal kérkedésnek lehetne tartani.

A hóravilági kútfők között fenébb (7. 1.) már említett „Horja und Klotska“ címá, állítólag Károly-Fejérvártt és Nagy-Szebenben kiadott német kis könyv (46 I.) azt írja: hogy midőn Hérát elfogatása után, Zalathnáról Károly-Fejérvárra vitték, a fejére csúfságból egy aranyos papírból csinált, s bitőfával és kérekkel tarkázott koronát tettek volna; a mivel bizonyosan Hó-

*) L. 227. 1.

rának királyi méltóságra vágyását, vagy a pórzendülés és azt kezdőknek titkos célját akarták kigunyolni. E mende-mondára nézve elég egyszerűen megjegyezni, hogy a mint hasonló illetlenség elkövetésére a két főczinkost kísérő katonaság feljogosítva nem lehetett, úgy azt maga fejtől nem is tehetette, s a mellett Hórát nem Zalathnáról, de Abrudbányáról vitték Károly-Fejérvárra.

A mesztakoni ismert nép-gyűlésről végre fenmaradt hagyomány szerint, (mint fenebb 53. I. elmondattott) a királyságra v á g y ó H ó r a lett volna (bár ott nem volt jelen) a ki nem engedte, hogy egy a gyűlésre küldött, s a lázadás kitörésének elhalasztását tanácsie osztrák tábornok szavára a nép hallgasson.

Erre a fenebbi adatok ellenmondhatlan bizonytságot tesznek: hogy Hérának királyi méltósága a történelemben, mint a népniondába egyaránt betolakodott, az agy szólva, a pórzendülés alatt a nép szájában élt, s annak kezdetétől fogva végéig, magát mindig fentartotta. Miben kelljen e csudálatos, s egyáltalában nem érthető vélemény és állítás okát keresni? Azt, hogy egykösorsu, mi veletlen, sem olvasni, sem írni nem tudó oláhok trónra emelése lett volna a pórzendülést indítók titkos terve, vagy álma? azt okosan gondolni nem lehet; az egész dolog bizonyosan az akkor, az országban, főképen az oláhok között keriugó kósza hírek és mondák közé sorozható. s ha csakugyan annak lett volna valami alapja, az bizonyosan a Hérától, mint tudjuk, elfogatása alkalmával tűzbe hányt irományokkal együtt elégett, s így soha föl nem deríthető titoknak marad.

Ha másfelől Hérának királyi méltóságra vágyása holta után is fenmaradt, sőt úgy szólva ma is, mennyiben több munkákban feltalálható, történelmi tény gyanánt szerepel, e tévedést egy ezt elterjesztő óra-világi főokmánynak lehet és kell tulajdonítani.

A gr. Jankovics udvari biztos által a két oláh főczinkos kivégeztetéséről fenebb előadott és német nyelven hozott ítéletek közül az első, midőn a Hóra által elkövetett gonoszságokat elősorolja, azoknak súlyos voltát következőleg jellemzi.

„Zur sicheren Erreichung dieser höchst sträfueben und vei wegen Absiclit hat nun dieser Bösewicht Hóra die bedenklichsten Mittel überfülrter Weise gewählt, indeni er sich dnrch verschiedene Menschen d e n E i d der Treue hat schwikren lassen, als dalin mit Zunahetretuug der landes-

fürslichen Hohen, das Volk auch mit der freventlichsten Angabe zu bethören sich unterstanden hat, das von Allerhöchsten Orten zur Ausführung seines Vorhabens mit schriftlichen Urkunden versében seye, kraft welcher die doreli ihn kundgemachten Befehle ausgeföhret werden müssen. “

Ez ítélet a végrehajtás után, az országban a guberniumtól latin fordításban *köröztetvén, az abból fenebb idézett hely így tétetett közè:*

„Ad securius scelestuiri, temcrariumque búne tiuern assequendum neárius hic Hova scelestissima media, ut darum est, adhibuit; siquidem i l l e sibi bomagium fidelitatis a multis honribus depón i, taliterque principal e ni ce Isit u dinem sibi vindicare, procaci declaratione popnlum abducere et dementare praesumpsit, assecurando: se ab Altissimo homo ad exsequendum suum propositum literariis documentis provisum, vigore quorum ab illó patofactae ordinationom s in cfi'etum deduci oportere.^a

Csak melleleg említve, hogy a fenközlött ítélet latin szövegében több lényeges hiba találtatik *) a kettőnek összebasonlíásóból fok ép az tilnik ki, hogy az ítélet három lohelyc nem h fordítva, de teljesen elferdítve van, mert Hóra magának nem hódolati bitet — bomagium fidelitatis — tétetett le, de egy szén“, en „sok embert, maga hűségére meg* sketett továbbá, a már megavult német kifejezés: „Zunaheretung des landesfürstlicben lloheit“ az ország fejedelme fenségének megsértését jelenti, annál fogva Hóra búne felségsértés — Majestátsverbruchen - volt, s korántsem lehet az alatt azt érteni, mintha az oláh vezér „prineicelsitudinem sibi vindicare“ tehát az ország fejedelme fenségét vagy fenségi jogait magához ragadni s bitrolni akarta volna; végre e német kifejezésnek: „von Alierhöcbsten Or'en“ a latin „ab altissimo throno“ basonlag nem felel meg, az ugyan is „a z u d v a r i legfőbb hivataloka t“ nem a királyi széket jelenti, s valóban, mint az udvari bizottmány jegyzőkönyvéből is látni lehet, Hóra maga vallomásaiban a királyi trónra sohasem hivatkozott,

*) Így péld. „überfülrter Weise“ így van igen rosszul fordítva: „ut darum est továbbá ez: das Volk mit der freventlischen Angabe zu bethörcien latinul basonlag igen hibásan van így kifejezve: procaci declaratione populum — dementare“ stb.

de a hol kellett, az ismert s az udvari kancelláriától kapott válaszokat említette.

Ily módon történt, hogy a két oláh vezérre kimondott Ítéletnek, mint már fenebb megjegyeztük: germanizálása volt az, mi egy jelentékeny hóravilági tényben a közvéleményt leire vezette, s a mini lényegesen fen tartotta, úgy Hóra halála után is terjesztette az ő királyi méltóságra vágyásának téveszméjét; mert valóban azon oláhnak, minden bűnei mellett is, volt annyi esze, hogy nem gondolkodott, magát II. József császárral egy rangba állítani.

XXVIII.

Hóra- emlékek.

Hérának állítólagos királyi vágyaira s méltóságára vonatkozó, s a fenebbiekben elősorolt adatokon kívül, nem lehet még hallgatással mellőzni az ügy nevezett hóra- emlékek ismertetését, mennyiben azok is a közsorsu jobbágy pórzendülési szereplésének fontosságát bizonyítják, ki a véres drámában kitűnő helyet foglalt el, s annak következtében, iránta nem csak a hazában, de külföldön is nagy érdekeltség nyilvánult.

A hóra emlékek kétfélék: u. m. pénzek és képek. Bár azok készítésében az üzérség s nem igen Iclkiismeretes nyereszkedés volt a főtenyező, és azok általában hamis, koholt, s azért hirtelt nem érdemlő műveknek mondhatók, még is a hóravilág történelmében el nem vitázható történelmi becsesei bírnak.

E népmondában az első oláh vezérnek tulajdonított e pénz e k méltán ügy nevezhető ál- vagy gúnyérmek, tehát voltaképp oláh numismák. A mennyiben tudni lehet, két ilyen ónból, vagy más ércz keverékből készített, hórapézn van, egy nagyobb és egy kisebb, az elsőből két példány Dobóczky Ignác, hevesmegeyi birtokos, s 1865—68-ban országgyűlési képviselő sajátja, ki nek az éremtan — numismatica — kedvelt foglalkozása, szép ilyen gyűjteménye van; *) a másik vagy kisebb ilyen pénzt az erdélyi múzeumi egylet bírja.

*) Dobóczky úr, ki maga hórapéznét nekem megmutatni szíves volt, annak mindkét példányát pesti régiség-kereskedő Eggers Dávidtól vette; ez pedig az egyiket gr. A n d r á s y Lipótnak egykor Pesten tartott, majd

A nagyobb bóra-péNZ első felén látható egy karddal átvért szív, melyből Lármás kereszt, emelkedik fel, e körírással:

„Horia be, si hodinyeste,
Czára plinse, si pleteste.“
(Hóra iszik és aluszik,
Az ország sír és adózik.)

Ennek hátulsó felén van: egy halomból emelkedő hármas kereszt; a közepén K. I). (Rex Daciae) Horia 1784.

A kisebb és Kolozsvárit találtató péNZ első felén van korona, kereszttel se körirattal: Nos pro Caesare; felül, és alól hármas kereszt, közből a karddal átvért szív körírása: „Horia Hex Daciae.“

Van még egy harmadik, a íenebbiekhez hasonló, nem annyira érem vagy numisma de inkább érdemjel, tehát ordo, melyet Hóra nyakába akasztva viseli volna. *)

A bóra péNZről az első említés egy Kolozsvárit már 1785. január 6-án, s így a z o l á h v e z é r é l l é b e n bizonyos M i s k o I-ezi Józseftől egy „clarissimns domimis“-hoz, hihetőleg professorhoz irt s a magyar tudom, akadémia irattálában lévő levélben fordul elő. Az illető hely e következő: „Emlékezetes az is, hogy Hóra p é n z t veretett, és a jól forgolódó katonáit azzal ajándékozta vak. Hogy készítette? Aranyásó czigányok által. A közepén a péNZnek vala egy otromba dárdával által ütött szív, a felett egy oláh kereszt és a keresztnek balfelől való részén ez a betű R. i. e. Hex, a jobb felén pedig D. Daciae. Alatt pedig a neve: Hóra.*

A hóravilági különböző népmondák közt, ha a fenebbi levél dátumában nincs hiba, s az csakugyan a közlött napon íratott

örökösétől gr. A n d r á s y Manótól eladott régiség és gyijteményéből szerezte meg, a másikat külföldről kapta, hol bizonyosan e péNZnek még más példányait is lehetne találni.

*) Ez-is az átdőfött szívet felül s alól hármas leereszt közepén mutatja, ez írással: „Hóra R. D.“ Ez állítólagos érdemjel, a St.rassburgban 1785-ben kijött, fenébb 7. l. idézett „Kurze Geschichte der Rebellion in Siebenbürgen“ kis munkának ezimrajza. Annak végén 47. l. a hét fölázkodónak oda tartozó árnyképeiről s az érdemjéről mondatik: “Die beygefügten Schattemnisse sind nach den in W i e n gezeichneten O r i g i n a l e r » abgestorben. Die Titelvignette stellt das Ordenskreuz vor. das Hora sich ungebanged hatte. Tehát a hóra-képek és érmek e r e d e t i j e (?) s főgyára Bécsben, vagy e városban is lett volna. Az író nem tartotta szükségesnek a kútfőt. honnan ez állítását, merítette, megnevezni.

Tolna. — ezt minden bizonnyal nem csak meglepd, de egyáltalában meg nem magyarázható rejtélynek kell tartani.

A hórapénzről emlékezik Jankovics Miklós hazánkfia fe-
nébb már (183 l.) idézett értekezésében, melyben többek között azt
is írta, hogy az oláh vezér „az elragadott aranyból és ezüstből pén-
zeket is veretett.“ Ha e tudósunk hite szerint Hóra a hegyekben
ágyú öntésre szolgáló vashámorokat tudott felállítani, miért ne te-
hette volna azt pénzverő házzal is?

Hóra pénzét végre, gr. Kemény József „tulajdon szemei-
vel“ látta Koloszárt 1806-ban ott meghalt piarista Jezonosski
régii pénzgyűjteményében, mely szerinte: „nagyon nagy ritkaság.^a
Meg vame ma, s hol e példány? az említett gróf nem tudja, azért
méltán érdekesnek hiszi: „kipuhatólni, hová lettek pater Jezonosski
régii pénzei?“ *)

A hóra-émlékek között második helyen a képeket kell
említeni.

Ezek: vagy a r c z k é p e k, vagy tárgyi, helyi f e s t -
m é n y e k, s így hóralázadási illusztrációk.

Az arcképek Hó a, K l o s k a, K r i s á n a három oláh ve-
zér vonásait ábrázolják.

Maradt-c fen, volt-e a három főczinkosnak élethű, valódi, s
így eredetinek mondható ilyen képe? e kérdést kell mindenk előtt
vizsgálódásunk tárgyává tenni.

Hogy e bárom ember, kiknek nevét a porzendülés kitörése
előtt maguk faluja, vagy legfeljebb az illető kincstári uradalom ha-
tárán kívül alig ismerték, mint földes-úri jobbágyok, alárendelt
szolga helyzetünkben bizonyosan sem maguk lefestéséről nem gon-
dolkodtak, sem mások azt nem tették, abban kételkedni nem lehet.
A tőlük kezdett lázadás után, s az által lettek csak híressé; nevük
akkor merült fel a két magyar hazában, majd a vért árasztó merény-
let közben európszerte ismeretessé, s közbeszéd és figyelem tár-
gyává lettek, mi őket a lerajzolásra is méltóvá tette.

Ez időben tehát, s így csak 1784-ben, még pedig ez esztendő
novembere- és deczcraberébcn volt ok, s természetes vágyás az Er-
délyt alapjában megrázó lázadás főindítóit ismerni, s így azoknak

*) L. Új Magyar Múzeum. Hatodik folyam: 185. 6Első kötet: 340.

arczképét bírni. De e háborgások folytában, a dúl árok színhelyén, vagy a vértől áztatott csatatérek se mód, sem alkalom nem volt őket lerajzolni, s miután azon év deczemberc végén a két első vezér t. i. Hóra és Kloska fogságba esve Károly Fejérvártt szigorú és külön börtönbe zárattak, bizonyosan azokba egy festőnek is a mondott czélből bejutni nem lehetett.

S mind a mellett a szóban forgó oláh vezéreknek, mint látni fogjuk, számos és különböző helyeken készült arczképeik maradtak fen, s azok között állítólag olyanok is volnának, melyek az illető vezér életében készültek volna.

Állítsuk össze e képekre vonatkozó adatokat.

Egy fenebb már (165 1.) közlött hivatalos okmányhoz, azon tudósításhoz, melyben gr. Jankovics Antal a két főezinkos elfogatását Déváról 1780. január 5-én a császárnak megírja, volt a két fővezér tollal rajzolt arczképe mellékelve: „Effigiem quoque praedictoruin tumultuantium rudi calamo efformatam demisse advolvo.“

E két valódi arczkép, hihetőleg a főczinkosok elfogatása után, vagy Abrudbányán, vagy midőn innen Károly-Fcjérvárra vitettek, az útközben készült, ma már azonban nincsenek meg, legalább a volt erdélyi udvari kanczellária levéltárában az illető okmány mellett, nem találhatnak. Visszaküldötte-e a császár azokat az udvari kanczelláriának gr. Jankovics jelentésével együtt? vagy a kabinetben maradtak? s későbbben tán valaki a kanczelláriai levéltárból sikkasztotta el; épen úgy, mint azoknak rajzolója, tudva nincs. Krisánnak ilyen arczképe azon okból nem volt, mert, mint tudva van, ötét a más két vezérnél későbbben fogták el.

A három oláh vezérnek a pesti nemzeti múzeumban több és különböző, nagyobb mint kisebb képei vannak, melyek részint árnyrajzok, részint réz, részint fametszések. Ezek között Hérának hét, egyik színezve s így kettősen, Kloskának hat, Krisánnak három képe van. Ez arczképek közötti lényeges és nagy különbségemmi kezességet sem nyújt a hasonlításra, s így valódiságukra nézve, még azon esetben sem, ha netán egyik vagy másik ez arczképek közül a fenebb közlött személyes leírások után készült volna is; ilyen például az, melyen Hérát juhászbundában, s kezében pálczát tartva rajzolták le. A festők néha önkényesen és saját képzelődésük után indulva rajzolták e képeket, a mit péld. világosan bizo-

nyít az, mely a két oláh vezért egy oszlopos és tág börtönben szembe ülve mutatja, holott ők, mint tudva van, külön voltak a károly-fejérvári kapuk alatti kazamatákban elzárva.

Három nagyobb kép a három vezérről, állítólag azoknak életében, Nagy-Szebenben Neuhauser Adám Ferencz ottani festő által készült, c kérdésen kívül hamis aláírással: „ad vivum depinxit.“ Ezek az Eder-félc gyűjteményben lévő „Analecta” című kéziratban elől láthatók, s kissé durva rézmetszések.

A fenebbi arc képek közül néhány darabon Will Márton János augsburgi rézmetsző neve áll, jelesen az említett börtöni kép is ott készült. Ez arc képek közül némelyik könyvek cím lapja mellett is látható. — Hérának s Kloskának színezett arc képei vannak Kolozsvárit az erdélyi múzeumban.

Érdekes egy akkori magyar lapnak e képek ügyére vonatkozó alábbi közlése, mely a Bécsben megjelenő „Magyar Hírmondó” 1785-dik évi böjtmás havának 2-dik napján keit 17. levelében, vagy számában 134. I. olvasható.

„Egy Paurenpfáind (sic!) nevű német mesterember (nyomtatott képek annyát metsző) bejött volt nagy reménységgel Erdélybe, hogy itten több a féle mesterember nem volna, a ki réz vagy ezüst tábláskára valami nyomtatandó képet úgy is kimetszene; szerencséje szegénynek, hogy a mellett jó asztalos, jó esztergálos és jó oszlopos képfaragó is, mert különben kenyeret se kap vala maga és felesége táplálására. Ki metszette volt most Hérát és Kloskát egy darab papiroson szembe eső képekre *) és a kik ezen két gonosz kányát személyesen láthatták, megvallják, hogy legjobban ezen említett Paurenpfáind találta. “

„Jól találta ugyan a károly-fejérvári pénzverő háznál tisztelkedő pénzformáját metsző is, de több értéke és módja is lévén, külön-ktilon metszette ki, és a mint a kősziklán a nagy odvas élőfákkal és kövekkel, mintegy a természet várával (hozzá adván a pártütök a mesterséget is) körülvéve voltak, úgy vágynak ki is nyomtatva. Ez jobban találta Kloskának a haját, mint az első, mert nagy hajban ilyen sűrű kondorságot (csaknem minden szálnak) nem láthatni még a cigányok között is a mai világ

* E képet nem kell a fenemlített hasonlóval, s Augsburgban készült tel összetéveszteni.

ban, annyira megváltoztatta a jövevények haját az erdélyi klíma és levegő ég. Különben is, mint a szálkás agárnak, vagy vizslának, kópénak többire olyan serteforma a hajok, a Kloska haja pedig olyan fodor külön-külön szálánként, hogy dolgot adna tíz parókás mesternek is egy valaki haját úgy felfodorgatni, mint Kloskáét a természet. “

Van-e ilyen, t. i. Károly-Fejérvártt készült kép? s hol? nincs tudva, de másfelől a népmonda színét vastagon magán hordó hírlapi közlés sem érdemel hitelt, főképp azért is, mert a mit Kloska feltűnő módon kondor hajáról állít, az a személyes leírásban egyszerűen „sötét barna hajnak“ mondatik.

A mint a fenebbiekől látni lehet, a Hóra s Kloska-féle különböző arcsképeket több helyeken, péld. Nagy-Szebenben, Bécsben, Augsburgban, sőt Károly-Fejérvártt is, de bizonyosan nem eredeti példány, vagy rajz után készítették, s így kissé önkénytelen gyártották.

A Hóra-képekhez tartoznak még, mint fenebb megjegyeztük, pórzendülési illusztrációk vagy rajzok is. Ezek Kolozsvárit az erdélyi múzeumban, még pedig an. Mike Sándor által ajándékozott becses gyűjteményben találhatunk. Ezek a következők:

- a) A l b a k, Hóra születési helye.
- b) A két főlázadó s vezér elfogatása, s Hóra írásainak elégetése.
- c) Zalathnai fellendített jelenet, midőn Krisanetz oláh pópa az összesereglett nép előtt a fogoly Hórára mutatva, a magyarokat szidalmazta.
- d) Hóra s Kloska kivégzése, a kerékbe törés és feldarabolás borzasztó ábrázolásával. Mind ezek színezve vannak, de épen nem csinos művek.

Van azonban Hérának egy v a l ó d i, s ma a gr. Zichy család birtokában lévő emlék, — ez oláh vezér ezüst gyűrűje, mely a magyar tudományos akadémiának 1866-ban martius 5-én a hórvilágról tartott második felolvasásom alkalmatosságával lett egészen váratlanul ismeretessé.

Erről a „Budapesti Szemlében“ *) a következő, tőlem e felolvasásról a lap szerkesztőségéhez küldött közlés van.

*) L. „Budapesti Szemle.“ ----- Új folyam. Negyedik kötet. Pest 1800. 385. 1. A felolvasás napja 380. 1. hibásan van martius 15-nek írva.

„Felolvasás után, elnök b. Eötvös József úr egy érdekes és eddig ismeretlen óra-világi emléket mutatott fel a gyülekezetnek, t. i. a Hérát elfogató ezredes b. Kray által, tőle sajátkezűleg elvett és egy kis lánczczal összefoglalt karniol kövű kettős nagy ezüst gyűrűt, mi azon oláh kapitány gyűszőjén, mint ékszer függött. A mondott, és a gyűlés nagy részvétét felköltött darabot gr. Zichy János úr volt szíves az elnökséghez küldeni, kinek, ha nem csalódunk anyósa az említett s Erdélyben akkor nagy tiszteletben álló b. Kray leánya volt.“ *)

Van még egy pár, de bizonyosan hamis óravilági emlék: t. i. H ó r a i v ó p o h a r a, mint mondják a n.-szebeni evang. iskola könyvtárában, s Kloska úgy nevezhető h a n d z s á r j a vagy nagy kése, melynek vasára azon oláh vezér neve bevésve van. Ez Kolozsvárt az erdélyi múzeumban látható.

XXIX

A pórzendülés végczélja annak titkos vezetői körében. — Ezt bizonyító adato. Orosz segítség s trónváltoztatási terv.

Az 1784 beli oláh fölkelés mint valóban minden forradalom történelmében, legérdekesebb, legfontosabb, de egyszersmind legnehezebb kérdés az ily népmozgalom genesise, tehát az azt előidéző okok és viszonyok földerítése.

Többször volt alkalmunk a pórzendülésnek a magyar nemeség kiirtására irányzott valódi, bár háttérben álló törekvésére rá mutatni, s e végczél bizonyítására szolgáló, s hivatalos okmányokban találtató tényeket és adatokat idézni. Az alább következők is erre vonatkoznak,

Iggy nevezhető óra-irományok létezését nem egyszer hoztuk már fel, sőt e levelek gyűjteménye, vagy az oláhok levéltára felől is Schultz alezredes fenebb (178 1.) említést tett. Egy ilyen oláh írást terjesztett fel az udvarhoz b. Bornemisza Hunyadmegye főispánja 1784. deczembere 1-jén kelt jelentése mellett, mely Juon pojánai pópa által adatott be. Abból, mint nevezett főispán meg-

*) T. i. b. K r a y I r m a. L. N a g y I v á n: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. XII. kötet. Pest 1865. 375. 1.

jegyzi, lehet látni, hogy a pópák, kiknek segítségével próbálja a nem egyesült püspök a csendességet helyreállítani „maguk a legnagyobb lázítók.“ Ez írás 1784. november 5-én kelt körlevele Hérának, ki abban mintegy 20 megnevezett, nagyobbára az algyógyi és almási járásokban fekvő oláh falu lakosaihoz azon parancsolatot intézi, hogy november 7-én Al-Gyógyra összegyűljenek, mivel az engedelmeskedni nem akaró falu lakosainak házuk a visszamenetel alkalmával föl fognak gyújtatni, s az illető faluk figyelmeztetnek, a dolgot komolyan venni, s engedelmeskedni, nehogy mások menjenek hozzájuk. A levél tartalmát s kelése idejét tekintve, az bizonyosan a dévai eseményekre vonatkozik, s hihetőleg azon várnak nagy erővel megrohanása lett volna a kérdéses népgyűlés célja, melyet azonban, mint látszik, megtartani nem lehetett.*)

A mint egyfelől a t. olvasó a katonaságnak a dévai ostrom alatt tanúsított kétes magaviseletére emlékezni fog, úgy másfelől az idézett óra-levéiben új, s igen világos bizonyosságát találja az oláh papság szereplésének a pórzendülésben mely abban nem csak részt vett, de egyik főtenyező is volt.

B. Bornemisza főispán Déváról november 28-án ugyancsak a lázadás ügyében gr. Eszterházihoz tett tudósításában előrebocsátja, miszerint az oláhok „nem szűnnek meg most is azzal dicsekedni, hogy a magyar nemzetet egészen eltörlik, azután egyéb nemzeteket is Erdélyben el akarnak törölni, a prédálásokban a vas szerszámokat az aranyból és ezüstből inkább gyűjtötték, ezekből hadi eszközöket készítenek, mely cselekedetekkel nyilván kijelentették, hogy a fegyver elnyerésére nem királyunkhoz, császárukhoz, való hűségből,-----hanem azért vágytak, hogy hűségre, közönséges bátorságra készített fegyverrel régen forralt és oláli papjaik által folytatott párt ütésüket vigyék véghez.* A főispán egyszersmind az oláhoknak e gonosz s a magyarok kiirtására irányzott terve és összeesküvése fölül egy bizonyítványt terjeszt föl t. i. I n e z e Pál azon megyei

*) Óra e körlevelének két példánya van az én gyűjteményemben. Az elsőt b. Bornemisza 1784. decz. 1-jén Becsbe, a másikat ugyan ő 1785. január 13-án gr. Jankovicsnak küldötte német fordításban. Mindkettőnek szövege, egy pár hely kivételével, egyezik, s hol azok különböznek, egymást azzal kiegészítik. E levél alább a bóra-irományok közt terjedelmesen közölve van.

szolgabírónak november 17-én kelt hivatalos jelentését, ki a lázadás kiütése után november 7-én Károly-Fej évrára szaladván, írja, miszerint: „épen a mézárszék mellett fen a várban lévő piaczi fogadó palánk ja mellett meghúzván magamat, füleimmel hallottam a becsültre felbocsátott főoláhokat: hogy őket arra eskették m e g a szent keresztre: magyarokat, szászokat, czigányokat élni ne hagyjanak, de mivel most elégtelenek, hogy mind a hármat aggre-diálják, azért elsőben a magyarokat pusztítsák cl, és azután fogjanak a szászokhoz és czigúnyokhoz. E gonosz és egymás között hittel erősített conspiratio és végezés iránt való beszélgetést azon megye táblabírája bor-ínitvizi Bája József is bizonyította.

Ilynemű, s az oláhoknak állítólag külszági segítségben bízásukat említő, s annál érdekesebb okmány ez időből Bágya Ferencznek Hunyadmegye tisztségéhez Dobrából 1784. november 27-én tett, s úgy mint akkor írva volt, ide igtatotte jelentése:

„Bizonyos circumstantiákból és a rebellisek szavaikból azt tapasztaltam, hogy gonosz szándékjoknak végbe vitelekre segíts é g e t v á r n á n a k, nevezetesen a lapusnyaki oláh pap, vulgo práznyik *) alkalmatosságával egy magyar asszony fülehallottára azt beszélette volna, hogy ezen meg ne ütközzenek az parasztok, m c r t j ö v e n d ö a s e g i t s é g, csak hogy imádkozzanak az maguk vallásokon lévő Potentatorok élete megmaradásáért, hadd imádkozzanak az magyarok az magok császárokért; különben is olyan bátran viselik magokat, mintha ezen cselekedetekkel épen nem hibáztattak volna; ezt is mondván az említett pap, hogy ez csak semmi, hanem különben várhatnak az magyarok; és így az oláh papok bizonyosan informatusok, nagyon bizván az m u s z k á h o z; magam ugyan fogdosnám az olyan korifeusokat, de nem bátorkodom, kevés lévén a segítségem s félvén a ki tudjátok “ Ennek következtében e megyei tisztt több segítséget kér, s hozzá teszi: „az hajósokat szolgálatra kénszerittyük, de szolgálni teljességgel nem akarnaks erre nézve is utasítást kér.

Nem kevésbbé figyelmet érdemlő oklevél az oláhoknak állítólag trón változtatási tervvel összefüggő összeesküvésükre vonat-

*) P r a z n y i k oláh szó, mely ünnepet jelent.

kozó egy törvényes e s k e t é s, melyet b. Kemény Simon alsó-fejéri főispán november 30-án Alvincz és Borberek mezővárosokban Vass György és Lassi Benjámín táblabírák által vitetett véghez, s azt a császárhoz még ugyan az nap a pörzendülés ügyében intézett jelentése s folyamodványa mellett föl térj esztette. Ez esketésre alkalmat adtak a már ismert legfensőbb intézvények, melyek által a rögtönbírósnak felfüggesztése parancsolatok. A főispán megemlítvén a pártütők irányában alkalmazott szelidebb eszközöknek teljes sikertelenségét, kik ily módon még nagyobb dühösségre ingereltettek, felhóvván továbbá a katonaság tétlenségét is, mely a fölkelt nép ellen támadólag nem lépett föl, de csak magát védelmezte, ha megtámadtatok, — esedezett, hogy a lázadók a törvény, mint a legyfensőbb határozatok értelmében is, megérdemlett büntetéseket vegyék el, mely kérését főkép azzal indokolta, hogy: „azok nem csak a haza, de ő felsége szentségei személye ellen is föltámadtak, kinek se szentséges nevét, se méltóságát nem kiméivé, czélba vett pártütésüknek nyilvános jeleit adták, midőn ő felségét rágalmozásokkal sértegetvén, — az uralkodásnak másra átruházásáról — bár azt tenni nem képesek, még is istentelenül nyilván kiabálni nem irtóztak.*)

Mi az esketést illeti: abban kilencz és megesketek tanú kihallgatása foglaltatott, s ezek legnagyobb részben azon vallomást tekék, hogy ők, midőn a fenemlített két helység november 7-én földúlatott, több oláhoknak a fejedelem szentséges személyét sem kímélő istentelen kiabálását s káromlását hallották, mintha ő felsége parancsolta volna a magyarok megöletését, ki egyszersmind az oláhokat *fegyveradásra nézve* tett Ígéretével megcsalta, miért magoknak más királyt fognak választani. Mely gonosz vád a ki-

*) „Quos quidem seditiosos meritó suppleio quantocius afficiendos esse secundum legem et benignas Majestatis Yestrae resolutiones, tanto magis ----- exoramus: quod üdém non tantum in Pátriám, séd saeram quoque Majestatis Yestrae personam rebelles, nce sacratissimo nomini, neque dignitati ejusdem parcentes, manifesta ctiam intentae rcbellionis signa prodiderint, dum Majestatem Vestram Sacratissimam caliunniose proscindentes, detransferondo etiam imperio, etsi non capaccs, malitiose tamen palam clamitare non refor midarunt.“
A főispán fölterjesztéséből.

hallgatott 5-ik nemes tann I n c z é d i István által következőleg adatott elő: „Hogy a király őket megcsalta, mivel nekik fegyvert ígért és nem adott, s ha mostani szándékjokban is megcsaltnának, t. i. ha a magyar nemzetet ki nem írthatják, más királyt fognak ők találni, vagy választani i n a g u k n a k.“ *)

A t. olvasók velem együtt, kétségen kívül távol vannak attól, hogy az esketés fő tárgyát komolyan vegyék és higgyék, mint-ha c pórzendülés célja lett volna: az uralkodást másra átruházni; ily politikai hordereje azon népfölkelésnek bizonyosan nem volt, s legkevesbbé lehet néhány bárdolatlan, s azon eszmét fölfogni sem képes jobbágy oláh istentelen s balgatag kiabálásában trón-fölforgatási merénylet szándékát keresni. De minden esetben, ez is legalább említést érdemlő jelenség, s némileg jellemző a d a t az oláh lázadás történelmében, — miből annyit szabad sejdíteni, sőt tán állítani is, miszerint a fölkelt oláhok olyforma lázító beszédeket másoktól hallottak, s hihetőleg a pártütés titkos fejeinek s mozgatóinak köréből szivárgottak ki a nép közé az ott oly vakmerő, mint örült el bizakodással megpendített felségsértő szavak és eszmék, miknek teljesülését, s tetté válását minden bizonynyal magok azon oláh honoratorok sem gondolták. Az oláhoknak muszka segítségbe bízásukat említő fenebbi adat sem bír több s nagyobb jelentőséggel, — ez is az akkor fölmerült mondák, vagy kósza hírek közé tartozott.

Többen lőtték s állították ugyan ezt, s gr. Teleki Domokos is főkép munkája kezdetén a külbefolyást m m csak vitatja, de határozottan állítja. Így péld. „Hóra Becsből haza érkezvén, csak alkalomra várt, hogy lángra gyulassza fajtársai izgatott kedélyét, kiknél a külbujtogatások sem hiányoztak. Bessarionis és Szofron szereplése óta, az orosz p o l i t i k á n a k az o l á h ságra való befolyása iránt kétség többé nem lehetett. Folytonos orosz ügynököknek, ez időben különösen a szent képeket áruló oroszokat tartották, kiket az olá-

*) „Quod ilex etiam ipsos deciperit, quod arma promiserit et non dederit, séd si in liac intentione etiam deccepti fuerint, quod nimirum Hangáram nationem non possint exstirpare, c t regem inveniunt illi! alium, vei eligent illi sibimet ipsis alium.“

hók szívesen fogadván, idegen nyelvük daczára veiek titkon értekezni igyekeztek s midőn a tisztviselők ily tettükért az oláhokat dorgálták, ezek nem tartózkodtak nyilván kijelenteni, hogy bár mennyire is igyekeznek őket az oroszoktól elvonni, ők azután is társalognak velük, mert keblükben a legjobb szív ver, s velük ugyanazon hiten vannak.“ *)

A népmondából a porzendülés történelmébe bt csúszott, s szent képeket áruló oroszokra vonatkozó állítást, illetőleg a valódi s hivatalos okmányokon alapuló tényállás a következő. Valamint 1784-ben, úgy 1785-ben is Erdélyt három rendbeli orosz képárulók, vagy inkább házaló parasztok látogatták meg, kik mivel főkép szük esztendőök s rász termés miatt hazájukban meg nem élhettek, s az erdélyi oláhok hitbuzgóságát hallották, oda utaztak, s azon hitrokonaiknak szent képeket árultak, a miből azonban több hasznuk nem volt, mint hogy napról napra élhettek. Említést érdemele részben főkép azon körülmény, hogy az orosz parasztok az oláhokkal, kiknek nyelvét nem értették, nem beszélhettek, miért azon idegen alattvalóknak a kormány rendeletéből történt nyomozás alkalmával vallatásuk tolmácsok által eszközöltetett. Így azok ártatlanoknak találtatván, az országból egyszerűen ki utasítottak; s ez egész ügynek a porzendüléssel semmi más összeköttetése nem volt, minthogy az orosz szent képek árulása s a lázadás egy időben történtek. Azon orosz képárulók azért hazánknak Isten jóvoltából termékeny földjére, nem politikai célokból, de kény érért jöttek; egyébiránt bizonyosan az előrenéző, s számítani tudó orosz diplomacia nem szorult arra, hogy együgyil, tudatlan parasztokra bízza maga tervei kivitelét, melyeknek a szolgálai állapotban lévő erdélyi oláh nép között terjesztésétől s ilyen szövetségeseiktől valóban semmi sikert sem várhatott volna**).

*) L. „A Hóra-támadás története?). I. Az orosz képárulók az oláhokkal társalkodására nézve a grófi szerző idézi Göttfy Borbála munkáját: „(öttfy László liáznépének romlása Hóra pórhada miatt.** Pest 1823 (78 l.)

***) Az orosz képárulók ügyére vonatkozó okmányok: 1785-b. martius 3! én kelt udvari rendelet, ennek következtében a királyi guberniumtól c tárgyban az udvarhoz 1785. április 28-án tett tudósítás; s a dolognak kinyomoztatása a után, főkép Hunyad-Zarándmegye administratora Brukenthal Mihálytól 1785-b. május 12. és 17-én tett körülményes tudósítás. Ezekből v. a a fenebbi rövid elbeszélés meritve. Gr. Teleki Domokos ez okmányokat, s a valódi tényállást nem ismerte.

Valóban nem: általában a hórá-világban sem orosz, sem bármi más külbefolyásnak vagy avatkozásnak az illető felette számos okmányokban nyoma nem található. Kezdettől végig, hazai belviszonyokból eredete, s a fenebbiekben bőven kifejtett okok s körülmények folytán, széles körben pusztítva s rombolva terjedő, nyomort, inséget árasztó hazai véres dráma volt az, egy elnyomott népfajt engesztelhetlen boszúra ingerlő népfaji gyűlölség szüleménye.

Az orosz képárulókat illető, elég világosan szóló adaton kívül, a kérdéses vitaügyre nézve fel lehet hozni a legilletékesebb tekintélynek, t. i..gr. Jankovics Antal udvari biztosnak döntő állítását, ki a császárhoz* 1785. marczius 3-án tett végtudósításában írja, hogy a legnagyobb gonddal s vigyázattal tett pórzendülési nyomozásának eredménye volt: mi szerint a hóralázadásban s annak indításában és terjesztésében sem külföldi, sem hazai befolyás nem tapasztaltatott *).

XXX.

Az erdélyi nemesség emlékirata a H ó r a - l á z a d á s
ügyében. — A t ö r t é n e l e m í t é l e t e.

Az 1784-beli erdélyi pórzendülés eredetére s kéz étére világot derítő, ez értekezés folytában többször érintett, részben bőven kifejtett okok és viszonyok eléggé ismeretesek ugyan, tudva van az is, hogy e lázadásban az oláh nép jobbágyi sorsa kiválólag szerepelt, másfelől azonban, mint a t. olvasók emlékezni fognak, nem volt mellőzve, figyelmüket a gyász- és inségteljes drámában végzetljes befolyást gyakorolt más okokra s tényezőkre is fölhívni.

Ilyenek voltak különösen: a katonai összeírás, s abból keletkezett zavargások, a katonaságnak az oláhok fölkelését élesztő magatartása, végre nem lehet azt; is tagadni, hogy II. József császár intézvényei, melyek által a földnépe helyzetének javítását, de nem

“) „Ut ut eum omni solertia, attentione et circumspectione ex omnibus captivis, séd et ipsis coriphaois sollicitate indagatum fuerit: Utrum aliquis ex extrancis, aut fors etiam ex patriae ílilis ad excitandum et propagandám hunc tumultum concurrerit? nullus tamen veí extraneus veí domesticus influxum hahuisse, compertus est.“ Gr. Jankovics fenidezett tudósításából.

alkotmányos úton akará eszközölni, kártékony hatás nélkül nem maradtak, mennyiben a jogaikban sértett nemesi osztályt nem kevésbé békéltetésre ingerelték, mint a jobbágyokat is izgaták, kikben nem teljesíthető vágyakat s óhajtasokat ébresztettek föl.

Ez utolsó körülményre nézve nem kell feledni már a pórlázadás folyamában fölmerült azon tényeket és adatokat, melyekben nyilvánult a sokat szenvedett hazának a kormányt elég hangosan kárhoztató közvéleménye vagy jajszava, mennyiben az közvetlen, vagy közvetve történt magatartásával, főleg mulasztásával a zendülés pusztító tüzének széles elterjedését nem kis mértékben előmozdította.

A Hóra-támadás okainak kiderítése végett gr. Jankovics Antalra bízott nyomozás eredménye tudva van, valamint tudjuk azt is, hogy e királyi biztosnak állítólag részrehajló, s az oláhoknak kedvező eljárása ellen emelt panaszok és felszólalások sem hiányoztak. Ha azért tekintetbe vesszük, miszerint nevezett gróf egyfelől legnagyobb részben csak az oláhokat, tehát a cselekvő s a gonoszságot elkövető félt hallgatta ki, míg másfelől a szenvedő s azon vétkes merénylet által s u j t o l l n e m e s s é g e t, a f ö l birtokos osztályt kikérdezni, s annak sérelmei felől is az illetők által magának tudomást szerezni szükségesnek nem vélte, nem kevésbé a katonaságnak az oláh támadás alatt tanúsított kétes magaviseleté földerítését egyáltalában mellőzte, — az említett felszólalásokon nem lehet csudálkozni, s hogy az 1790—91-bei kolosvári országgyűlés a Hóra-támadás ügyében a felséghez folyamodván, egy új és igazságosabb nyomozás kiküldését siirgeté.

Egy ily forma, s az országnak azon gyászos időbeli hangulatára, részben magára a pórzendülés genesisére, valamint általában az erdélyi akkori politikai viszonyokra nevezetes világot derítő okmány is, az azzal foglalkozást megérdemli.

Tudvalevő dolog, hogy az erdélyi nemesség kétségbe vonta a; on állítás igazságát, s határozottan és minden alkalommal visszautasította azon rá hártott vádat, mintha az oláh támadást a föld(s uraktól szenvedett jogtalan bánás és nyomor idézte volna elő, mvszerint afenemlített kolosvári országgyűlés „a valósággal épen

meg nem egyezőnek “ mondotta: „mintha a parasztságot a földesurások rendkívüli keménysége lázasztotta volna fel“ *).

Ez a tartalma s világosan kimondott célja a magyar nyelven szerkesztett, s még a zendülés folyama alatt több főarok s nemesek által gr. Jankovicshoz benyújtott tudósításnak; vagy jobban mondva emlékiratnak; melyet most ismertetni akarok.**)

Folyamodók abban azon állítást; mintha a lázadást az oláhoknak a nemességtől elnyomatása; általában jobbágyi sorsuk idézte volna elő; azzal is kívánják megczáfolni: hogy a pórhad nem a nemesek birtokában; de a zalathnai kincstári uradalomban vette kezdetét; s onnan terjedett el. „Ha igaz lett volna az“, mondják az emlékirat szerzői; „hogy csupán a földesurak kegyetlensége miatt származott legyen az oláhságnak ezen gyűlölsége, és a nemesség veszedelmére történt egybeesküvések; ottan kellett volna egyáltalában kezdődni a lázadás eredetének; ahol praetendáltathatnék; hogy a saevities nagyobb mértékben lehetett volna; de annak a kezdője Horia, az ő általa föllázított népnek fészke a zalathnai montanisticum domíniumban volt; épen hogy Zaránd vármegye felől ütöttek ki magokat; ott tudniillik: az, hol a zalathnai domíniumban olykönnyű élelőjobbágyok vannak; hogy Európában nincsen más sok.“ Valóban e nézet és fölfogás; mit a kérelmezők annyira hangsúlyoznak; a hazában akkor; s még későbbre is széles körben uralkodó vélemény volt.

Átmenve már a kérdéses emlékirat tartalmára; miután folyamodók az által történt megvizasztaltatásukat kifejezik; bogy: az isten a fejedelemnek szívét arra vezérelte; ki;az oláhság a nemesség és földesurai ellen való dühösségének és felháborodásának valóságos okait kívánna kitanultatok savégre ő excellenciájáfc az országba küldötte, — a pórzendülés ügyének állására, s a

*) „A tizedik ülésben, melynek azonban, napja az országgyűlés jegyzőkönyvében kitéve nincs.

**) E sok tekintetben, s az erdélyi, azon korbéli jogviszonyok földerítéséért is érdekes okmány másolatban az erdélyi múzeumi egylet irományai között találtatik. Keletkezésének napja ugyan nincs oda írva, de midőn folyamodók abban Zarándmegyét említvén, mint alább látni fogjuk, mondják, hogy ott Hóra egyedül uralkodik, ebből világos, miszerint az iratot 1784—6. dcczember közepén Dévára érkezett gr. Jankovicznak, a támadás vége előtt kézbesítették.

dolog érdemére vonatkozólag maguk nézetét következőleg adják elő:

„Hogy ha Excellentiád a mostani, közöttünk lakozó, avagy quartélyozó idegen nemzetbeli emberektől; hadi tisztektől szándékozik végire járni; már maga ezéjját el nemérte, mert ezek azok, a kik nagy idegenséggel a közönséges szorong aratásunk közepette is hozzánk nem segedelemmel; hanem hideg vérrel mutatták magukat. és mutatják ma is; de a. dolgokat sem tudják, s nem értik.

„Hogy ha csupán a fellázadott néptől kíván Excellentiád végire járni, itten is nehezen fogja Excell. maga szándékát elérni, mert ezen ellenünk dühösködő és már is rajtunk sok kegyetlenségeket véghez vitt felzúdult nép kígyót-békát, fog a nemesség ellen kiáltani, és maga irtóztató cselekedeteinek el fedezése re is mindazon okokat fogja előadni, a melyeket régtől fogva a nemességnek megesküdt ellenségei szívekbe igyekeztek plántálni.

„Hogy ha a nemességtől kívánja Excellentiád magának annak okait leladattatni, annyi lészen a lázadásnak módja, a hányán vannak azok, kik ezen mostani közönséges veszedelemben s nyomorúságban kárvallottak fetrengenek; nem tagadhatjuk ugyan, hogy kiki maga különös sérelminck legjobban tudván okait, ezek adhatják legigazabban elé a környülálló dolgokat azokról, a mik rajtok történtek. De bogy mégis a z e z e n r o s z a t s z i i I ő v a l ó s á g o s k ö z ö n s é g e s okok, melyekről ritka embernek van tudománya, s mindnyájan által sem láthatják, nyilvánosságosabbak legyenek, szükség felsőbb időkre, s egynéhány esztendőkre visszatérni, m i d ő n E r d é l y o r s z á g a r é g i a d m i n i s t r a t i ó j á n a k f o r m á j a változott újabbá s a két administrate formájának egybenvetéséből kikeresni a valóságos okokat, épen könnyű, de szükséges.“

Az emlékirat szerint tehát az oláh lázadás megértésére szükség mindenkifülett az azt „szülő k ö z ö n s é g e s o k o k a t“ kifürkészni, s a közelebbi múltra visszatekinteni, midőn Erdély óvsz ág régi kormányzása változást szenvedett. Az 1701-ik évben kezdődött ilyenemű újításokat, azokból eredő roszakat, s különböző bajokat folyamodók 20 pont alatt sorolják elő.

Az említett 1701 valóban Erdély történelmében, s főkép alkotmányos éltében emlékezetes időszakot, s úgy mondható, fordulási pontot képez, mennyiben Mária Terézia alatt azon évben az

utolsó diéta tartatott, s a karok és rendek azután, úgyszólván, harmadik esztendeig országos dolgok felett való tanácskozás, általában a haza alkotmányos jogainak gyakorlása végett össze nem hívtattak *), mi által Erdély alkotmánya tetteleg fölfüggesztetett. Ily módon még inkább megerősített a már azelőtt úgyszólván életbe léptetett absolutismus rendszere, a kormány az ország minden jogait magához ragadta, s az alkotmányos formáknak teljesen mellőzésével a legfontosabb közügyekben szabad tetszése és akarata szerint határozott.

Az emlékirat szerzői, nyilván kimondva abból eredő igen keserves fájdalomukat: „hogy nem átalította, s ma is nem átalítja ezen rajtunk díihösködő parasztság teli torokkal kiáltani aztat: hogy minden zeket. felséges Urunk parancsolatjából cselekszik, a pórzendülés eredetére nézve fenébb érintett állításukat különböző kormányi intézkedések s annak következtetése által kívánták bizovnitni és igazolni. Azokat, a főbb, s jobb rendbe összevont adatokra szorítkozva, mennyiben szükséges leendő, a folyamadvány saját szavaival s annak irmodorával soroljuk elő.

1.) Az 1701-dik évig az „országos gyűlések által tractáltatott“, s úgy kimért adófizetés, hogy a nép „maga erejében megírindva“ azon terhet viselhetette, változást szenvedett; a régi adórendszer akkor fölbomlott, „s következett annak csupán csak arbitraria administratiója^; i z ujtást pedig oly emberek hozták be, „kik az által magoknak érdemeket csinálni és magok szerencsését feljebbhágatni kívánták, sine ulla plagarum et emporiorum proportione egyszersmind az adót „inkább a vármegyékre és székely nemzetre rakták/* így midőn az adózó nép „a minden industria nélkül való ostoba, oláhságk túlterhelve lévén, keservesen panaszolt, a jobbágyok sérelmét az új contributió „kölöliök nem ennek „mérték fölötti nagyságában és improportiójában“ keresték, de a földesúri szolgálat terhes voltának tulajdonították, sőt a „pereceptorok és mások által véghez vitték aztat“, hogy a nép is maga nyomorúságáért a földesurakat vádolta.

*) A II. József császár idejében 1781-ben tartott úgy nevezett diétát inkább a haza alkotmányos jogain ejtett nagy sérelemnek, mint rendes országgyűlésnek lehet mondani, miután azon alkalommal az összegyűlt kk. és rr. a hódolati hitet a fejedelemnek letették, kinek részéről s nevében azonban a hon alaptörvényei és szabadsága nem biztosítottattak.

2) Az 1763-ik évben a megyékben fölállított, az addigi tisztségek s törvényszékek teendőivel és körévelbíró úgynevezett folytonos táblák — tabulae continuae — nemkevésbé nagy következtetést! változást idéztek elő, a politikai testületeknek minden tekintélye megcsökkent, „az administratio régi formája oda lett“ s így a természete szerint „minden nyughatatlanságra hajlandó“ oláh nép szívébe lassanként beoltották az ura iránti engedetlenséget, s mind ezzel, mind a tisztviselőkkel „szembe állásra“ alkalom adatott, és „két kézzel belevék“ a parasztnak „minden fundamentum nélküli méltatlan panaszát; a continua táblák csak a kormánytól jövő „parancsolatoknak véghez vivői, nem a haza törvényeinek s régi jó szokásainak védelmezői voltak“, annak tagjai a parasztnak panaszát magok dolgozták ki, s magok tették Írásba, s midőn ben ültek, ők voltak a bírák, ha a földesurak méltó panasza fel ebb hatott, nem ezeknek, de a continua tábláknak volt ott hitele, „az honnét naponként szarvat emelt a parasztság magának a nemesség ellen, s levetkőzte lassanként az urához való minden kötelességét.“ Ez nem is lehetett másképen, írják a folyamodók, a folytonos táblák tagjait a főispánok candidálták ugyan, de a kinevezés nem tőlök, nem is a vármegyétől, hanem a patronusok kedvezésétől függött, s gyakran „jóságtalan emberek is obrudáltattak“, ha azt a vallások közötti arány (más szókkal: a katolikus egyház érdeke) úgy hozta magával.

3) így lassanként „az urához való engedelmisséget kivetkező oláhság“ az ellen tett panaszában „praesidiumot“ vagy védelmet a folytonos tábláknál találván, „maga nyomorúságát nem az adó improportiójára, hanem földesura terhez szolgálatára kezdte liárintani“, s ez volt „legelső kútfeje“ azon gytilólségnek, melylyel a földesurak irányában viseltetett. — „Ha ezen parasztnak panaszai a földesurak ellen,“ mondja az emlékirat, -- „megigazittatások végett az haza törvényeire hozattatok volna, ha mindjárt igazak lettek volna is, könnyít lett volna azoknak igazítását feltalálni, de inkább tetszett a parasztnak földesurak ellen sziveket felgyújtani, -----hogysem a törvényeknek s haza constitutióinak mi-voltához nyúlni s ragaszkodni.“

4) Az 1769-ben, az úrbéri szolgálat szabályozása végett kiadott „bizonyos punctumok“ után sem szűnt meg az ahhoz szokott földnépe panaszkodni, valamint nyomorúságát a földesúri szolgál-

latnak tulajdonítani. Majd 1771-ben „a dominus terrestrisek megbolászására bizonyos eynosura resolváltatik, mely mellett a földesuraknak az ő embereken praertextuált kegyetlensége, saevitiesse vindicáltassék“, ez azonban a jobbágyságot a földesurak elleni gyűlölségre még inkább felbátorította, annál inkább, mert az említett cynosurának egyéb sikere nem volt, mint az, hogy a kisebb „tehetlenebb földesurakat feleletre vonták, — míg „a nagyobbak“, tehát hatalmasabbak büntetlenül maradtak.

5. Mintán így, a földesurak kegyetlenségéről már a kovász a, parasztnak szívébe plántáltatott“ s mindinkább elhíresztelték, „eztet üzték, tűzték, hogy mint a tatár a rabjával úgy bännék az erdélyi nemesség a „maga-jobbágyaival“, hogy e „gyalázatos hírt“ a felséges udvarnál is hitelesebbé tegyék, segítségül vették a hátszéki katonaságot is, melynek fölállítása, mint tudva van, 1702-ben vette kezdetét, s 1704-ben január 7-én történt mádэфalvi vérengzés után végrehajtatott. Sőt azonkívül a dologba a rendes katonaság, vagy: „a quártélyozó reguláin militia magát belé elegyíté, az volt a compániáknak a regimentekhez, a regimenteknek a brigádákhoz, a brigádáknak a general-eommandóhoz tett föladásoknak szokásba vett egyik objctuma: hogy bännak a földesurak a, jobbágyokkal, s azokon minémii kegyetlenséget üzzenek.“ E nagyobbára idegen nemzetbeli katona fő- és altisztek, kik a, haza. alaptörvényeit nem értették, azt sem tudták, hogy a földesurak irányában mivel tartozik a parasztnak ember, kinek „valamije van, mind az ura, földjéből való, s a királyi adót is onnan fizeti, s törvény mondja: „rusticus nihil habét praeter mércédéin laboris,“ — „maguk jurisdictióját s állapotját többre nevelni“ akarván, a földesurakat, „azoknak nem kevés kisebbségére“ azt irt módon igyekeztek a felséges udvar előtt mind több gyanúba hozni, mi által a parasztság a földesurak ellen mind nagyobb bátorságot vett magának, mert látta, hogy mindenütt pártját fogják.

6. A parasztnak szívében mély gyökeret vert ezen gyűlölséget táplálták a földesurak ellen tett „számtalan, ok nélkül való investigatiók“, melyek „ha fundamentum nélkül valóknak találtattak is“, az ok nélkül panaszló parasztnak soha meg nem büntettettek.

7. Épen így c dologban „fataliter intercedált“, hogy 13 szász falu földesurok s magistratusok irányában „minden engedelmeséget fölrugott“ s e zavargásoknak világosságra jött bujtoga-

tói, az akkori Trautmannsdorf ezred beli két kapitány u. m. Aipech és gr. Lerchenfeld büntetés nélkül maradtak, s a szegény népnek sok ezer forintjába került per vége az volt, bogy a földesurak a fiscalis kereset alól minden törvényszékek által fölmentettek, s az ügy maga a felséges udvarnál eldöntetlen hever.

8. Miután még az aprólékos dolgok is, mik a parasztok és földesurak között a folytonos tábláknál magokat előadták, ott el nem igazíttathattak, de a parasztok „felsőbb instántiákra futkároztak,“ azok ez által is mindanyiszor „lábat kaptak s új gyűlölségre lettek földesuraik ellen ingerelve. Ide járult az is, hogy a közönséges gyűlésekről vagy egyébünnen a király színe elé terjesztendő felírások, folyamodások elnyomattak, s így oda nem juthattak, minek következtében „keservesen hallani kellett aztat, mintha Erdélyben nem volnának a publica administratiohoz elkészült elegendő alkalmas subjectumok“. holott az ilyenek cmlelőzése csupán azoknak érdekében s földadásából történt, kik „magok hízelkedések által tulajdon princípiumokat fovcálták s elősegítették és így azon czélt, a mire törekedtek, annál inkább elérhették.

9. Az emlékirat azon pontja, mely a közigazgatásban és kormány-rendszerben 1761 óta történt újításokra s változtatásokra vonatkozik, kétségen kívül az okmány legfontosabb, s kiváló figyelmet érdemlő szakaszát képezi. Annak egész tartalmát, az akkori gondolkodást jellemző, sajtószertű fogalmazása szerint közöljük.

„Hogy ha egynéhány esztendőttől fogva ezen hazának, mint az előtt, régi nagyérdemű s tehetségű famíliákból, hazafiaiból valóóságos pracsessei lettek volna; hogy ha a törvény és magyar nemzet princípiumai szerint kormányoztattott volna: nem lehetne azt remél leni is, hogy ezen rász származhatott volna, de 1701-dik esztendőttől fogva a régi adminisztrationak változásával miként érzette ezen, a régi időben kemény fenyíték alatt tartatott oláh nép a magistratusok s földesurak labcfactatiojával az neki való felette való kedvezést, felrúgván azon nexusokat, melyek örállói voltak a régi adminisztrationak, tudniillik: a inagistratust és földesurat, úgy kezdett elvetemedni; érezheti ezt maga a kir. gubernium, a ki midőn pátenseket s parancsolatokat publicáltatott is köztök, számba sem veszik megvetett földesurokkal a guberniumot; gyakran

azt hallatnak mondani: e nem a király, csak az uraság parancsolatja. “

10. Midőn II. József császár Erdélyben 1773- és 1783-ban utazott, s mind a kétszer „magával született és kegyelmes indulatját földnépéhez azzal is bizonyította“ — hogy kit-kit kegyelmesen nemcsak meghallgatott, de alázatos instánciájokat maga szenteséges kezeivel beszédte, „a természet szerint állhatatlan és mindent maga malitiája szerint magyarázni szokott oktan nép“ szemlélvén e kegyelmességét ő felségének, felette sok alaptalan instánciákkal terhelték s ebből bátorságot vett magának más alsóbb instánciáknál is magistratusa, s földesura ellen tartózkodás nélkül panasolni, s azokat méltatlanul terhelni.

11. Az 1778-dik esztendőben az újonczok állításában az addigi rendtartásról különböző, azon helyes módot hozták be, hogy a földesurak magok állítsák ki az újonczokat, a mit midőn azok híven és sikerrel teljesítettek, jobbágyaik előtt magukat azzal gyiültségessé tették.

12. Bekövetkezett 1783-ban „az excorporatoria principális commissio*) conferentiája, mely in a. 1784 continuáltatik, s hogy az uraságoknak, nemességnek örökségei elvétetődnek, s a limitanea militia számára általadattatnak, depraedicáltatik, — sőt az efféle jószágoknak conscriptiójára is bizonyos conscriptorok rendeltettek, mindezekből, ő felsége intentiója ellen is, azt Ítéli a földnépe, s tudatlanságból balra magyarázza, hogy az uraságoknak az egész országban minden a llodinmai a földnépe közt fölosztatnak.

13. Azon alkalommal, midőn a határszéli katonaság fölállította, „a z oláh népnek a f c g y ver fölvetelére r ábeszélése végett, minden szükség nélkül, számtalan oláh papot eszközül fölvettek; s akkor vették észre ezen pópák, „h o g y ők azok, a kik uralkodnak az o l á s á g n a k s z í v é n, ezek szolgáltak mint „emissariusok“

*) Mint ma neveznék: „kisajátító bizottság”, melynek föladata volt, a magánosok birtokában lévő, s a határszéli katonaság számára kiszakasztott területen belül cső jószágokat abba belé vonni, s az illetőknek fiscalis jószágokkal leendő kártalanításáról gondoskodni.

minden rász véghezvitelére; sőt az oláhságot folyvást bíztatták, „hogy ha a fegyvert fölveszik; nem ük a földesuraknak, hanem a földesurak lesznek az ük hatalmokban, sőt a földes uraknak a 11 ódiúmainak is ök fogják felosztani.“

Ezek másképen is izgatták a jobbágyságot a nemesség ellen, mely mivel ragaszkodik maga kiváltságaihoz, és nem adózik, azért sem a királynak, sem a monarchiának nincs hasznára, s így a jobbágyságnak ez is a földesurak elleni gyűlölségre, s azok megvetésére nem kevés okot szolgáltatott.

14. Az emlékirat végre a lázadást előmozdító, vagy annak kitörésére kisebb-nagyobb részben befolyást gyakorolt más négy körülményt is hoz föl. Ezek a következők:

a) Az 1784-ben nyáron Károly-Fejérvárott s Hátszeg-vidékén „a General-Commando által** véghez vitetett katonai összeírás, a mi valóban a Hóralázadás előjátéka, s annak közvetlen okozója is volt.

b) A zaiathnai tiscalis uradalomban az oláh jobbágyságnak nem rendes fáinkban, de a hegyek között szétszórva s egymástól nagy távolságban lakása miatt nehéz volt vájok felügyelni, ükét szemmel tartani, s az engedelmességre hajtani.

c) A szabadsággal haza bocsátott, s az idüt otthon lienységben töltő katonák a háborgók és tolvajok számát szaporították, s valóban ilyenek nem kevesen találtak az elfogott párti!tű oláhok között, kiknek azok néha vezérek is valamik.

d) Miután „a természet situs szerint különböző, s hegyek között helyeztetett, 1 c g v a d a b b o l á h ó k t ó l á l l ó Z a r á n d vármegye, melyben ma egyedül Hóra, tolvajj nival uralkodik***) Hunyadmegyével egysítettett. ennek következtében a zarándi circulusban lévő, kevés számból álló magistratus a föld népére elegendő felvigyázással nem lehetett, s az onnan eredett veszélyt meg nem gátolható.

Az emlékiratot készítő utói szór nem mulasztották el főképp a katonai összeírás alkalmából az oláhságot felizgató s a lázadást előidéző több okokat következőleg összeállítani, illetőleg recapitulálni.

*) Ez a fenebb már említett adat az emlékirat keletkezésének idejére nézve.

Mindezekből (t. i. az elősorolt tényekből s adatokból) „a nép maga állhatatlansága szerint ezeket ítélte

1. „Hogy felséges urunk parancsolatjából neki fegyvert kell venni.“

2. „Az uraságot el kell tűzzel-vassal pusztítani.“

3. „Az uraság allodimnait szüksége s képen elpusztulások után, fel kell osztani, a mint hogy n é mely elpusztított u r a s á g n a k földjeit már el is foglalták, és abba már be is ültének jobbágyai/

Ne hagyjuk még azt is említetlen, miszerint a kérdéses folyamatban azon körülmény is felhozatik, hogy „a legháborúságosabb időben“ (t. i. a hétéves porosz háborúban 1706 —1763), midőn több katonaság nem volt Erdélyben „egy bataillonnál s egy schwadronnál,*) csendesesen volt a haza“, most pedig a szélbeli katonaságnak felállítása után és sok fegyveres nép között, az ország „t ú z z el ég, l á n g o I; n i n c s h o v á léphessék b á t o r s á g o s a n a z h a z a f i a.*“

Az emlékirat hátralévő részében a folyamodók a kormánynak javaslatot tesznek elsőben arra nézve, mi móddal lehessen a lázadást mielőbb lecsendesíteni; m á s o d s z o r: ezt úgy eszközölni, hogy azon vész többé meg ne újuljon. E részben ajánlják a kormánynak, a hazába a szomszéd Magyarországból több katonaságot küldeni be, valamint azon falukat, hol a zendülés fészke van, sok fegyveres néppel addig megszállva tartani, míg a csendesség egészen helyreáll.

A fenebbickbcu kivouatilag közlött bóra-világi emlékirat nemcsak az ország akkori hangulatának s gondolkozásának ismertetése tekintetéből, de különösen azért is felette érdekes és figyelmet érdemlő okmány, mivel a hazát vérbe és lángba borító, s rend-

*) Egy más hóravilági s gyűjteményemben, meglévő okmányban, melyet gr. Teleki Károly, azon időben erdélyi kir. kincstárnok ily ezím alatt „Ursachen der gegenwärtigen Bauern-Rebellion “ németül irt, a fenebbi állítást megerősítvén, arra nézve azt írja: „Entstehet anno 1756 der sieben-jährige preussische Krieg. und in Siebenbürgen blieben nur ein halbes Bataillon von Heinrich Daun und cine Escadron von Sachsen-Gotha. Das Land ist den ganzen Krieg durch, bis auf den bekannten Sophronischen Tumult ruhig geblieben, weleher dock aucli als bald ohne Brennen, Sengen und Plündern gestillet. worden ist.“

bomlást okozó pórzendiülés főokát a haza alkotmányos jogainak felfüggesztésében, s a közigazgatás minden ágaiban szabad akarat, sőt önkény szerinti eljárásában, s így a kormány által eszközölt és gyakorolt rendbontásban keresi, egyszersmind az arra vonatkozó adatokat, mint a fenebbiekben láttuk, elősorolva, az említett állítást azokkal indokolja is.

E részben a folyamodó magyar urak minden bizonynyal az ország helyzetéről azon gyászos időben, egészben véve, helyesen ítélték, s nagy igazságot mondtak, mert a kormány által életbe léptetett s a haza törvényeit nem tisztelő absolutismus magában ugyan Hóra-világot még nem idézett volna elő, de más tekintetben annak a közügyek állására káros hatását, valamint ártalmas következéseit sem félreismerni, sem tagadni nem lehet.

Minden kérdésen kívül a kormány tekintélyének, s jótékony hatással működésének egyik föltétele: a törvényekhez ragaszkodás, azoknak fentartása, annálfogva, ha az ellenkezőleg cselekszik, a haza alkotmányát számba nem veszi, a jogi állapotot megingatja, a szabad akaratot a törvény felibeemeli, magát legerősebb, s bármely válság és vész idejében legbiztosabb támaszától fosztja meg, s az állam gyengülését okozza. Nem lehet azért kétségbe vonni, hogy ha Erdélyben 1761 után az ország rendéinek összehívása, a törvényhozás megszüntetve nincs: a kormány által egyoldalúig s törvénytelen utón behozott több oly ferde és kártékony intézkedés elmaradt volna, mi a haza nagy sérelmét képezvén, az oláh lázadás kitörését elősegítő tényezők és okok között szerepel.

Nem lehet itt még említetlen hagyni azt, hogy bár az emlékirat szerkesztői senkit meg nem neveztek azon emberek közül, kik újítások által s az önkényes kormányzásnak behozásával „magoknak érdemeket csinálni, s magok szerencsáját feljebb hágtatni kívánták“, de minden bizonynyal a sorok közé rejtették b. B r u kenthal Sámuel kormányzóra ezélszúkat . kinek Erdély közügyeibe, az ottani politikai viszonyokba, általában a közigazgatásba túlnyomó, sőt döntő befolyása épen 1760-ban kezdődött, midőn kormányzéki tanácsosság tartományi cancellárrá neveztetett ki, s majd magasabb hivatali körökbe lépve, arra előtte tágabb és szélesebb hatáskör nyílt, s e munkásságát valóban úgy gyakorolta, hogy a mint hóra-világi értekezésemben kifejeztem: „a testvér-

hazának 1848 előtt fenállott kormányzási rendszere Brukenthal műve volt.“ S e részben az „idők tanúja“ a történelem, az Erdély alkotmányát 1761 után megszüntető, minden hatalmat a kormány kezébe öszpontosító, a haza jogait magához ragadó országglási rendszerért, s ebből eredett sérelmekért nagy részben b. Brukenthal Sámuel kormányzót teszi felelőssé, ki e magas polezra emeltetését leginkább a mondott irányban gyakorlott tevékenységének köszönhette.

Ha egyfelől a fentebbi emlékiratban foglalt állításoknak egészben véve, helyességét tagadni nem lehet, s a törvényes útról eltérő, az ősi alkotmányt mellőző kormány hibái s tévedései a Hóra-lázadásban kétségen kívül kiválóig szerepeltek, másfelől a részrehajlatlan igazság kívánata szerint nem lehet elhallgatni, hogy az erdélyi nemesség, mely a haza földjét vérrel öntöző, annyi nyomort, ínséget árasztó pórzendülésből sem okult, semmit sem tanult, — az 1790—1-diki kolozsvári országgyűlésen maga megavult, s a koreszméivel éles ellentétben álló jogaihoz és kiváltságaihoz makacsul ragaszkodva, a jobbágyság nevét ugyan eltörölte, de az akkori 26-dik törvénycikkkel azt tényleg mégis fentartotta, általában az elnyomott szegény földnépe súlyos helyzetét s méltó sérelmeit nem könnyítette, bilincseit meg nem oldotta, annál kevésbbé annak szabadságot adni, s az emberi jogokban részesíteni elmulasztotta, sőt az 1846—47-diki kolozsvári országgyűlésen is, félesztendővel a világot átalakító, hazánk középkori alkotmányát is ledöntő 1848-iki forradalom előtt, éles ellentétben az idő kívánataival, s a haza égető szükségeivel csak úrbért szabályozó, s nagyobbára a földesurak érdekét és javát szem előtt tartó, de a földnépe igáját meg nem oldó 13elkirhedt törvénycikket alkotá, — valamint liberalismnsá a nemteleneknek a személyes fő s alperesség jogát megadó törvényes intézkedésnél többre nem terjedett. Ebben van a történelemnek ez ügyre vonatkozó, főkép a régi Erdély oly szűkkeblű és önző utolsó országgyűlését, kárhoztató, szigorú, de igazságos ítélete kim o n d v a.

XXXI.

H ó r a - i r o m á n y o k .

A Hóra emlékezetet fentartó s róla 11 evezhető okmányok minden bizony nyal kiváló érdekekkel s fontossággal bírnak a pórzendülés történelmében, mert több, azt jellemző, az események megértésére szolgáló, s az akkori viszonyokra némi világot derítő adatokat tartalmaznak.

Ez irományokat azért most elbeszélésünk végén, haszinte annak folyamában közölök némelyik fenébb már röviden érintve volt, — egybefoglaljuk s így összeállítva terjesztjük olvasóink clibe, an nál inkább, mert hasonlag volt már alkalmunk olvasóinkat azon nevezetes körülményre figyelmeztetni, bogy a fölkelte oláhoknak úgy nevezhető l e v é l l á r u k is volt, *) a mibe tartozó iratok voltak kétségen kivid azok is, melyeket Hóra elíbgatása alkalmával, a tiizbe hányt.

E hóra-irományok az itt alább következők, úgy a mint ma, egyen kivid, a volt erdélyi udvari kanczeilária levéltárában találtnak. Azokat eredeti nyelven közöljük.

A.

Az úgy nevezhető oláh bekenitimum, mely Hóra nevében Hunyadmegve főispánjához és tisztségéhez volt intézve. Ez fenébb 14.1. és 142. 11. terjedelmesen volt közölve.

B.

Hóra fenyegető körlevele, melyet állítólag „királyi parancs“ következtében, még a lázadás kitörése előtt a ponori bíróhoz intézett.

Az említve volt fenébb 56 és 57. 11. a jegyzésben. Közölve van a nagy-szebeni első kéziratban, Brukenthal Mihály hóravilági biztosnak az erdélyi kir. kormányshékhézh küldött tudósítása mellett.

Annak szövege a következő:

*) Schultz alezredes említi azt egy tudósításában, 178 l.

Gegrilzct scyst Du Kichter von Ponor! Komine mit demen untergeordneteu Dörfern nach Kimpény, mit dem Manne, den Ihr gefangen genornnen habét, nach dem königl. Befehl, und die Manner, die ihn gefangen habon, bringe mit nach Kimpény; denn ich will Eucli den königl. Befehl zeigen, nebst denen, die wir batten, sind Montags ncue Befehle angelangt. Werdet Ihr nicht kominen, falit die Schuld auf Eucli, weil Ihr die königl. Befehle überschritten habét. Wir, Wir rufen Eucli mit dem königl. Befehl, damit Alles in curer Gegenwart möge vertesen werden. Werdet Ihr nicht ersehen, wird der königl. Befehl Euch bestrafen; geschwind schicke den Brief nach Búcsúm zum Dadaj Joannez, damit er auch in Kimpény erscheine, den königl. Befehl zu hören, nebst demganzen Dorf mit Euch. Dadaj Joannez soil den Brief nach Lupsa zum Poppa Szimion, und von dort geschwind nach Masina senden, damit sie auch wissen können zu kommen, und die königl. Befehle anzuhören.

Auch ich Picula Ursz, gebe diesen Befehl mit den oberen Dörfern, wenn jemand nicht gehorchet dem königl. Befehl, der wird bestrafet werden; geschwind musz der Brief laufen, damitjcdermann es wisse, denn Donnerstag kommen dieHerren nach Kimpény mit dem Dominio cinen Vertrag einzugehen.

C.

Hét darab iromány, melyek Hóra tarisznyájában voltak, mikor ő elfogatott. Ezek is a lázadás előtti korból valók, a zalathnai kincstári uradalmi jobbágyok sérelmeire vonatkoznak, s nagyobára a B é c s b e n j á r ó Hérának adott erdélyi udvari kancelláriai válaszok. Az első, egy általa oda még 1780-ban benyújtott panaszos folyamodvány.

1.

a) H u m i l l i m u m P r o m e m o r i a.

Postquam in querelis suis coram competentia reiteratis Comnmnitas nostra Nagy-Aranyosiensis et reliquarum cum bis cointeressatarum nullum sublevamen obtinuissent, cogeantur coram Altissimo quoque Throno querelas suas promovere, primo quidem

ante annum deinde vero nunc recentissime praeterito mense 8-bri, ad quem semper me, et gremiales suos deputarunt.

Excelsum Consilium! ut rém in loco suo, quo nimirum in via bimur, tute urgere valeamus, pro nostra conformatione necessaria venit nobis benignae ordinationis per confectam indorsationem significatione ne scilicet rursus ob defectum hujus liorsum recurrere cogamur, quod nunquam sine expensis etiam minimis fieri potest. Hac igitur ex ratione, quam ex ea etianq quod milii summe injunctum esset, ut sine Resolutione cui se Communitat^s conformare possent, redire non tentarem, liumillime supplicare necessitor, ut Excelsum hocce Consilium benignam Resolutionem ad promotas diétaé Communitatis Nagy-Aranyos et reliquarum querelas, jani ut spero, examinatos per consuetam Indorsationem extradare disponere dignetur. Qui in profundissima veneratione emonior

indignus famulus:

Nicola Ursz

Iricola Nagy-Aranyosiensis.

Titulus erat talis:

Ad Excelsum Consilium Transylvanico-Aulicum
Humillimum Promemoria

Nicola Ursz Incolae Nagy-Aranyosiensis, orantis pro benignae
Resolutions per Indorsationem communicatione.

b) Indorsatio erat:

Preces supplicantium remissae sunt ad Regium in Transylvania Guberniunq pro congruo ponendo remedio, et submittenda subinde informatione. Supplices proinde se indilate domum conferent et eventum ibidem praestolabuntur.

Ex Consilio Cancellariae Regiae Transylvanico-Aulicae.
Viennae, 3-a Novembris 1780.

Franciscus Horváth, m. p.

II.

Copia Benigni Decreti Aulici ddo 3-a Novembr. a. 1780
emanati.

Incolarum Possessionum Nagy et Kis-Aranyos, Bisztra, caeterorumque ad Domínium Zalathnense pertinentium Fiscaliium pa-

gorum b i n i supplices l i b e r i i a l l i s s i m a m a m i s i g n a t i , super diversis grava minibus et illegalibus extorsionibus isthic exhibiti, mittuntur praelandato Regio Gubernio cum in finem, ut facta praevis cum Thesaurariatu Regio cointelligentia, super expositis querimoniis medio exmittendorum per Tabulam Continuum Comitatus Albae Inferioris duorum Assessorum adcuratam in facie loci peragi curet investigationem, illamque adnexa sua de puncto ad punctum opinione, quantocius liorsum promoveat, simul declarando, qualiter si praedictorum subditorum gravamina fundata reperi rentur, tam de indemnisatione illis de praeterito praestanda prospici, qualiterve in culpa existentes puniri debeant. Altesata Sua M'ajestas in reliquo etc. etc.

T. B. a Reischach.

David Szekelly.

III.

Resolutio.

Ad Instantiam octo Pagorum, utpote: Riumare, Vidra, Topánfalva, Bisztra, Kerpenyes, Offenbánya. Muszka s. nro 767.

Factis, quoad reliqua petiti Supplicantium puncta sub hodierno congruis dispositionibus, nihil obstat, quominus supplicantibus petiti decreti copia per Dominos Registratores extradetur. Cibinii, die 5-a Februarii 1782.

Extrád. Jos. Donáth m. p.

IV.

Praesentes Supplicantium Querelae contra Officiales dominalesdirectae communicatae sunt sub hodierno Camerae Aulicae in Monetariis et Montanisticis, enjus jurisdiction! Officiates subessent, pro fienda medela, apud quam proinde supplicantes pro ulteriori resolutione semet insinuare poterunt. Interim injunctum est etiam Gubernio, cui etiam precis istae in copia, earundem autem advolutum in original! communicatae sunt, ut dum Inquisitionem in Dominio Zalathna anno adhuc 1780 peragi demandatam submiserit, in

sua eateuus deproñda opiníone ad circumstantial in hoc etiam supplici Libello expositas reflectat.

Ex Consilio CancnUariae Regiae Transylvanicae Aulicne.
Viennae 19-a april. 1782.

Franciscus Horváth, m. p.

Erat autem Titulus hujus teuoris:

Ad Sacratissi *m a m S u a m M a j e s t a t e m*,
et inferius:

Preces Metallurgorum ex Dominio Zalatlina Transylvanian.
Prq confirmatione Privilegii sui, et disponenda querelarum investigatione orantium.

Ad Augustissinnim Imperatorem.

accepi 16-a Április 1782.

Metallurgi ct Subditi llegio-Fiscales ex Dominio Zalatlina in
Transylvania.

In conformitate 1780. o. Novembris editae benignae dispositionis in faciem loci disinteressatos Commissarios super expositis prioribus querimoniis secundum conseientiam Investigationem peracturos ex officio delegandos demandari ꝛ ct salvnm conductum contra saevitiem elargiri supplicant.
Enyedi Ágens in. p.

V.

726.

Preces supplicantium ex Altissinio Mandate remittunfcur sub hodicrno ad Gubernium cum dispositione^ ut investigationem ad similes supplicantium querelas anno 1780 demandatam intra praefixum brevem terminum submittat, et in depromenda. catónus sua Opinione ad modernam etiam expositionem reflectat.

Ex Consilio Cancellariae Regiae Transylvanico-Aulicae.
Viennae, 29. Április 1782.

Franciscus Horvát h, m. p.

VI.

674. Disponitur sub hodierno ad Gubernium, ut cum querelae supplicantium mine recte sub incude versentnr, ad secuturam usque earuin decision em; ipsos, ipsorumque deputatos contra ornnes indebitas persecutiones manuteneat; Supplicantium proinde érit, cum ipsorum praesentia nihil seu ad accelera ti ónéiig sou ad faverem negotii sui conducere possit, somét domum conferre, et ibidem eventum illius proximo secuturum pacate opperiri.

Ex Consilio Caneellariae Kegiae Hungarico-Transylvanicae Aulicae.

Viennae 13-tia április 1784.

Franciscus Horváth m. p.

Erat autem titulus talis:

Ad Suam Majcstatem novem Communitates ad Fiscale Domini-um Zalathna pertinentes suis expositis aggravii mederi orant.

VII.

638. Copia copiae Resolutionis Viennensis. A. 1783.

Qucrimoniae supplicantium directac sunt ad viam justae corrcctionis, et Gubernio quoqac intimatum, ut actutum provident, ne interea, donec re penitius perspecta ulterior sequetur Altissima Kcsolutio, vel ipsi supplicantes, vel ipsorum socii ob sumptum ad Majestatem recursum a quopiam molestentur vei mortis sententia contra quosdam ex ipsis lata executioni mancipetur; Ipsorum proinde erit, somét domum conferre, et ulteriorem Altissimam Reso-lutionem pacate opperiri.

Ex Consilio (-ancellariae Regiac liungarico-Transylvanicae Aulicae.

Viennae, die 21-a Maji 1783.

Franciscus Horváth, m. p.

Et erat in dorso:

368. A. 1783.

1).

Hóra 1784-b. nov. 5-én kelt körlevele egy A1 -Gyógyon tartandó népgyűlés ügyében.

Die langs doni Marus Fhisz wolmende wachen Tag und Nacht. und die Ungarn bewachen die Gestade des Marus Fluszes; Die Popen verstandigen die in nachstehenden Ortschaften wohnende Inwohner, *sie sollen hereit stehen, den 7-ten Tag Novemberis zu Zso- a z s*) sollen sie sick versammeln*, als die: in Hóm o r ó d, M e r- mezeu, (magy.Nyirmező) Bokay, A r g y e n (magy. Erdőfalva) Cseh, Nádas t v a, Glód, Grosz- M i t t e l und Klein- Almás, Tyekereou (magy. Tekerő) P o l y á n a, P o r k u r a, Voja, Balsa, Máda, Penget, Bozcs,**) dainit sie sich auf diesen Befehl versammeln, und jene Ortschaft, welche zu Zurücktreibung des mis bevorstehenden Unglückes zu erscheinen auszer Acht lieszc, solle *im Riickioeg* in Brand gesteckiet wérdén.^{3*)}

Dieser Brief musz Tag und Nacht fortgetragen werden; Ihr müszet diese gauze Sache in Ernst aufnehmen, dergestaltcn, dasz wenn ihr zu erscheinen unterlassen werdet, bey Ench nicht etwa andere erscheinen sollen.

Die I n s c h r i f t:

Dieser Brief ist von meinem Camerade n H ó r a. 5-ten l'-ber 1784. Der Pope Juon hat ihn von Polyána mitgebracht.

E.

Hóra levele P e t r u L u p h a d n a g y h o z.^{4*)}

Tekintetes Ur, Hadnagj Ur nekünk kegyes Urunk!

E mai napon datált és oláhul irt levelét nagy respectussal és vig orczávai vettük, melyre azt írjuk: hogy az Isten eő szent Felsége

Z s o a z s, oláh neve Al-Gyógyonak.

••*) A fen előszámlált 19 helységen kívül e levél második példányában előfordul még Totskuria falu is. Ily nevű helység azonban Hunyadtnegyében nincs, s bizonyosan a hiba a leírásban történt; talán a guraszádai járásban eső T a t a r e s d volt az.

^{3*)} A levél szövegében dőlt v. cursiv betűkkel szedett szavak a második levélben taláthatnak, s az elsőben lévő hiányt pótolják.

^{4*)} E levelet, melynek célja a tartalmából elég világos, — Bruken-

könyörüljön a maga népén és adjon országunkban békességet, melyet az urak igen könnyen véghez vihetnek, ha akarnának, mert mi semmi olyas lehetetlen dolgot nem kívánunk, csak két dolgot; elsőben: hogy azok az rabjaink szabadon bocsáttassanak; másodsor: hogy az sok instántziánkkal Felséges Udvartól nyert kegyelmes választ adják ki, az királyi parancsolat szerint. Az iránt pedig hogy Topánfalván találkozzunk és a békesség iránt beszéljünk, jó volna, de nem járhatunk annyira fel s alá, mert az emberek fáznak, s éheznek. Az régi bírák ott az urakkal és militiával vannak, ktildettessenek ide az jószágba számadásra, mert igen sokat húztak, vontak, úgymint: Bota Makavé bíró, Ongyecz Juon, Kokos .Juon, Bögve Petaliku, Bobor György, Kofcyecz Atvim és Kososéi Simok.

Ezzel vagyok

Az llrnak

Nagy-Aranyos

8-dik X-bris 1784.

alázatos szolgálja:

Nagy-Aranyosi

Nicola Ursz.

Tekintetes Urnak, Abrudbányán lévő Petru Lup Hadnagy urnak, nekünk jó Urunknak alázatosan,

Abrudbányán.

XXXII.

Egy császári intézvény.

Az erdélyi hóra-világ fentebbi és legnagyobb részben hivatalos okmányokból merített leírását fejezze be az akkori helyzeteit jellemző, s az erdélyi kir. kormányshoz intézett udvari rendelet.

Auf den von dem königl. Gubernio ddto 8-t. Febr. nro 890 der Allerhöchsten Einsicht unterzogene Anzeige, dasz der Gubernial-Rath Michael von Brukenthal, welcher dem königl. Commissathal Mihály hóravilági biztos küldötte be gr. Jankóvicshoz e sorok kíséretében: „Ihre Excellenz! In der Beilage babe ich die Ehre Ener Excellenz ein* nen unter dem Nahmen des Ilora erlassenen ungaviachen Brief, dessen Verfa3zer der bekannte Kendi seyn soil, zum weiteren etwaigen Gebrauch beizulegen. Carlsburg dem 26-ten Januar 1785.

unterthünigster Diener:

Michael von Brukenthal. m. p.

rio Gráfén von Jankovics in eben diesel Eigenschaft beygesellet worden: von dem mit dón Haupt-Anführern Horra und Kloschka vorgenommenen Verhör ausgeschlossen worden seye; habén Se. Majestat allergniidigst zu entschJieszen geruhet, dasz die Ausschließung des gedachten Bruken thals von dicsei* IJntersuchung rcolit geschelien seye; und im Fali Gráf Jankovics solclie vvegen seiner Gesundheit nicht fortsetzen künnte, solche General Fapilla zu endi gén hatte.

Gleichwie nini hierauf die nöthlige Einleitung durcli den Hof-Kriegsrath bereits getroffen, es wird ein solchcs Ihme Gubernio zúr Belehrung des mehr erwahnten Gubernial-Raths von Brukentliial hiemit erinert.

Wien, den 21-ten Februárii 1785.

Carl Graf Pálffy m. p.

Ad benignum Saerae Caesareae et Apost. Reae Mattis mandátum:

Alexander Horváth m. p.